

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU'NDA SERMAYE VE SERMAYE HAREKETLERİ
(Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi)
(DOKTORA TEZİ)

Danışman:
Yard. Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER

Hazırlayan:
Ömer Faruk HABERGETİREN

ŞANLIURFA 2005

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1
I. PROBLEM (KONU).....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:.....	4
IV. VARSAYIMLAR (SAYILTIAR).....	4
V. SINIRLILIKLAR.....	4
VI. YÖNTEM.....	5
VII. KONUNUN ANLAŞILMASI İÇİN GEREKLİ GÖRÜLEN TANIMLAR VE AÇIKLAMALARI.....	6
A. İSLAM HUKUKU.....	6
B. İKTİSAT.....	7
C. ÜRETİM.....	8
D. ÜRETİM FAKTÖRLERİ VE GELİRLERİ.....	9
1. Tabiat.....	9
2. Emek.....	10
3. Sermaye.....	10
4. Müteşebbis.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
İKTİSATTA SERMAYE.....	14
I. SERMAYENİN TANIMI VE SERMAYE İLE İLİNTİLİ KAVRAMLAR.....	14
A. SERMAYENİN TANIMI.....	14
B. SERMAYE İLE İLİNTİLİ KAVRAMLAR.....	17
II. SERMAYENİN ÇEŞİTLERİ.....	18
A. TEKNİK SERMAYE.....	18
1. Sabit Sermaye.....	19

2. Döner Sermaye	20
B. HUKUKİ SERMAYE.....	21
III. SERMAYE BİRİKİMİ	22
A. REEL SERMAYE STOKUNUN OLUŞTURULMASI (TASARRUF).....	23
1. İstekle Yapılan Tasarruf.....	24
2. Zorunlu Tasarruf	25
B. REEL SERMAYE STOKUNUN GELİŞTİRİLMESİ (YATIRIM).....	26
IV. SERMAYE GELİRLERİ	28
A. MENKUL SERMAYE GELİRİ	29
1. Faiz.....	29
2. Kâr	30
B. GAYRİMENKUL SERMAYE GELİRİ.....	32
V. SERMAYENİN GİDERLERİ	33
VI. SERMAYE BİRLEŞMELERİ	34
A. KÂR AMAÇLI BİRLEŞMELER	35
B. KÂR AMAÇLI OLMAYAN BİRLEŞMELER.....	36
VII. SERMAYENİN BÜTÜNLEŞMESİ-ULUSLARARASILAŞMASI.....	36
A. BÖLGESELLEŞME	37
B. KÜRESELLEŞME.....	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	43
İSLÂM HUKUKU'NDA SERMAYE.....	43
I. SERMAYE'NİN TANIMI	43
II. İSLÂM HUKUKÇULARINA GÖRE ÜRETİM FAKTÖRLERİ VE SERMAYE.....	49
III. EMEK VE SERMAYE.....	51
IV. SERMAYE'NİN ÇEŞİTLERİ.....	53
A. SABİT SERMAYE-ÜRETİM SERMAYESİ.....	53
B. DÖNER SERMAYE-TİCARİ SERMAYE	54
V. SERMAYE'NİN BİRİKİMİ	55
A. SERMAYE STOKUNUN OLUŞTURULMASI (TASARRUF)	56
1. İstekle Yapılan Tasarruf.....	58
2. Zorunlu Tasarruf	60
B. SERMAYE STOKUNUN GELİŞTİRİLMESİ (YATIRIM).....	61
1. Yatırım Alanları	63
2. Yatırım Teşvikleri.....	65

VI. SERMAYE’NİN GELİRLERİ	69
A. MENKUL SERMAYE’NİN GELİRİ.....	69
1. İslâm Hukuku’nda izin verilmeyen gelir (Faiz).....	70
2. İslâm Hukuku’nda izin verilen gelir (Kâr)	74
B. GAYRİMENKUL SERMAYE’NİN GELİRİ (KİRA).....	78
VII. SERMAYE’NİN GİDERLERİ	79
A. SİMSARLIK VE KOMİSYON	80
B. TAZMİNATLAR.....	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	86
İSLÂM HUKUKU’NDA SERMAYE BİRLEŞMELERİ.....	86
I. İSLÂM HUKUKU’NDA MEŞRU OLAN SERMAYE BİRLEŞMELERİ.....	86
A. KÂR AMAÇLI BİRLEŞMELER	87
1. Sermaye Ortaklığı	89
2. Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudarabe)	90
3. Zirai Ortaklıklar	92
a) Muzaraa	94
b) Musâkat	94
c) Mugârese.....	95
4. Beytü’l-Mal İle Yapılan Ortaklıklar	95
B. KÂR AMAÇLI OLMAYAN BİRLEŞMELER.....	96
1. Tam Mülkiyet ile Oluşan Sermaye Birleşmeleri	96
a) Miras	96
b) Vasiyet.....	97
c) Hibe.....	98
2. Geçici Mülkiyet ile Oluşan Sermaye Birleşmeleri	98
a) Karzı Hasen (Karşılıksız Para Borcu).....	99
b) Ariyet (Bir Malın Karşılıksız Kullanım Borcu)	102
c) Bida’a (Karşılıksız Sermaye verme).....	102
3. Kamu Malları.....	104
II. İSLÂM HUKUNDA MEŞRU OLMAYAN SERMAYE BİRLEŞMELERİ	106
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	109
İSLÂM HUKUKU’NDA SERMAYENİN BÜYÜMESİ, TEK ELDE TOPLANMASI VE ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ.....	109

I. İSLÂM HUKUKU'NDA SERMAYENİN BÜYÜMESİ VE TEK ELDE TOPLANMASI.....	109
A. İSLÂMDA MAL VE SERVET (ZENGİNLİK).....	109
1. Teşvik Edilen Büyüme.....	115
2. Yasaklanan Büyüme	117
B. İSLÂM HUKUKU'NUN BÜYÜK SERMAYE ORTAKLIKLARINA BAKIŞI.....	119
C. İSLÂM'DA SERMAYENİN BÜYÜMESİ, "DEVLET" OLMASI.....	120
II. ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ VE İSLÂM HUKUKU.....	123
A. İSLAM HUKUKU'NDA DIŞ TİCARET	123
1. İslâm Ülkesinde Yabancı Sermaye	125
2. Yabancı Ülkelerde İslâmi Sermaye	127
B. GÜMRÜK VERGİSİ	129
C. KÜRESELLEŞME.....	132
BEŞİNCİ BÖLÜM	135
İSLAM HUKUKU'NDA SERMAYENİN DAĞITIMI.....	135
I. İNFAK.....	136
A. ZEKÂT	139
B. SADAKALAR	143
C. SADAKAİ CARİYE.....	145
D. FİTRE	145
E. FİDYE VE KEFARETLER	146
II. NAFKALAR	147
III. MİRAS.....	148
IV. VASIYYET	151
V. SERMAYENİN ÇALIŞTIRILMASI VE KENZ YASAĞI	152
VI. LÜKS VE İSRAFIN YASAKLANMASI.....	153
VII. VERGİ.....	156
VIII. FEY VE GANİMETLER.....	158
IX. DEVLETİN PİYASALARA MÜDAHALESİ.....	159
X. ÖZEL MÜLKİYETE EL KONULMASI	161
A. KAMU YARARI İÇİN.....	164
B. KAYNAĞI ŞÜPHELİ VEYA GAYR-İ MEŞRU OLDUĞU İÇİN.....	166
SONUÇ.....	170
ÖZET	171

YARGI.....	175
ÖNERİLER.....	175
KAYNAKÇA.....	177
SUMMARY.....	186

KISALTMALAR

- Age. : Adı geçen eser
Agm. : Adı geçen makale
Ans. : Ansiklopedisi
Bkz. : Bakınız
b. : Bin/İbn (oğlu)
C. : Cilt
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
h. : Hicri takvime göre
Hz. : Hazreti
İA : İslâm Ansiklopedisi
m. : Miladi takvime göre
md. : Madde
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
s. : Sayfa
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türk Diyanet Vakfı
Terc. : Tercüme eden
v. : Vefatı, lm tarihi
vd. : ve devamı
Yay. : Yayınları, Yayınevi
Tsz. : Tarihsiz

ÖNSÖZ

İnsanların toplu halde yaşamaya başlamalarıyla oluşan ekonomik hayat, günümüzü de içine alan süreçte gittikçe gelişmekte, hayatımızdaki ağırlığını ve yerini arttırmaktadır. Kişiler, bu ekonomik hayatta kendi çaba ve gayretlerine göre değişik roller üstlenmektedirler. Kimisi bedeniyle, kimisi zekâsıyla, kimisi de bunları birleştirerek elde ettiği sermaye gücüyle piyasada yer edinmektedir. Piyasada güçlü olanlar daha çok kazanmakta, hatta yeterli sermayeye sahip olmayan emek ve zekâ sahiplerini de kendi hizmetinde kullanmaktadırlar. Sermaye sahipleri, sahip oldukları büyük satın alım ve üretimden gelen güçleri ile ekonomik hayatı etkilemekte, hatta kendi çıkarları için devletleri, hükümetleri dahi kullanmaktan çekinmemektedirler. Özellikle Avrupa'da yaşanan *Sanayi Devrimi*'nden sonra sermaye, gücüne güç katmış, birleşme ve bütünleşmelerle adeta karşı konulamaz bir kuvvet halini almıştır.

İnsanlar arasındaki ekonomik olayları incelemeyi amaç edinen, onların sebep ve sonuçlarını düzenlemeye çalışan iktisadi sistemler belirlenmek istendiğinde, temelde sermayeyi nasıl ele aldıklarına ve onu hangi çerçevede oluşturup, geliştirdiklerine bakılmaktadır. Buna göre, ekonomik sistemin özelliği ortaya çıkarılmakta, ya da bu niteliğine göre sisteme ad konulmaktadır. Bu bakımdan, günümüzde uygulanan sistemlerden Kapitalizm, bu şekildeki bir nitelendirme ve adı, bireysel sermayenin yanında yer alıp, gelişme ve ilerlemenin kaynağını bireye ait sermayede görerek, onu desteklemesinden almaktadır. Aynı şekilde Sosyalizm, dolayısıyla Komünizm de bireysel sermayenin büyümesini topluma zararlı görerek, bu gücü topluma ve onu temsil eden teşkilata, yani devlete vermesiyle adını almaktadır. Bu sistemler, iktisat ilminin çözümlemeyi amaçladığı konuları da bu edindikleri temeller üzerine şekillendirmişlerdir. Yüzyıldan uzun bir süreden beri devam eden iktisat çalışmalarında, bu iki iktisadi sistem (düzen) ağırlığını hissettirmiş, bu yüzden bu iki sistem dışında farklı bir iktisadi düzenin olamayacağı kanısı bazı çevrelerde sanki yer edinmiştir.

Ülkemiz gibi birçok ülke halkı tarafından bir din olarak kabul edilen İslâm dininde, hukuksal düzenlemeler içinde iktisadi hayata yönelik kurallar da

bulunmaktadır. Bu kurallarda değinilen konulara, almış oldukları eğitim sonucu Kapitalist bir gözle bakanlar, İslâm'ın ekonomik konulardaki düzenlemelerini Kapitalist, Sosyalist bir gözle bakanlar da İslâm'ın ekonomik sistemini, Sosyalist bir iktisadi sistem olarak tanımlamışlardır. İslâm'ın ekonomik sistemini tanımlamadaki bu çelişki dikkatimizi çekmiştir. Dolayısıyla bu yargı bizde, gerçeği tam olarak yansıtmadığı inancını oluşturmuştur.

Ülkemizde İslâm iktisadı konusunda yapılan çalışmalar, aynı konuların tekrarından ibaret gibi görünmektedir. Bu çalışmalarda sermaye konusuna hemen hemen hiç temas edilmemektedir. İşte, iktisadi sistemlerin belirlenmesinde temel olarak alınan sermaye konusu, İslâm iktisat araştırmalarında yeterince incelenmediğinden, İslâm iktisat sistemini nitelemede zıtlıklara düşülmektedir. Bunu gidermede, İslâm Hukuku'nda sermaye konusunun gereği gibi incelenip ortaya konulması, aydınlatıcı olacaktır. Bu nedenle, İslâm iktisat sisteminin niteliğinin ortaya çıkacağı noktasından hareketle İslâm Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri konusunda bir tez çalışması yapmaya karar verilmiştir.

Bu çalışma ile İslâm Hukuku'nda sermayenin yerini ana hatları ile ortaya koymaya çalışırken, İslâm Hukuk Usulü (metodu) bilimine bağlı kalarak temel kaynaklarımız, Kuran-ı Kerim ve Peygamberin Sünneti olacaktır. Araştırmamız, ilk İslâmi devirler (Peygamber ve Raşit Halifeler dönemi) ile sınırlandırıldığı için o döneme ait tarihi veriler, ilk dönem Tarih, Siyer ve Meğazi kitaplarından toplanmıştır. Konunun sınırlandırıldığı döneme bağlı kalmak için hukuk ekolleri (mezhepler) arasındaki tartışmalara girilmemiştir. Ancak değerlendirme ve yorumlarda Hanefi mezhebinin görüşleri ile temellenme yönüne gidilmiştir. Ayrıca, son dönem İslâm İktisadı üzerine yazılan eserlerden de yararlanılmıştır.

Araştırmada yer alan bilgiler, araştırmanın yöntemi başlığında genişçe açıklandığı gibi, Tarama Modeli ile elde edilmiştir. Modern İktisatta sermaye ve sermaye hareketleri konuları birinci bölümde belirlendikten sonra, İslâmi kaynaklardan toplanan bilgiler, Benzeşim (analoji) modeli uygulanarak, bu verilere göre sistematize edilmiştir. Bu sistematizede, Tümevarım metodu ile İslam Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

İslâm Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri konulu tez çalışması bir giriş, beş bölüm, bir sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır. Kısaltmalar ve Önsözden sonra yer alan Giriş bölümünde, problem, araştırmanın amacı, önemi, varsayımlar, konunun sınırları, araştırmada uygulanacak yöntem ile konunun anlaşılması için gerekli olan

tanımlar ve açıklamalar yapılarak, gerekli bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde konunun şekillendirilmesine dayanak olacak, İktisat biliminde sermayenin tanımı, konu içinde kullanacağımız sermaye ile ilintili kavramlar, sermayenin çeşitleri, sermaye birikimi, sermayenin gelirleri, giderleri, sermayenin birleşmesi ve bütünleşmesi konularına temas edilerek, konu iktisat bilimi açısından genel olarak belirlenmiştir. İkinci bölümde, İslâm Hukuku'nda sermayenin tanımı, İslâm Hukukçularına göre üretim faktörleri, emek-sermaye ilişkisi, sermayenin çeşitleri, sermayenin birikimi, sermayenin gelirleri ve giderleri konuları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, İslâm Hukuku'nda sermaye birleşmeleri meşru (hukuki) olan ve meşru olmayan ayrımı ile ele alınarak; meşru olan sermaye birleşmeleri de, kâr amaçlı olup olmamasına göre incelenmiştir. Dördüncü bölümde, İslâm Hukuku'nda sermayenin büyümesi ve tek elde toplanması konusu araştırılmıştır. Bu bölümün alt başlıklarda İslâm'da mal ve servet, konusu ile İslâm'ın, büyük sermaye ortaklıklarına, sermayenin tek elde toplanmasına, uluslar arası sermayeye ve küreselleşmeye bakışı belirlenmeye çalışılmıştır. Beşinci bölümde ise, İslâm'ın sermayenin büyümesine karşı getirdiği dağılım tedbirleri yani, sermayenin tabana yayılması konusu ele alınmıştır. Sonuç bölümünde, araştırma sonucunda ulaşılan neticeler özet olarak verilmiş, yargı ve önerilerde bulunularak araştırma tamamlanmıştır. Bölümler içinde yer alan adlandırmalarda aynı terimlerin kullanılmasıyla, tekrar gibi görülen bazı başlıklar, buldukları ana başlık ile ilişkili olarak ele alınıp incelendiğinden herhangi bir tekrarı içermedikleri bilinmelidir.

Araştırma sonunda yer alan bibliyografyada, tezde kullanılan kaynaklar kitap ve makale ayırımına tabi tutularak sıralanmıştır. Kaynakların tam künyesi verildikten sonra, kaynağın dipnotlarda kullanılan kısaltılmış şekli parantez içinde verilmiştir. Tez metninde bir defa kullanılan veya atıf yapılan kaynaklar, fazla yer tutmaması amacıyla bibliyografyaya almamıştır.

Araştırma sırasında Arapça ve diğer dillerde, İslâm İktisadı konusunda son zamanlarda yazılmış eserlerin orijinaline, zor bulunmaları nedeniyle ulaşılamamıştır. Bu nedenle ülkemizde yapılmış olan çevirileri kullanılmıştır. Günümüzde hala üzerinde tartışmalar yaşanan, tanım ve açıklamalarında birlik sağlanamamış Küreselleşme konusu da, bu konuyu İslâm Hukuku açısından inceleyen eserlerin yeterince bulunmaması nedeniyle, konu işlenirken güçlük çekilmiştir.

Tezimizi yazarken her türlü yardımlarını esirgemeyen, konunun şekillenmesini ve gerekli düzeltmelerin yapılmasını sağlayan Danışmanım Yard. Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER'e, İktisat konularındaki geniş bilgilerinden yararlandığım tez izleme

komitesi üyesi Prof. Dr. Mustafa PİRİLİ ile İslâm Hukuku'nda konu ile ilgili görüş ve eleştirilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ali BAKKAL'a teşekkürü borç bilirim.

Çalışmamızın, bu sahada yapılacak yeni çalışmalara vesile olup devam etmesi dileğiyle...

Ömer Faruk HABERGETİREN

Şanlıurfa 2005

GİRİŞ

İslâm Hukuku'nun bağılı olduğu İslâm dini, toplumda bir din olarak benimsenmesinden itibaren sermaye konusuna önem vermiş, çalışmayı, ticareti teşvik etmiş ve ticari hayatı düzenleyici kurallar getirmiştir. Dinin kurucusunun ve ilk Müslümanların ticari hayat içinden geldikleri ve geçimlerini çoğunlukla bu sahadan elde ettikleri düşünülürse konunun önemi daha iyi anlaşılır. Kuran ve Hadis metinlerinde servet ve sermaye konusuna bakıldığında bazen yerici, bazen övücü ve sermaye sahibi olmayı teşvik edici pek çok bilgiye ulaşılmaktadır. Fakat bu bilgileri değerlendirip İslâm'ın sermaye hakkındaki görüşlerini toplayan, iktisadi bakış açısıyla hazırlanmış bir eser mevcut değildir. Bu konudaki görüşler temel İslâm Hukuku kitaplarında ve şerhlerinde dağınık olarak bulunmakta, yeni yapılan çalışmalarda ise kısaca değinilmektedir. İşte bu çalışma ile İslâm Hukuku'nun sermaye ve sermaye hareketlerine bakışını ortaya konmaya çalışılacaktır.

I. PROBLEM (KONU)

İnsan ihtiyaç içinde yaşayan bir varlıktır. Yaşamını sürdürebilmesi için ihtiyacını gidermek, onu ortadan kaldıracak mal ve hizmetleri üretmek zorundadır. Bu üretimde ilk ve tek aracı, emeği olmaktadır. Emeğini biriktirip çoğaltması ve koruması için, bunu mala veya üretim araçlarına çevirmesi gerekir. Emeğini daha verimli kılacak olan bu üretim araçları da onun sermayesi olur. Bu sermayeden de daha fazla verim almak için onu diğer sermayelerle birleştirdiği ve bütünleştirdiği görülür.

Günümüz iktisadi hayatına bakıldığında görüldüğü gibi, küçük çaplı üretim faaliyetinde emek ilk faktör olarak yeterli görülmekte iken, büyük çaplı üretim faaliyetinin yapılabilmesi için mutlaka büyük sermaye, teknoloji ve yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Teknoloji ve yetişmiş insan gücü bulunsa bile, yeterli sermaye bulunmadan üretim faaliyetine daha ilk aşamada başlanılamamakta ve teşebbüs başlangıçta sonuçsuz kalmaktadır.

Dünyanın küreselleşmesi sürecinde Türkiye’de yaşayan Müslümanlar için İktisadi hayatta sermaye ve sermaye hareketlerinin İslam Hukuku’na göre hükümlerinin bilinmemesi meselesi önemli bir problem teşkil etmektedir. Gerçekten de, İslâm Hukuku’ndaki Müslümanların gerek mali kuruluşlar oluşturması gerekse küreselleşen dünyada çok uluslu bir şekilde şirketleşmeleri konusundaki hükümlerin bulunmaması, günümüz İslam Hukukçularını ortaya çıkan problemleri çözmede, söz konusu konular oldukça meşgul etmekte ve sıcak tartışmalara yol açmaktadır. Bu tartışmaların özünü sermaye ve sermaye hareketlerinin İslam Hukuku’na göre belirgin olmaması meselesi teşkil etmektedir. Bunun için bu problemin çözümü tez konusu olarak tespit edildi.

İslâm Hukuku’nun klasik kitaplarından İmam Serahsi’nin (v. 490h./1097m.) *Mebcut*, Kasani’nin (v. 587h./1191m.) *Bedayi’* ve konuları geniş anlatımlı ve ayrıntılara girerek anlatan, ayrıca yazım tarihi günümüze en yakın Hukuk kitabı olma özelliğini taşıyan İbni Abidin’in (v. 1251h./1836m.) *Reddü’l-Muhtar* isimli eserlerinde sermaye, “Alış-Veriş kitapları”nda (Kitabu’l-Buyu’) “mal” kavramı içinde, “Ortaklıklar kitabı”nda (Kitabu’ş-Şirke) ise “ortaklıkların oluşması” konusu içinde incelenmektedir. Ancak iktisadi hayatta sermayenin önemi ve üretimi gerçekleştirmede sermaye ve sermaye hareketleri konusuna açıklık getirmemektedir.

Günümüz Türkçe eserler ise bir kısmı tercüme olarak bulunmakta ve yazarlarının itikadi görüş ve mezheplerini yansıtmaktadır. Örneğin Muhammed Bakır Sadr’ın İslam İktisat Sistemi adı ile Türkçeye tercüme edilen “İktisaduna” kitabı ile Mahmut Talegani’nin İslâm ve Mülkiyet ismiyle tercümesi yapılan “Islam and Ownership” kitabı mensup oldukları Şii İmamiye itikadı ve Caferi Hukuku’nun görüşlerini yansıtmaktadır.

Ülkemizde de son zamanlarda İslam iktisadı konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar banka, sigorta, borsa, faiz gibi iktisadi hayatın belirli bir yönü ile ilgili olmaktadır. Bu eserlerde ise genel görüşler ve tekrarlar bulunmakta, bu sebeple sistemi ortaya çıkaracak sonuca gidilememektedir. Örneğin bazı eserlerde İslam iktisadı için faiz yasağı temel olarak alındığı için, faiz-sermaye ilişkisine, dolayısıyla sermaye konusuna açıklık getirilemediği için İslâm iktisat sistemini ortaya çıkarmada eksiklikler arz etmektedir.

Sermaye konusunda yazılan eserler ise gerek hacimleri gerekse konuyu ele alma şekillerinde eksiklikler arz etmekte, sermaye konusundan çok İslâm iktisadı konusunda yazılan diğer eserler gibi genel iktisadi konuları içermektedir. Örneğin M. Sabri Erdoğan’ın İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye isimli eserinde sermaye konusuna

çok az yer verilmekte, İslâm iktisadı konusunda Arapça telif eserlerin bir nevi özeti olarak görünmektedir.

İslâm iktisadı, dini-hukuk temelli bir sistemdir. Günümüzde yapılan çalışmalarda, İslam iktisat sistemini bir sistem olarak tespit, diğer ekonomik sistemleri belirlemede iki değişken olan sermaye ve bu sermayenin hareketleri siyasal çerçevesine, yani İslâm Hukuku'na dayanılarak yapılmadığından isabet kaydedilememektedir. Bazıları İslâm iktisat sistemini, kapitalist ve liberal bir ekonomik sistem olarak tanımlarken, kimileri sosyalist bir ekonomik sistem olarak açıklamışlardır. Bu açıklamalar sonucunda sistemin, hem Liberal hem de karşıtı olan sosyalist bir sistem olarak belirlenmesi sonucunda ortaya bir çelişki çıkmıştır. Bunu çözümlmek için, İslâm Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri konusunda bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. İşte, bu nedenle, İslâm Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi) konusu doktora tez çalışması olarak alınmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırma ile İslam Hukuku'na göre sermaye ve sermaye hareketleri'nin belirlenmesi temel amaç olarak alınmıştır. Bu belirlemede, birinci alt amaç olarak İslam Hukuku'nda sermaye ortaya konulurken şu soruların cevabı aranmıştır; İslam Hukuku'nda sermaye nedir? Çeşitleri nelerdir? Birikimi nasıl oluşur? Sermayenin gelirleri ve giderleri denince neleri içerir? Yine temel amacı belirleyen ikinci alt amaç olarak, İslam Hukuku'nda sermaye birleşmeleri konusu ele alınmıştır. Bunun içinde şu sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır; İslam Hukuku'nda sermayenin birleşme şekilleri nelerdir? Meşru' (hukuki) olan ve olmayan sermaye birleşmeleri nelerdir? Üçüncü alt amaç ise, İslam Hukuku'nda sermayenin büyümesi, tek elde toplanması ve Uluslar arası sermaye hareketleri ele alınmıştır. Bu kısımda şu soruların cevabı araştırılmıştır; İslam Hukuku'nun sermayenin büyümesi ve tek elde toplanmasına bakışı nasıldır? İslâm Hukuku'nda dış ticaret konusunda getirilen düzenlemeler nelerdir? İslam ülkesinde yabancı sermaye ve yabancı ülkede İslâmi sermayenin durumu nasıldır? Gümrük vergisi kimleri kapsar? İslâm Hukuku'nun küreselleşen sermayeye bakışı nasıldır? Dördüncü alt amaç ise sermayenin tek elde toplanması tehlikesine karşı getirdiği dağılım tedbirleri var mıdır? Ve bu dağılım tedbirleri nelerdir?

III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:

Bu konu geniş ve ayrıntılı bir şekilde incelenmediğinden, araştırılıp bir sonuca varılamamış olması, mevcut olan çelişkiler nedeniyle konu hakkında kesin bir yargıya götürememekte, bu durum halkın İslam inancına sahip kesiminde birçok görüş ayrılığı ve tereddütlere neden olmaktadır.

Böyle bir araştırma;

İslam Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri ile ilgili bilgi edinme ortamını sağlayacaktır.

Halkın İslam inancına sahip kesiminde konu hakkında bir yargıda bulunulacak ölçüleri ortaya koyacağından, olumsuzlukları ortadan kaldıracak ve bir rahatlama sağlayabilecektir.

İslâm iktisat sisteminin dayandığı temel esaslar ortaya konacaktır.

İşte, bu konuda böyle bir çalışmanın yapılmamış olmasından dolayı ortaya çıkabilecek olumsuzlukları ortadan kaldırarak bir rahatlama sağlayacağı için büyük bir önem taşımaktadır.

IV. VARSAYIMLAR (SAYILTILAR)

1. Sermaye ve sermaye hareketleri ekonomik hayatı önemli ölçüde etkileyen değişkenlerdir. Bu nedenle, günümüz iktisat kitaplarında bu konuda verilen bilgiler temel alınmış, onların teorik tartışmalarına girmeden doğru kabul edilmiştir.
2. İslâm Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri İslam Hukuku kitaplarından ortaya çıkarılacağı varsayılmıştır.
3. Kuran ve Sünnet nasslarından hareketle İslâm tarihi içindeki uygulamaları nakleden bilgiler sorgulanmadan doğru kabul edilmiştir.

V. SINIRLILIKLAR

Araştırma; ilk İslâmi devirler (Peygamber ve Raşit Halifeler dönemi) ile sınırlıdır. Bunun için o döneme ait tarihi veriler bulunmakta ise öncelikle onlar kaydedildi. Yeri geldikçe İslâm tarihi boyunca iktisadi sistemin gelişimine paralel İslâm âlimlerinin konu ile ilgili görüşlerine yer verildi. Bu görüşlerde İslâm Hukuk ekollerinden Hanefî mezhebinin görüşleri esas alındı.

İslâm Hukuku literatüründe konumuz ile ilgili olarak derin ve hacimli bir şekilde incelenmiş başlıklar sadece sermaye ve sermaye hareketi çerçevesinde iktisadi bakış açısıyla ele alınarak ayrıntılara konu ile ilgili olmayacağı düşüncesiyle girilmedi. Konu üzerindeki mezhepler arasındaki ihtilaflar ve tartışmalar bu konuda geniş olarak tasnif edilmiş İslâm Hukuk kitaplarına bırakıldı.

VI. YÖNTEM

Araştırmamızda veriler (bilgiler), Tarama Modeli ile elde edilecektir. Sermaye ve sermaye hareketleri konularını liberal ekonomi sisteminde belirleyen bu veriler (bilgiler) Benzeşim (analoji) modeline göre sistematize edilecek, daha sonra İslâm Hukuku'nun ana kaynakları Kuran ve Sünnet naslarına yönelerek bu bilgilere benzer olan veya bu bilgileri reddeden açıklamalar aranacak ve bu aramada İslâm Hukuku literatürüne de başvurulacaktır. Elde edilen bu veriler çözümlenerek, Tümevarım metodu ile İslam Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri ortaya konulacaktır.

Tezde kullanılan kaynaklar dip not olarak verilirken, eser ilk defa geçiyor ise tam künyesi, cilt ve sayfa numaraları verildi. Bu dipnotun arkasında parantez işareti içinde, bundan sonra eserin dipnotta verileceği şekil belirtildi. Daha sonra bu kaynak kullanılırken parantez içinde verilen şekil ile sayfa numarası birlikte yazıldı.

Araştırmada kullanılan kuran ayetlerinin Türkçe karşılığı verilirken Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın meal ve tefsiri esas alındı. Bu ayetler dipnot olarak verilirken “sure adı, sure no/ayet no” şeklindeki sıralama kullanıldı.

Hadisler ise hadisin geçtiği kaynağın yazarı, eser adı, kitap numarası, kitap adı, bab numarası, varsa hadis numarası ile hadise ulaşılmasında kolaylık olsun diye cilt ve sayfa numaraları da dip nota eklendi. Tercümeleler ise hadis şerhlerinden yararlanılarak yazar tarafından yapıldı.

Bu çalışma sunulmadan önce tez konusu ile ilgili temel bilgilere kısaca yer verilmesi, aşağıda sunulan başlıktaki terimlerin tanımlanması ve açıklamasının yapılması, konunun anlaşılması açısından, uygun olacaktır.

VII. KONUNUN ANLAŞILMASI İÇİN GEREKLİ GÖRÜLEN TANIMLAR VE AÇIKLAMALARI

Bu başlık altında araştırmanın daha iyi anlaşılması için, İslâm hukuku, iktisat, üretim, üretim faktörleri ve gelirleri, bu konularda yazılmış eserlerden derlenerek kısaca açıklanacaktır:

A. İSLAM HUKUKU

Tezin hazırlanmış olduğu İslâm hukuku, din temelli bir hukuktur ve İslâm dinine bağlıdır. Din kelimesinin çeşitli tarifleri yapılmıştır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır klasik tarifleri dikkate alarak dini şu şekilde tarif etmektedir; Din, iman ve amel konusu olarak akla ve irade hürriyetine teklif edilecek hak ve iyilik kanunlarının toplamıdır ki buna millet ve şerâit de denilir. Dindarlık da bu kanunların severek ve isteyerek tatbik edilmesidir.¹

Hukuk ise, insanlar arasındaki ilişkileri birtakım ceza ve yaptırımlarla desteklenen hukukî kurullarla düzenleyen bir sistemdir. İslam hukuku dediğimiz zaman ise dinî ödevlerin hepsini içine almaktadır. Bu ödevler de, her Müslüman'ın hayatını bütün yönleriyle düzenleyen Allah'ın tüm emirleridir. Bu kurullar ilahî vahiy kaynaklı olup, İslâm hukuku olarak isimlendirilmektedir. İslam hukuku, ibadet ve dini merasimlerle ilgili esasları ihtiva ettiği gibi, siyasi, ekonomik ve (dar anlamıyla) hukukî kaideleri de kapsamaktadır.² İşte İslam hukuku'nun siyasi ve ekonomik yönü bu tezin ilgili olduğu konulardır.

İslâm hukuku, kişinin ibadet hayatını ve bugün hukuk olarak isimlendirilen kanunî düzenlemeleri, yaptırımları içine aldığı gibi iktisadi hayatı düzenleyen kurulları da içermektedir. İslâm'ın kendine özgü iktisadi anlayışında, “servetlerin” oluşumu (üretim teorisi), dağılımı, çoğaltılması ve paylaşılması (bölüşüm), çağımızın diğer iki iktisadi sisteminden çok farklıdır. Bu tez ile İslâm iktisat sisteminin mantığı, Kuran ve

---

¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1942), **Hak Dini Kuran Dili**, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel) Azim Dağıtım, İstanbul 1993. C. I, s. 98. (Elmalılı, **Tefsir**). Çağdaş batılı ilim adamları tarafından yapılan çeşitli din tariflerinde ise dini oluşturan başlıca şu unsurlar bulunmaktadır: Tabiatüstü, insanüstü varlıklara inanç; kutsalla kutsal olmayı ayırma; ibadet ayin ve törenler; yazılı ve yazısız gelenek; tabiatüstü, insanüstü varlık veya kutsalla ilgili duygular; insanüstü ile irtibat; bir âlem ve insan, hayat ve ölüm ötesi görüşü; hayat nizamı; içtimai gurup ve bu guruba mensubiyet. Bazı dinlerde bunların hepsi, bazılarında ise bir kısmı bulunur. Günay Tümer “*Din*” TDV **İslam Ansiklopedisi**, Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret AŞ, İstanbul 1994, C. IX, s. 316.

² Joseph Schacht, **İslam Hukukuna Giriş**, (Çev: Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. 166, Ankara 1986, s. 9. (Schacht, **İslam Hukukuna Giriş**)

Sünnet'e dayandırılarak ortaya konulmaya çalışılacak, yeri geldikçe farklılıklara işaret edilecektir.

Zira bir iktisadi sistem, servetin nasıl dağıtılacağı, ona nasıl sahip olunacağı ve onun nasıl kullanılabilceği gibi konulara yanıt getirir. Onun bu yanıtları sahip olduğu belirli dünya görüşü ile ilişkilidir. Bunu için İslâm'ın iktisadi sistemi, komünizm ve sosyalizmden aynı şekilde kapitalizmden farklıdır. Çünkü bu sistemlerden her biri kendi ideolojisine ve dünya görüşüne göre şekillenmiştir. İslâm'ın iktisadi hayat ile ilgili getirmiş olduğu düzenlemeler kendisine özgüdür. Kuran ve Sünnette yer alan bu hükümler İslam hukuku'ndan faydalanılarak ortaya çıkarıldığında İslam'ın iktisadi yönü de teorik olarak ortaya çıkacaktır.

İslâm, ilahi kaynaklı bir din olduğu için, vahiy temelli oluşan İslâm iktisat sisteminin bir ayağı İslâm hukuku'na, diğer ayağı da İslâm ahlakına dayanmaktadır. Konu içinde anlamı verilecek ayet ve hadisler, öncelikle "Müslüman kişi"nin manevi yönüne ve vicdanına hitap eder. Bu sebeple bu tez ile ulaşılabilecek sonuçlar öncelikle Müslüman bir insanı manevi yönden bağlayabilir. Onun, dünyada Dininin belirlediği sınırlar içinde yaşamasını ve Ahirette ise Rabbinin rızasına ulaşmasını, ebedi mutluluğa erişmesini sağlayabilir.

Konu iktisadi hayatla sermayenin yeri olduğu için öncelikle "İktisat" biliminin tarif edilmesi gerekir. Şimdi iktisadın tarifine geçilebilir.

B. İKTİSAT³

Tez konumuzun çözümlenmesinde, iktisat sistemleri ve iktisat ekollerince, iktisat için yapılan tanımlar arasında Amerikan iktisatçılarından Paul A. Samuelson'un⁴ verdiği tanım, özellikle üretim, bölüşüm ve kıt kaynaklar konusundaki tercihleri kapsayacak şekilde geniş yapıldığı için seçilmiştir.

---

³ Halk dilinde "tasarruf" yerine kullanılan "iktisat" kelimesi, günümüzde daha çok "ekonomi" kelimesi ile ifade edilmektedir. Aslında iki kelimenin anlamı da aynıdır. [Feridun Ergin, **İktisat**, İstanbul Üniversitesi Yay. 1093, İktisat Fakültesi Yay. 156, İstanbul 1964, s. 1. (Ergin, **İktisat**)] Arapça "orta yol" anlamına gelen "kasd" kelimesinden türetilen iktisat kelimesi, sözlükte, tasarruf etme, harcamada kısıntı yapma, tutumlu olma anlamında dilimize geçmiştir. Kısaca terim olarak iktisat, "servetin üretim, dağılım ve tüketimini inceleyen bir bilim" olarak tarif edilmektedir. [**"İktisat"**, **Meydan Larousse**, Sabah Yay. İstanbul, C. IX, s. 435. (**Meydan Larousse**)]

⁴ **Paul A. Samuelson**, Amerika Massachusetts Institute of Technology Profesörlerinden olup, 1970 de Nobel Ekonomi ödülünü almıştır. Ödülün verililiş nedeni Matematik araçlarla Ekonomi ilminin genel analitik ve metodolojik düzeyini yükseltmesidir. Dilimize İktisat adıyla tercüme edilen "Economics" kitabı meşhurdur.

Ona göre iktisat, “insanların ve toplumların, para kullanarak veya para kullanmadan zaman içinde çeşitli mallar üretmek ve bunları bugün ve gelecekte tüketmek üzere, toplumdaki fertler veya guruplar arasında bölüştürmek için, kıt üretim kaynaklarını kullanma konusundaki tercihlerini inceler.”⁵ Yine ona göre bu tanım iktisatçıların üzerinde anlaştıkları ortak bir tanımdır.⁶

İnsanlar toplu halde yaşama geçtikten sonra, varlıklarını koruma ve devam ettirebilme amacıyla bazı faaliyetlerde bulunma zorunda kalmışlardır. Bu zorunluluk sonucunda diğer insanlarla iktisadi ilişkiler içinde ele alabileceğimiz alış-verişten çeşitli ortaklıklar kurmaya kadar varabilecek ilişkiler içine girmeye başlamışlardır. Bu gibi faaliyetlerin amacı, mevcut imkânlarla mal ve hizmet üretmek, bunları tüketmek veya ihtiyacı olan diğer kişilere devretmektir. Dar anlamda bu gibi faaliyetler iktisat ilminin konusunu teşkil etmektedir.⁷

İktisadi bir hayat üretim ile tüketim arasında şekillenir. İktisadi hayatın başlaması için üretimin olması gerekir. Şimdi üretimin tarifine geçelim.

C. ÜRETİM

İslâm Hukuku’nda sermaye ve sermaye hareketleri adlı konumuzda, sermayenin oluşmasına ve oluşan sermayenin de kendisini etkilemesi açısından ilişki içinde olduğu temel kavram üretim olmaktadır. Bu nedenle sermaye ve sermaye hareketlerinin anlaşılması için üretim kavramını kısaca tanımlamak gerekmektedir.

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için bir takım ihtiyaçları vardır. Bir kısmı zorunlu olan bu ihtiyaçlarını karşılamak için bir çalışma ve bir faaliyet içersine girmesi gerekir. Mal ve hizmet alımından üretimine kadar tüm bu faaliyetler iktisadi faaliyetler olarak değerlendirilir.

---

⁵ Paul A. Samuelson, **İktisat**, (Çev: Demir Demirgil) Mentş Kitabevi, İstanbul 1970, s. 5. (Samuelson, **İktisat**); Demir Demirgil, “**Ekonomi**”, **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay., İstanbul tsz, s.173.

⁶ İktisadın, Kapitalist ve Sosyalist iktisatçıları arasında yapılan tanımlarına şunlar örnek olarak verilebilir: Klasik iktisatçılardan Adam Smith’e (1723–1790) göre iktisat, bir servet ilmidir. Servetin temini gayesiyle yapılan bütün çalışmalar iktisat ilminin ilgi alanı içine girmektedir. Alfred Marshall (1842–1924) ise iktisat ilmini, insanların refahlarının temini yolunda sarf ettikleri gayretleri, her türlü alet ve ölçülerle izah edilen bir bütün şeklinde ifade etmektedir. [Orhan Oğuz, **İktisada Giriş**, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yay., İstanbul 1992, s.3. (Oğuz, **İktisada Giriş**)] Kapitalist bakış açısıyla yapılan bu tanımlara karşın Sosyalist bakış açısıyla, Marksistlere göre iktisat, insan üretimleri çerçevesinde, sosyal ilişkilerin gelişmesini, yani iktisadi ilişkileri inceleyen bilimdir. İnsan toplumunun değişik devrelerinde, malların üretimini ve dağılımını yöneten kanunları açığa kavuşturur. (“**İktisat**”, **Meydan Larousse**, C IX, s. 435.)

⁷ Oğuz, **İktisada Giriş**, 3.

İktisadi faaliyetlerin hareket noktası üretimdir. Üretim ile kişi ihtiyaçlarını karşılayacak maddeyi meydana getirmiş olur. İktisat kitaplarımızda üretim, “kıt malların faydasını arttırmak veya yararlı hizmetler sunmak için harcanan tüm çabalar” ile “ihtiyaçları tatmin etmek için fayda yaratılması”⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Fayda kavramı içine hem hizmet üretimi, hem de mal üretimi girmektedir.

D. ÜRETİM FAKTÖRLERİ VE GELİRLERİ

Üretim faaliyetinin doğabilmesi için üretim faktörlerine ihtiyaç vardır. Üretilen mal ve hizmetlere “ürün”, bunları üretmek için kullanılan girdilere de “*üretim faktörleri*” denir. İhtiyaçlarımızın tatminine yarayan mal ve hizmetlerin üretilmesi ancak üretim faktörlerinin katkısı ile gerçekleşir.

Şu anda Dünyanın birçok yerinde iktisadi bir sistem olarak uygulanmakta olan Kapitalizm⁹'i esas alırsak, özel mülkiyeti tanıdığından dolayı üretim faktörleri dört tanedir; Tabiat, Emek, Sermaye ve Müteşebbis (Girişimci). Sosyalizm¹⁰,de ise emek dışındaki üretim faktörleri kamu adına devletin olduğu için bunların geliri de olmaz. Devlet üretimi planlama ve denetleme görevini üstlenmiştir, emekçi ise emeğinin karşılığını, yani ücretini harcadığı emeğine göre alır.

Şimdi bu faktörleri ve gelirlerini kısaca tanıtalım.

1. Tabiat

Tabiat faktörü deyince; “üzerinde üretim yapılan arazi veya toprak ile onu çevreleyen tabii kuvvetler”¹¹ anlaşılmaktadır. Tarlalar, çiftlikler, arsalar, madenler, akarsular, ormanlar, denizler, göller, insanlara faydalı her tür bitki ve enerji kaynakları tabiat faktörü sayılır. Üretimde tabiat faktörünün yeri ve önemi inkâr edilemez. Bu bakımdan tabiat faktörü üretimin asli unsurudur denilebilir.

---

⁸ Oğuz, **İktisada giriş**, 11, Mustafa Özer, **İktisada Giriş-1**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay. No: 1025, Açıköğretim Fakültesi Yay. No: 565, Eskişehir 1998. s. 27. (Özer, **İktisada Giriş-1**)

⁹ Kapitalizm: insan ve doğa yapısı sermayenin özel ellerde (özel mülkiyet altında) bulunduğu ve kişisel kazanç için kullanıldığı bir ekonomik örgütlenme biçimidir. (D. Demirgil, “**Kapitalizm**” **Büyük Ekonomi Ans.** Sabah Yay., İstanbul tsz, s. 334.)

¹⁰ Sosyalizm: üretim araçlarının (en azından temel endüstrinin önemli bir bölümünün) devlet tekelinde (denetiminde) bulunduğu ve söz konusu bu devletin çalışan kitleler tarafından denetlendiği ülkelerdeki ekonomik sistem olarak tanımlanabilir. Ancak Sosyalizm, hemen hemen her ülkede farklı uygulandığı için, tek bir sosyalizmden söz etmek yerine “*sosyalizmlerden*” söz etmek daha doğru olur. (T. Ateş, “**Sosyalizm**”, **Büyük Ekonomi Ans.** Sabah Yay., İstanbul tsz, s. 559-560.)

¹¹ Rasih Demirci, **Ekonominin Temelleri**, TDV. Yayınları: 214, Ankara 1996, s. 31. (Demirci, **Ekonominin Temelleri**)

Tabiat, bir üretim faktörü olunca bunun gelirinin adı da “*rant*” olur. Ekonomide rant, “miktarı sabit olarak ve diğer tabii kaynakların ilk orijinal şekillerinde kullanma karşılığında ödenen bir bedeldir.”¹² Rant, hiçbir emek sarf edilmeden ve herhangi bir sermaye katkısı olmadan, toprağın hiç işlenmemiş durumundan yararlanma karşılığında ödenen bedeldir.

2. Emek

Üretimde kullanılan insan gücüne geniş anlamda emek denilmektedir. Üretim faktörleri arasında ikinci esas unsuru oluşturmaktadır. Zira emek, diğer üretim faktörlerini daha verimli ve faydalanılabilir hale getiren aktif bir unsurdur. Emek faktörünün bulunmadığı bir üretim faaliyeti düşünülemez, ancak üretim faaliyetinin çeşidine göre emeğin katkısı değişik olabilir.

İktisadi anlamda emek, “faydalı bir mal ve hizmet üretmek gayesiyle planlı bir şekilde yapılan bedenî ve zihnî (fikrî) bir faaliyettir.”¹³

Emeğin gelirin’e “*ücret*” adı verilmektedir. Ücret, insan emeğine, “iş gücünün kullanımı karşılığında ödenen bedele”¹⁴ denir. İnsanın, işgücü faktörünün üretime katılması sonunda gelirden elde ettiği paydır. İşçiye çalışması karşılığı ödenen pay, mal olarak ödendiğinde “*ayni ücret*”, para olarak ödendiğinde “*nakdi ücret*” adını alır.¹⁵ Ekonomik şartlar, çalışma süresi, iş gücü talebi ve iş gücünün vasıflı olup olmamasına göre ücret değişir.

Tez konusu olan sermaye ile emek arasında ilk oluşum aşamasından itibaren bir ilişki vardır. Çünkü sermaye, emek harcanarak elde edilen gelir ile oluşturulmakta ve emek yardımı ile kullanılmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse sermaye, emek sayesinde oluşturulur ve emeğin bir müdahalesi ve katkısı olmadan kendi başına bir üretim yapamaz.

3. Sermaye

Sermaye, tabiat ve emekten sonra üçüncü üretim faktörüdür. Üretim faaliyetine sonradan katılmıştır. İlk üretim faaliyetlerinden sonra insanlar bilgi ve tecrübe

---

¹² Özer, **İktisada Giriş-1**, 209; Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 145.

¹³ Oğuz, **İktisada Giriş**, 16; Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 33.

¹⁴ Özer, **İktisada Giriş-1**, 206.

¹⁵ Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 148.

birikimleri ile tabiat ve emekteki verimi arttırmak için bazı yardımcı aletler bulmuşlardır. İşte bu ilk aletler sermayenin temelini oluşturmaktadır. Buhar gücünün üretimde kullanılmasıyla sermaye üretimin asli unsurları arasına girmiş, bilgi ve teknolojinin gelişmesiyle üretimdeki yerini kuvvetlendirmiş, adeta sermaye olmadan üretim yapılamaz hale gelmiştir.

Sermaye yardımıyla tabiat ve emekten elde edilen ürün miktarı artmakta, çeşitlilik ve kalite farkı oluşmakta, aynı zamanda üretim süresi de kısalmaktadır. Aynı faktörlerden sermaye kullanılmadan yapılan üretime göre aralarında çok önemli miktarda ürün farkı ortaya çıkmaktadır.

Birinci bölümde geniş bir şekilde açıklanacağı gibi sermayenin çeşitli tarifleri yapılmıştır. Kısaca sermaye, üretim faktörlerine yardımcı olan, onun verim ve kalitesini yükselten, sonradan üretilmiş ve üretime katılmış vasıtalar şeklinde tarif edilebilir. Sermayenin kaynağı tasarruftur. Tasarruf ise gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Tasarrufların sermayeye dönüşebilmesi için yatırıma yönlendirilmesi gerekir. Yatırım ile üretimde kullanılan tasarruf, sermaye olur ve birikim sürecine girer.

Klasik iktisatçılara¹⁶ göre sermaye ekonominin en önemli öğesidir. Klasik iktisadi ekolün kurucusu kabul edilen Adam Smith (1723–1790), Quesnay’ın (1684–1774) açmış olduğu yolu izleyerek, ekonomik hayatı sermayenin harcanması ile başlayan ve sonuçta yeniden sermayenin oluşumuna yol açan bir süreç olarak incelemiştir.¹⁷

Ekonomi için sermaye bu kadar önemli olunca, bunun geliri olan “faiz”, veren açısından sermayeyi belli bir süre kullanmamanın, alan açısından ise belli bir süre kullanmanın karşılığı olarak ödenen bedeldir. Klasik iktisatçılara göre faiz, tasarrufun yani tüketimden vazgeçmenin karşılığıdır. Bu sebeple faiz ile tasarruf miktarı arasında bir bağıntı vardır. Yani tasarruf seviyesi, faiz haddine göre artıp eksilmektedir. Tasarruf eğilimi sabit iken, faiz haddi yükselirse, tasarruf miktarı artar, düşerse tasarruf miktarı azalır. Yatırım açısından ise ters bir orantı bulunmaktadır. Bu yorumu hatalı bulan Neo-

---

¹⁶ Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” isimli kitabını yayınladığı 1776 ile John Stuart Mill’in ölüm tarihi olan 1873 yılları arası, politik iktisadın bütün görüşleri ile özerk bir iktisat bilimi alanının gerektirdiği düşünsel ve kurumsal ortamın meydana geldiği devredir. Bu dönemin liberal kaynaklı düşüncelerini oluşturan iktisatçılara “Klasik İktisatçılar”, meydana getirdikleri düşünce okuluna da “Klasik Okul” adı verilmektedir. Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, Jeremy Bentham, Jean Baptise Say, John Stuart Mill Klasik İktisatçılardan sayılmaktadır. [Bkz. Muammer Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Çukurova Üniversitesi Yay. Adana 1993, s. 49. (Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**)]

¹⁷ Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, 63.

Klasik iktisatçılar¹⁸ yatırım-tasarruf eğrilerindeki kaymaların gelir seviyesini değiştirebileceğini ifade etmişlerdir. Keynes'e¹⁹ göre; ekonomide teşekkül eden denge gelir seviyesinin eksik istihdama tekabül etmesi mümkündür. Buradan hareketle Keynes; faizi, beklemenin ve tüketimden vazgeçmenin karşılığı olarak değil, likiditeden vazgeçmenin bir bedeli olarak düşünmüştür. Buna göre faiz haddi, insanların ellerinde para tutma arzularının, yani likidite tercihlerinin bir ölçüsüdür.²⁰

4. Müteşebbis

Türkçe “girişimci” kelimesi ile karşılanan Müteşebbis, geniş anlamda, “Üretim faktörlerini bir araya getirip, çeşitli oranlarda kullanarak harekete geçiren ve kâr amacıyla üretim yapan kimse”dir.²¹ Dar anlamda müteşebbis (girişimci), “Bilinmeyen alıcılar için üretmek üzere, hangi malların, ne miktarda ve hangi üretim yöntemleriyle elde edilmeleri gerektiği konusunda karar veren ve işin bütün riskini üzerine alan kişi veya örgüt”²² olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan müteşebbis, ister bir kişi, isterse bir örgüt olsun, İktisat'ta “işletme”²³ olarak kabul edilir.

Üretimi düzenleyen, hangi mallardan ne kadar, nasıl ve kimler için üretileceğine karar veren, dolayısıyla üretimin sorumluluk ve risklerini, belirsizlik ve sıkıntılarını üstlenen müteşebbisin, üretimden aldığı paya “kâr” denir. Kısaca ifade etmek gerekirse kâr, “üretim sonucu elde edilen ürünün toplam değerinden, toplam masraflar çıktıktan sonra kalan kısım”dır.²⁴ Müteşebbis her zaman kâr edemeyeceği gibi bazen de zarar eder. Müteşebbis ile ilgili bu belirlemeler, Günümüz İktisat anlayışına aittir. İktisat bilimi'nin ortaya çıktığı dönemde, Adam Smith, sermaye ile müteşebbisi aynı unsur

---

¹⁸ Neo-Klasik iktisat, İngiltere'de Alfred Marshall, Fransa'da Léon Walras ve Avusturya'da Carl Menger etrafında oluşan ekollerini içine alan genel bir düşünce çerçevesidir. Neo-Klasik ekonominin en önemli özelliği piyasa olaylarıyla ilgili geniş kategorileri kişisel düşüncelere indirgemekte, ekonomi ilminin alternatifler arasında subjektif seçim yapmanın, kişinin temel aksiyonuna bağlı bulunduğunu iddia etmektir. (Bkz. D. Demirgil, “Neo-Klasikler” **Büyük Ekonomi Ans.** Sabah Yay. İstanbul tsz. s. 452–454)

¹⁹ John Maynard Keynes (1883–1946) 20. yüzyılın ünlü İngiliz ekonomistlerindendir. İktisat teorisi ve politikası konusunda getirdiği yenilikler, ekonominin bir bilim olarak yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Düşünceleri bir bütün olarak “*Keynes Devrimi*” olarak nitelenir. Par teorisi üzerine yazdığı *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936) isimli eseri meşhurdur. (C. Ersoy, “*John Maynard Keynes*”, **Büyük Ekonomi Ans.** Sabah Yay. İstanbul tsz. s. 353–354)

²⁰ Demirci, **Ekonominin Temelleri**, s. 151–153.

²¹ Oğuz, **İktisada Giriş**, 31.

²² Ersoy Akıncı, **İktisada Giriş**, Akçağ Yay. Ankara 2002, s. 290. (Akıncı, **İktisada Giriş**)

²³ Müteşebbislerin mal ve hizmet üretmek için kurdukları kuruluşlar, önceleri “*teşebbüs*” olarak adlandırılmaktaydı (Oğuz, **İktisada Giriş**, 31.).

²⁴ M. Burhan Erdem, **İktisada Giriş-1**, Anadolu Üniversitesi Yay. No: 1025, s. 317, (Erdem, **İktisada Giriş-1**); Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 157.

olarak ele almıştır.²⁵ Tez konumuzun çözümlenmesinde de, Adam Smith gibi, sermaye ile müteşebbis aynı unsur olarak kullanılacaktır.

Bu kısa açıklamalardan sonra, Dünyadaki ekonomik sistemleri, oluşumu, birleşmesi ve bütünleşmesine göre, Liberal, Kapitalist ve Sosyalist olarak belirleyen İktisat'ta sermaye kavramının işlendiği birinci bölüm'e geçilebilir:

---

²⁵ Geniş bilgi için Bkz. Oğuz, **İktisada Giriş**, s. 31 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSATTA SERMAYE

Bu Bölüm’de, Sermaye’nin tanımı, çeşitleri, birikimi, birleşmesi ve bütünleşmesi, günümüz iktisat kitaplarından derlenerek, İslam hukuku’ndaki sermaye ve sermaye hareketlerinin çözümlenmesinde esas olacak şekilde, bir bütün halinde sunulmuştur:

I. SERMAYENİN TANIMI VE SERMAYE İLE İLİNTİLİ KAVRAMLAR

A. SERMAYENİN TANIMI

İlk insandan günümüze, ekonominin çeşitli devir ve evrelerinde yapılan üretim faaliyetlerinde, sermayenin almış olduğu yer ve öneme göre, anlamında farklılık gösterdiği gözlenmektedir. Günlük yaşantımızda, halk arasında, sermaye denilince ilk önce akla “para” gelir ve ekonomik olarak da bu anlam kastedilir. Ancak iktisat biliminde para, sermaye anlamına kullanılmamakta, yalnızca, sermaye mallarını satın alabilen bir araç olarak kabul edilmektedir.

Halk arasında “Sahibine, faiz, kira veya kâr şeklinde gelir getiren, nakdi veya aynı şekilde bulunan bütün servetler” sermaye olarak kabul edilip, kendisine geniş bir anlam yüklenirken, İktisat biliminde ise kısaca “mal ve hizmet üretmek için kullanılan üretim araçları”¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Sermaye malları doğal olmayan, yani sonradan üretilmiş veya elde edilmiş mallardır. Kiraya veren bir kimse için ev, bir fabrika sahibi için fabrikada üretim için kullanılan hammadde, üretilmiş ve yarı üretilmiş stoklar, üretim araç gereçleri ile makineler birer sermayedir. Sermaye sahipleri, sermayelerini, bir başka yere nakletmek

---

¹ Erdoğan Alkin, **İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, s. 136. (Alkin, **İktisat**); Z. Tunca, “*Sermaye*” **Büyük Ekonomi Ans.** Sabah Yay., İstanbul tsz, s. 546. (Tunca, “*Sermaye*”); Ayrıca bkz. Wilhelm Röpke, **İktisat İlimi**, (Terc. Ömer Celal Bey) İstanbul Üniversitesi Hukuk Talebesi Cemiyeti İlmî Neşriyatı, İstanbul 1934, s. 107. (Wilhelm Röpke, **İktisat İlimi**); A. Fethi AÇIL, **Ekonomi-1**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay., Ankara 1984, s. 85. (Açıl, **Ekonomi-1**)

veya yeni bir yatırım yapmak için tasarruf etmek amacıyla paraya çevirir, ellerinde nakit olarak hazır halde tutarlar. Bu sebepten dolayı yukarı da belirttiğimiz gibi halk arasında paranın sermaye olarak adlandırıldığı düşünülmektedir.

Sermayenin paraya çevrilip elde nakit olarak tutulmasına iktisat dilinde “likidite” denir. Bu sebeple iktisatta sermaye, para ile ifade edilir. Sermaye parasal tasarrufla meydana geldiği için, “likit sermaye”yi oluşturur. Eğer bu likit tutar üretilmiş üretim araçlarına bağlanmışsa, o takdirde “mal sermaye”yi oluşturur.² İşte İktisadi sermaye ile asıl kast edilen de malın oluşturduğu sermayedir.

Sermaye konusu, İktisat tarihinde en fazla Klasik iktisatçılar tarafından incelenmiştir. David Ricardo (1772–1823), sermayenin; üretim amacıyla yeniden harcanması için bir araçta veya maddede “biriktirilmiş eski emek”ten başka bir şey olmadığını söylemiştir.³ O’na göre sermayenin, mübadele değerinin oluşumunda bağımsız bir faktör olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir.⁴ Adam Smith’in aksine Ricardo’ya göre sermaye, kolayca emek birimlerine indirgenebilir gözükmektedir. Örneğin O, bir makineyi üretim güçleri işlediği sürece cari çıktıya dönüşecek olan cisimleşmiş veya birikmiş emek olarak görmektedir. Böylece, O’na göre bir malın değerini, bu malın üretiminde gerekli olan emek girdileri cinsinden ifade etmenin mümkün olabildiği söylenmektedir.⁵

Sosyalist iktisadın kurucularından Karl Marx (1818–1883) da, Ricardo’yu izleyerek sermaye mallarını, “stok edilmiş emek” olarak görür.⁶ Sermaye terimini ise, üretimi başlatma ve sürdürmede faydalanılabilir olan kaynakları ifade etmek için kullanır.⁷ Bu kaynaklar, üretim için gerekli girdiler; yani emek, hammaddeler, fabrika ve makineler arasında farklı oranda paylaşılabilir.

Sermaye, en önemli yerini, günümüzü de içine alan süreç içerisinde kapitalist iktisatta bulmuştur. “Kapitalist” kelimesi, Latince “caput” ve “capitalis”den gelmektedir. “Kapital”, Türkçe “baş, anamal” karşılığında olup, “Kapitalist” ise büyük sermayeye sahip olan kimselere verilen bir ad olmaktadır.⁸ Amerikan ekonomisine

---

² Yılmaz Büyükerşen, **İktisada Giriş-1**, Anadolu Üniversitesi Yay. No:1025. Eskişehir 1998, s. 221. (Büyükerşen, **İktisada Giriş-1**)

³ Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, s. 79.

⁴ Muhammed Bakır Sadr, **İslâm Ekonomi Sistemi**, Rehber Yay. Ankara 1993, C. I, s. 173–174. (Sadr, **İslâm Ekonomi Sistemi**)

⁵ William J. Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**, (Çev.: İhsan Durdu), Çıdam Yay., İstanbul 1991, s. 90. (Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**)

⁶ Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**, 136; Wilhelm Röpke, **İktisat İlimi**, 109.

⁷ Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**, 140.

⁸ Açıl, **Ekonomi-1**, 84.

Kapitalist ekonomi denilmesinin sebeplerinden biri de, bu sermayenin veya “servetin” kapitalist adını verdiğimiz kişilerin özel mülkiyetinde bulunmuş olmasından dolayıdır.⁹ Büyük sermayeye sahip olan kişiye verilen ismin ekonomik sistemi adlandırmada kullanılması, bu sistemde ekonomik hayatta sermayeye verilen yeri ve önemi göstermektedir.

Wallerstein¹⁰, Modern-Dünya’nın ekonomik sistemini “Kapitalist bir Dünya ekonomisi” biçiminde tanımlarken, bu sistemde, sermayeyi kilit bir öge olarak kabul etmektedir. O’na göre sermaye, birikmiş zenginliğin başka bir adıdır. Sermayenin daha çok sermaye biriktirebilmesi için kullanılması yani sermayenin sermaye oluşturması esastır. Sistemde geçmiş birikimler yalnızca daha fazla sermaye biriktirmek için kullanıldığı ölçüde “sermaye”dir.¹¹ Bu birikim bu amaçla kullanılmadığı zaman, aşağıda da açıklanacağı gibi yalnızca kişisel bir “servet” olur.

Görüldüğü gibi sermaye, aslında, insan yapısı olup üretime sonradan katılmış, üretilen bir servettir. Üretimin asli kaynağı değil, ara-mal niteliğindedir. Bunun için ekonomide sermaye; yeniden başka bir servetin üretimine katkıda bulunmak, diğer üretim faktörlerinin verimini arttırmak amacıyla, insan emeği ile oluşturulur ve üretimi tamamlayan bir özellik taşır. Örneğin; dokuma yapan bir alet, salt (bağımsız) bir alet değildir. Sadece insanın daha önceki üretim ile ilgili bir emeği (çabası) sonucunda oluşan bir maddedir.¹²

Üretim faaliyetlerinde sermayenin rolü ve yerine gelince, o da görüldüğü kadarıyla ilk devirlerde o kadar büyük olmasa da, günümüz ekonomik faaliyetlerinin tümünde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki yeterli sermaye birikimi oluşturulmadan büyük yatırım ve üretim faaliyetlerine girişmek ve küreselleşen piyasa şartlarında diğer şirketlerle rekabet etmek adeta imkânsız görünmektedir.

---

⁹ Samuelson, **Sermaye**, 51; Bu isimlendirme, sistemi tenkit ederken Karl Marx tarafından yapılmıştır. (Wilhelm Röpke, **İktisat İlimi**, 119.)

¹⁰ Immanuel Wallerstein, Amerikalı sosyolog, araştırmacı, yazar.

¹¹ Nurgün Oktik, Füsün Kökalan, “*Immanuel Wallerstein; Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi*”, **Doğu Batı** Düşünce Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım, Aralık, Ocak 2001–2002, s. 124.

¹² Benzer tanımlar için bkz. Erol Manisalı, **İktisada Giriş**, İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi Yay. İstanbul 1980, s. 43, (Manisalı, **İktisada Giriş**); Orhan Hançerlioğlu, “*Anamal*” **Ekonomi sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981, s. 15, (Hançerlioğlu); Sadr, **İslâm Ekonomi Sistemi**, C. II, s. 48.

B. SERMAYE İLE İLİNTİLİ KAVRAMLAR

İktisatta sermaye'nin tanımına ait yukarıda verilen açıklamalardan sonra, ikinci bölümden itibaren İslâm hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri konusu işlenirken, sermaye kavramı etrafında ve onunla karıştırılan “Çevre kavramlar”ın da, iktisadi açıdan burada kısaca açıklanmasında yarar görülmektedir:

Özel mülkiyet; İktisadi açıdan sermayeyi oluşturan, “kişilerin malik oldukları malları, diledikleri gibi kullanabilmelerini ve üzerinde diledikleri gibi tasarrufta bulunabilmelerini”¹³ ifade eden bir kavramdır. Sermaye malları üzerinde özel mülkiyet hakkı konusunda günümüzde geçerli olan iki ekonomik sisteme (Kapitalizm ve Sosyalizm) baktığımızda birbirine taban tabana zıt oldukları görülür; Kapitalizm’de Sermaye malları (üretim araçları) üzerinde özel mülkiyet hakkı tanınırken, Sosyalizm’de sermaye mallarının Devlet mülkiyetinde ve kontrolünde olması temel esas olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan, sermayenin geliri fertlere değil devlete aittir. Bu gelirin fertler arasında nasıl bölüşüleceğine de devlet karar vermektedir. Kapitalizm’e gelince bu hak (teorik olarak) herhangi bir sınırlamaya tabi olmayıp, yalnızca toplumsal çıkarlar için belirli ölçüde sınırlandırılabilir.¹⁴

Servet kavramı, sermaye kavramından daha geniştir, fertlerin tüm kullanma ve harcama kalemlerini içine alır. İktisadi sermaye ise, servet içersinden ancak işletmelerde, (yatırımda) kullanılan kısmıdır. Bu açıdan servet ile sermaye kavramları birbirinden farklıdır.

Müteşebbisin kendi tasarrufu ile oluşturduğu sermayesine, “öz sermaye” veya “iç kaynaklar”, başkalarından üretim için borç veya kredi olarak temin ettikleri sermayeye ise, “yabancı sermaye” veya “dış kaynaklar” adı verilir. Yatırımlarda (işletmelerde) kullanılan sermaye içinde, öz sermaye oranının yüksek olması ve yabancı sermayenin, işletme için bir risk taşıması nedeniyle fazla olmaması arzu edilir. Çünkü kârın büyük bir kısmı faiz adı altında yabancı sermayeye masraf olarak ödenir.¹⁵

Bu gerekli tanımların kısaca açıklanmasından sonra sermayenin çeşitleri konusuna geçilebilir.

---

¹³ İ. Uluhan, “*Özel Mülkiyet*”, *Büyük Ekonomi Ans.* Sabah Yay., İstanbul tsz, s. 489.

¹⁴ Samuelson, *Ekonomi*, 54; Sosyalizm’in temelini oluşturan Marksist teoride, tüketim mallarında özel mülkiyete hiç değilse tam komünist düzene geçilinceye kadar sınırlı da olsa izin verilebilirken, üretim araçlarının özel mülkiyeti, zaten sömürünün “stratejik unsuru” sayılmakta, proleterya (doğrudan üreticiler) ihtilali ile derhal kaldırılması öngörülmektedir. [Ahmet Atılğan, *İslâm’ın Ekonomik Politikaları*, Nesil Basım-Yayın, İstanbul 1996, s. 48–49. (Atılğan, *İslâm’ın Ekonomik Politikaları*)]

¹⁵ Açıl, *Ekonomi-1*, 90.

II. SERMAYENİN ÇEŞİTLERİ

Esas itibarıyla sermayenin fonksiyonlarına göre, teknik sermaye ve hukuki sermaye olarak iki temel kısma ayrılması mümkündür. Şimdi bu ayrımın iktisat bilimindeki açıklamalarına geçilebilir.

A. TEKNİK SERMAYE

Teknik sermaye, “üretmiş üretim araçları”¹⁶ olarak tarif edilir. Bu üretim araçları, bir zaman harcanması ile elde edilen ve insan emeğini daha verimli hale sokabilen aracı mallardır.¹⁷ Bu aracı mallar da, insan emeğinin ve tabiat kaynaklarının iktisadi faydası ile verimini yükseltmeye hizmet ederler, ayrıca üretim için harcanan zamandan da tasarruf yapılmasını sağlarlar.

Teknik sermaye hakkında en açık ve geniş açıklamayı yapan 1851–1914 yılları arasında yaşayan Avusturya ekolüne mensup iktisatçı Eugen Von Böhm-Bawerk’tir. Ona göre iki tür üretim faaliyeti vardır. Bunlardan birisi, vasıtasız üretim, diğeri de vasıtalı üretimdir. Vasıtasız üretim, tabiatın sunmuş olduğu kaynak ve imkânlarla, yalnızca emek katmak suretiyle yapılan üretim faaliyetidir. Bu daha çok ekonomik olarak gelişmemiş toplumlarda görülen üretim şekli olmalıdır. Vasıtasız üretim tarzında sermayeye ihtiyaç yoktur. Üretim faktörleri tabiat ve emekten ibarettir. Bu şekildeki üretimde, tabiat kaynaklarından elde edilecek fayda sınırlı olduğu gibi, işin verimliliği de düşüktür. Vasıtalı üretim ise, vasıtasız üretime karşın iş veriminin artırılması için vasıtalı üretim tekniği uygulanan üretim tarzıdır. Bu üretim tarzında üretimi arttırmak için bir takım vasıtaların kullanılması ve ihtiyaç duyulan tedbirlerin alınması gereklidir. Örneğin toprağı kendi gücü ile süren çiftçi ile bunu at ve pulluk veya traktör kullanmak suretiyle işleyen, modern tarım tekniklerini kullanan bir çiftçinin hem tabiat ve hem de işinden elde ettiği verimi arasında büyük fark vardır. Görüldüğü gibi burada, tabiat ve işin verimliliği, vasıta kullanıldığı zaman çok artmış olmaktadır. İşte tabiat kaynaklarının ve işin verimini arttırmak için kullanılan bu vasıtaların tümü, teknik sermayeyi oluşturur.¹⁸

Tez konusunun çözümlenmesinde, üretim faktörlerinin “tabiat”, “emek” ve “sermaye” olarak belirlenmesi esas alınan klasik dönem iktisatçısı Adam Smith ile tutarlı

---

¹⁶ Oğuz, **İktisada Giriş**, 30; Wilhelm Röpke, **İktisat İlmi**, 108.

¹⁷ Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 37.

¹⁸ Ergin, **İktisat**, 262–263; Açıl, **Ekonomi-1**, 87.

olunması için,¹⁹ teknik sermayenin, üretimde kullanma süreleri ölçütü benimsenerek, sabit sermaye ve döner sermaye şeklinde iki kısma ayrılarak incelenmesi uygun görüldü.²⁰

Aşağıda, sermayenin bu şekildeki ayrımının açıklamalarında görüleceği gibi üretim faaliyetinde sabit sermayenin hareketsiz, döner sermayenin ise likit (nakit) bir özellik kazandığı görülecektir.²¹

Her işletmede, sabit ve döner sermayenin birbirine oranı farklıdır. Şirketlerde göz önünde bulundurulması gereken önemli nokta, bu sermaye gruplarının, azami verimi sağlayacak bir oranda bulundurulmasıdır; aksi takdirde üretim düşer ve maliyet yükselir. Zira işletmelerde gereğinden fazla sabit sermayenin bulundurulması, onların bakım ve aşınmaları dolayısıyla, işletmeye gereğinden çok masraf yükler. Bu durum maliyeti yükselteceğinden fiyatı artan ürünün piyasada rekabet şansı azalır, sonuçtan işletme ve üretim etkilenir.

Sabit ve döner sermayenin uygulamasındaki bu özelliklerini belirttikten sonra, bu iki çeşidin kısaca açıklamalarına geçilebilir.

1. Sabit Sermaye²²

Adam Smith'e göre üretim faaliyetinin birçok aşamasına katılan, tedavül etmeksizin veya sahip değiştirmeksizin gelir getiren mallara "sabit sermaye" denir.²³ Bu mallar üretime direk olarak katılır ve üretim sürecinde birçok defa kullanılır, hemen yıpranmaz ve yok olmazlar. Örnek olarak üretimde kullanılan makineler, binalar ve diğer sabit tesisler gibi uzun süre kullanılabilen mallar bu sermaye çeşidini

---

¹⁹ Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, 70. Günümüz Kapitalist iktisat sisteminde de kabul edilen bu ayrıma karşın, Sosyalist iktisatçı Marx'a göre, Karın temelini oluşturan sermaye iki kategoriden meydana gelmektedir. Birincisi *değişken sermaye*, ikincisi ise *sabit sermaye*dir. Değişken sermaye emeğe ödenen parayı ifade etmek için, sabit sermaye ise binaları, hammaddeleri ve makineleri ifade etmek için kullanılan kavramdır. (Age, 113)

²⁰ Son zamanlarda sermaye çeşitlerine "*Entellektüel sermaye*" adı verilen bir sermaye çeşidi daha eklenmiştir. Bu tür sermaye, kişinin aklını kullanmasını ve bilgi birikimini ifade etmektedir. Mesela bir bilgisayar programcısı için bilgi birikimi onun sermayesini oluşturmaktadır. Bu tür sermaye çeşidine dünyada ancak Bill Gates gibi bir iki kişide rastlanmaktadır. Belki bu nedenle, İktisat kitaplarında bu konuda geniş bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Entellektüel sermaye, sermayenin tanımına tam olarak uymadığı için bu türün bir sermaye olup olmadığı konusunda iktisatçılar arasında görüş ayrılıkları bulunduğu duyulmaktadır.

²¹ Benzer görüş için bkz. İbrahim Kanyılmaz, "*İslamiyet ve Finansman Teorisi*", **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1992, s.28 (Kanyılmaz, "*İslamiyet ve Finansman Teorisi*")

²² İktisatçılar arasında sabit sermayeye, "*Tesis sermayesi*" ve "*Duragan Anamal*" adı da verilmektedir. Bkz. Wilhelm Röpke, **İktisat İlmi**, 112; Açıl, **Ekonomi-1**, 89; Hançerlioğlu, 69.

²³ Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, 70.

oluştururlar.²⁴ Bu tür sermaye gurubunun esas özelliği, üretim faaliyeti süresince şeklini değiştirmemesi ve kolayca kaybolmamasıdır; yani uzun zaman kullanılır ve defalarca üretim faaliyetine katılır olmalarıdır. Bununla beraber kullanım sonucunda bu çeşit sermayede bir eskime ve bir yıpranma meydana gelmektedir. Bu bakımdan üretim sonunda elde edilen ürünün maliyeti hesaplanırken, bu yıpranma ve aşınma payı “amortisman”²⁵ adı altında, masraflara katılır.

Amortisman, iktisadi bir işletmede, bir sene süresince sabit sermayede meydana gelen kıymet azalmalarını karşılamak üzere bilânçoda ayrılan fona denir.²⁶ İşletmelerde sabit sermayenin kıymet azalması üç sebepten ileri geldiği bildirilmektedir;²⁷

(1) Sabit sermaye arasındaki mallar, zamanla kullanım sonucu azalmakta ve yıpranmaktadır.

(2) Tekniğin ilerlemesine paralel olarak üretimde kullanılan alet ve makineler demode olmakta, yeni teknikler sayesinde daha ucuz, daha hızlı ve daha ekonomik üretim yapılabilmektedir.

(3) Para değerinde görülen dalgalanmalar sonucunda sermaye mallarında görülen kıymet değişiklikleridir.

Bu sebeplerden dolayı hesap edilen aşınma, yıpranma payı, eski ticari kıymetine göre değil, yeniden değerlendirmeye, rayiç bedele göre yapılır.

2. Döner Sermaye²⁸

Adam Smith’e göre, üretim faaliyetinin yalnızca belirli bir aşamasına katılan, tedavül ederek gelir sağlayan mallara “döner sermaye” denir.²⁹ Buradaki döner sözcüğü, fiziksel hareketliliği değil, değer transferini belirtir.³⁰ Bu gruba giren mallar, bir üretim sürecinde kullanılıp tüketilirler.³¹ Değişken sermaye adı da verilen bu tür sermaye sınıfına giren malların özelliği, üretim faaliyetine bir defa katılabilmeleri, bir defa kullanılınca da, şeklini ve maddi varlığını kaybederek, diğer şekle, yani üretilen

---

²⁴ Ergin, *İktisat*, 263; Oğuz, *İktisada Giriş*, 30; Tunca, “*Sermaye*”, 547.

²⁵ Manisalı, *İktisada Giriş*, 44.

²⁶ Açıl, *Ekonomi-1*, 87; Haçerlioğlu, “*Amortisman*”, 14.

²⁷ Demirci, *Ekonominin Temelleri*, 38.

²⁸ İktisatçılar arasında döner sermayeye, “*İşletme sermayesi*” “*Döner Anamal*” adı da verilmektedir. Bkz. Wilhelm Röpke, *İktisat İlimi*, 112; Açıl, *Ekonomi-1*, 89; Haçerlioğlu, 69.

²⁹ Tekeoğlu, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, 70.

³⁰ Maurice Bouvier, Ajam Jean İbarrola, Nicola Pasquralli, “*Döner Sermaye*” *Ekonomi Sözlüğü*, (Çeviren: B. Aren, İ. Yaşar) Sosyal Yay. İstanbul 1998, s. 105. (*Ekonomi Sözlüğü*)

³¹ Ergin, *İktisat*, 263; Haçerlioğlu, “*Döner Anamal*”, 69; Tunca, “*Sermaye*”, 547.

maddenin şekline dönüşmeleridir.³² Bu sermaye gurubuna hammadde stokları, enerji kaynaklarından kömür ve petrol ile işçi ücretlerini ödemek üzere saklanan para girmektedir.

Sabit sermayenin aksine, döner sermayede bir aşınma, bir yıpranma görülmez. Onun yıpranması sadece maddidir ve görünüştedir. Çünkü döner sermayenin kullanılması bir üretim periyodu ile çakışır, bir sürece karşılık gelir.³³

B. HUKUKİ SERMAYE

Teknik Sermaye kısaca, “Sahibine emeksiz gelir getiren her türlü vasıtalar ve iktisadi kıymetlerdir.”³⁴ Bu tür sermaye çeşidi özel mülkiyetin tanındığı toplumlarda görülür.³⁵ Hukuki sermayenin varlığı için şu üç unsurun birlikte bulunması gereklidir;³⁶

(1) Fabrika, bina, aksiyon (faaliyet) ve bunun gibi iktisadi bir kıymetin varlığı,

(2) Bu iktisadi kıymetin sahibine faiz, kira, temettü (kâr payı) veya rant (getirim) şeklinde bir gelir getirmesi veya bir fayda sağlaması,

(3) Sahibinin, bu gelirleri bir emek harcamadan elde etmesi gerekir.

Günümüz iktisadi şartlarında Hukuki sermayenin ağırlığı gittikçe artmaktadır. Özellikle menkul kıymetler borsalarında işlem gören hisse senetleri ve tahviller bu tür sermayeyi temsil ederler. Uluslar arası sermaye hareketleri ve yabancı sermaye denilince özellikle menkul kıymetler borsalarında işlem gören bu Hukuki sermaye (hisse senedi ve tahviller) kastedilir. Devletler, iktisadi yönden güçlü ve istikrarlı bir büyüme süreci içersinde olduklarını, borsaları aracılığı ile dünyaya göstermektedirler. Bir devlette işlem hacmi yüksek, birçok yatırım alanını temsil eden ve sürekli yükselen canlı bir borsa, güçlü bir ekonominin göstergesi sayılmaktadır. Bu sebepten dolayı borsalar, hükümetlerce desteklenmekte ve sürekli takip edilmektedir. Devletler, ekonomik yönden ihtiyaç duydukları yerli ve yabancı sermayeyi borsalar aracılığıyla oluşturmakta ve yatırıma dönüştürmektedirler.

Hukuki sermaye ile teknik sermayeyi şu somutlaştırmada görüldüğü gibi birbirlerin ayırmak mümkündür. Örneğin; anonim şirket halinde kurulmuş bir

---

³² Oğuz, **İktisada Giriş**, 30; Açıl, **Ekonomi-1**, 88.

³³ “*Döner Sermaye*”, **Ekonomi Sözlüğü**, 106.

³⁴ Ergin, **İktisat**, 264; Oğuz, **İktisada Giriş**, 30.

³⁵ Sosyalist toplumlarda, özel mülkiyet ve pazar ekonomisi etkin olmadığından, Hukuki sermaye türünden söz edilmemektedir.

³⁶ Ergin, **İktisat**, 264; Açıl, **Ekonomi-1**, 89; Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 38.

fabrikanın makineleri, birer teknik sermaye iken, bu fabrikanın makinelerini temsil eden hisse senetleri ise birer Hukuki sermayedir. Zira bu tip sermaye, sahibine herhangi bir emek harcaması olmadan gelir getirmekte, istenildiği an satılarak hemen paraya dönüşmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sermaye, genellikle para ile ifade edilmektedir. Çünkü sermayenin kaynağı tasarruftur. Tasarruf ise para şeklinde yapılır, saklanır ve bir başka yere nakledilir. Bir süre sonra yatırıma dönüştürülen bu tasarruflar, yeniden sermaye haline gelir. Üretim sonucunda ortaya çıkan artık değer tekrar paraya çevrilir ve tasarruf edilir. Bu şekilde üretilmiş üretim araçları stokundaki artışa “sermaye birikimi” denir.

III. SERMAYE BİRİKİMİ

Günümüz iktisadi hayatında, ekonomik kalkınmada, sermaye, üretim faktörleri içinde en önemli faktördür; Çünkü üretimi geliştirmek, hızlandırmak ve süreklilik kazandırmak için, yeni ve modern tesislere ihtiyaç vardır. Bütün bunlar da ancak sermaye ile oluşturulur. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi sermaye birikimine bağlıdır. Hatta Klasik iktisatçılardan Adam Smith’in iktisadi büyüme, “sermaye birikimi ve gelişme süreci”³⁷ olarak tanımladığı nakledilmektedir. Ona göre büyümenin itici unsuru sermaye birikimi olmaktadır.³⁸ Bu sebeple bütün devletler sermaye birikimine ve var olan üretimlerini arttırmak için de, bütün riskine karşın yabancı sermayeye ihtiyaç duyarlar. Yabancı sermaye yatırımlarının ekonomilerde gittikçe artan bir yeri ve önemi vardır. Özellikle ülkemiz gibi ekonomik yönden gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayenin ülkelerine girmesi için her türlü yardımı ve kolaylığı sağlarlar³⁹

İktisadi açıdan sermaye birikimi, sermaye sahibinin veya işletmenin yatırım amaçlı bir birikime yönelmesidir. Yoksa kişilerin tüketim harcamalarında kısıntı yapmaları ekonomik açıdan istenmeyen bir durumdur. Kapitalist bir ekonomide tüketim artacak ki üretim süreklilik kazansın. Bu bakımdan Sermaye birikimi, “bir ülkenin reel sermaye stokunun arttırılması” şeklinde tarif edilir.

Bir ülkede, sermaye stokunun arttırılması, yani sermaye mallarının üretiminin farklılaştırılması için, mevcut olan üretim faktörleri sınırlı olduğuna göre, tüketim

---

³⁷ Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**, 28.

³⁸ Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, 72.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Haldun Gülaıp, **Gelişme Stratejileri ve İdeolojileri**, Yurt Yay, Ankara 1983.

malları üretiminin kısıtlandırılması ve üreticilerin, tüketimlerinin bir kısmından fedakârlık etmeleri gerekmektedir.⁴⁰ Diğer bir deyişle, yatırımcıların (sermaye sahiplerinin), tüketimlerinde sermaye malları üretimine imkân vermesi için tasarrufta bulunmaları (kısıntı yapmaları) lazımdır. Bunun için, gerek Kapitalizm’de gerek Sosyalizm’de üretimin (gelirin) tamamı tüketilmez, bir kısmı zorunlu olarak tasarruf edilir. Ancak bu tasarruf edilen kısmın tamamı sermaye birikimini oluşturmak için kullanılmamaktadır. Çünkü üretimde kullanılan sermaye malları zamanla eskimekte, yıpranmakta ve kullanılan teknoloji de zamanın şartlarına göre geri kalmakta olduğundan yapılan tasarrufun bir kısmı, bu aletlerin ve teknolojinin yenilenmesi için harcanmaktadır. Anlaşılacağı üzere, sermaye stokunun aynı kalması, aşınan sermayenin yenilenmesi ile mümkün olmaktadır.⁴¹ İşte yapılan bu tasarrufun geri kalan kısmı, sermaye birikiminin ilk aşaması olan tasarrufu oluşturmaktadır.

Sermaye birikiminin oluşması için, sermaye malları üretiminin, yenilenmesi gereken sermayeden daha fazla bir miktarda bulunması gerekmektedir. Bir başka anlatımla sermaye birikiminin oluşması için, yapılan tasarruftan, aşınan sermayenin yenilenmesinde harcanan kısmı düşüldükten sonra bir miktarın geride kalması lazımdır. Ancak bu kalan tasarruf da, sermaye birikiminin oluşması için yeterli olmamaktadır. Bu fazla miktarın, tasarrufun mutlaka yatırım şeklinde değerlendirilmesi lazımdır. Yatırım yapılmadığı, ekonomiye kazandırılmadığı takdirde bu tasarruf ancak kişisel bir birikim (servet) olur. İşte, tasarruf yapmak, sonra bu tasarrufu yatırıma dönüştürme şeklindeki iki çaba sonucunda gerekli sermaye birikimi sağlanmış olmaktadır.⁴²

Şimdi sermaye birikimi oluşumu için vurgulanan “tasarruf” ve “yatırım” kavramlarının iktisadi açıdan yapılacak kısa açıklamalarına geçilebilir.

A. REEL SERMAYE STOKUNUN OLUŞTURULMASI (TASARRUF)

Tasarruf, “iktisadi faaliyet neticesinde elde edilen kıymetlerden bir kısmının tüketilmeyerek, gelecek için ayrılmasına”, diğer bir ifade ile “bugünkü tüketimden vazgeçilerek saklanmasına” denir.⁴³ Tasarrufta amaç, ekonomilerde, üretim faaliyeti

---

⁴⁰ D. Demirgil, “*Sermaye birikimi*”, *Büyük Ekonomi Ans.*, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 548.

⁴¹ Wilhelm Röpke, *İktisat İlmi*, 117.

⁴² Demirci, *Ekonominin Temelleri*, 39.

⁴³ Wilhelm Röpke, *İktisat İlmi*, 110; Manisalı, *İktisada Giriş*, 43; Hançerlioğlu, “*Tasarruf*”, 389; Açıl, *Ekonomi-1*, 90.

neticesinde elde edilen mallardan ve kârdan bir miktarının sermaye stokuna ilave edilmesidir.

Klasik iktisadi ekol, tasarrufa verdiği önemle ayırt edilmektedir. Bu ekole göre tasarruf, sermaye birikiminin kaynağı sayılmaktadır. Bu bakımdan, ekonominin gelişmesinde sermaye birikimi, üretim tekniği değişmesiyle beraber anahtar rol oynar.⁴⁴ Klasik iktisat ekolünde, sermaye konusunda olduğu gibi tasarruf konusunda da görüş ve tanım çeşitliliği ile karşılaşmaktadır. Bunları iki gurupta toplamak mümkündür:⁴⁵

Birincisinde, tasarruf, gelirin harcanmayan kısmı olarak kabul edilmektedir. Onlara göre tasarruf, hem ihtiyat hem de yatırımlara doğrudan bir kaynak teşkil etme gibi iki özelliğe sahiptir. İkincisinde ise, tasarruf, yalnızca ihtiyat şeklinde düşünülmekte ve likidite tercihi içinde incelenmektedir. Onlara göre, tasarruf, biriktirmeden ayrı olarak ele alınır ve kısa vadeli ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanılır.

İktisat ilminde tasarruf, eski dilde “kenz” diye tanımlanan gömümeden farklıdır. Gömüleme, gelirden ayrılan ve harcama dışında tutulan kısımdır ve likidite arzusu taşır. Yani, bu türlü bir davranış, elde hazır satın alma gücü bulundurma arzusundan doğar.⁴⁶

Sermayen stokunun oluşumunu meydana getiren tasarruf, istekle yapılan tasarruf ve zorunlu tasarruf olarak iki şekilde meydana gelir.

1. İstekle Yapılan Tasarruf

İstekle yapılan tasarruf, insanların, herhangi bir zorlayıcı etki ve zorunlu kılıcı bir baskı olmadan, kendi istek ve iradeleri ile yapmış oldukları tasarruflardır. Kişilerin istekle yapmış oldukları tasarruf miktarı ve süreci, bazı faktörlere bağlıdır. Bu faktörler, milli gelir ve miktarı ile bunun sosyal tabakalar arasındaki dağılımı, fertlerin tercih ve ihtiyaçlarıdır.⁴⁷

Sermayenin oluşumunda, o ülkedeki milli gelir ve kişi başına düşen miktarının önemi büyüktür. Kişi başına düşen milli gelir, ülkeden ülkeye değişiklikler göstermektedir. Bu durum kişilerin yapacağı tasarruf miktarını da etkilemektedir. Milli gelirden kârın oranı ne kadar yüksek olursa, tasarruf imkânı ve sermaye birikimi de o

---

⁴⁴ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce*, 94.

⁴⁵ Aynı görüşler için bkz. Kanyılmaz, “*İslamiyet ve Finansman Teorisi*”, 26.

⁴⁶ Büyükerşen, *İktisada Giriş-1*, 294.

⁴⁷ Açıl, *Ekonomi-1*, 97.

oranda çok olur, yani milli gelirin artması sonucunda, kişilerin tasarruf edecekleri miktar artmakta ve gelirin ihtiyaçtan fazla olan miktarı biriktirilmektedir.⁴⁸

Temel ihtiyaç maddelerini bile karşılayacak bir gelire sahip olmayan kişilerin çoğunlukta bulunduğu bir toplumda, doğal olarak tasarruf ve meydana gelecek sermaye birikimi de o oranda az olur. Bu durumda kişiler, ancak geçimlerini sağlayacak, hatta daha önceden yapmış oldukları tasarrufları varsa, ihtiyaç anında onları da harcayarak ihtiyaçlarını gidermeye çalışacaklardır. Kişilerin ihtiyaçlarının artması da onların tüketimlerinin artmasına ve gelirden yapılan tasarrufun düşmesine sebep olacaktır. Çünkü normal olarak tüketim ve tasarruf toplamı, kişilerin gelirini oluşturmaktadır. Bunların birinde meydana gelecek azalma, diğerinin çoğalmasına neden olduğu gibi, bunun aksi şekilde de sonuçlanabilir.⁴⁹

Görüldüğü gibi, istekle yapılan tasarrufta, kişilerin tüketim ve tasarruf eğilimleri çok çabuk değişiklikler göstermekte, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, olağan üstü şartlar ve beklenmedik ihtiyaçlar bu eğilimi etkilemektedir. Bazı ekonomik şartlarda tasarrufun, istenildiği kadar arttırılamadığına tanık olunur; hatta bu oranı arttırmak, istenilmeyen sonuçlar da doğurabilir. Çünkü tasarruf hareketinin hızlanması sonucunda yatırım hacmini aşan bir eğilime girildiği zaman, piyasada bir durgunluk ve daralma baş gösterir. Bunun sonucunda da ekonomik krizler ortaya çıkabilir. İşte, böyle kötü sonuçlara varılmaması için tasarruf-yatırım dengesinin korunması, yatırımların teşvik edilmesi gerekir.

2. Zorunlu Tasarruf

İktisat ilminde zorunlu tasarruf, “Şahısların istek ve iradelerinin dışında meydana gelen tasarruf”⁵⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Zorunlu tasarruf bir çeşit olanı çoğaltmaktır.⁵¹ Zorunlu tasarruf devlet kesiminde, “vergi”, “mali piyasalara müdahale” ve “enflasyon” aracılığıyla gerçekleştirilirken, işletme kesiminde “oto finansman” şeklinde gerçekleştirilir.

Devlet kesiminde, Devletin vergi alması veya aldığı vergi oranlarını arttırarak oluşturduğu sermaye birikimi ile ülke savunması, ekonomi, kültür ve diğer üretim sahalarında yatırım yapması birer zorunlu tasarruftur. Devlet bu birikimi yeni ulaşım

---

⁴⁸ Ergin, *İktisat*, 267, Açıl, *Ekonomi-1*, 91.

⁴⁹ Açıl, *Ekonomi-1*, 97.

⁵⁰ Ergin, *İktisat*, 273.

⁵¹ Hançerlioğlu, “*Tasarruf*”, 389.

yollarının açılması, organize sanayi bölgelerinin kurulması gibi alt yapı yatırımlarında kullanabildiği gibi, tek başına üretim tesisleri kurmak gibi üstyapı yatırımlarında da kullanılabilir. Devletin bu tasarrufu, halkın iradesi ve gönül rızası ile olmadığı için bir zorunlu tasarruftur.⁵² Devletin bu çalışması, yeni yatırımları teşvik ederek, ülkede sermaye stoku oluşturmak, var olan birikimi de arttırmak içindir.

Devletin kanun kuvvetini kullanarak kişilerin ücretlerinden kestiği zorunlu tasarruf teşvik kesintileri, zorunlu olarak sattığı tasarruf bonoları, piyasa dengelerini sabit tutmak ve bozulan dengeleri düzeltmek için satışa sunduğu devlet tahvilleri ve hazine bonoları da zorunlu tasarruf kapsamına girer.

Ayrıca bir ülkede yükselen enflasyon da zorunlu tasarrufa yol açar. Zira enflasyon sonucunda oluşturulacak yeni talep gücü, mal darlığına ve dolayısıyla da bir kısım gelir sahiplerinin mal alamadıklarından, kazançlarından tasarruf etmelerine sebep olacaktır.⁵³

İşletme kesiminde zorunlu tasarrufun en çok görülen şekli, işletme kazançlarının dağıtılmaması şeklinde ortaya çıkan oto finansman'dır. Bu, işletmedeki kârın bir kısmının veya tamamının, hissedarlara dağıtılmayarak, işletmenin sermayesine ilave edilmesidir.⁵⁴ Bunun nedeni malî ihtiyaçlar ve kanuni zorunluluklar veya ağır vergiler olabilir. Bu gibi nedenler dolayısıyla dağıtılmayan kârlar zorunlu bir tasarrufu oluşturur. Sonuçta ortaklar o yıl kârdan faydalanamaz, eksik gelir elde ederler.

B. REEL SERMAYE STOKUNUN GELİŞTİRİLMESİ (YATIRIM)

Yukarıda, Reel Sermaye Stokunun Oluşturulması (Tasarruf) başlığı altında açıklanan tasarrufun, -ister istek ve arzu ile yapılmış olsun, isterse zorunlu olarak yapılmış olsun- ekonomi dışında kalıp piyasada durgunluğa veya daralmaya neden olmaması için yatırıma yönlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için bu başlık altında Reel Sermaye Stokunun geliştirilmesi yani Yatırım hakkında iktisat kitaplarından derlenen bilgilerin sunulması yararlı olacaktır.

Sermayenin önemi, onun özellikle iktisadi bir amaç ve faaliyet için kullanılmasında görülür ki, buna “yatırım” denir. Kurulmuş olan fabrika ve diğer işletmelerin, çeşitli donanımını tamamlamak veya yeni bir fabrika ve işletme kurmak,

---

⁵² Wilhelm Röpke, **İktisat İlimi**, 123.

⁵³ Ergin, **İktisat**, 275; Açıl, **Ekonomi-1**, 98.

⁵⁴ Ergin, **İktisat**, 274; Açıl, **Ekonomi-1**, 97.

üretilem maddelerin kalitesini arttırmak amacıyla müteşebbisin piyasadan satın alacağı ve kullanacağı her türlü alet, makine, malzeme ve hizmet ekonomi dilinde yatırımı ifade etmektedir.⁵⁵ Bu açıdan yatırım, sermaye stokuna yapılan bir ilave sayılmaktadır.

Sermaye stokuna yapılan ilaveye, yani yapılan yatırıma amortisman dâhil ise “gayri safi yatırım”, dâhil değil ise “safi yatırım” denir. Yatırımın eklendiği stok doğal sermaye⁵⁶ veya fiziki sermaye⁵⁷ olabileceği gibi envanter⁵⁸ veya stok⁵⁹ da olabilir.⁶⁰ Bir kişinin sermayesinin artışı, sadece onun yatırımı sonunda envanterine, binalarına veya teçhizatına ilavede bulunduğu zaman söz konusudur. İşte bu yatırıma, yani kişinin envanterine, bina ve teçhizatına Ekonomi dilinde “sermaye stoku” denilir.⁶¹ Bir ülkenin sermaye stoku denilince de, o ülkenin envanterinin oluşturmuş olduğu bütün değerler anlaşılır.

Yatırımın yapılması ve gelişmesi bir ülkede sermayeye, sermaye de tasarruf hacmine bağlıdır. Yapılan tasarruflar ise, sermaye piyasası ve devlet bütçesi kanalıyla yatırım faaliyetine aktarılır. Böyle olunca yatırım, milli refaha yapılan bir katkı⁶² olmaktadır. Tasarrufların yatırıma dönüşmesine gelince, o da, ülkedeki iktisadi düşünce ve kültür seviyesi ile yakından ilgilidir. Bununla beraber yatırımların gelişmesi ve sürekliliği de ülkedeki siyasi ve iktisadi istikrara da bağlıdır. İstikrarsızlık bulunan bir ülkede yatırımcılar, sermayelerini likiditesi en fazla olan nakit para şeklinde elde tutmaya çalışırlar. Bunun sonucunda ülkede iktisadi bir durgunluk, pazarda daralma ve reel sektörde ekonomik yönden bir küçülme meydana gelir.

Bunlardan başka, yatırım hacmi, sermayenin marjinal verimliliğine, yani ekonomik hesaba, gelecek hakkındaki tahminlere ve müteşebbislerin psikolojik eğilimlerine de bağlıdır. Ekonomik hesap ve tahminlere ise, başlıca şu üç faktörün tesir ettiği belirtilmektedir:⁶³

---

⁵⁵ Ergin, **İktisat**, 276; Alkin, **İktisat**, 136; Açıl, **Ekonomi-1**, 99; “**Yatırım**”, **Ekonomi Sözlüğü**, 591.

⁵⁶ *Doğal Sermaye*: Tarla ve madenler gibi tabiatda doğal olarak bulunan, herhangi bir emek harcanması neticesinde oluşturulmuş bulunmayan sermaye.

⁵⁷ *Fiziki sermaye*: Fabrika ve demirbaşlar gibi üretime direkt olarak katılan sermaye.

⁵⁸ *Envanter*: Üretilen mal, kendisi ile üretim yapılan malzeme, bina ve demirbaş gibi fiziki varlıkların oluşturduğu, üretim faaliyeti sırasında oluşturulan, işletmenin tüm mal varlıklarını gösterir “*döküm*”, “*liste*”.

⁵⁹ *Stok*: İşletmenin varlıkları içinde yer alan, geniş anlamı ile tüm mallar. Ancak bu mallar, bir ticari işletmede alım-satım konusu olan mallar olabileceği gibi, bir imalat işletmesinde hammadde, yarı mamul ve mamul mallar da olabilir.

⁶⁰ D. Demirgil, “*yatırım*”, **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay. İstanbul Tsz. s. 686.

⁶¹ Büyükerşen, **İktisada Giriş-1**, 293.

⁶² Büyükerşen, **İktisada Giriş-1**, 293.

⁶³ Açıl, **Ekonomi-1**, 99.

Birincisi: İş hayatının genel durumudur. İş hayatında müteşebbisler yapacakları yatırım sonunda, elde edecekleri fazla ürünü veya yeni üretecekleri bir malı, uygun bir fiyata satmakta zorluk çekmeyeceklerini fiyat ve sürüm konjonktürünü incelemek suretiyle anladıkları zaman, yatırım işine hız vermektedirler.

İkincisi: Ülkedeki geçerli faiz haddi olmaktadır. Yatırılan teknik sermayenin getireceği artık değer, o zamanki faiz haddi ile katlanılan diğer masrafların toplamından fazla olması halinde, müteşebbisler yatırıma yönelmektedirler. Aksi takdirde yatırımların yavaşladığı ve durduğu görülmektedir. Bu sebeple bir ülkede yatırımın artması için, geçerli faiz oranının yatırım sonunda elde edilen gelirden fazla bir oranda olmaması gerekir.

Üçüncüsü: Gerçekleştirilen yatırımların diğer yatırımlara oranla avantajlı olup olmaması durumudur. Avantajlı durum, yatırıma ayrılan paranın, aynı zamanda diğer sahalara ayrılan paradan daha fazla gelir getirmesiyle gerçekleşmektedir. Bu durumda, doğal olarak tasarruflar yatırım sahasına kayar; aksi takdirde yatırıma dönme hızı kaybolur. Örneğin devlet tahviline yatırılan para, vergiden muaf güvenli ve zahmetsiz bir gelir getirirken, yatırıma ayrılan para, birçok bürokratik engel aşıldıktan ve vergisi verildikten sonra, devlet tahvilinin getirisinden aşağı kalıyorsa, yatırım yapmak müteşebbisler için pek de cazip hale gelmez.

Yatırım konusunda, yukarıdaki bilgilerden ayrı olarak şunu da belirtmek yararlıdır. Ekonomik koşullardaki (para piyasasındaki) uygun durumun, tüketim hacminin gelişmesinin ve benzeri hususların yatırımı özendirmesidir. Bu özendirme etkisi ile yapılmış yatırıma “uyarılmış yatırım” denir ve bu gibi yatırımlar genellikle özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilir.

Tasarrufla oluşturulan ve Yatırım ile geliştirilen sermaye artık sahibine bir gelir getirmeye hazırdır. Şimdi sermayenin gelirleri konusuna geçilebilir.

IV. SERMAYE GELİRLERİ

Sermayenin çeşitleri başlığı altında iktisat kitaplarına göre sermaye çeşitleri belirlenirken, üretim esas alındığı için, fonksiyonlarına göre, teknik sermaye ve hukuki sermaye olarak iki temel kısma ayrıldı. Sonra bu kısımlandırma içinde teknik sermaye, klasik dönem iktisatçısı Adam Smith ile tutarlı bir şekilde, üretimde kullanma süreleri ölçütü benimsenerek, sabit sermaye ve döner sermaye şeklinde iki kısma ayrılarak incelendi. Bu taksime karşın hukukta vergilendirmeye esas olarak sermaye, Türkiye

Cumhuriyeti Gelir Vergisi Kanunu'nda menkul ve gayrimenkul sermaye kısımlarına ayrılır.⁶⁴ Bu araştırma, İslâm Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri konusu, hukuk alanında yapıldığı için görevde denklik esas gereği Vergi Hukuku'nda belirlenen ölçütler esas alınarak, sermaye gelirleri, menkul ve gayrimenkul sermaye çeşitlerine göre gelirleri incelenecektir.

Hukuk'ta sermaye gelirleri ile sermayeden doğrudan elde edilen gelir kastedilmektedir.⁶⁵ Sermaye gelirleri, vergi Hukuku'nda “irad”⁶⁶ olarak ifade edilir. Sermayenin çeşidine göre “menkul sermaye iradı” ve “gayrimenkul sermaye iradı” olarak isimlendirilir.

Menkul sermayenin geliri, “faiz” ve “kâr payı” olarak, gayrimenkul sermayenin geliri ise “kira” olarak tanımlanır.⁶⁷ Şimdi bu ayrıma göre sermayenin gelirlerinin açıklanmasına geçilebilir.

A. MENKUL SERMAYE GELİRİ

Menkul sermaye, hisse senedi, tahvil veya doğrudan doğruya paradır. Böyle olunca emek katkısı olmaksızın, bir menkul sermayenin, gerçek kişi olan sahiplerine sağladıkları, para ile ölçülür menfaatler, menkul sermaye iradı olacaktır.⁶⁸

Menkul sermaye, para ile ifade edildiğinde, kredi⁶⁹ olarak kullanılan menkul sermayenin getirisi “faiz”, bir müteşebbis tarafından sermaye olarak değerlendirildiği zaman ise getirisi “kâr” diye isimlendirilir.

1. Faiz

Müteşebbisler, tasarruf yaparak biriktirmiş oldukları sermayeyi yeni bir yatırım yapıncaya kadar atıl bir şekilde bekletmez, bazı kişi ve kuruluşlara geçici bir süre borç ve kredi olarak verirler. Bu süre sonunda, kredi olarak verildiğinde, ana sermayeye, faiz adı altında ek bir meblağ, ek bir sermaye daha alırlar. İşte, “muayyen bir sermayenin,

---

⁶⁴ Bkz. T.C. **Gelir Vergisi Kanunu**, md: 70, 75.

⁶⁵ Sermayenin gayri menkul çeşidinde, zaman ve yer bakımından oluşan değer artışı yani “rant”, sermayenin doğrudan geliri arasında sayılmamaktadır.

⁶⁶ *İrad*, Araçça bir kelime olup, gelir anlamına kullanılmaktadır. (“*İrad*”, **TDK Büyük Türkçe Sözlük**, c. I, s. 588.)

⁶⁷ C. Ersoy, “*Sermaye Gelirleri*”, **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay. İstanbul Tsz. s. 548.

⁶⁸ A. Tezel, “*Menkul Sermaye İradları*”, **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay. İstanbul Tsz., s. 413.

⁶⁹ “*Kredi*” terimi bir faiz beklentisi ile verilen borç olup, “*Borç*” terimi ise bir beklenti oluşmadan verilen para olmaktadır.

iade şartı ile belli bir süre kullanımının karşılığı olarak sermayedara, yani kredi veren şahıs ve kuruma ödenen bedele”, faiz denilmektedir.⁷⁰

Faiz, sermaye sahibi için bir finansman, yani bir gelir kaynağı olurken, müteşebbis için de bir maliyet unsuru olmaktadır. Faizin, üretilen malın maliyetine katılmasında, sermayenin, müteşebbisin öz sermayesi oluşu ile dışarıdan temin edilmiş olması arasında bir fark yoktur.

Günümüzde müteşebbislere faiz veren kuruluşların başında bankalar gelmektedir. İktisatta sermaye ile ilgili olarak günümüzdeki uygulamalar göz önüne alındığında şu faiz çeşitleri ile karşılaşılr:

Banka faizi: Bankaların toplamış oldukları mevduata karşılık, mevduat sahiplerine vermiş oldukları faize denilir. Kredi faizi ise bankaların müteşebbislere kredi olarak vermiş oldukları paraya karşılık almış oldukları faize denilmektedir.

Basit faiz: belli ve sabit tutulan anapara üzerinden belli bir süre için hesaplanan sabit, oransal faizdir. Bileşik faiz, anaparanın dönem sonunda getirdiği faiz geliri anaparaya eklenip, yeniden ikinci dönem sonuna kadar beklenildiğinde ortaya çıkan faiz oranıdır. Bu hesaplamada faize faiz yürütülmüş olmaktadır. Temerrüt faizi ise, borçlunun vadesi gelen borcunu ödememesi veya ödemekte gecikmesi halinde borçlunun kabullenmek zorunda olduğu faizdir.⁷¹

2. Kâr

Kâr, kapitalist bir ekonomide üretim faktörlerinin en etkin kullanımını sağlayan bir ögedir. Girişimciyi yatırım ve üretim faaliyetine çeken etken kâr amacıdır. Üretim faaliyetinin sürekliliği de kârın sürekliliğine bağlıdır. Üretimi düzenleyerek, hangi

---

⁷⁰ Faiz tanımları ve geniş bilgi için bkz. Oğuz, **İktisada Giriş**, 337; Açıl, **Ekonomi-1**, 290-291; Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 152; , **“Faiz”**, **Ekonomi Sözlüğü**, s. 168; N. Topçuoğlu, **“Faiz”**, **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah yay., İstanbul Tsz., s.199. İktisat literatüründe, iktisat ekolleri ve düşüncelerine göre, çeşitli faiz tanımları yapılmaktadır. Örnek olarak bazı iktisatçılara göre faiz, “kredinin bir fiyatıdır”. Diğer bazılarına göre ise faiz, “sermayeyi belli bir süre kullanma hakkının karşılığıdır.” Görüldüğü gibi bazı iktisatçılar faiz konusuna bir *kira* gözüyle bakarken, bir kısmı da *satım işlemi* olarak kabul etmektedirler. Faize bir nevi kira gibi bakan iktisatçılar, bunun tarla, ev ve benzeri malların kirası gibi olmadığı, ancak para halindeki sermayenin bir kirası olduğunu ileri sürerler. Geçici bir süre için kredi olarak verilen sermayenin faizinde, kirasında; kira müddeti, kiraya verilen meblağın miktarı, masraflar ve o günkü ekonomik şartlar, faiz oranının azalıp çoğalmasında esaslı bir rol oynar. Bununla beraber faizi, paranın sadece bir kirası olarak kabul etmek de hatalıdır. Çünkü kiralanan mallar sahibine aynen iade edildiği gibi, aynı zamanda kira, 100 ve 1000 gibi kesin rakamlarla ifade edilmektedir. Faiz de ise, verilen para aynen iade edilmemekte, kirası ise %3 veya %5 gibi oransal rakamlarla belirtilir. Faiz konusundaki bu teorilere ve tartışmalara asıl konunun dışına çıkılmasına ve konunun uzamasına neden olacağı için girilmedi.

⁷¹ E. Tokgöz, **“Faiz çeşitleri”**, **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay., İstanbul tsz., s. 199.

malların ne miktarda, nasıl, kimler için ve ne zaman üretileceğine karar verip, yaptıkları işin sorumluluk ile riskine katlanan kimselerin, yani müteşebbislerin üretimden aldıkları paya kâr denir. Daha teknik bir anlatımla kâr (“ekonomik kâr” ve “muhasabe kârı”), satış bedelinden üretim masrafları, yani maliyet masrafları çıktıktan sonra elde kalan kısımdır. Üretim masraflarını, rant, ücret, faiz, vergi, cari harcamalar ve üretimde kullanılan sabit demirbaşların amortismanları oluşturur.⁷²

İslâm Hukuku’nda sermayenin oluşumunda, faiz değil de kârın rolü büyük olduğundan ve Tez metni içinde, İslâm Hukuku’nda sermaye’nin gelirleri kısmında da atıflarda bulunulacağından, aşağıda kârın tarifi hakkında iktisatçıların görüşlerine kısa da olsa değinmek yararlı olacaktır. Bu bakımdan kârın tarifleri hakkında iktisatçılar tarafından ileri sürülen görüşleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;⁷³

Birinci görüş: Kâr, faktörlerin “zımnî geliri”dir. Burada, kâr ile ifade edilen şey; faiz, rant ve ücretlerin farklı bir deyimle gösterilmesinden başka bir şey değildir. Bununla beraber, iktisatçılar karşılıksız olarak kullanılan bu faktörlerin gelirlerine kâr demeyerek; zımnî faiz, zımnî rant, zımnî ücret deyimlerini kullanmaktadırlar.

İkinci görüş: Kâr, “teşebbüs ve yeniliklerin mükâfatı” olmaktadır. Buna göre kâr, yeni faktör bileşimlerinin ve teknik yeniliklerin üretime uygulanması sonucu elde edilen gelir fazlasıdır.

Üçüncü görüş: Kâr, “riziko ve belirsizliğin karşılığı” sayılır. Bu görüşe göre kâr, riziko taşıma hizmetine ve belirsizliklerin varlığına karşılık safi bir pozitif ödeme anlamındadır.

Dördüncü görüş: Kâr, “tekel karşılığı” olarak kabul edilir. Bu görüşte kâr, eksik rekabet şartları altında üretim faktörlerinin arzını sınırlayarak elde edilmektedir. Bu durumda kâr, tekeli bir durum sonucunda meydana gelir.

Beşinci görüş: Kâr; “teşvik edici bir ödemedən çok, teşhis edilebilir ve vergilendirilebilir bir fazlalık” olmaktadır.

Bu şekilde İktisatçıların kârın tarifi hakkındaki görüşlerini sıraladıktan sonra, şimdi kârın oluşumuna geçilebilir. Kârın meydana gelişi, piyasadaki fiyat hareketlerince şekillendirilmektedir. Piyasada fiyatın ortaya çıkışı ise, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları ile bunların meydana gelmesi için katlanılan üretim masraflarına bağlıdır.⁷⁴

---

⁷² Kâr tanımları için bkz. Alkin, **İktisat**, 147; Oğuz, **İktisada Giriş**, 375; Demirci, **Ekonominin Temelleri**, 157; Açıl, **Ekonomi-1**, 298; “**Kâr**” **Ekonomi Sözlüğü**, 274.

⁷³ Samuelson, **İktisat**, 669, 670, 671, 674, 683; Akıncı, **İktisada Giriş**, 291.

⁷⁴ Açıl, **Ekonomi-1**, 298.

Serbest piyasada fiyatlar, ülkeler, hatta ülke içi bölgeler arasında bile büyük farklılıklar gösterebilir.

Kârın tanımı ve oluşumundan sonra, reel (gerçek) kâr, iktisat kitaplarından faydalanılarak şöyle ortaya konabilir: Şüphesiz bir işletmede kârın ortaya çıkması için gelirin giderden fazla olması gerekir. Fazla olan bu kısım, kâr olarak değerlendirilir. Bazen bu kâr olarak değerlendirilen kısım, gerçek (safi, reel) kâr olmayabilir. İşletmeci, kendi toprağı, fabrikası ve emeğı ile çalışıyorsa bunların da hesaplama katılması gereklidir. Buna göre, toprağın rantı, fabrikanın kirası, emeğın ücreti ve sermayesinin para olarak faiz getirisi de masraf olarak hesaplanır. Sonra bunlar gelirden düşölerek gerçek kâr miktarı elde edilir.

İşletmelerde kârın kaynağının belirlenmesine gelince, küçük işletmelerde kâr, tamamen müteşebbisin emeğinin bir karşılığı, yani bir iş kazancı olarak ortaya çıkar. Buna karşın büyük çaplı işletmelerde kâr, daha fazla bir sermaye kazancı olarak ön plana çıkmaktadır; çünkü büyük çaplı işletme olarak, günümüz iktisadi hayatına önemli ölçüde hâkim olan anonim şirketlerde müteşebbisin kimliğini saptamak oldukça zordur. Bilindiğı gibi, anonim şirketler birer sermaye şirketi olup, işi yürütenlerle, riske katlanıp kâr sağlayanlar tamamen farklı kişilerdir. Ayrıca, anonim şirketlere ait hisse senetleri de sürekli el değıştirdiğı için kimin girişimci olduğı belirlenemez.⁷⁵ Bu nedenle, kâr sürekli olarak bu tür şirketlerde sermayenin bir kazancı şeklinde ortaya çıkar.

B. GAYRİMENKUL SERMAYE GELİRİ

Gayrimenkul sermayeden elde edilen gelir, vergi hukuku'nda "gayrimenkul sermaye iradı" başlığı altında toplanmıştır. Burada gayrimenkul sermaye iradı, gayrimenkul sermayeden, yani bina ve arazi gibi taşınmazlardan, bir takım mal ve hakların kiraya verilmesiyle elde edilen gelirler olarak belirtilmektedir.⁷⁶ Halk arasında bu tip gelirler "kira" diye adlandırılmaktadır.

Kira, kiracının kiraladığı şeyden geçici bir süre, yararlanmasının karşılığı olmak üzere kiralayana (kiraya verene) verilmesi gereken bedel olmaktadır. Bu bedel kural olarak kira sözleşmesinin yapılması sırasında taraflar arasında ve serbest iradelerine

---

⁷⁵ Akıncı, **İktisada Giriş**, 291.

⁷⁶ A. Nadaroğlu, "*Gayri menkul sermaye iradı*", **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay. İstanbul Tsz., s.228.

göre belirlenir.⁷⁷ Kira bedelinin mutlaka para olması şart değildir. Kira bedeli, belirli bir mal ve hizmet de olabilir. Kira bedelinin anlaşma sırasında belirlenmesi şarttır. Kira belirli bir süreye kadar yapılır. Sınırsız ve süresiz kira olmaz, bu işlem ancak bir satış akdi olur.

Türkiye Cumhuriyeti Gelir Vergisi Kanununun 70. maddesine göre, gayrimenkul sermaye şöyle sıralanmıştır:

(1) Arazi, bina, maden suları, memba suları, madenler, taşocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri, tuğla ve kiremit harmanları, tuzlalar ve bunların mütemmim cüzleri ve teferruatları,

(2) Voli mahalleri ve daşyanları,

(3) Gayrimenkulden ayrı olarak kiraya verilen mütemmim cüzleri ve teferruatı ile bilumum tesisatı, demirbaş eşyası ve döşemeler,

(4) Gayrimenkul olarak tescil edilen haklar,

(5) Arama, işletme ve imtiyaz hakları ve ruhsatları, ihtira beratı, alameti farika, marka, ticaret unvanı, her türlü teknik resim, desen model, plan ile sinema ve televizyon filmleri, ses ve görüntü bantları, sanayi ve ticaret ve bilim alanında elde edilmiş bir tecrübeye ait bilgiler, gizli bir formül veya bir imalat usulü üzerindeki kullanma hakkı ve kullanma imtiyazı gibi haklar,

(6) Telif hakları,

(7) Gemi ve gemi payaları ile tüm motorlu yükleme ve boşaltma araçları,

(8) Motorlu araç ve çekme araçları ile her türlü motorlu araç, makine ve teçhizat.⁷⁸

Yukarıda sayılan maddeler, kanunen gayrimenkul sermaye sayılır, gelirleri kira olarak kabul edilir ve vergilendirmeye tabi tutulur.

V. SERMAYENİN GİDERLERİ

Günümüzdeki yaygın deyiimiyle söylemek gerekirse “Finansman giderleri”, öncelikle kredi alınan bankalara, finansal kurumlara ve borç para alınan üçüncü kişilere

---

⁷⁷ Kira tanımları ve Kira teorileri için bkz. “*Kira*”, *Ekonomi Sözlüğü*, s. 302; K. İcel, “*Kira*”, *Büyük Ekonomi Ans.*, Sabah Yay. İstanbul Tsz., s. 360.

⁷⁸ Nadaroğlu, “*Gayr-i menkul sermaye iradi*”, 228.

ödenen faizleri kapsar. Finansman hizmetleri dolayısıyla ödenen komisyon ve vergi, harç, fon gibi giderler de finansman giderleri adı altında toplanır.⁷⁹

İşçilere ödenen ikramiye ve tazminatlar da sermayenin giderleri arasında sayılmaktadır. İşçiye belirli bir süre çalışmasının karşılığı olarak, iş akdinin sona ermesiyle işveren tarafından ödenen para “kıdem tazminatı” olarak adlandırılır. Bu ödeme, işçinin uğradığı yıpranmayı telafi etme (tazminat) yanında muhtemelen işsiz kalacağı dönemde destek olma ve onu ödüllendirme (ikramiye) amacıyla yapılmaktadır.⁸⁰

VI. SERMAYE BİRLEŞMELERİ

Sermaye birleşmeleri, iktisadi tanımla teknik veya hukuki sermayenin, hukuki tanımlama ile menkul ve gayrimenkul sermayenin bir araya gelerek birleşmesi, büyümesidir. Teknik, diğer tanımlama ile gayrimenkul sermayelerin birleşmesi teorik olarak mümkün görülse de iktisadi hayatta pek görülmemekte ve tercih edilmemektedir. Yeni bir işletmenin kurulmasında teknolojik olarak eskiyen sabit sermaye, doğal olarak tercih edilmeyecektir. Bunun yerine nakledilmesi en kolay olan para, döviz, hisse senedi ve tahvil gibi menkul sermaye, yeni yatırım ortaklıklarında tercih edilecektir.

İktisadi hayatta sermaye birleşmeleri, “Sermaye Piyasası” adı verilen, kısa veya uzun vadeli kredi arz ve talebinin karşılaştığı piyasada meydana gelir. Dar anlamıyla bu piyasayı “hisse senetleri ile tahvillerin alınıp satıldığı, örgütlenmiş ve uzmanlaşmış bir piyasa” olarak değerlendirmek mümkündür. Geniş anlamıyla ele alırsak, “her türlü sermaye hareketlerine; yani kredi, döviz, altın, hisse senedi ve tahvil gibi sermaye hareketlerine sahne olan tüm alım satımları”⁸¹ kapsamaktadır. Az gelişmiş ve ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde sermaye piyasası kavramıyla daha çok hisse senedi ve tahvil gibi menkul kıymetlerin alım satımının yapıldığı piyasa kastedilir.

Sermaye piyasasında işlemler “Mali Aracı Kurumlar” aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu aracı kurumların işlem yaptıkları yerlere veya piyasalara da “Borsa” (Menkul Kıymetler Borsası) denir. Borsada işlemi yapılan hisse senedi ve tahviller, paraya en kolay çevrilebilen değerlerdir.⁸² Aracı kurumlar, bağımsız olabilecekleri gibi, bir banka veya finans kurumunun bünyesine bağlı konumda da bulunabilirler.

⁷⁹ F. Bilginoğlu, “*Sermaye Giderleri*”, *Büyük Ekonomi Ans.*, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 548.

⁸⁰ G. Kutsal, “*Kıdem Tazminatı*”, *Büyük Ekonomi Ans.*, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 355.

⁸¹ E. Tokgöz, “*Sermaye Piyasası*”, *Büyük Ekonomi Ans.*, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 549.

⁸² Şehabettin Yiğitbaşı, *Mikro İktisat*, Selçuk Üniversitesi Yay. No:57, Konya 1989, s. 440.

Müşterilerinin elindeki nakit parayı, sermayeyi, sunacakları değişik portföy⁸³ yatırımı seçenekleri ile sermaye piyasasında değerlendirirler.

Sermaye birleşmeleri, kâr amaçlı olabileceği gibi, kâr amacı güdülmeyen bazı sosyal yararları gerçekleştirme hedefine yönelik de oluşturulabilir. İslam Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri konusunda bu başlık altında yapılacak belirlemeler ve atıflar için bu konuya kısaca değinilmesi uygun olacaktır.

A. KÂR AMAÇLI BİRLEŞMELER

Kâr amaçlı sermaye birleşmeleri, Borsa'dan hisse senedi alımı yoluyla gerçekleşebildiği gibi şirketlerin kendi aralarında anlaşarak hisselerini bir diğerine devretmeleri, hisselerini tek yönetim altında birleştirmeleri şeklinde de ortaya çıkabilir. Şirketler arasında Yatay, Dikey ve Çeşitlendirilmiş olmak üzere üç tür birleşme şekli vardır. Kâr amaçlı birleşmenin anlaşılması için bu üç tür birleşme şeklini aşağıda kısaca anlatılması uygun olacaktır:⁸⁴

Yatay birleşme, piyasadaki rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla aynı üretim sahasındaki iktisadi ünitelerin birleşmesi ile meydana gelir. Yatay birleşme yoluyla piyasaya egemen olan firma, büyük işletmelerin olanaklarından yararlanır. Günümüzde genellikle Tröst⁸⁵ ve Kartel⁸⁶ şeklinde ortaya çıkan, yatay birleşmeler yoluyla oluşan büyük işletmeler, piyasadaki egemenlikleri sürdürebilmek için zaman zaman ülkelere, hükümetlere baskı yapacak konuma dahi gelmektedirler.

Dikey birleşme, işletmenin gerekli hammadde ve aramalı ucuza sağlamak veya üretilen mala pazar bulmak amacıyla birleşmeye gitmeleridir. Ancak, günümüzdeki teknolojik yenilikler ve uzmanlaşma bu tür birleşmeleri önemsizleştirmektedir.

Çeşitlendirilmiş birleşme ise, birbirinden bağımsız piyasalara farklı mallar süren firmaların etkin olmak, rizikoyu azaltmak amacıyla birleşmeleridir. Farklı mal üreten

---

⁸³ *Portföy*: Kişi ve kuruluşların sahip oldukları servetlerini değerlendirmek için oluşturdukları, altın, döviz, hisse senedi, tahvil, repo gibi çeşitli yatırım alanlarından oluşan sepet.

⁸⁴ A. İlkin, "**Bütünleşme**", **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 107.

⁸⁵ *Tröst*: Ticarî veya sınaî işletmelerin piyasada daha güçlü olabilmeleri, daha çok kâr sağlamak amacıyla gerek malî, gerek yönetim bakımından daha büyük kuruluşlar haline gelmeleri, tek yönetim altında guruplaşmalarıdır. Tröstler rakip firmaları piyasadaki uzaklaştırmak için, faaliyette bulunan rakip işletmeyi zayıf duruma sokmak ve sonuçta ortadan kaldırmak veya rakip işletmeyi kendine bağımlı bir konuma getirmek gibi çeşitli yöntemler kullanabilirler. (A. İlkin, "**Tröst**", **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 640)

⁸⁶ *Kartel*: Bağımsız tüzel kişilik sahibi firmaların aralarında rekabete son vermek veya rekabeti sınırlı tutmak amacıyla yaptıkları bir anlaşma. (F. Ergin, "**Kartel**", **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 342.)

işletmelerden oluşan bir birleşmede yer alan firmalardan herhangi biri, birleşmenin meydana getirdiği güç nedeniyle pazarda rakipleri üzerinde daha etkili konumda olabilmektedir. Zira birleşmeye gidilen diğer firmaların kârları, rekabet gücünü içinde bulunan bu firmanın desteklenmesi için kullanılmaktadır. Böylelikle düşük kâr veya maliyetine satan firma, kendisi ile rekabeti adeta imkânsız kılmaktadır. Bu şekilde birleşen firmalar, ekonomik güçlerini ve etkinliklerini arttırarak piyasaya egemen olmakta ve zamanla tekel konumuna gelebilmektedirler.

B. KÂR AMAÇLI OLMAYAN BİRLEŞMELER

Kâr amaçlı olmayan birleşmeler, başka bir şekilde sağlanamayacak bazı ekonomik ve sosyal hizmetleri, karşılıksız olarak sağlayan, kamu veya özel sektör tarafından oluşturulan kuruluşlardır. Bu tür kuruluşlar, yalnız devletin katılımı ile kurulabildiği gibi, kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün ortak katılımı şeklinde veya yalnızca özel sektör tarafından finanse edilerek kurulmaktadır. Bu tür kuruluşlar kâr amacı gütmeyip topluma sosyal bir hizmet sunma amacını gütmektedirler. Bazı vakıf, dernek ve kuruluşlar yanında esnaf ve sanatkârları bir araya getiren meslek birlikleri bu birleşmelere örnek olarak gösterilebilir.

Aynı zamanda, Devletin geri kalmış yörelerdeki kâr amacı gütmeyen ortak yatırımları ve düşük faizli kredilerle yatırımcıları desteklemesi de kâr amacı gütmeyen sermaye birleşmesi olarak değerlendirilebilir. Buralarda Devletin amacı, istihdamı arttırarak yöre halkına destek olmak ve işsizliği önlemektir.

VII. SERMAYENİN BÜTÜNLEŞMESİ-ULUSLARARASILAŞMASI

İkinci Dünya Savaşından sonra hızlı büyüme arzusu ile birlikte artan sanayileşme yarışı sonrasında, ekonomik alanda kârı (veya devlet bazında geliri) en yüksek (en büyük) sınıra (azami hadde) çıkarma amacı ile birlikte, egemenlik ve güç kavramlarının önem kazanması, iktisadi unsurlarda bir bütünleşme ve birleşmenin sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Giderek çok uluslu bir durum, hal alan birleşme olgusu, gerek siyasi gerek ekonomik alanda olsun, her çeşit biraya gelme ve iktisadi unsurlarda

bir yoğunlaşma olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁷ Bu değişime paralel sermaye de, bir bütünleşme ve uluslar arası konuma gelme sürecine girmiştir.

Sermayenin bütünleşme hareketleri bölgesel, fonksiyonel veya küresel ölçekte olabilir. Ekonomik bütünleşmeden amaç, aralarında siyasi, politik ilişkiler ve yakınlıklar bulunan bütün devletleri tek bir ekonomik sistem içinde toplamak, ekonomik gelişmeyi sağlamak ve sürdürülebilir hale getirmektir.

Bölgesel ve Küresel ölçekte olan bütünleşmeler uzun süreli ve sağlıklı olmakta, buna karşın fonksiyonel bütünleşme, “hükümetlerin bütünleşme alanlarında faaliyet kararlarını beraberce almaları veya karar yetkisini bir organa devretmeleri”⁸⁸ şeklinde gerçekleştiği için uzun süreli olamamakta, çoğu zaman hükümetlerin ömürlerine bağlı olmaktadır. Hükümetlerin ve siyasi iradenin değişmesi ile alınmış olan kararlar, uygulanabilme şansını zamanla yitirmektedir.

Günümüzde Ekonomik Bütünleşmeler genellikle Bölgesel ve Küresel ölçekte gerçekleşmektedir. Bu nedenle konu, bu ayrıma bağlı kalınarak “Bölgeselleşme” ve “Küreselleşme” başlıklarında incelenecektir.

A. BÖLGESELLEŞME

Bölgeselleşme, diğer bir deyimle “Kutuplaşma”, “Bloklaşma” veya “Bölgesel Birleşme” ekonomik, politik, askeri veya sosyal bir amaç için gerçekleştirilebilir. Burada üzerinde durulacak konu, ekonomik amaçlı birlikteliklerdir. Uygulamada bölgesel birleşmeye geçilmesini kolaylaştıracak bazı anlaşmalar vardır. Bunlar mal anlaşmaları veya sektörel anlaşmalardır. Ülkeler arasında üye ülkelerce uygun görülecek belli ürün çeşitleri veya sektör bazında ticareti kolaylaştıran ortak üretim imkânları sağlayan anlaşmalar imzalanabilir.⁸⁹

Bölgesel bütünleşme, genellikle coğrafi konum olarak bir birine yakın ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Bu tür bütünleşme, ekonomik, politik ve sosyal yaşamın çeşitli alanlarında gerçekleştirilebilir. Hansa Birliği, Zollverein, OECD, Benelux, Avrupa Kömür ve Çelik Birliği, Euratom, CEMA, EFTA, Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği, Orta Amerika Pazarı, Avrupa Ekonomik Topluluğu ya da yeni adıyla Avrupa Birliği, geçmişteki ve günümüzdeki başlıca bölgesel ekonomik bütünleşme

---

⁸⁷ A. İkin, “*Bütünleşme*”, 107.

⁸⁸ F. Ergin, “*Fonksiyonel Bütünleşme*”, *Büyük Ekonomi Ans.*, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 218.

⁸⁹ Hasan Tutar, *Küreselleşme sürecinde İşletme Yönetimi*, Hayat Yay., İstanbul 2000, s. 50. (Tutar, *Küreselleşme sürecinde İşletme Yönetimi*)

örnekleridir. Ekonomik birleşmeler başlıca dört safha sonunda gerçekleşir. Serbest ticaret bölgesi anlaşmasıyla başlayan süreç, gümrük birliği, ortak pazar, son aşamada üyeler arasında ekonomik birlik oluşturulması ile neticelenir.

Bölgesel anlaşmaya taraf olan ülkeler, ilk etapta birbirlerine yaptıkları ihracata konan kısıtlamaları (kotaları) kaldırır. Bunun sonucunda iç kaynaklar ihracata yönelik üretim için serbest kalır. İhracat imkânlarının artmasıyla ilk aşamada bölge içi ticaret, daha sonra diğer bölgeler ile yapılan dış ticaret, buna paralel pazarın daha da genişlemesiyle üye ülkelerin rekabet gücü artabilir.⁹⁰ Ekonomik birleşme sonucu ülke ekonomilerinde bir iyileşme görülürken, üretim kalitesinin artması, ürün çeşitliliği ile düşen fiyatlar da tüketicilere olumlu şekilde yansır.

Birliğe “katılan aktörlerin homojenliği, bütünleşmenin bir başarı koşuludur. Politik sistem, psikolojik ortam ve ekonomik gelişme düzeyi bakımından birbirine benzer olmayan ülkeler arasında bütünleşme ya da entegrasyon hareketlerinin gerçekleşebilme olanağı sınırlıdır. Avrupa Konseyi, demokrasi ilkelerine bağlılığı politik sistem homojenliğinin bir koşulu saymakta ve çatısı altında diktatörlüğe yer vermek istememektedir. Avrupa Topluluğu, (Türkiye gibi) gelişme halindeki ülkelerin ancak uzun bir hazırlık ve geçiş döneminde iktisadi yapılarını geliştirdikten sonra sisteme tam üye sıfatıyla katılmalarını kabul etmektedir.”⁹¹

Ekonomik birleşme sonucunda blok dışı ülkelere ithalat azalırken, blok içi ticaret hacmi artar. Ticaretin yön değiştirmesiyle, blok dışındaki ülkelere sermaye akışı gerçekleşir. Geniş bir pazar, bölge içinde yeni yatırım imkânlarını kolaylaştırır. Bunun sonucu olarak blok dışı ülkeler, ihracatlarındaki düşüşü gidermek ve birlik içinde kendi üretimlerini gerçekleştirmek üzere, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelebilirler. Kaynaklarını yabancı pazarlara yönelttikleri ölçüde sermaye transferi, birlik üyeleri lehine gerçekleşir. Ayrıca birleşme sonucunda üye ülkeler arasındaki sermaye akışı da hızlanır. Birleşme öncesinde birlik dışı ülkelere giden sermaye, birleşme sonrasında pazarın genişlemesiyle birlik içine yönelebilir.⁹² Blok içi ülkelerde gerçekleştirilen sermaye yatırımlarıyla ekonomi güçlenir, blok üyelerinde birlik halinde daha hızlı bir gelişme gözlemlenebilir.

---

⁹⁰ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Beta Basım, Yayım, Dağıtım, İstanbul 1996, s. 208. (Karluk, **Uluslararası Ekonomi**)

⁹¹ F. Ergin, “*Bölgesel (coğrafi) Bütünleşme*”, **Büyük Ekonomi Ans.**, Sabah Yay., İstanbul Tsz, s. 95.

⁹² Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 209.

Sonuç olarak bölgesel ekonomik birleşme, en genel şekliyle, birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmetlere serbest dolaşım sağlayacak bir ortak pazar oluşturmaktadır. Böylece ekonomik birleşme ile daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük çapta üretimin sağladığı imkânlardan yararlanarak ekonomik gelişme mümkün olacaktır.⁹³

B. KÜRESELLEŞME

Küreselleşme kavramının güncelliğine ve üzerinde süregelen tartışmaların çokluğuna rağmen, bu kavramın kesin bir tanımı yoktur. Küreselleşme; 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya gündeminden düşmeyen bir kavramdır. Çünkü bu kavram neredeyse tüm dünyanın her alandaki değişimini ifade etmekte kullanılan bir kelime olmuştur. Bazı yazarlar Küreselleşmenin başlangıcını Avrupa'daki sanayi devrimine kadar götürür. Ülkelerarası ticaretin ve sermaye hareketlerinin hızla genişlemesine, Dünya ekonomisinin etkinliğinin artmasına bakan iktisat tarihçileri bugün 19. yüzyılı bir küreselleşme çağı olarak yorumluyorlar. Ekonomik göstergelere bakıldığında ise, Küreselleşmenin 19. yüzyılda, 20. yüzyıldan daha hızlı geliştiğini söylemek mümkündür.⁹⁴

Küreselleşme olgusu, özellikle 1980 yılından sonra artan bir ivme kazanmıştır. 1990'lı yıllarda ise dünya ekonomi çevrelerinin en çok konuştuğu bir terim olmuştur. 2000'li yıllar ise sürecin hızlandığı ve gerçekleşmesi için somut adımların atıldığı yıllar olmuştur. Küreselleşme ile dünya, tek bir "Pazar" haline gelmektedir. Bir başka ifadeyle küreselleşme ile dünya ekonomileri giderek artan bir bütünleşme serüvenine girmiş olmaktadır.

Az gelişmiş ülkeler açısından ekonomide küreselleşmenin özeti, bazı iktisatçılar tarafından "mal, hizmet ve sermaye piyasalarının metropol ülkelere (ABD, Avrupa) açılması" olarak değerlendirilmektedir."⁹⁵ Bu olgu, en geniş anlamıyla ele alınırsa, "ulusal ekonominin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve iktisadi karar süreçlerinin

---

⁹³ Bkz. Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, 212, 226.

⁹⁴ Bkz. Şevket Pamuk, "*Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme çağında Osmanlı Ekonomisi*", *Doğu Batı*, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001-2002, s. 35-36; Tutar, *Küreselleşme sürecinde İşletme Yönetimi*, s. 21 vd.

⁹⁵ Selim Somçağ, "*Küreselleşmenin Ekonomik Anlamı*" *Doğu Batı*, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001-2002, s. 153.

giderek dünya piyasalarının dinamikleriyle belirlenmesi”⁹⁶ olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu olgu, gerçekte Dünya Kapitalizminin, doğuşundan beri ayrılmaz bir parçası olagelmıştır.

Gelişmiş olan ülkelerin dünyanın geri kalanını ekonomik nüfuzları altına alma çabaları yeni değildir. Bu eğilim, devrin şartlarına ve ülkelerdeki ekonominin gidişatına göre farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.

1980’li yılların sonunda, merkezi planlı ekonomilerin çöküşü ile birlikte uluslar arası ekonomik ilişkilerde serbestleşme eğilimi daha da güçlendi. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde beklenmedik ölçülerde gerçekleşen hızlı değişim, özellikle Internet üzerinden gerçekleşen finansal hareketlilik ve e-ticaretin giderek yaygınlaşması, ekonomilerin karşılıklı bağımlılığını küresel boyutta entegrasyon sürecine dönüştürdü. Küreselleşme süreci, sosyal ve siyasal yapıların değişimini de zorlamaya başladı. Küresel ölçekte gözlenen değişim süreçleri, gelişmekte olan birçok ülkede yeni koşullara uyum sorununu yarattı. Dünyanın değişik bölgelerinde (mesela 1994 Meksika, 1997 Uzakdoğu, 1998 Rusya, Brezilya ve 2001 Türkiye krizi gibi) ekonomik krizler yaşandı.⁹⁷ Bu krizlerde uluslararası finans sermayesinin önemli rol oynadığı söylenir. Bütün bu ülkelerin finans piyasalarında ABD ve Avrupa sermayesinin girişine bağlı “spekülatif balonlar” oluştuğu ve bu sermayenin söz konusu piyasalardan çıkması ile bu ülkelerdeki krizlerin ya tetiklendiği, ya da derinleştiği ileri sürülmüştür.⁹⁸

Konu tarihsel açıdan ele alınırsa, 19. yüzyılda bugünkü anlamda finans piyasalarının ortaya çıkmasından sonra, bu piyasalarda uluslararası mal ve hizmet alışverişleri büyük ölçüde serbest olmuştu. Hatta Osmanlı devleti dahi girmiş olduğu ekonomik krizde Kırım Savaşı’nın finansmanını sağlamak için ilk dış borçlanmasını 1854 yılında yaptı.⁹⁹ 1929 yılına gelindiğinde ABD’de borsanın çökmesi ile başlayan ve II. Dünya Savaşı sonrasına kadar süregelen ekonomik kriz sonrası savaşın galipleri, Dünya ekonomisini 1944 yılından itibaren Bretton Woods sistemine, sabit kur rejimi ve sermaye kontrolü temeline göre şekillendirdiler. Amaç finans piyasalarındaki dalgalanmaları sınırlandırmak, uluslararası krizlere yol açmasına engel olmaktı. Sermayenin kâr oranını belli bir seviyede tutan bu sistem 1970’lerde tıkanı ve

---

⁹⁶ Erinç Yeldan, “*Türkiye Ekonomisi’nde 2000–2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine*”, **Doğu Batı**, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001–2002, s. 189.

⁹⁷ Merih Celasun, “*Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği*”, **Doğu Batı**, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001–2002, s. 162.

⁹⁸ Bkz. Selim Somçağ, “*Küreselleşmenin Ekonomik Anlamı*” 154.

⁹⁹ Canay Şahin, “*Yeni Bir Çalışma Işığında Osmanlı’da Dış Borçlanma ve Mali İflas üzerine*”, **Doğu Batı**, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001–2002, s. 61.

sermayeyi tekrar riskli de olsa uluslar arası portföy yatırımı alanına girmeye yöneltti. 1973'ten itibaren Sanayileşmiş ülkeler tıkanmanın önünü açmak için sermaye akımları üzerindeki kontrollerini kaldırmaya başladılar. Bu sürece, Dünya Bankasının tavsiyesiyle, sermaye üzerindeki Devlet kontrolünü kaldırarak, Menkul Kıymetler Borsalarını kurarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de katılmaya başladı. 1985'te İstanbul Menkul Kıymetler Borsasını kurup, 1989'da bütün sermaye kontrollerini kaldıran Türkiye de bu ekonomideki “Küreselleşme” serüvenine yeniden katılmış oldu.¹⁰⁰ Bu tarihsel süreç içersine bakıldığı zaman Küreselleşmenin yeni bir merhale olmaktan daha çok, ekonomik alanda geriye (19. yüzyıl şartlarına) dönüş süreci olduğu sonucu ortaya çıkarılabilir.

Gelişmiş ülkeleri küreselleşmeye sürükleyen olgunun “kâr güdüsü” olduğu açıktır. Bu güdü ile hareket eden büyük şirketler, ticaret ve yatırım faaliyetlerini genişletmeye ve yaymaya çalışmaktadırlar. Şirketlerin ticaret ve yatırım faaliyetlerini en geniş serbesti içinde yapabilmeleri için, ülkeler arasında sermaye ve mal hareketlerinin önündeki tüm engellerin ve sosyal politikaların (korumacılığın) kalkması gerekmektedir. Küreselleşme kavramının ve söyleminin işlevi imalarla, çağrışımlarla, vaatlerle mal ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kalkmasını sağlamaktır. Buradan hareketle küreselleşmeyi sürükleyen büyük şirketlerin, dünyadaki az sayıdaki gelişmiş ülkelerin örgütleri¹⁰¹ olduğu söylenebilir. Gelişmiş ülkeler açısından küreselleşmenin, “Kapitalist dünya sisteminin merkezlerinin, dünya ekonomisini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirme”¹⁰² çabasından başka bir şey olmadığı da iddia edilmiştir.

Ekonomik ilişkiler açısından küreselleşme süreci temelde iki unsurdan oluşmaktadır:

1. Ulusal mal, hizmet ve finans piyasalarının serbestleştirilmesi;
2. Uluslararası sermaye akımlarının önündeki tüm idari ve yasal düzenlemelerin kaldırılarak, ulusal üretim ve emek piyasalarının kuralsızlaştırılması.

Bu anlamda, küreselleşmenin ekonomik boyutu, sermayenin kârlılığını tek başarı ögesi olarak görmektedir. Bu ideolojinin ardında yatan mantık, kurgusu bakımından, sermayenin kârlılığı, etkin (verimli) kaynak dağılımının sağlanmasının

---

¹⁰⁰ Bkz. Selim Somçağ, “*Küreselleşmenin Ekonomik Anlamı*” s. 154–157.

¹⁰¹ Cem Somel, “*Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme*”, *Doğu Batı*, Yıl: 4, Sayı: 17, Kasım-Aralık-Ocak 2001–2002, s. 143.

¹⁰² Somel, agm. s. 150.

dolayısıyla ekonomik refahın arttırılmasının, biricik koşuludur. Bu koşulun sağlanması ise ancak dışarıdan herhangi bir müdahalenin olmadığı serbest pazar ekonomisinden geçer.¹⁰³

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, ulusal ekonomiler ile gelişmiş kapitalist ekonominin ilişkiye girmesidir. Yalnız bu ilişki, eşit olmayan şartlarda gerçekleştiği için ulusal ekonomiler için çok önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme süreci geliştiği ölçüde ulus-devlet tasfiye aşamasına girmeye başlamaktadır. Çünkü küreselleşmeyle ulus-devlet mantığı çelişmektedir. Ulusal sanayileşme stratejilerinin tasfiyesi ile ancak küreselleşilir. Üretimin küreselleşmesi ile birbirine paralel bir şekilde gelişmektedir. Bu ortamda sanayileşme artık kalkınmayı değil, ulusal ekonominin dünya kapitalist sistemiyle eklemlenmesini sağlamaktadır.¹⁰⁴

---

¹⁰³ Erinç Yeldan, “*Türkiye Ekonomisi’nde 2000–2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine*”, 189.

¹⁰⁴ Küreselleşmenin bir eleştirisi için bkz. Richard Falk, **Yırtıcı Küreselleşme**, (Çev. Ali Çaksu), Küre Yay., İstanbul 2001, Işık Kansu, **Emperyalizm’in Yeni Masalı Küreselleşme**, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU'NDA SERMAYE

Bu bölümde Sermaye kavramının tanımı, çeşitleri, sermayenin birikimi, gelirleri ve giderleri konusu İslâm Hukuku kitaplarına göre belirlenecek, böylece İslâm Hukuku'nda sermaye konusu ortaya konulacaktır.

I. SERMAYE'NİN TANIMI

Sermaye, dilimize Farsça'dan geçmiş olan bir kelimedir. “Ser” baş, kafa; “Mâye” servet, mal; birleşik isim olarak kullanılan “Sermaye” ise “başmal, anamal” “varlık, servet” anlamlarına gelir. Batı dillerindeki karşılığı “Capital”dir, Türkçe'ye Kapital olarak geçmiştir. Sermaye sahibine “Sermayedar” veya “Kapitalist” denir.¹

Kuran-ı Kerim'de sermaye anlamında “re'su'l-mal”² ve “bidâ'a”³ kelimeleri kullanılmaktadır. Re'su'l-Mal, “kâr ve benzeri artışların dışında kalan anamal”⁴ anlamında, bidâa ise, “mal, ticaret malı”⁵ anlamında kullanılmaktadır.

Sermaye, İslâm Hukuku'nda “Mal” kavramı içinde ve onun bir parçası olarak ele alınır.⁶ Buradan hareketle sermaye olacak eşyanın hukuken mal olarak kabul edilen eşyalar arasında olması gerektiği söylenebilir. Sözlük anlamı “sempati duyma, meyletme” anlamına gelen “myl” veya “sahipli olan şey” anlamına gelen “mvl” kökünden türemiş olan mal kelimesi (çoğulu emvâl), “malik olunan her türlü şey” anlamıyla Türkçe'ye geçmiştir. Araplar bu kelimeyi daha çok develer için

---

¹ **Türkçe Sözlük**, TDK, Ankara, 1983, “Ser” md., C. II, s. 1036, “Sermaye” md., C. II, s. 1038; D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Birlik Yay., İstanbul, 1986, “ser” md., s. 877, “mâye” md., s. 668, “Sermaye” md., s. 879; J. W. Redhouse, **İngilizce-Türkçe sözlük**, Redhouse Yay., İstanbul, 1989, “Capital” md., s. 138.

² Bakara, 2/279.

³ Bkz. Kur'anı Kerim, Yusuf, 12/19, 62, 65, 88.

⁴ Nezih Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, (Terc. Recep Ulusoy), “Resul Mal” md., İz Yay., İstanbul, 1996, s. 275. (Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**)

⁵ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, “Bidâa” md., Rağbet Yay., İstanbul, 1998, s. 43. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**)

⁶ Ahmet Debbağoğlu, **İslâm İktisadına giriş**, Dergah Yay., İstanbul, 1979, s. 276. (Debbağoğlu **İslam İktisadına Giriş**)

kullanmışlardır.⁷ Bu kelime tespitlerimize göre türevleri ile birlikte Kuran-ı Kerim’de, tekil ve çoğul olarak yaklaşık yetmiş yerde geçer. Bu ayetlerin çoğunda mal kelimesi evlat ve nefis (can) ile beraber kullanılmakta ancak Tevbe suresi 111. ayetin dışında mal kelimesi nefis ve evlattan önce zikredilmektedir. Bu ayetler insan için malın evlat ve candan üstün bir yere sahip olduğunu ve insanın yerine göre malı, evladına ve canına tercih edebileceğine işaret etmektedir. İslâm öncesi Cahiliye devri Araplarının evlatlarını öldürmelerinin de fakirlik korkusundan olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Kuran-ı Kerim’e göre mal, insanın hayatını sürdürmesi için kendisinden yararlandığı⁹, mevcudiyeti ile övünç duyduğu¹⁰, daha fazlasını elde etmek için çalışıp çabaladığı¹¹ altın, gümüş¹², demir¹³, bağ, bahçe, zirai ürünler¹⁴ ve hayvanlar¹⁵ gibi her türlü yer üstü ve yeraltı kaynağıdır.¹⁶

İslâm Hukuku’nda mal kelimesi ise, “insan fitratının meylettiği, ihtiyaç vaktinde kullanılmak üzere saklanabilen (biriktirilen) şey”¹⁷ diye tarif edilir. Diğer bir tarifte ise mal, “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılan ve istenildiği zaman elde edilip

---

⁷ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur el-Mısri (711h./1311m.), **Lisanu’l-Arab**, “*Mvl*”, “*MyI*” md., Daru Sadır, Beyrut, tsz, C. XI, s. 635-637. (İbn Manzur, **Lisanu’l-Arab**); Firuzabadi (817h./1414m.), **el-Kamusu’l-Muhit**, “*Mvl*”, “*MyI*” md., Beyrut, 1991, C. IV, s. 70; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, “*myI*” md., Dağarcık Yay., İstanbul Tsz, s. 858.; Mecdüddin İbnü’l-Esir (606h./1210m.) ise mal konusunda “Mal diye aslında altın ve gümüşten malik olduğun şeylere denirken, sonradan elde edilen her türlü maddi eşyaya mal denilmiştir.” der. Bkz. İbnü’l-Esir, **en-Nihaye fi Garibi’l-Hadis**, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, C. IV, s. 372. Mal kelimesi hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Hacak, “**Mal**”, **TDV İA**, C. XXVII, s. 461-465.

Mal kelimesinin türemesi konusunda ilginç bir nakil de bulunmaktadır. İfade ettiği anlam konumuza uygun olduğu için nakletmekte yarar görülmektedir. Bu nakle göre Mal kelimesi yukarıda kaydettiğimiz “myI” maddesinden türememiştir. Arapça şey anlamına gelen ve ismi mevsul olan “ma”, harfi cer olan “l”, ve sahiplik bildiren birinci tekil şahıs zamiri “y” den oluşmuş, “bana ait olan şey” anlamına gelen “mâliy” kelimesinden türemiştir. Kullanım sonunda sonundaki uzatma atılarak “mal” kelimesi ortaya çıkmıştır. Bkz. Fahri Demir, **İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, s.14, DİB Yay., Ankara 1988. (Demir, **Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**)

⁸ İsra, 17/31.

⁹ Nisa, 4/5.

¹⁰ Kehf, 18/34; Sebe, 34/35.

¹¹ Hadid, 57/10.

¹² Tevbe, 9/34.

¹³ Hadid, 57/25.

¹⁴ Kehf, 18/32-35, 40.

¹⁵ Nahl, 16/5-8.

¹⁶ Lokman, 31/20.

¹⁷ Muhammed Emin İbni Abidin (1252h./1836m.), **Reddu’l-Muhtar ale’d-Dürri’l-Muhtar**, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut 1998, C. VII, s. 7. (İbni Abidin); Burhanu’d-Din Ebi’l-Hasen Ali b. Ebubekr b. Abdilcelil el-Merğınani (593h./1197m.), **el-Hidaye**, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Kahire tsz, C. III, s. 46. (Merğınani, **Hidaye**). Ali Himmet Berki, **Mecelle**, md. 126, Hikmet Yay., İstanbul, 1985, s. 31. (**Mecelle**); Bu tanım Hanefi Hukukçuların tarifidir. Bu tanımın tenkidi ve diğer mal tarifleri için bkz. Mustafa Ahmed Zerka’, **el-Fıkhü’l-İslami fi Sevbihî’l-Cedid: el-medhalu’l-Fıkhıyyu’l-Amm**, Dımeşk 1968, C. III, s. 114.

kullanılabilen, insandan gayri şeylere denir”¹⁸ İbnü Nüceym’in bu tarifi fıkıhçılar arasında mal için en uygun tarif olarak kabul edilmektedir.¹⁹ Tariflerde geçen “saklanabilme” ve “istenildiği zaman kullanılabilme” kaydı ile emek ve menfaatler maldan ayrılır.²⁰

Bununla beraber Hanefî hukukçular icâre (kira) akdinde menfaati İstihsân’a²¹ göre mal saymaktadırlar.²² Aynı şekilde bazı Hanefî hukukçuları birtakım hak kaybına neden olduğu için yetim malı, vakıf malı ve kiraya verilmek amacıyla hazırlanan malların menfaatini mal sayarak, onları gasp eden şahıslara tazminat öngörmüşlerdir.²³ Bu noktalardan hareketle günümüzü de içine alan son devir İslâm Hukukçularının menfaatleri mal kavramı içine aldıklarını söylenebilir. Çünkü Fahri Demir’in naklettiğine göre, Mecelle’de değişiklik yapan Osmanlı Usûl-i Muhâkemât-ı Hukuk Kanunu’nun 64. maddesi şöyledir: “Gerek a’yan, gerek menâfi, gerek Hukuk olsun, halk arasında tedavül edile gelen şeyler alelittlak mal sayılır.”²⁴ Böylece haklar ve menfaatler de mutlak olarak mal kapsamına girmiş bulunmaktadır.

İslam Hukuku’nda mal, şer’an faydalanmanın mubah olup olmamasına göre, “mütekavvim” (Hukuki) ve “gayr-i mütekavvim” (Hukuki olmayan) kısımlarına ayrılır. Mütekavvim (Hukuki) mal da, çarşı ve pazarda benzerinin bulunup bulunmaması açısından, “misli” (benzeri bulunan) ve “kıyemi” (benzeri bulunmayan); başka bir yere taşınıp taşınmaması açısından, “menkul” (taşınabilir) ve “gayr-i menkul” (taşınmaz); elle tutulur, gözle görülür olup olmaması bakımından, “ayn” (belirli mal) ve “deyn” (borç); özel mülkiyete konu olup olmaması bakımından, “kamu malı” ve “özel mal” (şahsi Mal) olarak kısımlara ayrılır.²⁵

---

¹⁸ Zeynü’l-Abidin İbrahim İbnü Nüceym (970h./1562m.), **el-Bahru’r-Raik şerhu Kenzi’d-Dekaik**, Kahire 1311h. C. V, s. 277.

¹⁹ Demir, **Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, 18.

²⁰ İbni Abidin, C. VII, s. 7. Günümüz İslâm İktisatçıları arasında batı klasik iktisadi doktrinin Sermaye tanımından etkilenip, tanıma emek faktörü katılarak mal tarifleri de yapılmıştır: Örneğin “Mal, depolanmış-biriktirilmiş emektir. Bu emek bir anda değil de, geçmişte birbirinden bağımsız olarak, parça parça biriktirilmiştir” Refik Yunus el-Mısri, **İslâm İktisat Metodolojisi**, Terc. Hüseyin Arslan, Birleşik Yay., İstanbul, Tsz., s. 196. (Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**)

²¹ İshihsan hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Bakkal, **Hanefî Mezhebinde İstihsan Tipleri**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. No: 22, Şanlıurfa, 2002.

²² Ebubekr Muhammed b. Sehl es-Serahsi (490h./1096m.), **el-Mebcut**, İstanbul 1983, C. XI, s. 78; Merğınani, **Hidaye**, C. IV, s. 120; İbni Abidin, C. VII, s. 9–10. Bu konudaki mezhep görüşlerinin mukayesesi için bkz. Vehbe Zuhayli, **İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi**, (Tercüme: Heyet), Risale Yay., İstanbul 1994, C. VIII, s. 193–199. (Zuhayli)

²³ Nihat Dalgın, **“İslâm Hukuku’na göre satım sözleşmesi açısından mal kavramı”**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:11, Samsun, 1999, s. 116.

²⁴ Demir, **Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, 24.

²⁵ Geniş bilgi için bkz., Demir, **Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, s. 24 vd.

Yukarıda belirlenen taksim (bölümleme) içinde yer alan “ayn”, muayyen ve müşahhas (elle tutulur, gözle görülür) olan mallar için kullanıldığı gibi, “nakit”²⁶ denilen paralar için de kullanılır. Yine bu anlama yakın olarak kullanılan “uruz” ise para, hayvanlar, ölçülüp tartılabilen malların dışındaki kumaş ve benzeri şeyler kast edilir.²⁷ İslâm Hukuk kitaplarında “arz” veya “uruz” kelimesine karşılık olarak “ayn” kelimesi kullanıldığında, nakit (para) kastedilir. Bu da, mal veya hizmet alımında bir ihtiyaç için kullanılan nesnedir. Görülüyor ki, İslâmî anlayışta, bir mal (nesne), kendisinden yararlanmak için değil de diğer bir mal veya hizmeti satın almak ve ihtiyacı karşılamak amacıyla kullanılırsa buna para denilmektedir.²⁸ Mal ile para arsındaki bu ilişkiye, paranın geniş bir kullanım alanı bulmadığı tarihin ilk devirlerindeki anlayışlarda, değişik toplumların değişik malları para olarak kullanmalarında da tanık olunmaktadır. Örneğin; tütün, deri, Hindistan cevizi, boncuk, hatta kocaman taş parçaları ve altın, gümüş gibi maddeler para yerine değişim aracı olarak kullanılmıştır.²⁹ Bu durum insanlarda, mal ile para arsında sıkı bir ilişkinin kurulmuş olduğunu göstermektedir.

Genel olarak sermaye denince, ilk önce mal değil, para akla gelir. Buna paraya yüklenen fonksiyonlar neden olmaktadır. Çünkü paranın fonksiyonları arasında “üretim aracı olma” diye bir fonksiyonu yoktur. Fakat paranın değişim aracı olarak kullanılmasyla, insanlar servetlerini mal olarak değil de, para olarak biriktirmeye başlamışlardır. Öyle ki, zenginlik mal ile değil, para ile ifade edilir hale gelmiştir. Bu açıdan sermaye “ticari veya sınaî amaçlı para ya da paraya dönüştürülmesi mümkün olan mal”³⁰ diye tarif edilmiştir.

Para sermayenin mücerret (somut) bir şekli olarak da kabul edilebilir. Zira para, aynı zamanda bir servet saklama şeklidir. Çünkü para her an kullanılmaya hazır satın alma gücü özelliğini taşır. Bu özelliğe iktisat dilinde paranın likiditesi denir.³¹ Fakat para ile sermaye arasında bir farklılık bulunmaktadır. Para, bir cemiyette herkes tarafından bir değer ölçüsü olarak kabul edilen değişim aracıdır. Sermaye ise başka mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan veya üretimin miktarını ve kalitesini arttıran bir

---

²⁶ Mecelle, s. 34, md.: 159.

²⁷ Mecelle, s. 32, md.: 131.

²⁸ Ahmed Hasen Ahmed El-Haseni, **Fıkhi ve İktisadi Açından İslâm’da Para**, (Terc.: Adem Esen), İz Yay., İstanbul, 1996, s. 21.

²⁹ Mükerrerem Hiç, **Para Teorisi ve Politikası**, Mentuş Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 5.

³⁰ Servet Bayındır, **“Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı”**, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 4, s.177, Yıl 2001, İstanbul 2002.

³¹ Sabri Orman, **İktisat, Tarih ve Toplum**, Küre Yay., İstanbul, 2001, s. 205.

üretim faktörüdür. Bu özellikteki mallara ancak “sermaye malları” denir. Doğrudan doğruya üretime katılmak yerine sermaye mallarının alımına aracılık eden para da ancak mecâzi anlamda bir sermayedir.³²

Sermaye durduğu yerde bir gelir getirmez. Diğer üretim faktörleri ile işbirliğine giderek veya ticaret ve sanayide kullanılarak üretken olur ve bir gelir getirebilir.³³ Bu husus göz önüne alınırsa geniş anlamda “Sermaye, İslâmî iktisadi sistemde, iktisadi faaliyete emek ve rizikoyla birlikte katılan ve bu faaliyet sonunda kâr veya zarar eden bir üretim faktörüdür”³⁴ şeklinde yapılan tarife katılmak mümkündür. Çünkü sermaye malları, insan tarafından üretilmiş ve üretime ayrılmış her çeşit alet, makine, fabrika, bina ve hammaddeler ile sahibine gelir getiren her çeşit vasıta olarak belirtilmektedir.³⁵

Terim olarak sermaye (re’su’l-mal), İslâm Hukuku’nun Muamelat bölümünde çeşitli alt başlıklarda geçmektedir. Selem akdinde, Rabbu’s-Selem’in (mal sahibi, sermayedar) Müslemün İleyh’e (peşin para alarak veresiye mal verecek olan kimseye) verdiği peşin para ya da mal için, Mudarebe akdinde Rabbu’l-Mal’in (sermayedarın) Amile (işletmeciye) ticari konularda yatırım yapmak ve işletmek üzere verdiği para için ve Mali Şirketlerde ortakların yatırım veya işletme amacıyla koymuş oldukları mal ve para için kullanılır. Murabaha, Tevliye ve Vadî’a³⁶ gibi ticari işlemlerde ise, satıcının üreticiden mal alırken ödediği ilk fiyata denilmektedir. Riba konusuna gelince re’su’l-mal tabiri ile karz (borç) yoluyla verilen anamal ya da zimmette borç olarak bulunan ve verilen sürenin sonunda kârsız ve artışızsız olarak geri ödenmesi gereken anapara kastedilir.³⁷

Sermaye, emeğin tabii kaynaklarla temasa geçmesi neticesinde oluşan pozitif değerlerin birikmiş halidir denilebilir. Nakdi sermaye, durduğu yerde kendiliğinden gelir getirmeyen donuk bir varlıktır. Onun gelir getirmesi için bir emek tarafından harekete geçirilmesi ve iktisadi faaliyetlere konu olması gerekir. Bu süreç içinde

---

³² Sabri Orman, “*Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz*”, **Para, Faiz ve İslâm**, İlmî Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1992, s. 2.

³³ Şevki İsmail Şehhate, “*Mefahimu İslamiyye fi’n-Nukud*”, **El-Muslimu’l-Muasır**, Yıl: 1398h./1978m., sayı: 24, s. 99. (Şevki İsmail, “*Mefahimu İslamiyye fi’n-Nukud*”)

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, DİB Yay. 275, İlmî Eserler: 48, Ankara, 1996, s. 55. (Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**); Debbâğoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 278.

³⁵ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 104.

³⁶ Murabaha: Mal sahibinin müşteriye bir malı kaça satın aldığını bildirerek karı ile satmasıdır. (Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, “*Murâbaha*” md., s. 242); Tevliye: Bir malı karsız ve zararsız olarak bizzat anaparanın net miktarı ile sınırlı olarak maliyetine satmaktır. (Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, “*Tevliye*” md., s. 355); Vadî’a: Bir malı alış fiyatından yani sermayesinden daha az bir fiyatla zararına satmaktır. (Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, “*Vadî’a*” md., s. 367)

³⁷ Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, “*Resul Mal*” md., s. 275.

sermaye kazanç getirebileceği gibi zarara da uğrayabilir. Yani sermaye için kazanmak kadar kaybetmek de muhtemeldir.³⁸ Bunun içindir ki, İslâm'da mülk edinmenin esas sebebi, emek sarf etmek olmaktadır. Gelir ve servet temelde emeğe dayanır. Hediye, bağış, sadaka ve benzeri sermaye birleşmeleri dışında kural olarak İslâm, emeğe dayanmayan hiçbir kazancı meşru saymaz.³⁹

İslâm'a göre, ehli hayvanlar gibi bizatihi üretken olan malların dışındaki nakdi veya fiziki sermaye gelir getirmez.⁴⁰ Tek başına kısır ve donuk olan nakdi sermayenin nemalanabilmesi için bir emek ile eşleşerek bir üretim sürecine katılması gerekir. Buradan hareketle, hem emeksiz hem de risksiz bir sermaye geliri olan faiz, onu ödeyen veya alandan birisinin mutlaka haksızlığa uğramasına neden olduğu için, İslâmî ölçüler içinde gayr-i meşru kabul edilmiştir.⁴¹

Bu anlatılanlar neticesinde İslâm Hukuku'na göre sermaye, hukuken mal kabul edilen eşyalar arasında, üretimde, ticari işlemlerde ve ortaklık akdinde kullanılan kısımdır denilebilir. Bu işlemlerde kullanılmayan mal, bir birikim halinde tutulursa kişisel bir servet olur. Sermaye tek başına gelir getirmez, bir gelir getirmesi için diğer üretim faktörleri ile işbirliğine girmesi gerekir.

Birinci bölümde belirtildiği gibi Kapitalizm'de sınırsız servet edinme ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyet hakkı tanınırken Marksizm'de bu mülkiyet tanınmamakta, üretim araçlarının devletin, dolayısıyla toplumun ortak malı olduğu kabul edilmektedir. İslâmiyet'te ise servet edinme, özellikle sermaye üzerinde özel mülkiyet hakkı kabul edilerek, insanlar arasında gelir ve servet farklılaşması iş bölümünün bir gereği, bir sonucu olarak görülmüştür. Yalnız bu hak mutlak ve sınırsız bir hak değildir. Böyle olunca, hem bu hak, hem de bunun kullanımı bir takım sınırlamalara tabidir. Ayrıca İslâm'da servetin kazanılması ve harcanması, ahlaki temeller ile iktisadi ve sosyal adaleti sağlama gibi temel esaslarla da sınırlandırılmıştır.⁴²

---

³⁸ İsmail Özsoy, **Özel Finans Kurumları**, Asya Finans Kültür Yay.: 1, İstanbul, 1997, s. 40. (Özsoy, **Özel Finans Kurumları**)

³⁹ Atılgan, **İslâm'ın Ekonomik Politikaları**, 34.

⁴⁰ Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, 56.

⁴¹ Özsoy, **Özel finans Kurumları**, 41.

⁴² Bkz. Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, Sebil Yay., İstanbul, 1994, s. 29 (Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**); Atılgan, **İslâm'ın Ekonomik Politikaları**, 53.

II. İSLÂM HUKUKÇULARINA GÖRE ÜRETİM FAKTÖRLERİ VE SERMAYE

Üretim, faktörlerin mal haline dönüşmesini ifade eder. Bir üretimin meydana gelmesinde kullanılan unsurlara üretim faktörleri denir. Daha önce belirtildiği gibi Klasik iktisat kitaplarında (Kapitalist iktisadi sistemlerde) üretim faktörleri, tabiat, emek, sermaye ve teşebbüs olarak kabul edilmektedir. Bu faktörler konusunda İslâm hukukçuları arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Çağdaş İslâm iktisatçılarından M. Necatullah Sıddiki'nin tespitine göre, Mevdudi⁴³, üretim faktörleri ile ilgili klasik listeyi onaylamakta ve üretim faktörlerini: toprak, emek, sermaye ve organizasyon olarak tespit etmektedir. Mahmut Ebu Suud ise, listede yer alan faktörleri üçe indirmekte: doğal unsurlar, randımanlı çalışma ve sermaye, emek ve organizasyon olarak sınıflandırmaktadır. Ebu Suud üretim faktörleri arasında saydığı sermayeyi, “insan emeğinin doğal unsurlar üzerindeki işleyişinden doğan bir şey” olarak değerlendirir. A. Mennan⁴⁴ da, bu görüşe katılır, ancak sermayeyi “temel bir üretim faktörü olarak değil, eski toprağın ve eski emeğin şekillendirdiği bir şey” olarak görür.⁴⁵

Refik Yunus el-Mısri de bu görüşlere yakın olarak üretim faktörlerini iki ana kısımda değerlendirir. Bir tarafta “tabii kaynaklar ve toprak”, diğer tarafta ise “emek ve sermaye (mal)” yer alır.⁴⁶ Ona göre “tabii kaynaklar ve toprak” üretilmemiş üretim faktörü sayılmakta, fakat bir iş veya mal ile ilişkiye girerse, artık ikinci kısım, yani “emek ve sermaye” içinde kabul edilmektedir.⁴⁷ Muhammed el-Mubarek, bu anlatılanları sadeleştirerek üretim faktörlerini tabiat, emek ve sermaye olarak üç kısma indirger.⁴⁸

Tahavi, toprağı da sermayeyi de “servet” kavramı içinde değerlendirir ve böylece üretim faktörü olarak ortada iki şey kalmaktadır: “servet” ve “emek”. Ali Abdu'r-Rasul ve en-Neccar da bu dördülmü ayrımı, iki faktör olarak sınırlar, ona göre toprak sermayeye, teşebbüs de emeğe dâhil edilmiş olmaktadır. Teşebbüs ve organizasyon, emek faktörü altında değerlendirilirken, toprak ve sermaye ise mal

---

⁴³ Ebu'l-Ula Mevdudi (1903–1979) Pakistanlı düşünür ve yazar. Tefsir, Hadis, Siyer, Akait, Fıkıh, İktisat, Siyaset ve Eğitim konularında eserler vermiştir.

⁴⁴ Pakistanlı Öğretim üyesi, Üst düzey ekonomik görevlerde bulunmuş ve çeşitli İslâm İktisadı konularında eserler vermiştir.

⁴⁵ Bkz. Muhammed Necatullah Sıddiki, **İslâm Ekonomi Düşünesi**, (Terc. Yaşar Kaplan), Bir Yay., İstanbul, 1984, s. 169. (Sıddiki, **İslâm Ekonomi Düşünesi**)

⁴⁶ Bkz. Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**, s. 93–105.

⁴⁷ Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**, 17.

⁴⁸ Nihat Temel, **Kuran'da Sosyal Güvenlik Kurumu olarak İnfak**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.: 187, İstanbul 2001, s. 187. (Temel, **Kuranda İnfak**)

kavramı içinde ele alınmaktadır.⁴⁹ Böylece üretim faktörleri, “servet” ve “emek” olarak belirlenmektedir.

Abdulhamid Ebu Süleyman da, üretim faktörleri denilince, sadece toprağı ve sermayeyi tanımaktadır. Buna göre, bir yanda “sermaye ve toprak”, diğer yanda ise “insan veya emek” bulunmaktadır. Üretim sonunda, ürünün, faktörler arasındaki dağılımında Ebu Süleyman, Sosyalist yönelimiyle, toprağın ve sermayenin getirdiğı gelirlerin tümünün de bu faktörler üzerinde emekleri olan herkes arasında paylaşılması kuralını getirir. Ona göre, emeğin başlı başına bir üretim faktörü olduğunun kabul edilmesi, bu faktörün başkaları tarafından elde edilmesinin yolunu açmaktır.

Malik bin Nebi ise, muasır iktisatçılara en yakın tarifi getirmekte, sermaye’yi “artık emek tarafından biriktirilmiş bir şey” olarak değerlendirmektedir. Sermaye birikime bırakıldığı sürecin bir sonucu olarak emeğin “hapishanesi” olmaktadır ve sermaye, emeğe, kendisinin çıkarları doğrultusunda hizmet vermekten başka bir rolü (işlevi) çok görmektedir.⁵⁰

Sıddıki, İslâm iktisatçıları’nın sermaye konusunda İslâm Hukuku açısından bazı önemli tespitlerine de yer vermektedir: Mesela, Ahmadu’r-Rahman Alevi, ödünç olarak ya da ikraz (borç-kredi) sıfatıyla alınan servetlerin, sermaye muamelesi göremeyeceğini söylemektedir. Mahmud Ahmed ise, yalnızca rizikolu sermayenin, sermaye kabul edileceğini, ikraz sermayenin, üretken olarak nitelenemeyeceğinden, sermaye olarak kabul edilemeyeceğini söylemektedir.⁵¹

İslâm İktisadı konusunda çalışma yapan buraya kadar sıralanan yazarlar sermayeyi üretim faktörleri arasında sayarken, Muhammed Üzeyir adlı Pakistanlı iktisatçının bütün bu görüşlerden farklı olarak, sermayenin tek başına bir üretim faktörü olamayacağını, başka bir üretim faktörünün, yani teşebbüsün bir parçası olabileceğini ileri sürdüğü nakledilmektedir.⁵²

Bu bilgiler ışığında, Refik Yunun el-Mısri’ye katılıp, her türlü maden ve tabii kaynakları içine alan toprağı üretilmemiş üretim faktörü kabul ederek, İslam Hukuku’na göre üretim faktörlerini, insanda doğuşundan beri bulunan “emek” ve sonradan emeğin birkimi ile oluşturulmuş “sermaye” şeklinde belirlemek mümkündür. Burada, emek

---

⁴⁹ Ali Abdu’r-Rasul, *el-Mebadiu’l-İktisadye fi’l-İslam*, 7

⁵⁰ Sıddıki, *İslâm Ekonomi Düşünesi*, 171.

⁵¹ Sıddıki, *a.g.e.*, 172.

⁵² Sıddıki, *a.g.e.*, 173.

faktörü içersine her türlü bedensel ve zihni çalışmalar ile aklın ve bilgi birikiminin kullanılması girmektedir. Sermaye faktörü ise İslam Hukuku'nca mal olarak kabul edilen her türlü değeri içine almaktadır.

İslâm Hukuku'na, dolayısıyla İslâm İktisadı'na göre üretim faktörü olarak belirlenen “emek” ve “sermaye” faktörlerinden sermaye faktörünün devamlı olarak emekle beraber olduğuna tanık olunur. Sermayenin bu durumunun açıklaması tez konusunun çözümlenmesi bakımından önemlidir. Bunun için emek sermaye konusunun aşağıdaki başlık altında incelenmesi uygun olmaktadır.

III. EMEK VE SERMAYE

Emek ile yapılan işler zorlu ve uzun sürelidir, beraberinde tecrübe ve bir bilgi birikimini de gerektirir. Verim alınabilmesi için uzun zaman geçmesine ve o konuda uzmanlık kazanılmasına gereksinim vardır. Emek ile yapılan işlere sermaye faktörü eklenince emekten alınan verim artar, işin süresi kısalır, üretim artar, maliyet azalır, kâr artar, sonuçta sermaye büyür ve gelişir.

İktisadi hayatta, emek ve sermaye sahibi aynı kişi olduğu zaman dağıtım konusunda ortaya herhangi bir problem çıkmaz. Artan üretim ve kârlılık, emek ve sermaye sahibine, yani aynı kişiye döner. Ama emek ve sermaye sahibi farklı kişiler olunca aralarında paylaşım konusunda anlaşmazlıklar çıkabilir. İşte dağıtım konusunda ortaya çıkan bu problemin çözümü de, ekonomik sistemleri belirleyen etkenlerden biri olmaktadır. Buna göre, ekonomiler, sosyalist ve kapitalist gibi ayrı ayrı adlarla adlandırılmakta ve farklılıklar göstermektedirler.

Dağıtım konusunda, emek sahibinin hakkının sermaye sahibi tarafından sömürüldüğünü ileri sürerek sermayeye karşı savaş açan Sosyalizm ve Komünizm,⁵³ insanların tabii kaynaklarda ortak oldukları gibi, sermayenin de devlet tekelinde olmasını, emek sonucu elde edilen kârın tüm topluma dağıtılması gerektiğini ileri sürer. Böylece emek sahibinin hakkı sermaye sahibi tarafından sömürülmeyecek, gelir tüm topluma “herkesin gayretine göre ve herkesin ihtiyacına göre”⁵⁴ dağıtılacaktır. İlk başta gayet güzel görülen bu fikir, zamanla insanların emeklerinin karşılıklarını tam olarak almadıklarını, çalışmayanın da gelirden pay aldığını görünce, çalışma azimleri ve

⁵³ Sosyalist Ekonomik Sistem hakkında geniş bilgi için bkz.: Erol Zeytinoğlu, **Ekonomik sistemler**, İstanbul 1985, s. 135-178. (Zeytinoğlu, **Ekonomik sistemler**)

⁵⁴ Abdülkerim Hatib, **Siyasetü'l-Maliye fi'l-İslâm**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., s. 127. (Abdülkerim Hatib, **Siyasetü'l-Maliye fi'l-İslâm**).

şevkleri kırıldığı için, uygulamada geçerliliğini kaybetmiştir. Ümidini yitiren emek sahipleri, çalışmamaya ve devletten bir gelir beklemeye başlamış, sistemde ciddi tıkanıklar oluşmuş ve ekonomik yönden sorunlar baş göstermiştir. Sonuçta bu ekonomik sistem, onu uygulayan devletlerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği örneğinde olduğu gibi yaşayamamış, dağılmış ve çökmüştür.

Sosyalizm'in aksine büyük sermayeye önem veren Kapitalizm,⁵⁵ emek sahibinden alınabilecek en yüksek verimi almayı amaçlamakta, buna karşılık emek sahibine üretim sonucunda elde edilen gelirden çok az bir pay vererek adeta emeği sömürmektedir. Çünkü kapitalist sistem, büyük sermayeye dayanır. Büyük sermayenin oluşması için de, elden geldiği kadar sermayenin dağıtılmaması gerekir. Daha çok kapitalist sistemde ortaya çıkan sendikal hareketlerin amacı, emek sahibini büyük sermaye sahiplerine karşı korumak ve üründen aldıkları payı arttırmaktır.⁵⁶

Sermayeyi tanımayıp emeğe önem veren Sosyalizm ve sermayeye önem verip emeği adeta tanımayan Kapitalizm'in aksine İslâm, getirmiş olduğu düzenlemelerle⁵⁷ her ikisini de tanır, birleştirmeye ve üründen hak etmiş oldukları payı almalarını sağlamaya çalışır. Emek ve sermayeyi üretimde asli birer unsur olarak değerlendirir, adeta ortak bir amaç için hareket eden bir ikili gibi kabul eder. Çünkü İslâmi anlayışta, sermaye tek başına durduk yerde bir gelir getirmez. Sermayenin gelir getirebilmesi için diğer bir unsurla yani emekle işbirliğine girmesi, üretim sürecine katılması gerekir.⁵⁸

İslâmiyet, geldiği toplumda emek ve sermayeyi birleştirmeye, beraberce üretim kazanmalarını teşvik ederek iktisadi açıdan büyüüp değer kazanmalarını sağlamaya çalışmıştır. Şu ayeti kerime "...bir kısmının Allah'ın lütfundan bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepeceklerini, diğer bir kısmının da Allah yolunda çarpışacaklarını bilmektedir..."⁵⁹ toplumda işbölümüne dolayısıyla emek sermaye ayrımının kabulüne işaret etmektedir. Aynı şekilde hicretten sonra, Muhacir ve Ensar'ın kardeşleştirilmesi, ortaklığın en kapsamlı bir örneğidir. Öyle ki, bu kardeşlik ekonomide (günlük hayatta), kültürde (gelen vahy bilgisinin paylaşımında) ve savaşta (birinin savaşıp diğerinin

---

⁵⁵ Kapitalist Ekonomik Sistem hakkında geniş bilgi için bkz. Zeytinoğlu, **Ekonomik sistemler**, s. 65–134.

⁵⁶ Geniş bilgi için bakınız: Zeytinoğlu, **Genel Ekonomi**, s. 465–540; Hançerlioğlu, "**Anamalcılık**", s. 15.

⁵⁷ Geniş bilgi için bakınız: Muhammed Enes ez-Zerka', "**Nizamu't-Tevzî'i'l-İslamiyye**", **Mecelletu Ebhasi'l-Iktisadi'l-İslamî**, el-Adadu'l-Evvel, el-Mucelledu's-Sanî, 1984, s. 1–5; M. A. Manan, **İslâm ve Çağdaş Ekonomik Konular**, Fikir Yay. İstanbul 1984, s. 5–6.

⁵⁸ Şevki İsmail, "**Mefahimu İslamiyye fi'n-Nukud**", 106.

⁵⁹ Müzzemmil, 73/20

kalarak iki ailenin işlerini görmesi) uygulanmıştır.⁶⁰ Yine Medine’de Hz. Peygamber, emek ve sermayenin bir araya gelme imkânını bulacağı, Yahudilerin pazarına karşılık bir pazar kurmuştur. Pazara mal getiren kervanlar ortaklıklarla oluşmakta ve ortaklıkların çoğu da Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) ile kurulmaktaydı. Ayrıca toprak sahipleri ile topraksız kimselerin oluşturduğu, Muzaraa, Musakat ve Mugarese türü ortaklıklara İslam’da izin verilmesi de bu görüşü desteklemektedir.⁶¹

İslâm Hukuku’na göre sermayenin tanımlanması ve emek ile olan ilişkisi belirlendikten sonra sermayenin çeşitleri konusuna geçilebilir.

IV. SERMAYE’NİN ÇEŞİTLERİ

İslâm Hukuku’na göre sermaye, üretime direkt olarak katılıp-katılmamasına, üretimi etkilemesine ve üretim sonrası asli şeklinden çıkıp yeni bir şekle dönüşmesine göre iki kısma ayrılır.

A. SABİT SERMAYE-ÜRETİM SERMAYESİ

Sabit sermaye veya üretim sermayesi olarak adlandırılan bu tür sermaye, üretime direkt olarak katılmamakta, ancak üretimi etkilemekte ve işin devamlılığını sağlamaktadır.

Sabit sermaye, bina, fabrika, atölye gibi taşınmazlar ile üretim sürecinde birden fazla kullanılan her türlü alet ve edevatı içine alır. Taşımacılık yapanların, gemileri, kara ve hava nakil araçları gibi uzun zaman kalıp diğer malların kazanılmasına yardım eden taşıtları da bu grup içersine girer. Kısaca, sabit sermayenin bir üretimi oluşturan tüm demirbaşlar olduğu söylenebilir. Cami, okul, hastane, kütüphane gibi uzun zaman kalan, ama toplumun yararı için yapılan binalar mülke konu olan mallar olsa bile sabit sermaye sayılmazlar. Üretim sermayesi, öncelikle üretim için hazırlanan üretim yeri, alet edevat gibi sabitlerden oluşur. Satışa hazırlanan üretim malları, gerekli nakitler ve üretilen malın markası da bu guruptan sayılır.⁶²

---

⁶⁰ Bkz. **İbn Sa’d**, Muhammed b. Sa’d b. Menih Ebu Abdillah el-Basri ez-Zühri (230h./844m.), **et-Tabakatu’l-Kubra**, Daru Sadır, Beyrut tsz. C. VIII, s. 136. (İbn Sa’d, **et-Tabakatu’l-Kubra**)

⁶¹ Geniş bilgi için bakınız: Tez metni: “**Yatırım**”, “**Kar amaçlı birleşmeler**” başlıkları.

⁶² Muhammed Ravvas Kal’aci, **el-Mevsuatu’l-Fikhiyye el-Müeyyere**, “**Re’su’l-Mal**” mad., C. I, s. 923, Beyrut 2000; Said Sa’d Mertan, **Medhal li’l-Fikri’l-İktisadi fi’l-İslâm**, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1986, s. 88. (Said Sa’d Mertan, **Medhal li’l-Fikri’l-İktisadi fi’l-İslâm**)

İbni Akîl el-Hanbelî gibi Hanbelî mezhebine mensup bir gurup hukukçu dışındaki hukukçularımızın büyük çoğunluğuna göre üretim sürecinde demirbaş olarak kullanılan her çeşit alet, edevat, makine, bina ve satın alınan maddeler zekâta tabi değildir.⁶³ Bu durum bize İslâm'da bu tür sermaye oluşturulmasının teşvik edildiğini ve var olanın da korunduğunu gösterir. Dolayısıyla bu tür sermaye ile oluşan yatırımın yapılması ve sonuçta üretim teşvik edilmektedir.

B. DÖNER SERMAYE-TİCARİ SERMAYE

Döner sermaye veya diğer bir adlandırma ile Ticari sermaye ise doğrudan doğruya üretime katılmakta, üretimin yapılmasına ve işin sürekliliğine imkân sağlamaktadır. Bu tür mallar, üretimi gerçekleştirmede zaruri olarak ihtiyaç duyulan maddelerden oluşmakta ve üretim sürecinde bir kere kullanılmaktadır.⁶⁴ Hammadde stokları, üretilmiş veya yarı üretilmiş ürünler ile satışa sunulmuş tüm malların bu guruba girdiği söylenebilir. Bu maddeler işin devamı için sürekli yenilenmeleri ve her zaman karşılanmaları gereken maddelerdir.

Ticarette kullanılan nakitler, üretimde kullanılan hammadde ve ticari mallar İslâm Hukuku açısından nemalanan (üreyen), büyüyen mallardır. Çünkü hammadde ticari mala dönüşmekte, satışa sunulan ticari maldan elde edilen gelir ile tekrar hammadde alınmaktadır. Her dönüşüm sırasında üretici için bir artış (nema) ve bir kazanç oluşmaktadır. Bu şekilde bu tür mallar için, İslâm'da zekât vermenin ön şartı olan "nema" gerçekleşmekte ve zekâta konu olmaktadır.⁶⁵ Döner sermayeye uygulanan zekât onu nakit şeklinde biriktirip saklama yerine tekrar yatırıma, üretime teşvik etmektedir. Kişilerin elinde büyük miktarda nakit sermaye birikmesine imkân verilmeden, toplumun refahı gözetilerek sermayenin tabana yayılması amaçlanmaktadır. Böylece ticari sermaye sürekli olarak üretime dönük bir süreç içersine girmiş, donuk, atıl vaziyetten çıkmış olmaktadır.⁶⁶

Gerek sabit, gerekse döner sermaye şeklinde üretim sürecine katılan sermaye büyümeye, bir birikim sürecine girmeye başlar. Böylece iktisadi hayat için gerekli olan

---

⁶³ Bkz. Zuhayli, III, 295, 354 (Zuhayli, bu tür sermayeden, sahiplerinin mallarını temizlemek, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidermek, çağımızda bütün ülkeleri meşgul eden fakirlikle mücadelede zengin hissesi olması amacıyla zekât verilmesi gerektiği kanaatindedir.); Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 104.

⁶⁴ Said Sa'd Mertan, **Medhal li'l-Fikri'l-İktisadi fi'l-İslâm**, 88

⁶⁵ Kal'aci, "**Re'su'l-Mal**" C. I, s. 923; Zuhayli, III, 295 vd.

⁶⁶ Benzer görüşler için Bkz. Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 105.

sermaye birikimi oluşur. Şimdi İslâm Hukuku'nda büyük sermayenin oluşumu ve gelişimi konularına geçilebilir.

V. SERMAYE'NİN BİRİKİMİ

İktisadi hayatta sermaye birikimi, gelirlerin (üretim sonucunda elde edilen kârın) harcanmayıp birikimi ile sağlanır. Bu gelirler saklanmak için paraya (nakde) çevrilir ve para ile ifade edilir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu birikim, yeniden üretim sahasına dönünce, yani yatırıma dönüştürülünce iktisadi olarak sermaye diye isimlenir.

Bir ülkede sermaye birikimi, üretimin çeşitliliğini ve sürekliliğini sağlar. Bir toplumda yeterli sermaye birikimi olmazsa yeni iş sahalarının açılması yanında özellikle büyük sermaye yatırımları gerektiren stratejik tesislerin⁶⁷ kurulması ve yaşaması mümkün olmaz. Sermaye oluşumu ve birikimi alanlarında, devletin sosyal adaleti sağlamak, ekonomik büyümeyi hızlandırmak için, bir takım olumlu ve teşvik edici tedbirleri alması gerekir. Sıddıki'nin naklettiğine göre devletin bu işlevini icra edebilmesi için gerektiğinde en etkin tedbirleri alabileceği ve elindeki tüm güçleri bunun için seferber edebileceği görüşü, hemen hemen herkesçe paylaşılmaktadır.⁶⁸

İslâm Hukuku'nda sermaye oluşumu için temel faktörler olarak belirlenen “emek ve tasarruf”, sermaye birikimini de gerçekleştiren faktörlerdir. Sermayenin tarifinde açıklandığı gibi, sermaye bir süreç sonunda birikmiş emek olarak kabul edilmektedir. İşte bu emeğin tabii kaynakları işlemeşi kişiye ve topluma hazır üretilmiş mallar sağlar. Eğer fertler, üretilen bu malların hepsini tüketmez ve bir kısmını arttırırsa, yani tasarruf ederse üretim için emeğin yanında ona yardımcı olacak yeni üretim vasıtaları da elde edilmiş olacaktır.⁶⁹ Bu üretim vasıtaları da üretimi arttırma veya yatırımlarda kullanılınca, oluşan sermaye gelişir ve büyür.

Görüldüğü gibi, sermaye stokunun oluşumu ve birikimi tasarrufla, oluşan bu sermaye stokunun gelişmesi ise yatırım ile olmaktadır. Makro iktisadın belirlemelerine göre, tasarruf meylindeki artış ile yatırımlar arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin oranını Sabri Erdoğan şöyle kaydetmektedir: “Yapılan tespitlere göre,

---

⁶⁷ Stratejik tesisler bir ülke için hayati öneme sahip yatırımlardır. Havacılık ve savunma sanayi, demir çelik fabrikaları gibi ağır sanayi tesisleri, ülkenin ihtiyacını karşılayan enerji santralleri, ulaşım için gerekli olan demir yolları, oto yollar ve alt yapı yatırımları örnek olarak gösterilebilir.

⁶⁸ Bkz. Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 67.

⁶⁹ Özsoy, **Özel finans Kurumları**, 43.

tasarruf meylindeki % 25'lik bir artış, üretici yatırımında % 50–66 arasında bir oranda artış sağlayabilir.”⁷⁰

Bu bilgilerden sonra, İslam'da, Kuran ve Sünnet'te tavsiye edilen ve Hz. Peygamberin uygulamalarıyla teşvik edilen tasarruf ile yatırım konularının incelenmesine geçilebilir.

A. SERMAYE STOKUNUN OLUŞTURULMASI (TASARRUF)

Sermaye stokunun oluşturulması için yapılan tasarruf, İslâm Hukuku'nda “İddihâr” kelimesi ile karşılır. İddihar, “Bir şeyi ihtiyaç anında kullanmak üzere saklamaktır.”⁷¹ Bu saklama ancak yatırım amaçlı olduğu zaman ekonomik anlamda bir tasarruf olarak isimlendirilebilir.

İktisat ilminde “Gelirin tüketilmeyen kısmı” diye tanımlanan tasarruf, İslâm Hukuku'nda da kabul edilebilir bir tanımdır. Ancak tasarrufun tanımındaki bu benzerliğin, içerdiği diğer hususların aynen kabul edileceği anlamına gelmemektedir. İktisat ve İslâm Hukuku'nun her ikisinde, tasarruf, insanların genellikle hoşlandığı olumlu bir davranış sayılırken, İslâm Hukuku'nda yalnızca harcamadan vazgeçme olmadığı gibi, tüketimden sonra kalan kısmı da değildir.⁷² Asıl tasarruf, “İhtiyaçlarınızdan arta kalanı infak edin”⁷³ ayetinde belirtilen “infak”la olmaktadır. Kuran'da harcama kelimesinin karşılığı olarak kullanılan İnfak; zekât, sadakalar, bağışlar ve çeşitli yardımlar ile toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak yapılan harcamaları içine aldığı gibi aileye, eğitim öğretim gibi toplumun sosyo kültürel hayatına yapılan tüm harcamaları da içine alır.⁷⁴ Çünkü infak ile insana ve dolayısıyla sağlıklı bir toplum oluşturmaya yapılan harcama, bütün harcamaların en önemlisidir. Bu harcama, tüketim de olamaz, zira bu tasarruf ile çok daha ileri bir yatırım hedeflenmiş olur.⁷⁵ Bu yatırım, sosyal refah devleti oluşturma amacından başkası değildir. İktisatta ise infaka benzeyen uygulamalar tasarruf değil, tüketim olarak kabul edilmektedir. Nitekim Keynes, gelirin harcamalarını aşan kısmının tasarruf anlamına geldiğini iddia

---

⁷⁰ Erdoğan, *İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, 107.

⁷¹ Hammad, “*İddihar*”, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, 142.

⁷² Münzir Kazf, “*İki sektörlü bir İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım fonksiyonları*”, *İslâm İktisadi Araştırmaları*, (Terc.: Cemal Özgüven, Muzaffer Civelek), Sayı: 1, s. 131. (Kazf, “*İslam Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım*”)

⁷³ Bakara, 2/219.

⁷⁴ Elmalılı, *Tefsir*, I, 180.

⁷⁵ Erdoğan, *İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, 30.

eder. Bu husus Large, Modigliani ve Freedman dâhil diğer bazı iktisatçılar tarafından da kuvvetle savunulmuştur.⁷⁶

Tasarruf yapma sebeplerini ortaya koyan çağdaş tüketim teorisi tasarrufu sadece gelirin tüketilmeyen bakiyesi olmaktan çıkararak bir psikolojik olay olarak kabul etmektedir. Modigliani ve Brumberg tasarrufun dört sebebini inceler. Bunlar; “varislere daha çok miras bırakma arzusu”, “beklenmeyen tüketimlere gelir ayırma düşüncesi”, “ihtiyat” ile “şimdiki ve gelecekteki gelirin belirsizliği.”⁷⁷ Kuran, Modigliani ve Brumberg’in bu belirlemelerine ek olarak, “zengin olmaktan duyulan tatmini elde etmek için tasarrufta bulunma ihtiyacı”na da yer vermektedir.⁷⁸

Kuran-ı Kerim, birçok vesile ile iktisatta vurgulanan tasarruf yapma arzusunu insan tabiatının bir parçası, hatta tabii bir güdüsü olarak değerlendirir.⁷⁹ İnsanda biriktirme arzusu tabii ise, bu konuda aşırı gitmek İslâm’da normal karşılanmaz. Nasslar cimriliği ve aşırı tutumluluğu kınar. Kuran tasarrufta itidalli hareket etmeyi, yani tedbirliliği öğütlerken⁸⁰ Hadislerde harcama ile tasarruf arasında dengeli bir takibe uygun servet kavramına işaret edilir.⁸¹

İnsanlar paralarını birbirinin üstüne koymak için biriktiriyorlarsa, bu iktisadi açıdan bir tasarruf değildir. Hatta bu durum Kuran’da kınanmıştır.⁸² İktisadi Tasarruf, biriktirilmiş paranın üretime yatırılmasıdır. Ancak bazı kimselerin zaruri (asli) ihtiyaçlarını karşılamayarak, mahrumiyet derecesinde para biriktirmeleri de pek doğru olmasa gerekir. Doğru olan zaruri ihtiyaçların doyurulmasından sonra biriktirilir. Tasarrufun şekli ve süresi, kişiden kişiye, gelir ve tasarruf şuuruyla bağlı olarak zaman içinde örfeye göre değişir.⁸³ Tasarrufu nakit olarak elde tutmak şart değildir. Onu menkul, gayri menkul bir mal şeklinde tutmak yahut kredi veya mevduat şeklinde bir müddet için tamamen elden çıkarmak da mümkündür.⁸⁴

Yukarıda belirtildiği gibi İktisadi kalkınma ve üretim için gereken sermaye, emek neticesinde elde edilen gelirlerin bir kısmının tüketilmeyip gelecek yatırımlar için ayrılması ile oluşturulur. Bu da ancak tasarruf ve israfı kaçmayan harcamalarla olur.

---

⁷⁶ Kazf, “*İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım*”, s. 131, 13 nolu dipnot.

⁷⁷ Kazf, “*İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım*”, 132.

⁷⁸ Benzer görüş için bkz. Kazf, “*İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım*”, 132.

⁷⁹ Bkz. Kuran-ı Kerim: Ali İmran, 3/14, İsrâ, 17/100, Mearic, 70/19–21, Adiyat, 100/8.

⁸⁰ Nisa, 4/17, Hadid, 57/24.

⁸¹ Kazf, “*İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım*”, 133.

⁸² Hümeze, 104/2.

⁸³ Seyyid el-Huvari, *İslâm Bankaları Ansiklopedisi*, (Terc. Nihat Yazar), Faisal Finans Kurumu Yay. 3, İstanbul Tsz, C. V, s. 180.

⁸⁴ Orman, *İktisat, Tarih ve Toplum*, 206.

Tasarruf ise, kişinin kendi iradesiyle veya devlet ve şirket yönetimi gibi kişiyi bağlayan etkin bir karar mekanizmasının kararıyla gerçekleşir. Böylece tasarrufun iki şekli “İstekle yapılan tasarruf” ve “Zorunlu tasarruf” ortaya çıkar. Şimdi aşağıdaki başlıklarda bu taksimi açıklamaya çalışalım.

1. İstekle Yapılan Tasarruf

Bu çeşit tasarruf bireyin kendi istek ve iradesi ile veya çevresinin telkin ve teşvikiyle gerçekleştirilir. Birey gelecekteki üretimini arttırmak, yeni yatırımlar yapmak veya daha müreffeh bir hayat sürmek için kendi iradesi ile sermaye birikimine gider. Bu konuda bireyi bağlayan veya zorlayan bir kişi ve kuruluş yoktur. Aksine teşvik eden kişiler ve etkenler vardır.

Rasulullah devrine baktığımızda O'nun ihtiyaç sahibi olanlara yardımı teşvik etmesi ile beraber çalışacak ve geçimini temin edebilecek bireylere nakit para verilmesine engel olduğu da görülür. Bu tür kişilere maddi yardım yapmak yerine geçimlerini temin edebilmeleri için imkânlar oluşturmaya teşvik etmiştir. Hatta O, dilencilikten hoşlanmaz ve dilencileri hayatlarını kazanmak için çaba göstermeye ikna ederdi.⁸⁵ Buna, şu uygulaması güzel bir örnek olmaktadır:

Bir gün Hz. Peygamber Medine’de ashabı ile birlikte otururken Ensar’dan birisi gelerek ondan bir şey istedi. Hz. Peygamber: “Evinde bir şey yok mu?” diye sordu. O da: “Evet bir çuval (bez parçası) var; bir parçasını örtüyor bir parçasını da sergi olarak kullanıyoruz. Bir de kap var ki onunla da su içiyoruz” dedi. Hz. Peygamber “onları bana getir” dedi. O adam da getirdi. Peygamberimiz bu iki eşyayı alarak: “Kim bunları satın alır?” diye sordu. Sahabeden bir kişi “ben onları bir dirheme satın alırım” dedi. Hz. Peygamber: “Kim bir dirhemin üzerine ilave eder?” diye iki veya üç defa sordu. Diğer bir kişi de: “Ben iki dirheme satın alırım” cevabını verdi. Hz. Peygamber iki dirhemi alarak eşyaları o adama verdi. İki dirhemi de Ensar’dan olan mal sahibine vererek: “Bunun bir dirhemi ile yiyecek al ve ailene ver. Diğeri ile de bir balta alarak bana getir” dedi. Hz. Peygamber eliyle baltanın sapını tutarak dedi ki: “Git, odun topla ve sat. Seni on beş gün görmeyeyim.” Adam odun toplayıp satmaya gitti. Daha sonra Hz. Peygamber’in yanına döndü. On beş dirhem kazanmıştı. Bir kısmıyla elbise, bir kısmıyla da yiyecek satın almıştı. Hz. Peygamber: “Bu, kıyamet günü, dilencilığın senin

---

⁸⁵ Afzalu’r-Rahman, **Siret Ans.** C. II, s. 404.

yüzünde bir çizik (leke) meydana getirmesinden daha hayırlıdır. İstemek ancak üç kimseye doğru olur. Çok fakir olana, ezici borç altında olana ve diyet borcu olan kimseye” buyurdu.⁸⁶

Hadisin diğer bir rivayetinde ise, Hz. Peygamber elde edilen paralarla ip alır, ipi adama uzatarak, “bu ipi al, dağlara git, ot ve odun toplayarak para kazanmaya çalış. Bu süre içinde evin bütün ihtiyaçlarını biz göreceğiz” buyururlar. Adam kırk gün sonra kazandığı paralarla Peygamber’in huzuruna gelir. Hz. Peygamber, o kimseye Medine’de bir ticarethane açar ve adam böylece geçimini sağlamaya başlar. Sonra Hz. Peygamber şöyle der, “...Sizden birinizin organını alarak dağdan odun toplayıp sırtına yükleyerek satıp geçinmesi, bir kimseye gelip ondan bir şey istemesinden, o kişi, ister versin ister vermesin, daha hayırlıdır.”⁸⁷

Yukarıdaki hadisin farklı anlatımlarında da belirtildiği gibi İslâm’da sermaye birikimi için temel unsur emek ve tasarruf, yani gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Zikredilen hadisteki Hz. Peygamber’in o kişiye evindeki malzemeyi sattırarak, birinci rivayette on beş gün, ikinci rivayette kırk gün eve uğramamasını istemesi ile oluşan sermaye birikimi, ancak iradi bir tasarruf ile gerçekleşir.⁸⁸

Hz. Peygamber’in bu uygulaması yanında, İkinci halife Hz. Ömer de devamlı olarak Müslümanları sermaye elde etmeye ve biriktirmeye teşvik etmiştir. Onun döneminde, Muhammed b. Said, Kadisiye savaşında her Müslümanın 50 dirhemden az olmaksızın 1000 dirheme kadar kazanç elde ederek savaştığını rivayet etmektedir. Yine bu savaş süresince, her ay için 100 dirhemden az gelir elde eden tek bir çocuk olmadığı da kaydedilmektedir. Bu durum karşısında Hz. Ömer, onları sermaye birikimi için tasarrufa şöyle diyerek teşvik etmiştir: “bu tahsilât (gelir)in onların ihtiyaçlarından fazla olduğunu biliyorum. Bu gelire bir keçi satın alsalar, ikinci tahsilâtı aldıktan sonra bir

---

⁸⁶ **Ebu Davud**, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani el-Ezdi (275h./888m.), **Sünen, Kitabu’z-Zekât**, 27, Hadis no: 1642, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut tsz. (Ebu Davud); Muhammed b. Yezid Ebu Abdillâh İbni Mace el-Kazvini (273h./886m.), **Sünen, Kitabu’t-Ticaret**, 25, Hadis no: 2261, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut tsz. (İbni Mace); Ayrıca bkz. İbrahim Canan, **Hadis Ans. Kütübü Sitte**, C. XIII, s. 415, Hadis no: 4873.

⁸⁷ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhari, (256h./869m.), **el-Camiu’s-Sahih**, 34 **Kitbu’l-Buyu’** 15, C. III, s. 9, Çağrı Yay., İstanbul 1992. (Buhari); Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman en-Nesei (303h./915m.), **Sünen (el-Mücteba), Kitabu’l-Buyu’**, Hadis No: 2584, C. V, s. 3, Daru’l-Fikr, Beyrut tsz. (Nesei); **İbni Mace, Kitabu’z-Zekât**, 25.

⁸⁸ Benzer görüş için bkz. Özsoy, **Özel finans Kurumları**, 43. (Özsoy, bu hadis ve farklı rivayetlerinden hareketle, sermaye birikimi konusunda, “Üretim yapmak veya ilerdeki üretimi arttırmak için bugünkü tüketimi kısmak gerekir” ilkesini ortaya çıkarmıştır.)

veya iki tane koyun alsalar daha iyi olurdu. Bu onların, sermayesini arttırıp; onlardan sonra çocukları yetişince, her şeye sahip olacaklar ve eli boş (fakir) olmayacaklardır”⁸⁹

2. Zorunlu Tasarruf

Birinci bölümde belirttiğimiz gibi bu çeşit tasarruf üretimini arttırmak veya yeni yatırımlar yapmak isteyen bir şirketin ortaklarının, o yıl gerçekleşen kârın bir kısmının veya tamamının dağıtılmayarak saklanması, ana sermayeye katılması kararı ile veya devletin vatandaşlarının menfaatini düşünerek onları zorunlu bir tasarrufa yönlendirmesi ve teşvik etmesi ile oluşturulur. Zorunlu tedbirlerle biriktirilen bu sermaye daha sonra yeni yatırımlara yönlendirilir. Zorunlu tasarruf, şirketin ve ortakların menfaati için yapılır. Genellikle kurumsal olarak gerçekleştirilen bu tasarruf tedbiri, bir kişinin menfaatini koruma gibi zorunlu hallerde de uygulanabilir.

İslâm Hukuku’nda, diğer iktisadi sistemlerdeki benzerlerine oranla daha geniş ve kapsamlı olan, devlet tarafından bireylerden dinî bir zorunluluk olarak alınan kesintiler, zorunlu tasarruf kapsamında değerlendirilebilir. Bu kesintiler, Müslümanlardan alınan Zekât, Öşür ve zorunlu hallerde, geçici olarak, yalnızca zenginlere uygulanan Vergiler ile Gayri Müslim’lerden alınan Haraç, Cizye ve Gümrük vergileri (öşür)den oluşmaktadır. Bu zorunlu kesintiler içinde Fey ve savaş sonucunda elde edilen Ganimet’ten alınan devlet payı da sayılabilir.⁹⁰ Bu kesintiler Beytu’l-Mal’de toplanmakta, bu kurum aracılığı ile ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Kuran’da belirlenen bu sınıflara⁹¹ yapılan gelir transferi ile bir sermaye stoku oluşturulmaktadır. Bu sınıflar içinde özellikle herhangi bir nedenle ödeme gücünü içine düşen (hatta üretimlerini durduran) borçlular tekrar ekonomiye kazandırılmakta, yatırımlarına kaldığı yerden tekrar devam etmekte, diğer grupların ise refah düzeyi yükseltilmektedir. Her hangi bir birikimi olmayan bu sınıflara yapılan transfer ile oluşturulan bu sermaye, gerek satın alım, gerekse yatırım ile tekrar ekonomiye dönmekte, piyasaya bir canlılık kazandırmaktadır. Her dönüşüm sonucunda oluşan değer öncekine oranla daha fazla olacağı için Beytu’l-Mal gittikçe güçlenecek, ortada büyük bir sermaye stoku oluşacaktır.

---

⁸⁹ Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya Belazuri, **Futuhu’l-Buldan**, Kahire 1932, s. 453. (Belazuri, **Futuhu’l-Buldan**)

⁹⁰ İslâm’da Devlet Bütçesinin kaynakları için bkz. Mehmet Nuri Güler, **el-Hâcâtu’l-‘Amme fi’l-İktisâdi’l-İslâmî**, Yermuk Üniversitesi Şeriat Fakültesi, İslâm İktisadı Bölümü, Master Tezi, İrbid 1993, s. 109-125; Celal Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, Şamil Yay., İstanbul 1984, s. 174 vd.

⁹¹ Tevbe, 9/60.

Bu şekilde, Tez çalışmamızla bizde İslâm iktisadının esası olduğu inancına vardığımız, yegâne büyük sermaye oluşumunu Beytu'l-Mal'de gerçekleştirme isteği yerine getirilmekte ve "...yalnızca içinizden zenginler arasında dolaşan bir devlet (servet) olmasın diye..."⁹² ayeti uygulamasını bulmaktadır.

Devlet eliyle⁹³ geniş çaplı gerçekleştirilen bu zorunlu tasarruf uygulaması yanında kişisel ölçekte uygulanan tedbirlerle de bir sermaye stoku oluşturulabilir. İslam Hukuku'ndaki "hacr" uygulaması zorunlu tasarrufa benzer bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Kişinin malı üzerindeki tasarruf yetkisini kaldırma anlamına gelen bu uygulama, bir kaç şekilde uygulanır. İslâm Hukuku'nda kendilerine mal kalan, bununla beraber akıl hastalığı olan bir kimsenin (Mecnun) veya baliğ olmamış küçüğün (Sağır), kendi malı üzerindeki tasarruf yetkisinin, velisi veya veli olmadığı zaman devlet tarafından kısıtlanması, sorumsuz bir şekilde harcamasına engel olunması, büyüyene dek saklanması ve onun yararına olacak yatırımlarda kullanılması (yetim malının çalıştırılması) zorunlu tasarrufa bir örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde yaşlılık ve bunaklık veya başka bir sebepten dolayı akıl zayıflığından, malını akılcı bir şekilde kullanamayan, saçıp savuran (Sefih) kimsenin ve iflas etmiş, yüksek miktardaki borcunu ödeyecek malı olmayan (Müflis) bir kimsenin, Ebu Hanife dışındaki İslam Hukukçularına göre hacr⁹⁴ altına alınması kararı da bir zorunlu tasarruf örneği sayılabilir.

B. SERMAYE STOKUNUN GELİŞTİRİLMESİ (YATIRIM)

Tasarruf ile oluşturulan sermaye stokunun geliştirilmesi, bu birikimin yatırıma yönlendirilmesi ile gerçekleştirilir. İslam Hukuku'nda "İstismar" kelimesi ile ifade edilen yatırım, "malın meşru yollar vasıtasıyla geliştirilmesi ve çoğaltılması" olarak tanımlanır.⁹⁵

---

⁹² Haşr, 59/7

⁹³ Maide, 9/103.

⁹⁴ Hacr konusunda geniş bilgi için bkz. Serahsi, **Mebcut**, C. XXIV, s. 156–184; İbni Abidin, C. VI, s. 153 vd.; İmadü'd-Din Ebü'l-Fida İsmail İbni Kesir (774h./1372m.), **Muhtasarı Tefsiri İbni Kesir**, (Tahkik: Muhammed Ali es-Sabuni), Daru'l-Fikr, Beyrut 1999, C. I, s. 357. (İbn-i Kesir, **Tefsir**) Ayrıca Mezhepler konusunda karşılaştırma için bkz. M. Mahmut Şeltut, M. Ali Sayis, "**Sefeh ve Borçtan dolayı hacr**", **Mukayeseli Mezhepler Hukuku**, (Terc: Sait Şimşek), İlim Yay. İstanbul Tsz. s. 198 vd.; Yunus Apaydın, "**Hacir**", **TDV. İA.**, C. XIV, s. 513-517.

⁹⁵ Erdoğan, "**İstismar**", **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü**, 214; Hammad, "**İstismar**", **İktisadi Fıkıh Terimleri**, 184. (Hammad, Fıkıhçıların "**malın meyvelenmesi**" anlamına gelen "**Tesmir**" kelimesini yatırım anlamında kullandıklarını nakleder. Bu kelime, klasik fıkıh literatürüne uygun olmakla beraber, günümüz iktisat literatüründe kullanılmamaktadır.)

İslâm inancına göre Allah “er-Rezzak” ismi ile tüm yaratıkların rızkını vermeyi üzerine almış,⁹⁶ dünyada yaratıkları için gerekli besinler ve geçim vasıtaları yaratmış ve rızkına ulaşması için çalışıp kazanmasını kural kılmıştır.⁹⁷ Kurana göre çalışıp kazanma ve sermaye oluşturmanın en başta gelen yolu da ticarettir.⁹⁸

İslâm, sermaye birikimi için kârı özendirici bir unsur olarak kullanır. İnsanlar elde ettikleri servetlerden ne kadar biriktirebiliyorlarsa, bu biriktirdiklerini sermaye haline dönüştürerek yatırım yapmak suretiyle geliştirirler ve kâr ederek servetlerini arttırmaları. Bu konuda İslâm’da yasaklayıcı ve engelleyici bir hukuksal düzenleme yoktur, aksine Hz. Peygamber tarafından "Emin, sadık tüccarın kıyamet gününde şehitlerle beraber olacağı"⁹⁹ belirtilerek ticaretin teşviki vardır. Nasıl Mücahit sınırlarda bulunur, gerektiğinde savaşarak ülkenin dış düşmana karşı güvenliğini sağlarken, tüccar ise piyasaya mal getirerek bir nevi iç huzuru, iç güvenliği sağlamaktadır.

İslâm, servet sahibi olmayı teşvik etmekte ve onsuz bir hayatın gerçek manada sürdürülemeyeceğini her durumda ortaya koymaktadır. Ahiret yurdunda derecelerin kazanılması için gerekli olan infak¹⁰⁰ ve bir takım mali ibadetlerin yapılabilmesi, “servet edinme”ye bağlıdır. Muhammed el-Arabi’nin ifadesiyle “Sistemin üzerinde önemle durduğu mesele, servet sahibinin servetini atıl bırakması, yatırıma sevk etmemesi durumunda, Allah’a ve topluma karşı suç işlemiş olacaktır”¹⁰¹ “Allah yolunda mallarınızı harcayın ve kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın”¹⁰² ayetinde belirtilen “tehlike”nin ekonomik anlamda “servetin infak edilip harcanmaması, cimrilik yapılarak saklanması” olarak belirtilmektedir. Bu belirlemeye göre, üretim yapan ve servet üreten yani yatırımla meşgul olan bir Müslüman, neticede Allah’a hizmet veya ibadet ediyor şeklinde nitelendirilmektedir.¹⁰³

Görüldüğü gibi İslâm’da sermaye stokunun geliştirilmesi yatırım ile gerçekleştirilmektedir. Konunun iyice açıklanabilmesi için “İslâm’da yatırım” ile ilgili olarak biraz ayrıntıya girmek gerekmektedir. Bu bakımdan bu konu, aşağıda “Yatırım alanları” ve “Yatırım teşvikleri” başlıkları altında belirlenmeye çalışılacaktır.

---

⁹⁶ Hud, 11/6.

⁹⁷ Necm, 53/39.

⁹⁸ Bakara, 2/188; Nisa, 4/188.

⁹⁹ İbni Mace, *14 Kitabu't-Ticaret*, 1, Hadis No: 2139, 2202, C. II, s. 725.

¹⁰⁰ Bakara, 2/262; Hadid, 57/7; Teğabün, 64/16.

¹⁰¹ Bkz. Muhammed el-Arabi, “*el-Mülkiyetu'l-Hassa ve Hududuha fi'l-İslam*” el-Mu'temeru'l-Evvel li Mecmei'l-Buhusi'l-İlmiyye, Kahire 1964, s. 133–185.

¹⁰² Bakara, 2/195.

¹⁰³ Fazlurrahman, “*İslâm İktisat İlkeleri*”, *İslâmiyyât*, (Çev: Ali Rıza Gül), C. V, Yıl 2002, sayı: 2, s. 141.

1. Yatırım Alanları

İslâm'ın bir din olarak gelişiminin ilk evrelerinde, Müslümanlar, karşılaşmış oldukları çeşitli tehdit ve baskılar, ambargo gibi çeşitli yaptırımlar ile Mekke'den Medine'ye Hicret sonucu geride bıraktıkları mallara müşrikler tarafından el konulması gibi nedenlerle büyük maddi sıkıntılar çekmişlerdir. Bu sıkıntılar sonrası Hz. Peygamber döneminin sonuna doğru, özellikle Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen fetihler sonucunda büyük bir sermaye stoku elde etmişlerdir.¹⁰⁴ Bu sermaye, daha çok İslâm topraklarının genişlemesi ve savaşlarda elde edilen ganimetlerden aldıkları hisseler yanında Devletin fey'¹⁰⁵ gelirlerinden verdiği 'ata'lar¹⁰⁶, caizeler¹⁰⁷ ve İslâm'ın yayılmasını hızlandırmak, fetihleri teşvik etmek ve ölü arazilerin canlandırılmasını sağlamak amacıyla verdiği ikta'lardan¹⁰⁸ oluşmaktaydı.

Büyük miktarda nakdi varlıklara sahip olan bazı sahabeler¹⁰⁹, servetlerini yatırıma, yatırımlarının bir bölümünü de pazar için üretime ve toptan ticarete yöneltmişlerdir. Bunlar arasında şehirler arası ve uluslar arası ticarete uğraşanlara, Akdeniz'de bu maksatla gemi çalıştıranlara hatta Çine kadar ticaret kervanları gönderenlere rastlanmaktadır.¹¹⁰ Kimisi orduya erzak ve mühimmat tedarik etmiş,

---

¹⁰⁴ Abdulaziz Duri, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, (Terc.: Sabri Orman) Endülüs Yay., İstanbul 1991, s. 28. (Duri, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**)

¹⁰⁵ *Fey*: Gayri Müslimlerden alınan haraç, cizye, ticari mal vergisi ve diğer bazı gelirleri ifade eder. Fey gelirlerinin kullanımı ve dağıtımı devlete aittir. Bu gelirden, fakir zengin ayrımı yapılmadan tüm Müslümanlar ortakdır. Bkz. Mustafa Fayda, "**Fey**" **TDV İA**, C. XII, s. 511-513.

¹⁰⁶ *'Ata'*: Gayri Müslimlerden barış zamanında alınan cizye, hazine topraklarının kiralanması karşılığı alınan harac ve ticaret mallarından alınan vergilerden meydana gelen Fey'den Müslümanlar arasında her ay erzak adı altında yiyecek olarak ve yılda bir defa para şeklinde yaptığı bağış. Bkz. Mustafa Fayda, "**Ata**", **TDV İA**, C. IV, s. 33. (Bu maaş ve ödeneklerin miktarı için bkz. Duri, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, 27, 1 nolu dipnot)

¹⁰⁷ *Caize*: Beğenilen bir işi yapan kimseye, âlim ve sanatkârlara yazdırılan veya bunlar tarafından devlet adamlarına takdim edilen eserlere verilen mükâfat, hediye ve ihsan. Bkz. Mustafa Uzun, "**Caize**", **TDV İA**, C. VII, s. 29.

¹⁰⁸ *İkta*: Devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfak) yahut faydalanma (intifa, istiğlal) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisi. Bkz. Mustafa Demirci, "**İkta**" **TDV İA**, C. XXII, s. 43.

¹⁰⁹ Sahabelerin tespit edilen servetlerinin dökümü için Cengiz Kallek, **Asr-ı saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İstanbul 1997.adlı eserin sonunda verdiği Ek 3'teki listeye bakılabilir. (Kallek, **Asr-ı saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**)

¹¹⁰ Müslümanlar 8. asrın başından 14. asrın sonuna kadar Ticaret ve endüstri alanında üstün idiler. "Denizlerde Allah'ın lütfundan ve ihsanından payınızı (nasibinizi) arayınız diye..." (Nahl, 16/14, İsra, 17/66, Rum, 30/46, Fatır, 35/12, Casiye, 45/12) ayetlerindeki teşvikle harekete geçen Müslümanlar, çok kısa zamanda Doğu Afrika kıyıları ile Hindistan limanlarına hâkim olmuşlar, Akdeniz başta olmak üzere tüm denizlerde ve okyanuslarda üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Hatta Philip K. Hitti'nin tespitine göre "İlk Müslümanlara ait gemiler Pasifik, Doğu Hint adaları, Filipinler, Çin,

kimisi sermayesini hem beklenti kaynaklı değer artışlarından kazanç sağlamak hem de bölgede kurulan pazarlar için tarımsal üretim yapmak amacı ile yeni fethedilen ülkelerdeki verimli arazilere yatırım yapmıştır.¹¹¹ Bazı Müslümanlar da ticaretini yapmak veya ziraat, ticaret, hayvancılık ve zanaat (küçük atölyelerde el emeği ile yapılan üretim) alanlarında kullanmak amacıyla birçok köle sahibi olmuş; bunları barındırmak için meskenler edinmek zorunda kalmıştır. Ürünlerinin nakliyesi için gemiler yanında deve yahut at sürülerine, bu hayvanların yayılıp barınması için de otlak ve meralara sahip olmuşlardır. Bunlardan başka kâr getiren diğer alanlara yatırım yapmışlar, hatta ellerinde yeterli miktarda nakit bulunduğu zaman ganimet mallarını peşin olarak satın almış, daha sonra piyasa şartlarında üzerine belli bir miktar kâr koyarak satımından büyük kazançlar sağlayabilmişlerdir.¹¹²

İslâm'ın ilk devirlerinde yatırımların genellikle alım-satım gibi toptan ve perakende iç ticarete veya ticari kervanlar ve deniz yoluyla daha uzak mesafeli dış ticarete kullanıldığını görmekteyiz. Günümüzdeki gibi büyük sermaye yatırımları gerektiren işletmelere rastlanmamaktadır. Bunda o devrin ihtiyaçları, tüketim imkânları, bilgi ve teknoloji birikimi etkili olmaktadır. Ancak ferdi veya küçük ölçekli üretim yapan atölyeler bulunmaktadır. Kaynaklarımızın verdiği bilgilerden zanaatın, genellikle köle yahut ayak takımı mesleği olarak görüldüğü ve pek rağbet edilmediği anlaşılmaktadır.¹¹³ Ancak kaynaklarımızda üretim sektöründe çalışan bazı önemli kişilerin ismi de verilmektedir.¹¹⁴ Devletin bu piyasaya müdahalesi ancak meslek sahibi olmayı özendirmek ve bazı zanaat dallarında meslek içi eğitime katkı sağlamaktan ibaret görülmektedir. Mesela Hz. Peygamber tarafından Hayber savaşında esir alınan otuz kadar Yahudi demirci ustasının Müslüman'lara mesleki eğitim vermesi kaydıyla serbest bırakılması¹¹⁵ örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca halifelerin, özellikle Hz. Ömer'in Müslüman'ları üretim ve meslek edinme konusunda uyarı ve teşvikleri de bulunmaktadır.¹¹⁶

Çin'in doğusundaki ve Atlantik ortasındaki adalara kadar gittiler." Afzalu'r-Rahman, **Siret Ans.** I, 292–293.

¹¹¹ Duri, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, 28.

¹¹² Bkz. Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadet'te Yönetim ve Piyasa ilişkisi**, s. 86–87.

¹¹³ Philip Khitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (Çev.: Salih Tuğ) Boğaziçi Yay., İstanbul 1980, C. I, s. 46; M. J. Dé Goeje, "**Arabistan**" **Etnografya**, **MEB İA**, İstanbul tsz. C. I, s. 484.

¹¹⁴ Bkz. **Kettani**, Muhammed Abdu'l-Hay b. Abdi'l-Kebir, **et-Terâtibü'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar**, (Terc. Ahmet Özel), İz Yay., İstanbul 1990, C. II, s. 237 vd. (**Kettani**)

¹¹⁵ **Kettani**, II, 300.

¹¹⁶ **Kettani**, II, 255; Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadet'te Yönetim ve Piyasa ilişkisi**, 141.

Bu konuda nakledilen şu rivayet Müslümanların özellikle günümüzde ticari ve ekonomik sahada içine düştükleri gerileme durumunu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. Hz. Ömer halifeliği sırasında pazara gitti ve oradakilerin çoğunun Nebatilerden¹¹⁷ olduğunu görünce üzüldü; daha sonra halk (ashap) onun yanında toplanınca, pazarı terk etmelerinden dolayı onları kınadı. Onlar da kendisine şöyle cevap verdiler: Allah bize nasip ettiği zaferle, bizi pazardan müstağni (ihtiyacı olmayan kimseler) kılmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer ise şöyle dedi: “Allah’a and olsun, eğer böyle yaparsanız, muhakkak ki, erkekleriniz onların erkeklerine, kadınlarınız da onların kadınlarına muhtaç duruma düşecektir.” Hz. Ömer’in bu tespiti doğru çıkmış, pazar başkalarının eline geçmiş, iğneden ipliğe her konuda Müslümanlar yabancılara muhtaç duruma düşmüştür.¹¹⁸

2. Yatırım Teşvikleri

İslâm’ın doğup geliştiği Arabistan yarımadası, coğrafi etkenler göz önüne alındığında küçük birkaç yöresi hariç, tarım ve hayvancılığa müsait değildi. Tarımsal ürünlere dayalı geniş bir üretim ve sanayi de olamayacağı için, özellikle yarımadaının batısı ile güneyindeki şehirlerde Araplar, daha çok ticari hayata yönelmişlerdi.¹¹⁹ Mekke’nin Dinî bir merkez olmasının yanı sıra çölde yaşayan kabilelerin ihtiyaçlarını temin etmek üzere geldikleri bir “pazar” olma konumu da vardı. Yarımadaında ticari hayat, belirli zamanlarda kurulan pazarlarda canlanır ve icra edilirdi. Kuzeyde Şam, güneyde Yemen bölgesinden kervanlarla getirilen ticari eşyalar buralarda satışa sunulurdu. Yarımadaının değişik bölgelerinde dağınık bir hayat yaşayan kabileler bu zamanlarda (özellikle savaşın haram kılındığı aylarda) bu pazara gelerek ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Bu ticari hayatı iyi bilen ve ticaret tecrübesi olan Hz. Peygamber de hicretten hemen sonra Medine’de Mescit inşasından sonra bir pazar kurmuş, bu yörede ticari faaliyetin canlanması ve sürekliliğinin sağlanması için bazı tedbirler almıştır. En başta gelen tedbir, bölge halkı için hayati öneme sahip ticari hayatın devam ettirilmesi, pazarların, tüccarların ve ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasıdır. Tabii Müfessirlerden Mücahit ve Ata, Bakara suresi 198. ayette geçen “fadl” kelimesinin

---

¹¹⁷ *Nebatiler*: Irak topraklarına sonradan gelip yerleşen bir topluluk olup, bu tabir daha sonları yabancılar, halkın avamı ve ayak takımı için kullanılmıştır.

¹¹⁸ **Kettani**, II, 253–254.

¹¹⁹ Ebu Muhammed Abdu'l-Melik b. Hişam b. Eyyub el-Himyeri el-Meafiri (v.213h), **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Daru'l-Ciyl, Beyrut 1411, C. II, s. 5–6; Duri, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, 17, 187.

ticaret anlamına gelmesinden hareketle Maide suresi 2. ayette “...Rablerinin gerek fazlını ve gerek rızasını arayarak beyti harama doğru gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin...” ayetindeki “fazlını arayanlar” kelimesini “tüccar” olarak tefsir ediyor ve onlara zarar verilmemesi gerektiğini söylüyorlar.¹²⁰ Bu nedenle o dönemdeki savaşlarda muharip olarak katılmayan tüccarın öldürülmesinin yasaklanması, mal ve can güvenliklerinin sağlanması ticari hayat için önemli bir adımdır.¹²¹

Yine Rasulullah, Medine’ye mal sevkîyatının tehlikeye girmesi üzerine Dumetu’l-Cendel’e¹²² bir ordu göndererek yolların denetimini ele almış,¹²³ bununla birlikte Tebuk seferi sırasında Eylem’liler ile onlara katılan Şam’lı ve Yemen’lilere hem kara hem de deniz yolculuklarında can ve mal güvencesi vermiştir.¹²⁴ Ayrıca Hz. Peygamber’in pazarları sürekli denetlemesi,¹²⁵ bir düzene koyması, ilk iş olarak pazar vergilerini kaldırması,¹²⁶ pazarda yer tutmayı yasaklaması ve ülke içi ticaretten alınan vergileri (Meks’i) yasaklaması ve bunları toplayanları (Mekkâs’ı) lanetlemesi ticaret güvenliği için önemli teşviklerdir.¹²⁷ Bu bilgiler ışığında peygamberler içersinde, serbest piyasa niteliklerine dokunmadan çarşı ve pazarı en kapsamlı düzenlemeye tabi tutan peygamberin Hz. Peygamber olduğu söylenebilir.¹²⁸

Ticarete verilen önem ve tüccarın güvenliklerinin sağlanması için yapılan çalışmalar Halifeler döneminde de devam etti. Hatta Hz. Ömer’in Medine’ye gelen bir kervanı hırsızlığa karşı koruma amacıyla Abdurrahman b. Avf ile beraber sabaha kadar bizzat beklemeleri dikkat çekicidir.¹²⁹ Valiler de bu konuda gerekli tedbirleri almışlardır. Mesela Mısır valisi Amr b. As, Mısırın fethinden sonra bölge halkının mal ve can güvenliklerini sağladığı gibi, ithalat ve ihracatlarına da müdahale etmeyeceğini garanti etmiştir.¹³⁰

¹²⁰ Bkz. İbni Kesir, **Tefsir**, I, 477.

¹²¹ Bkz. Serahsi, **Mebcut**, X, 91; Yahya b. Adem, **Kitabu’l-Harac**, 48.

¹²² Necid’in kuzey batısında bulunan bir bölge.

¹²³ İbni Habib el-Bağdadi, **el-Muhabbar**, Haydarabad 1942, s. 114.

¹²⁴ İbni Hişam, **es-Siretu’n-Nebeviyye**, Kahire 1955, C. IV, s. 526.

¹²⁵ Abdu’l-Halim b. Abdu’l-Kaviyy b. Münzir, **et-Terğiyb ve’t-Terhib**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1417, **et-Terhiyb min Behsi’l-keyl ve’l-Vezn**, Hadis no: 2713–2764, C. II, s. 357–370.

¹²⁶ İbni Mace, **14 Kitabu’t-Ticaret**, 40; Celal Yeniçeri, “**Bac**”, **TDV. İA**, C. IV, s. 411–412.

¹²⁷ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyetleri)**, (Çev: Salih Tuğ), İrfan Yay. ve Tic., İstanbul 1993, C. II, s. 1074.

¹²⁸ Benzer görüş için bkz. Celal Yeniçeri, **İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. No: 120, İstanbul 1996, s. 132.

¹²⁹ **İbni Sa’d**, Muhammed b. Sa’d b. Menih Ebu Abdillah el-Basri ez-Zühri (230h./844m.), **et-Tabakatu’l-Kubra**, Daru Sadır, Beyrut tsz. C. III, s. 301 (İbni Sa’d, **et-Tabakatu’l-Kubra**)

¹³⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi (310h./922m.), **Tarihu’l-Ümem ve’l-Muluk**, Kahire 1970, C. IV, s. 109. (Taberi, **Tarih**)

İslâm Ceza Hukuku'nda getirilen yaptırımlarla da ticari hayatın ve ticaret yollarının güvenliğini sağlanmış, sermaye korunmuş ve yatırım teşvik edilmiştir. Bu yaptırımlar arasında hırsıza verilen el kesme cezası ile bâğî'ye yani yol kesen, insanları ve mallarını tehdit edenlere verilen, yerine göre ölüme kadar varan cezalar bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu caydırıcı tedbirlerin, ticari hayatın ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamış olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadiste, bir malın satımından elde edilen gelir, benzeri bir yatırıma teşvik edilmekte ve yatırımın önemi belirtilmektedir: “Kim bir akar veya ev satıp da parasını onun benzeri bir şeye yatırmazsa, onun bereketini görmemeye layıktır.”¹³¹ Görüldüğü gibi bu hadis, ev veya gelir getiren bir akar satıldığında gelirini benzeri yatırıma teşvik etmekte, yatırım yapılmadığı takdirde malın bereketlenmeyeceğine vurgu yapmaktadır. Hadiste geçen bereket, artış, fayda, hayrın çokluğunu ifade etmektedir. Demek ki satılan bir malın parası benzeri bir yatırıma dönüştürülme o malda bereket; artma, ziyadeleşme ve çoğalma olması düşünülemez.¹³²

Ayrıca İslâm'da malın elde tutulması ve piyasadan çekilmesi (kenz ve ihtikâr) gibi davranışların yasaklanması ile atıl duran sermaye üzerine yüklenecek zekât ve diğer zorunlu harcamaların onu zamanla eritmesi, eksiltmesi korkusuyla sermaye sahibini, malını işletmeye, yatırım yapmaya ve tedavüle katmaya zorlar, neticede üretim artar ve sermaye birikimi hızlanır. Bu davranış tarzının, İslâm toplumunda tasarrufların atıl durmasını önleyerek, gelirin yeniden iktisadi hayata dönmesine yardım edeceği; paranın dolaşım süratinin artışı, para miktarındaki artış gibi, iktisadi hayatı canlandırarak sonuçta üretimi arttıracığı kaydedilmektedir.¹³³ Üst gelir guruplarından alt gelir guruplarına zekât, sadaka ve infak adıyla gelir transferleri de tüketim mallarına olan talebi arttırır. Müslüman insanın yapmış olduğu yatırımlar, iktisadi kalkınmanın teşvik edici bir unsuru olduğundan, iktisadi kalkınmayı hızlandıracak, üretim ve milli gelir artacaktır. Bu sayede yeni iş sahaları açılacak, istihdam imkânları artacaktır.¹³⁴ Ayrıca Milli gelirin artması sonucunda aynı oranda geliri de artan fertlerin daha fazla tasarruf edebilme imkânı da meydana gelmiş olacaktır.

---

¹³¹ İbn Mace, *Kitabu'r-Ruhun*, 24, Hadis no: 2558–2560, C. II, s. 833; Ahmed b. Hanbel, II, 462.

¹³² Kerim Buladı, “*Kuran ve Hadislerde Ticaret*” *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 40, sayı: 1, Ocak, Şubat, Mart 2004, s. 71. (Buladı, “*Kuran ve Hadislerde Ticaret*”)

¹³³ Sabahattin Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomi*, Yeni Asya Yay., İstanbul 1992, s. 73. (Zaim, *İslâm-İnsan-Ekonomi*)

¹³⁴ Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomi*, 83.

Sermaye birikiminde İslâm'daki israf yasağı da önemli bir rol oynar. Çünkü israf edilmeyen, lüks ve İslâm'ın izin vermediği alanlarda harcanmayan sermaye, birikim sürecine girer. Biriken bu sermaye ise yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı yatırıma yönlendirilir. İslâm'ın fabrika ve işletmelerdeki demirbaşları zekâtтан muaf tutması da özellikle üretim sahasında yatırımları teşvik eden diğer bir unsurdur.

İslâm'da paralara getirilen faiz yasağının da yatırımlarda önemli bir rolü vardır. Elinde tasarruf neticesinde biriken sermaye konusunda Müslüman insanın yapacağı rasyonel (akılcı) davranış, nakdi servetini üretime tahsis etmek, yani yatırım yapmaktır; böylece yeni yatırımlar sonucunda muhtemelen kârı artacaktır. Başarılı olduğu takdirde yeni şirketler kuracak, fabrikalar inşa edecek, yeni ortaklar bulacak ve ara vermeden ekonomik faaliyetini genişletecektir. Devlet açısından da istihdam artacağı için bir huzur ve sükûnet ortamı oluşacaktır.

İslâm, toplumun refah düzeyini yükseltmeyi hedef alması nedeniyle getirdiği dağılım tedbirleriyle servetin belirli ellerde büyük miktarda toplanmasıyla sonuçlanacak yolları kapatmıştır. Gelir ve servet daima küçük parçalara ayrılarak fertlere ve topluma dağıtılır. Bunun sonucu olarak büyük çaptaki yatırımları fertlerin tek başına gerçekleştirmeleri güçleşir. Bunun yerine İslâm, büyük yatırımların, Beytu'l-Mal aracılığıyla Devlet eliyle veya belirli hisselerden oluşan şirketler, ortaklıklar yoluyla gerçekleştirilmesini ister. Kurulacak şirketlerde fertler küçük-büyük tasarruflarıyla pay sahibi olarak sermaye oluşum ve gelişim sürecine katılırlar. İslam'ın ilk devirlerinde birçok kişinin iştirak ettiği, yüzlerce deve ve kölelerden oluşan büyük ticaret kervanlarının oluşumu bu konu için güzel bir örnektir.

Bütün bu anlatılanlarla beraber, Kuran ve Sünnet'te, Müslümanların yeryüzünde dolaşmaya, ticaret yapmaya teşvik edilmelerinin altında, Müslümanlara bir hareket, bir aksiyon kazandırmak içindir. Kuran, Müslümanların ticaret yapmak, diğer insanların tarihi seyir içersinde başlarına gelenleri görmek, izlemek, ibret almak, mukayese ve değerlendirme yapmak için seyahat yapmalarını gezip dolaşmalarını önermiştir.¹³⁵ Allah'ın “fazlını ve ihsanını”¹³⁶ aramak için uzak ülkelere seyahat eden Müslümanlar, aynı zamanda bir “din tebliğcisi” olmuşlardır. Yapmış oldukları ticarete sergilemiş oldukları tutum ve davranışlar, taşımış oldukları doğruluk ve ahde vefa gibi İslâm'ın güzel ahlakı, o ülke insanlarına Allah'ın mesajını ulaştırmak için güzel bir metot ve etkili bir vasıta olmuştur. Müslüman tüccar sayesinde, savaş yapılmadan İslam'ı kabul

¹³⁵ Buladı, “*Kuran ve Hadislerde Ticaret*” 66.

¹³⁶ Cuma, 62/10.

eden birçok ülke (Orta Asya ve özellikle Pasifik adaları) bilinmektedir. Böylece Müslüman tüccar, hem rızkını ararken, hem de dinini tebliğ etmiştir.

Kısaca İslâm, sermaye birikiminde emek ve tasarrufu temel unsur olarak kabul eder, tasarrufları lüks ve israf yasağıyla destekler. İnfak ile bir sermaye stoku oluşturur. Oluşan bu sermaye stoku, getirilen teşviklerle yatırımlara yönlendirilir. Sermayenin atıl kalmasını önleyici, refahın tabana yayılmasını sağlayıcı etkileriyle (transfer harcamaları ile) zekâtı emreder, sadakaları ve infak'ı manevi güdülerle teşvik eder. Canlanan piyasada büyük yatırımlar ise, Devlet ve birçok kimsenin tasarruflarını bir araya getirerek (belirli bir hisse sahibi olma yoluyla) kurdukları şirketler aracılığıyla gerçekleştirilir.¹³⁷ Böylece sermayenin büyüme ve gelişim sürecine katkıda bulunmuş olur.

VI. SERMAYE'NİN GELİRLERİ

İslâm Hukuku'nda izin verilen (meşru) alanlara yatırımı yapılan sermaye, sahibine bir gelir getirecektir. Bu gelir, sermayenin niteliğine göre, ya menkul bir sermayenin geliri veya gayrimenkul bir sermayenin geliri olacaktır. Ticaret veya kâr-zarar ortaklığını esas alan bir ortaklıkta değerlendirilen para gibi menkul sermayenin geliri "kâr", üretim aletleri ve bina gibi gayrimenkul sermayenin bir başkasına kiralanması (icar) karşılığında elde edilen geliri ise "kira" olarak isimlendirilmektedir.

Aşağıda sermayenin gelirleri, diğer iktisadi sistemlere, özellikle Kapitalizm'e kıyas edilerek incelenecek, İslâm Hukuku'na göre belirlenmeye çalışılacaktır.

A. MENKUL SERMAYE'NİN GELİRİ

Birinci bölümde de belirtildiği gibi Kapitalist iktisadi sistemde para olarak nakit durumda bulunan menkul sermayenin geliri, faiz; bu para bir müteşebbisin elinde yatırıma dönüştürülünce getirisi kâr diye isimlendirilmektedir. İslâm Hukuku bu gelirlerden, faize izin vermemekte, gayri meşru kabul etmekte, kârı ise kabul ve teşvik etmektedir. Konu bu açıdan ele alınıp incelenecektir.

---

¹³⁷ Bkz. Özsoy, **Özel finans Kurumları**, 44.

1. İslâm Hukuku'nda izin verilmeyen gelir (Faiz)

Türkçe'deki karşılığı “faiz” olan “Riba” kelimesi¹³⁸ Arapça bir kelime olup sözlükte, fazlalık, artma, çoğalma, büyüme, gelişme ve yetişkin olma¹³⁹ anlamlarına gelir. Türkçe'de faiz kelimesi, işletilmek veya ödünç olarak verilen paraya karşılık olarak alınan kâr, ürem, paranın fiyatı ve kira bedeli¹⁴⁰ anlamlarında kullanılmaktadır.

Kuran'da Riba, yani Türkçe karşılığı ile faiz, açıkça tarif edilmemiş, oluşumu ve çeşitleri açıklanmamıştır. Buradan hareketle bu kavramın, Kuran'ın indirildiği toplum tarafından bilinmekte ve uygulanmakta olduğu söylenmektedir.¹⁴¹ Bu nedenden dolayı, faizin haramlığı konusunda, sahabe ve mezhepler arasında her hangi bir tartışma yaşanmazken, mevcut ihtilafların tamamen tali konularda ortaya çıktığı belirtilmektedir.¹⁴²

İktisatta Faiz, belli bir dönem için, borç alanın, borç verene likit parayı kullanmasının karşılığı olarak anapara dışında bir miktar fazla para ödemesidir.¹⁴³ İslâm Hukuku'nda ise, “Borç verilen bir parayı, malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa, ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır.”¹⁴⁴ Ayrıca “Herhangi bir akitte, anlaşma sırasında karşılıksız olarak taraflardan birisine şart koşularak sağlanan fayda”¹⁴⁵ da faiz kabul edilmiştir. Tariflerde de görüldüğü gibi karşılıksız bir gelir, bir fazlalık olduğu için faiz, İslâm'da yasaklanmıştır.

Bu tariflerde geçen bir ayrıntı dikkati çekmektedir ki, o da, fazlalığın taraflardan birisince akit sırasında şart koşulmuş olmasıdır. Bu fazlalık akit sırasında şart koşulunca bu işlemin adı faiz olur. Şart koşulan bu fazlalık, borç verilen cinsinden “maddi” bir fazlalık olabileceği gibi, kararlaştırılan süre sonunda elde edilen fayda gibi “hükmi” bir fazlalık da olabilir. Yoksa bir fazlalık şart koşulmadan, bir süre ile kayıtlı olmadan bir başkasına verilen para ile ancak bir “karzı hasen” (borç) akdi oluşur. Borç akdi sonunda

---

¹³⁸ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1978, C. VIII, s. 51. (Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve şerhi*); Erol Zeytinoğlu, *İslâm'da ve diğer Sistemlere Faiz*, Para, Faiz ve İslâm, İlmî Neşriyat, İstanbul 1992, s. 104–105.

¹³⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “rbv” md.

¹⁴⁰ TDK, *Türkçe Sözlük*, “Faiz” md., C. I, s. 395.

¹⁴¹ Zeytinoğlu, *İslâm'da ve diğer Sistemlere Faiz*, 105.

¹⁴² Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, Nil Yay., İzmir 1994. s. 11. (Özsoy, *Faiz ve Problemleri*)

¹⁴³ Mahmud Ebu Suud, *Para, Faiz ve Mudarebe*, İslâm İktisadı Araştırmaları I, Dergah Yay., İstanbul 1988, s. 59.

¹⁴⁴ Özsoy, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, “Faiz” md., C. XII, s. 110.

¹⁴⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, “Riba” md. s. 385.

şart koşulmadan verilen fazlalık faiz olarak değerlendirilmemiştir.¹⁴⁶ Burada şu konunun belirtilmesinde yarar vardır: daha önce de belirtildiği gibi İslâm Hukuku'nda sermayenin bir gelir (kâr) getirebilmesi için bir emeğe dayanması gerekir. Sermaye, ancak emekle birleşerek çalışırsa getirdiği kazanç meşrudur. Paranın, “para” olarak “para” kazanacağı bir işleme, bir ortaklık türüne ve kuruma İslâm'da izin verilmemiştir.¹⁴⁷

İslâm öncesi ilahi dinlerin hepsinde bulunan¹⁴⁸ faiz yasağı, diğer emir ve yasaklar gibi tedricen (zamanla) inmiştir. Faizin aleyhine ilk olarak nazil olan “İnsanlara malları artsın diye verdiğiniz riba (faiz) Allah katında artmaz; fakat Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz sadaka böyle değildir. İşte onlar sevaplarını kat kat arttıranlardır”¹⁴⁹ ayeti Peygamberliğin dört veya beşinci senesinde Mekke'de nazil olan bir surede yer alması, İslâm'ın başından beri Mekke'de sömürüye neden olan faize karşı çıktığını göstermektedir. Hicretten sonra inen “Yahudilerin zulmetmeleri ve birçok kimseleri Allah yolundan alıkoymaları, yasaklandıkları halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine (Yahudilere) helâl kılınan temiz şeyleri haram kıldık. Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık”¹⁵⁰ ayeti Yahudilerin yapmış oldukları günahlar sebebiyle kendilerine helal kılınan temiz şeylerin haram kılınışını anlatırken, işlemiş oldukları günahlar içinde faizi de sayması, Müslümanlara da faizin yasaklanacağıının ilk işaretidir.

Hicret ile Medine'de tüm kurum ve kurallarını yerleştirmeye başlayan İslâm, hicretin İkinci senesi, Uhud savaşından sonra inen “Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz ”¹⁵¹ ayeti ile faizi kesin olarak haram kılmıştır. İslâm öncesi Cahilliyeye Araplarınca benimsenen ve Medine'deki müşriklerce alışverişe benzetilen faizi “Faiz yiyenler, kendisini şeytan çarpmış kimseler gibi kalkacaklardır; bu onların, alış veriş de faiz gibidir demeleri yüzündendir. Oysa Allah alışverişi helal, ribayı ise haram kılmıştır. Kendisine Rabbinden öğüt erişip faizden vazgeçen kimseye gelince, bundan önce aldığı onundur ve işi Allah'a kalmıştır. Faize tekrar dönenler ise, cehennemlik olarak orada ebedi kalacaklardır”¹⁵² diyerek şiddetle red etmiş ve haramlığını te'kid etmiştir. Bir sonraki ayette ise “Eğer (faizle

---

¹⁴⁶ Bkz. İbn Abidin, VII, 302–303.

¹⁴⁷ Benze görüş için bkz. Zaim, **İslâm-İnsan Ekonomi**, 30.

¹⁴⁸ Bkz. Kuran-ı Kerim, Bakara, 2/275–279.

¹⁴⁹ Rum, 30/39.

¹⁵⁰ Nisa, 4/160–161.

¹⁵¹ Ali İmran, 3/130.

¹⁵² Bakara, 2/275.

ilgili söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulü ile savaşa girdiğinizi bilin”¹⁵³ denilerek bu yasağın hafife alınması, Allah ve Resulüne karşı ciddi bir baş kaldırı olarak nitelenmektedir.

İslâm’da faiz, tüm çeşitleri ile haramdır. Dinimizde şüpheli şeylerden sakınmak mendup olduğu halde faiz şüphesi bulunan işlemlerden, yani “Rîbe”den sakınmak ise vaciptir.¹⁵⁴ Dolayısıyla bir Müslümanın, faiz var mı? Yok mu? diye şüphelendiği bir muameleyi bizzat faiz işliyormuş gibi anlayışla, ondan uzak durması gerekir.¹⁵⁵ Bu hüküm, Hukuki açıdan faiz yasağına verilen önem ve şiddeti göstermektedir.

Buraya kadar verilen bilgilerle Faizin, İslâm Hukuku’nda izin verilmeyen, haram kabul edilen bir sermaye geliri olduğu belirlenmiştir. Faizin niteliği, çeşitleri, üzerinde süregelen tartışmalar ve ihtilaflar ayrıntılı fıkıh kitaplarına bırakılarak,¹⁵⁶ bu yasaklamanın tez konusu ile ilgili olan iktisadi yönüne değinmek uygun olacaktır. Bundan sonra, İslâm İktisadi hayatında faizin yasaklanma nedenleri, ekonomi üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılacaktır.

Bütün ilahi dinlerde haram olarak kabul edilen faizin yasaklanmasının en başta gelen nedeni karşılıksız (ivazsız) bir mal elde edilmesidir. Faiz, borç verilen kimsenin malını, herhangi bir karşılık olmadan almaktır.¹⁵⁷ İslâm’da faizin yasaklanması ile ilgili başka gerekçeler de ileri sürülmüştür.¹⁵⁸ Bu gerekçeler şöyle sıralanabilir:

Birincisi, faizin sömürüye dönüşen bir zulüm olmasıdır. Allah, serveti insanın hizmetine kullanılması için yaratmışken ve artık servete sahip olanların, ihtiyaç içinde olanları desteklemeleri öngörülmüş iken, faiz bu ilkelere aykırı hareket etmektedir. Üretim için borç söz konusu olunca, sermayenin gelir getireceğine garanti gözüyle bakılması adaletsiz bir tutumdur. Çünkü üretim ve yatırım faaliyetleri risklerle doludur, müteşebbisin giriştiği işin sonucunun ne olacağını önceden bilmek mümkün değildir. Ona bir fazlalık şart koşmak, üretimin başarısız olması durumunda anaparanın ödenmesi bir yana, üzerine yüklenen diğer bir yüküdür. İkinci olarak, faizin serveti yoksuldan alıp zengine vermesi, böylece servet dağılımındaki eşitsizliği sürekli arttırmasıdır. Üçüncüsü, faizin, gelirlerini yığılmış bir servetten elde etmeye alışmış atıl bir halk sınıfı

---

¹⁵³ Bakara, 2/279.

¹⁵⁴ Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Tercüme ve şerhi**, VIII, 51.

¹⁵⁵ Orhan Çeker, “*Mecelle’de ele alınmayan üç konu: Faiz, Sarf ve Karz*” **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 5, Konya 1994, s. 111. (Çeker, “*Mecelle’de ele alınmayan üç konu*”)

¹⁵⁶ Faiz konusunda geniş bilgi için bkz. Mebsut, XII, 109 vd.; İbni Abidin, VII, 301 vd.; Zuhayli, V, 495 vd.

¹⁵⁷ Bilmen, **Kamus**, VI, 109.

¹⁵⁸ Siddiki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, s. 184–185; İsmail Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, 54

meydana getiriyor olmasıdır. Birikimlerinden faiz beklentisi içinde olmak, birçok insanı ziraat, ticaret ve üretim ile uğraşmaktan alıkoyar. Paradan para kazanmaya alışan bu tür insanlar, sermayelerini üretim yerine faize yatırıncaya, ekonomik hayatta bir durgunluk meydana gelir. Bunun sonucunda, istihdam azalacağı için işsizlik artar ve ekonomik sorunlar büyür. Bu şartlarda faiz, kalkınmayı teşvik etmekten ziyade frenler. Faizin, ticaret ve sanayinin finansmanı için gerekli olan tasarrufları harekete geçirmek için kaçınılmaz olduğu fikri de Keynes tarafından çürütülmüştür. Dördüncü gerekçe ise faiz, yatırım teşebbüslerinde bir maliyet ve risk artışına yol açar. Maliyet unsuru olan faiz, fiyatlara yansiyarak enflasyona sebep olur. Sonuçta tüketici, özellikle sınırlı bir gelire sahip olanlar için, yüksek fiyat artışı, alım güçlerinin düşmesine neden olur.

İslâm ekonomisi konusunda araştırmalar yapan yazarlarımızın, “faizin, üretim halindeki yatırımları üretimden alıkoyacağı, sosyal yönden çok yararlı olsalar bile fazla üretim yapmayacak olan projelere sermaye akımına engel olacağı” görüşünde birleşmekte oldukları nakledilmektedir.¹⁵⁹ Bu durumda faiz, sermayenin verimliliğine bir sınır koyar.¹⁶⁰ Elde edeceği faiz geliri, kâr beklentisinin üzerinde olunca, sermaye sahipleri üretimin sıkıntı ve risklerine katlanmadan daha kolay bir gelir olan faize yönelirler, yeni yatırımlara girişmezler.

İslâm’da faizin yasaklanması konusunda yukarıda sayılan gerekçeler yanında en önemli neden, faizin her halükârda, kayıtsız ve şartsız; ister alan ister veren açısından olsun, taraflardan birisinin mutlaka zarara uğramasına sebep olması ve bu zararın hiçbir şekilde önlenmesinin mümkün olmamasıdır. Bu husus Kuran’da net bir şekilde ifade edilmektedir: “Eğer tövbe ederseniz anaparanız sizindir. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz.”¹⁶¹

Faizsiz ekonomik hayat olmaz iddialarına karşın Sabahattin Zaim şöyle demektedir: “Faiz, ekonominin olmazsa olmaz bir şartı değildir. Faizsiz bir ekonomi olur. Yalnız faiz, kapitalist iktisadi sistemin olmazsa olmaz bir şartıdır. Esasında kapitalist ekonomi, faizin meşru kılınmasından sonra Protestan mezhebinde gelişmiştir. Onun için gerek Max Weber, gerek Towner’in kitaplarında Protestanlıkla kapitalizm arasındaki ilişki belirtilirken faizin bu ekonominin temelini teşkil ettiği gerçeğine de işaret edilir. Ama faizsiz ekonomi, kapitalist sistemin dışında başka bir tür ekonomi olabilir. Nitekim Marksist ekonomi kurulurken teorik olarak, kâr müessesesi ile birlikte

---

¹⁵⁹ Bkz. Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 188.

¹⁶⁰ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, 53,

¹⁶¹ Bakara, 2/279. Benzer görüş için bkz. Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, 7, 46.

faiz müessesesi de kaldırılmış idi. Burada, sistem bazında tıpkı İslâm ekonomisinde olduğu gibi, üretim gelirleri arasında faizin olmadığı, kâr esasına dayalı bir iktisadi düzen gerekir. ”¹⁶² Kapitalist iktisadi sistemde üretim faktörleri dört tanedir: Emek, toprak, teşebbüs (girişim) ve sermaye. Bu faktörler içinde sermaye ve teşebbüs birbirinden ayrı durumdadır. Bu ayrım, üretim gelirlerinden faize bağımsız bir yer sağlayabilmek içindir. Üretim faktörleri, bu dört faktör olunca, bunların gelirleri de, emeğin ücret, toprağın rant, sermayenin faiz ve teşebbüsün de kârdır. Faiz, kaldırıldığı zaman, teşebbüs faktörü ile sermaye faktörü birleşir ve bunların gelirinin adı kâr olur.

Faiz yasağı İslâm İktisadi hayatının temellerinden birisidir. Günümüzdeki bazı iktisatçıların belirttiği gibi İslâm iktisadi yalnızca faiz yasağı üzerine şekillenmemiştir. Faiz yasağı ancak sistemden bir parçadır, belki oluşumun temel bir parçası sayılabilir. Bunun için faiz yasağı, İslâm iktisadını oluşturan diğer uygulamalardan ayrı olarak ele alınırsa bir anlam ifade etmez. Toplumda İslâm Hukuku’nun diğer uygulamaları devreye sokulmadan, yalnızca faiz yasaklandığı zaman İslâm İktisadi uygulanmış olmaz. İslam İktisat sistemi, İslâm Hukuku’nun ortaya koymuş olduğu tedbirler ve İslâm ahlakı ile bir bütün olarak ele alınmalı, faiz yasağı da bunun içinde değerlendirilmelidir. O zaman bu bütün içinde faiz yasağı bir mana ifade eder. Faizin yasaklanmasıyla sermaye, bir gelir getirebilmesi için ortaklığa ve yatırıma yönlendirilmiş, toplumda yeni iş alanları açılarak her kesimin faydalanması sağlanmıştır. Ayrıca, faizli krediye izin verilmemiş, ancak borç verme ve borçluya kolaylık sağlama teşvik edilmiştir.

2. İslâm Hukuku’nda izin verilen gelir (Kâr)

Dilimize Farsça’dan geçen bir kelime olan Kâr kelimesi, sözlükte fayda, yarar ve ticaretten elde edilen para kazancı demektir. Daha geniş bir anlamda, bir işten elde edilen her türlü “fayda” için kullanılır. ¹⁶³ İslâm Hukuku’nda “ribh” olarak kullanılan kâr, terim olarak, sermayenin çeşitli işlemler yoluyla dönmesi neticesinde elde edilen artışa denir. Ribh, bir çeşit artış ve çoğalmadır. Bu takdirde “her ribh bir nemadır (üremedir); fakat her nema bir ribh değildir. Çünkü nema bazen ribh, bazen galle (gelir), bazen de fayda (menfaat) şeklinde ortaya çıkar.”¹⁶⁴ Buna göre kâr; “bir üretim süreci

¹⁶² Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomi*, 75.

¹⁶³ TDK, *Türkçe Sözlük*, “Kâr” md., C. I, s. 645.

¹⁶⁴ Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, “ribh” md., s. 280.

içinde, emeğin eşliğindeki sermayenin, paradan mala, maldan tekrar para veya başka bir hale evrilip çevrilmesi, kısacası bir mübadele süreci içerisinde işletilmesi sonucu, mevcut iktisadi varlıklarda toplum adına meydana getirilen pozitif değer artışından emek ile sermayenin aldığı paydır”¹⁶⁵ denilebilir.

İslâm Hukuku’nda, üretici veya firma sahibi, işçilerin ücretlerini ödedikten, binaların kiralalarını verdikten ve organizasyon dışındaki diğer sabit ve değişken üretim harcamaları ile öncelikli maddelerin bedellerini ödendikten sonra irattan geri kalan şey kendisinin safi kârı olur.¹⁶⁶ Bu bilgidен hareketle üretim sonucunda elde edilen ürünün maliyeti üzerine, belli bir meblağ konularak satıldığı için kâr, maliyet ile satış fiyatı arasında üreticiye kalan bir “fark”, “artık değer” şeklinde de tarif edilebilir.

Bir üretim veya satış sonrası kârın meşru olabilmesi için bir dayanağının olması gerekir. Fakihlerin ittifakına göre, kâr ancak bir mal veya bir emek karşılığı elde edilebilir.¹⁶⁷ Hanefi ve Hanbelî hukukçular bunlara bir de daman (sorumluluk, risk, teminat altına alma) unsurunu da eklemektedirler. Ticaretle elde edilen kârın helal ve meşru olması için o ticaretin bir risk üslenmesinin gerektiği ve bunun İslam ekonomisinde temel bir esas olduğu kaydedilmektedir.¹⁶⁸

Bir hadiste “Kâr, sorumluluk(daman)la elde edilir”¹⁶⁹ denilmektedir. Yani bir kişi malı, sorumluluğu, mesuliyeti ve teminatı altına aldığı, oluşabilecek riski üstlendiği zaman, kârı hak eder denilmektedir. Buna göre İslâm Hukuku’nda, kârı meşru kılmamanın üç aracı vardır: mal, emek ve risk almak (daman). Bir emek-sermaye ortaklığından oluşan Mudarebe şirketinde, sermayedar malı, mudarip (emeği ile ortaklığa katılan) ise emeği karşılığında kârı hak eder. Ayrıca piyasadan iş teklifi alıp da kalfalarına veya diğer kimselere yaptıran kişi ise sorumluluk üstlenme (daman) sebebi ile kârı hak eder.¹⁷⁰

İslâm Hukuku’nda, -kapitalist iktisadın aksine- kârın dinen izin verilen kaynaklardan, helalinden ve dürüst bir şekilde elde edilene geçerlidir. Ayrıca kâr, ilahi prensiplerle sınırlı olup sınırsız da değildir.¹⁷¹ İslâm dininin iktisadi prensiplerine göre,

---

¹⁶⁵ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, 173.

¹⁶⁶ Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**, 230.

¹⁶⁷ Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**, 231.

¹⁶⁸ Mennan, **İslam Ekonomisi**, 288.

¹⁶⁹ Nesei, **43 Kitabu’l-Buyu**, 15, Hadis no: 4471, C. VII, s. 254; Ebu Davud, **19 Kitabu’l-İcare**, 34, Hadis no: 3503, C. III, s. 283; Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizi (279h.892m.), **es-Sünen**, **14 Kitabu’l-Buyu**, 54, C. IV, s. 482, Hadis No: 1282, 1283, Daru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994. (Tirmizi); İbni Mace, **14 Kitabu’t-Ticare**’ Hadis No: 2242, 2243, C. II, s. 754.

¹⁷⁰ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, “kar” md., s. 230; Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**, 69.

¹⁷¹ Zaim, **İslâm-İnsan Ekonomisi**, 100.

fiyatın ve kârın tamamen serbest piyasa şartlarında oluşması esastır, bu sebeple belli bir kâr nispeti (oranı) tespit edilmemiştir.¹⁷² Asr-ı Saadetteki uygulamalara bakıldığında, pazarın oluşumunda, tabii şartlarda işleyen piyasaya olumsuz etki edecek her türlü suni müdahalenin, nereden gelirse gelsin, engellendiği ve yasaklandığı sonucuna ulaşılır. İslâm, Devlete, onun adına temsilcisine, malların üreticiden tüketiciye, herhangi bir müdahale olmadan, en kısa yoldan ulaştırılması görevini yükler. Devlet fiyatlara direkt olarak müdahale etmez, piyasanın tabii şartlarda oluşumu için gerekli bütün tedbirleri alır.¹⁷³

İslâm İktisadi hayatında eşya fiyatlarının serbest bir piyasa ve rekabet şartlarında, arz talep dengesi sonunda, alıcı ve satıcının ortak mutabakatı ile oluşması hedeflenmiştir. Pazar mekanizması, İslâm ekonomik hayatının tamamlayıcı, önemli bir parçasıdır.¹⁷⁴ Piyasada malın el değiştirmesi, "...eğer ki (o mallar) sizden karşılıklı bir rızadan doğan bir ticaret malı ola..."¹⁷⁵ ayetinde işaret edilen karşılıklı bir rıza ile olması esastır. Bu rızanın oluşumuna engel her hangi bir müdahalenin olmaması esastır. Çünkü serbest piyasada fiyatı tespit eden güç, piyasa şartlarıdır. Piyasaya iştirak eden alıcılar ve satıcılar satın almak istedikleri ve satmak istedikleri mal miktarları ile fiyatlar üzerine bir tesir gücüne sahip değillerdir. İşte bu şartlarda oluşan bir piyasanın İslam İktisadının ideal bir piyasası olduğu söylenmektedir.¹⁷⁶

Bu görüşe destek olarak Asr-ı Saadette meydana gelen şu olay örnek olarak gösterilebilir: Medine döneminde fiyatların aşırı bir şekilde yükseldiği bir sırada sahabeler Hz. Peygambere başvurarak "bize narh (fiyatlar için bir sınır) koy, yani eşya fiyatlarını belirle" demeleri üzerine, Peygamberimiz; "belki bu konuda Allah'a dua ederim, fiyatları yükselten ve düşüren Allah'tır" sözleriyle cevap vermiştir.¹⁷⁷ Başka bir zaman aynı konuda yapılan diğer başvuru üzerine son sözünü söylemiştir: "Şüphesiz fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırılan ancak Allah'tır. Ben sizden hiç

---

¹⁷² Bilmen, **Kamus**, VI, 125; Hamdi Döndüren, **İslâm Hukukunda Alım-Satımda kar hadleri**, İslâm Hukuku Külliyyatı Yay., Bursa 1984, s. 125.

¹⁷³ Benzer görüş için bkz. Cengiz Kallek, **Asr-ı saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, s. 217.

¹⁷⁴ Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, 28.

¹⁷⁵ Nisa, 4/29.

¹⁷⁶ Kanyılmaz, **"İslamiyet ve Finansman Teorisi"**, 56.

¹⁷⁷ Muhammed b. Ali Şevkani (1250h./1834m.), **Neylü'l-Evtar**, Beyrut 1998, C. V, s. 292. (Şevkani, **Neylü'l-Evtar**)

kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık yüzünden hakkımı benden ister olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem.”¹⁷⁸

Ancak, İslâm’da narh’la ilgili nasslar, tüccarda ticaret ahlakının yerleştiği, tüketicinin istismar edilmediği ve karaborsanın ender olarak görüldüğü bir ekonomik ortamda gelmiştir. Böyle bir saadet asrında narha ihtiyaç duyulmaması normal sayılabilir. Fakat daha sonraki Tabiin döneminde alıcı ve satıcıdan birisine zarar verecek bir fiyat oluşumunda, tekelci eğilimleri kırmak, fiyat istikrarını sağlamak ve tüketiciyi korumak amacıyla piyasaya geçici olarak müdahale edilerek narh konulmuştur. Tabiin müçtehitlerinden Said b. Müseyyeb (94h./712m.), Rabia b. Abdirrahman (136h./753m.) ve Yahya b. Said el-Ensari (143h./760m.) devletin fiyatlara müdahale edebileceğine fetva verdiler.¹⁷⁹ Bu fiyat denetimi mekanizması ile serbest rekabet ortamını bozacak eğilimlere karşı piyasa, korunmak istenmiştir.¹⁸⁰ Çünkü çok ucuzluk satıcıya zarar verir, piyasaya yeni mal girişine engel olur, çok pahalılık ise alıcıya zarar verir. Devletin tayin ettiği İmam veya Muhtesip (pazarın sağlıklı işlemlerini denetleyen) pazarın önde gelenlerini toplar, uzmanlara danışır, kimseye zarar vermeyecek bir fiyat belirler.¹⁸¹ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki “zarar izale olunur”¹⁸² kaidesine konulabilecek narh uygulaması bir zaruret olunca “zaruretler kendi miktarınca takdir olunur.”¹⁸³ Ticari hürriyete konulmuş bir sınırlama olan, zarurete binaen ve def-i mefsedet kabilinden tatbik edilen narh da uygulanmasını gerektiren miktarınca (süre ve oran olarak) takdir olunmalıdır. Zarureti gerektiren durum kaybolunca, narh kaldırılmalı ve piyasanın normal seyrine devam etmesi sağlanmalıdır.¹⁸⁴

İslâm Hukuku, sermayeye, sadece peşin satışlardan bir kâr almayı değil, aynı zamanda vadeli satışlarda (bey’i Müeccel) mal peşin, paranın ödenmesi vadeye bağlanması veya para peşin malın vadeli teslim türü olan selem akdi yapılması biçimlerinde, vadeden dolayı bedelinde bir artış (kâr) yapabilme imkânını da tanır. Bu

---

¹⁷⁸ İbni Mace, *14 Kitabu’t-Ticaret*, 27, Hadis no: 2263–2264, C. II, s. 743. Ebu Davud, *18 Kitabu’l-Buyu*, 49; Tirmizi, *14 Kitabu’l-Buyu*, 70, hadis no:1311, C. IV, s. 523; Ahmed İbni Hanbel (241h./855m.), *Müsned*, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut tsz., C. III, s. 85 (İbni Hanbel, *Müsned*)

¹⁷⁹ Hamdi Döndüren, *İslâm Ekonomisinde Rekabet*, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki meseleleri Kongresi (tebliğ), Kombad Yay. Konya 1997, s.119.

¹⁸⁰ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, DİB Yay., Ankara 1996.

¹⁸¹ Refik Yunus, *İslâm İktisat Metodolojisi*, 154.

¹⁸² Mecelle, md. 20, s. 21.

¹⁸³ Mecelle, md. 22, s. 21.

¹⁸⁴ Benzer görüş için bkz. Cengiz Kallek, *Asr-ı saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 217.

işlemler haram olan faiz kapsamına girmez, çünkü alacak zimmette bir borca (karza) dönüşür.¹⁸⁵

Sabahattin Zaim'in ifadesiyle, "Faizsiz bir ekonomi olan İslâm ekonomisinde kâr söz konusudur. Üretimden sağlanan gelir yani nema, faize gitmeyecek, kâra gidecektir. Dolayısıyla bir kâr ekonomisi veya öz kaynaklar ekonomisi söz konusu demektir, şirketleşmenin olması demektir. Üretim faktörleri, bir araya gelmek suretiyle üretimden sağlanan geliri, yani kârı bölüşürler. Bu suretle faiz yerine kâr ortaklığı sistemi söz konusu olur; sermaye ortaklığı söz konusu olur. Bu ise daha sıhhatli bir ekonomi demektir."¹⁸⁶

Görüldüğü gibi İslâm Hukuku'nda menkul sermayenin geliri olarak kâr kabul edilmiştir. Ekonomik hayatta, serbest piyasa şartlarında fiyatın oluşması esastır. Meşru yollardan elde edilecek kâr için, her hangi bir sınırlama yoktur. Piyasanın kendi seyri içinde serbestçe hareket etmesi ve zorunlu haller dışında müdahale edilmemesi gerekir. Devletin görevi bu ortamı hazırlama, Hukuk çerçevesinde denetleme ve müdahalelere engel olmaktır. Böylece İslâm'ın uygulamayı amaçladığı, herkesin yapılan işlemlerden razı olduğu bir ekonomik hayat oluşur. Alıcı ve satıcıdan herhangi birisi zarar görmez. Canlanan piyasada herkes kazançlı çıkar. Refahın topluma yayılması amacı gerçekleşir. Sonuçta sermaye belli kişilerin elinde toplanmaz.

B. GAYRİMENKUL SERMAYE'NİN GELİRİ (KİRA)

Bina, üretim aletleri, taşıma araçları gibi üretimde kullanılan, bir artış meydana getiren gayrimenkul sermayede, üretim sürecinde aynı zamanda bir yıpranma, bir eskime meydana gelmektedir. İşte, bu eşyayı kullanmanın ve onda meydana gelen yıpranmanın karşılığı olarak bir bedel alınması gerekir. İslam Hukukçularının üzerinde ittifak ettikleri bu bedel, kiradır. Kira ve kiralama konusunu tartışan İbni Hazm gibi Hukukçuların "asıl maddesi tüketilmeyen, faydalı olan her şeyin kiraya verilmesinin caiz olduğu" görüşünde oldukları nakledilir.¹⁸⁷ Buradan hareketle Gıda maddeleri gibi faydası, asıl maddesinin tüketilmesi ile kaybolan eşyaların kiraya verilmesi caiz değildir denilebilir.

---

¹⁸⁵ Refik Yunus, *İslâm İktisat Metodolojisi*, 224.

¹⁸⁶ Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomisi*, 77.

¹⁸⁷ Said Sa'd Merten, *Medhal li'l-Fikri'l-İktisadi fi'l-İslam*, 93.

İslam Hukuku'nda kira, kâr gibi bir gelir olarak kabul edilmiştir. Bütün akitlerde olduğu gibi kiranın da önceden, anlaşma sırasında belirlenmesi şarttır. İslâm Hukuku'na göre gayrimenkul özelliği olan, üretim esnasında kullanılan, fakat orijinali, dış şekli bozulmayan, fabrika ile içindeki makineler gibi, arazi ve üretimle ilgili diğer vasıtalar, nakil araçları önceden anlaşılmış belli bir meblağ karşılığı kiraya verilebilir.¹⁸⁸

Kiraya verilebilen gayrimenkul sermaye, geçici bir kullanım için bedelsiz olarak da verilebilir, ancak borç olarak verilemezler. Nakit ve gıda maddeleri gibi menkul sermaye ise kiraya verilemez, ancak borç olarak verilebilirler.¹⁸⁹ Kiraya konu olmayan sermayeye, belirsiz hizmetler sağlayan veya önceden bilinmeyen ve üretim sürecinde hepsi tüketilen veya tamamen değişen bütün üretim vasıtaları dâhildir. Bunlar faiz gibi önceden belirlenmiş bir kazanç karşılığında kiralanamaz.¹⁹⁰

Görüldüğü gibi kira, İslâm Hukuku'nda bir gayrimenkul sermaye geliri olarak kabul edilmiş, asıl maddesi değişikliğe uğramayan tüm mallarda geçerli kabul edilmiştir. Gıda maddeleri ve para gibi eşyada ise geçerli kabul edilmemiş, işlem faiz olarak değerlendirilmiştir.

VII. SERMAYE'NİN GİDERLERİ

Birinci bölümde belirtildiği gibi İktisatta sermayenin giderleri, öncelikle kredi alınan bankalara, finansal kurumlara ve borç para alınan üçüncü kişilere ödenen faizleri kapsar. Finansman hizmetleri dolayısıyla ödenen komisyon ve vergi, harç, fon gibi giderler de finansman giderleri adı altında toplanır. İşçilere ödenen ikramiye ve tazminatlar da sermayenin bir gideri olarak kabul edilebilir.

Sermayenin oluşum sürecinde bir takım giderleri olabilir. Bu giderler içinde “simsarlık ve komisyonculuk” gibi bir emek katkısı olmadan elde edilen giderler, ticari hayatın serbest bir şekilde işlemesine engel olduğu zaman meşru kabul edilmemiştir. İşçilere ödenen “tazminatlar” ile devlete ve devletin verdiği hizmete bir çeşit karşılık olarak değerlendirilen “vergi, harç ve fon” gibi giderler ise İslâm Hukuku'nda sermayenin bir gideri olarak kabul edilebilir.

Bu giderlerden Simsarlık ve Komisyonculuk ile Tazminatlar konusu sermayenin oluşumu esnasında bir gider olarak belirlendiği için burada ele alınması uygun olacaktır.

---

¹⁸⁸ Encum, **İslâmda gelir ve servet dağılımı**, 89.

¹⁸⁹ Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**, s. 221–222.

¹⁹⁰ Encum, **İslâmda gelir ve servet dağılımı**, 89.

Vergi, harç ve fon gibi giderler ise daha çok büyük sermayenin oluşumundan sonra bir gider olarak kabul edildiğinden İslâm Hukuku'nda sermayenin dağılımı için getirilen tedbirler konusunda işlenecektir. Şimdi, Simsarlık ve Komisyonculuk ile Tazminatlar konusunun ayrı başlıklar halinde incelenmesine geçilebilir.

A. SİMSARLIK VE KOMİSYON

Simsar, müşteri ile satıcı arasında aracılık yapan kimsedir. Yaptığı işe “simsarlık” denir. Simsarın yaptığı iş karşılığında, müşteri ve satıcıdan aldığı paraya ise “komisyon” denir.

Simsarlık, İlk devir İslâmi şartlarda kınanmıştır. Çünkü simsarlık, özgür ve düzenli bir ticari ortamın oluşmasını engeller. İlk devirlerde değişik zamanlarda pazarlar kurulur, satıcı malını pazara getirir, alıcı ve satıcı karşı karşıya gelir, o anda oluşan fiyata göre mal satılırdı. Bu devirde “simsar” olarak isimlendirilen kimseler, üreticinin elinden malını ucuz bir fiyata kapatmanın yollarını arayan kimseler olarak ortaya çıkmaktadır. Hadisler ticari hayatta aracılardan etkilerinin mümkün olduğu kadar az olmasının gerektiği görüşünü içerirler. Simsarlar, ürünleri sağlayan kişilerle, kasaba ve şehirdeki tüccarlar arasındaki bağlantıyı kurarlar. Bunlar herhangi bir gerçek katkıları olmadığı halde üründen kazanç sağlayan ve pazarda uygun bir ticari ortamın oluşmasını engelleyen kişilerdir.¹⁹¹

İslâm Hukuku'nda kâr, alım-satım ve ticarete riske dayanır. Satıcı ortaya bir sermaye koyar, mala sahip olur ve onu mülkiyetine geçirir, malın kendisinde veya fiyatında oluşabilecek riskleri üstlenirse kârı hak eder. Ticaretle uğraşmanın, böyle bir riski üstlenmeden ve üretici bir gayret sarf etmeden, emeğini katmadan kâr elde etmesi Hukuken caiz olmaz.¹⁹² İlk devirde simsar olarak isimlendirilen kimseler, malın gerçek sahibi değildir. Onlar belli bir miktarda ve oranda simsarlık ücreti alırlardı.¹⁹³ Buradan hareketle simsara benzeyen komisyoncuların da ortaya sermaye koymadan, emek sarf etmeden ve herhangi bir risk üstlenmeden kâr elde etmeleri İslâm Hukuku açısından caiz görülmemektedir.

---

¹⁹¹ Hasan'uz-Zaman, **İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür**, 58–59; Simsarlık ve komisyonculuk hakkında geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 387–402.

¹⁹² Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**, 162; Mahmud Ebu Suud, **Para, Faiz ve Mudarebe**, 73; Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**, 123.

¹⁹³ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 398.

Bir hadiste “Bir kimse satın aldığı yiyecek maddesini kabz etmedikçe (malı teslim alıp gelebilecek riskleri üstlenmedikçe) satmasın”¹⁹⁴ denilmekte, diğer bir hadiste ise, “Resulullah şehirlinin köylüye gıyapta satışını yasaklamış, komisyoncu olmasını men etmiştir. İsterse bunlar onun babası veya kardeşi olsunlar.”¹⁹⁵ Hadislerde gıda maddesi zikredilmişse de başta İbni Abbas¹⁹⁶ ve mezhep imamlarca, bu hükmün bütün mal ve hizmetlere şamil olacağı görüşü benimsenmiştir.¹⁹⁷ Bir diğer hadise göre de bir kasabaya ait olan ticari eşyaların, şehrin tüccarlarınca satılmaması istenir. İbni Abbas’a bunun nedeni sorulduğunda "kasaba tüccarının simsarı durumuna gelinmemesi için" demiştir.¹⁹⁸ Bütün bu rivayetlerden serbest piyasanın ve pazarın oluşması için herhangi bir dış müdahalenin veya fiyatları suni bir şekilde yükseltecek etkilerin olmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, daha önce de belirtildiği gibi çarşı ve pazarı daima kontrol eder, ticari hayata uygun olmayan durumlarla karşılaştığında satıcıları uyarırdı. Pazar içinde haksız rekabeti ortaya çıkaracak veya fiyatları suni bir şekilde yükseltecek olaylara anında müdahale ederdi. Abdullah İbni-i Ömer diyor ki; “Resulullah zamanında gıda maddesi alırdık. Resulullah bize bunu satmadan önce aldığımız yerden başka bir yere nakletmemiz için emir vermek üzere birini gönderirdi”¹⁹⁹ böylece, pazar içinde mal, yerinden kalkmadan, birkaç el değiştirerek, fiyatının suni şekilde artması önlenmiş olacaktır. Sahabe de bu gibi olaylara müdahale etmiştir. İbni Ömer’den nakledilen diğer bir rivayette ise; “çarşıdan kendime yağ satın aldım. Malı teslim alınca bir adamla karşılaştım. Bu mala iyi kâr verdi. Hemen ona satmak istedim. Ama o sırada bir adam arkamdan elbisemi çekiyordu. Döndüğümde Zeyd b. Sabit ile karşılaştım, bana dedi ki: “mallarının arasına götürmeden, aldığın gibi hemen satma, Resulullah tüccarı aldığı malı kendi yerine götürmeden satmaktan menetti”²⁰⁰ dedi. Bu hadislerde görüldüğü gibi

---

¹⁹⁴ Bkz. Buhari, *34 Kitabu'l-Buyu'*, 54, 55, C. III, s. 22–23; Müslim b. Haccac(261h./874m.), *es-Sahih*, *22 Kitabu'l-Buyu'*, 8, C. X, s. 137–141, Hadis no: 3791–380, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1992. (Müslim); Nesei, *43 Kitabu'l-Buyu'*, Hadis No: 4598, 4600, C. VII, s. 285.

¹⁹⁵ Müslim, *22 Kitabu'l-Buyu'*, 5, C. X, s. 135, Hadis no: 3783; Nesei, *43 Kitabu'l-Buyu'*, Hadis No: 4492–4493, C. VII, s. 256.

¹⁹⁶ Buhari, *34 Kitabu'l-Buyu'*, 55, C. III, s. 23; Müslim, *22 Kitabu'l-Buyu'*, 8, C. X, s. 137, Hadis no: 3793.

¹⁹⁷ Bilmen, *Kamus*, VI, 44.

¹⁹⁸ Müslim, *22 Kitabu'l-Buyu'*, 5, C. X, s. 134, Hadis no: 3780; Nesei, *43 Kitabu'l-Buyu'*, Hadis No: 4500, C. VII, s. 257.

¹⁹⁹ Müslim, *22 Kitabu'l-Buyu'*, 8, C. X, s. 138, Hadis no: 3796; Nesei, *43 Kitabu'l-Buyu'*, Hadis No: 4605, 4606, C. VII, s. 287; İbni Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 112–113.

²⁰⁰ Müslim, *22 Kitabu'l-Buyu'*, 8, C. X, s.138–140, Hadis no:3796–3801; Ayrıca bkz. Ebu Davud, *19 Kitabu'l-İcare*, 11–12, Hadis no: 3440–3444.

satın alınan bir malda, herhangi bir emek katkısı olamadan elde edilecek kâr meşru kabul edilmemiştir.

Ayrıca Resulullah'ın mülkiyete geçirilmeden satılan malın kârından nehyettiğine dair hadisler de bulunmaktadır.²⁰¹ Bu yasaklama da kişileri manevi yönden kuşatmakta ve insanları satın aldıkları malı teslim almaya teşvik etmektedir. Malın teslim alınmasıyla da ticari hayatta bir canlılık ve hareket olur. Belki bu malın nakliye ve taşımacılık işleminden başka kimselerin de bir geliri ve kârı ortaya çıkar, sonuçta yeni bir istihdam alanı açılır. Bu bakımdan, İslâm Hukuku açısından teslim alınmamış malın satımı caiz değildir. Bu konuda İbnü Kudâme “teslim alınmamış malın satışının haram oluşu dışında bir şey bulunmamaktadır”²⁰² demektedir.

Serbest piyasa şartları olduğu zaman hem alıcı hem de satıcı bundan kâr edecektir. Fırsatçılık ederek ve spekülâtif fiyat artışlarından istifade ederek kâr elde etmek isteyen kişiler, piyasadan uzaklaştırılırsa piyasa normal seyrine devam edecektir. Bunu sağlamak isteyen Peygamberimiz “Hiçbir şehirli hiçbir köylü adına satış yapmasın. İnsanları (alıcı ve satıcıları) kendi hallerine bırakınız, Allah insanları birbirlerinden rızıklandırır”²⁰³ demekle bunu sağlamak istemiştir. Bu ve buna benzer hadisler, İslâm'da serbest rekabet hakkının varlığını ve gerekliliğini açıkça göstermektedir. İslâm'da asıl olan piyasanın tabii haline, kendi şartlarına bırakılmasıdır. O zaman herkes, serbest rekabet ortamında, kendi istidat ve kabiliyetlerine göre uygun yer edinir. Fiyatlar da arz ve talebe göre şekillenir.

Halk arasında dükkân veya fabrika gibi yerlerin el değiştirmesinde eski kiracısı tarafından alınan “hava parası” da İslam Hukuku açısından bir nevi komisyonculuk olarak değerlendirilir. Mısır'da geniş bir uygulama alanı olan bu işlem, halkın örfüne dayanarak, Maliki mezhebince caiz görülmesine karşın, Halil Gönenç'in tespitiyle, kiracının mülkü bir başkasına devredip (hiçbir karşılığı olmadan) parasını almaya hakkı yoktur.²⁰⁴

Günümüz şartlarına gelince üreticinin fiyat bilgisizliğinden yararlanarak malını elinden ucuza alan kimseler ilk devirlerdeki simsar ve komisyoncular gibi

---

²⁰¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 174, 178, 205, Nesei, **43 Kitabu'l-Buyu'**, Hadis No: 4611–4613, C. VIII, s. 288; Bu hadis için bkz. Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Ayni (855h./1451m.), **Umdetu'l-Kari**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut tsz., C. IV, s. 450–451.

²⁰² Muvaffaku'd-Din Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed İbni Kudame (620h./1223m.), **el-Muğni**, Beyrut 1984, C. IV, s. 431.

²⁰³ Müslim, **22 Kitabu'l-Buyu'**, 5, C. X, s. 134, Hadis no: 3781; İbni Mace, **14 Kitabu't-Ticaret**, Hadis No: 2175, 2176, C. II, s. 734; Ebu Davud, **19 Kitabu'l-İcare**, 11, Hadis no: 3445; Tirmizi, **14 Kitabu'l-Buyu'**, 13; Nesei, **43 Kitabu'l-Buyu'**, Hadis No: 4495 C. VII, s. 256.

²⁰⁴ Halil Gönenç, **Günümüz Meselelerine Fetvalar**, İlim Yay., İstanbul 1982, C. I, s. 124.

değerlendirilebilir. Ancak, günümüzde her bir şehir, adeta dünyanın her yeri, bir pazar konumunda olmuş, üreticiler ise mallarını anlaşılmış oldukları bayiler ve yetkili temsilcilikler aracılığıyla satmakta, çoğu zaman malın satış fiyatını da kendileri belirlemektedirler. Bazen bu temsilcileri de kendileri tayin etmekte, bir çeşit vekâlet vermektedirler. Bu şekilde çalışan kimseler ilk devirlerdeki simsarlara ve komisyonculara benzetilir işlem yasaklanırsa, ticari hayat içinden çıkılmaz bir hale gelir, adeta iktisadi hayat durur. İlk devirdeki şartların değiştiğini fark eden Tabiin müctehitlerinden İbni Sirin, Ata b. Ebi Rebah, İbrahim en-Nehai ve Hasan Basri, simsarın kiralınmasında bir mahzur görmemişlerdir. İbni Abbas “bu elbiseyi şu kadara sat, ne kadar fazla olursa o senindir derse bunda dinen bir mahzur yoktur” der. İbni Sirin ise “bunu şu fiyata sat, kâr senindir veya aramızda ortaktır derse, bu anlaşmaya bir engel yoktur” der.²⁰⁵ Yine Tabiin devri Hukukçularından Şa’bi ve Mücahid’in de bu şekildeki simsarlığa izin verdikleri, mezhep imamlarından Ebu Hanife’nin de caiz gördüğü nakledilir.²⁰⁶ Bu bilgilere göre bu günkü bayii ve temsilcilikler aracılığıyla yapılan satışlar, bir kiralama, bir vekâlet ve ticari bir akit (anlaşma) olarak kabul edilebilir. Bir hadiste “Müslümanlar anlaşmış oldukları şartlara uyarlar. Haramı helal kılan veya helâlî haram kılan şart müstesna”²⁰⁷ denilmektedir. Yapılan anlaşmalarda dinen sakıncalı unsurlar yok ise böyle bir ticari uygulamanın meşru olduğunda şüphe yoktur.²⁰⁸

Malı pazar dışında karşılamayla ilgili hadisler ve bunların dayalı olduğu olaylar, günümüz ekonomilerine hâkim bir nitelik taşımamakta, yerel veya istisnai olarak karşılanmaktadır. Malların tüketiciye ulaştırılması ile ilgili olarak, fiziki dağıtım kanalları oluşmuş ve bu kanalları kullanmak zorunlu hale gelmiştir. Pazarlama imkânı olmayan üretici, malını çoğu kere üretim yerinde satmaktadır. Özellikle tüm toplumun kullanımı için üretilen malların standartlaşması, dağıtım kanallarının çoğalması, pazarın büyümesi ve benzeri birçok sebeple malı fiziki olarak kabz etmeden satış zorunlu olarak uygulanmaktadır.²⁰⁹

---

²⁰⁵ Buhari, *37 Kitabu'l-İcare*, 14, C. III, s. 52.

²⁰⁶ Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, 390.

²⁰⁷ Buhari, *37 Kitabu'l-İcare*, 14, C. III, s. 52; Tirmizi, *15 Kitabu'l-Ahkâm*, 17, hadis no: 1350, C. IV, s. 567.

²⁰⁸ Benzer görüşler için bkz. Hamdi Döndüren, *İslâm'a Göre Acentelerin Temsil Yetkisi, I. Uluslar Arası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki meseleleri Kongresi*, Kombad Yay. Konya 1997, s. 132–134; Ömer Dinçer, age. s. 144–148.

²⁰⁹ Ömer Dinçer, *I. Uluslar Arası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki meseleleri Kongresi*, s. 188.

Ayrıca yukarıda nakledilen hadisler, dikkatlice incelendiğinde, bu gibi yasak ve tavsiyelerin ahlaki kurallar mı, yoksa kesin yasaklar mı olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu yasaklara uyulmadığı takdirde, akdin neticesinin ne olacağı, uymayanlara nasıl bir müeyyidenin uygulanacağı Hukuk kitaplarında ele alınmamıştır. Yasaklama, Peygamber devrine benzer şartlarda ve fiyatın oluşumuna suni müdahalenin yasaklanması şeklinde anlaşılabilir. Ayrıca toplumun menfaatini gözeten, üretici ve tüketiciyi koruyan, fiyatın, çarşı içi arz-talebe göre oluşmasını hedefleyen tavsiyeler olduğu da söylenebilir.

Bir birine zıtmış gibi görülen uygulamaları içinde barındıran bu konu, İslâm Hukuku'nun ticari hayatta neyi hedeflediği iyice tespit edildikten sonra, daha iyi anlaşılır. Hadisler, piyasanın serbesçe oluşumuna müdahaleyi engelleme, üretici ve tüketiciyi koruma yönündedir. Bu nedenle piyasa şartlarını olumsuz bir şekilde etkileyecek her türlü işlem yasaktır denilebilir.

B. TAZMİNATLAR

İslâm Hukuku açısından Vergi, Harç, Fon gibi devlete verilen giderler, Devletin bir hakkı, bir hizmetinin karşılığı olduğu için caizdir. İşçilere ödenen tazminatlar ise bir açıdan ödüllendirme, diğer açıdan anlaşmanın bir uzantısı kapsamında değerlendirilebilir. Sermaye sahibin, uzun süre emeğini kullandığı bir işçisine yaşlandığında -prensip olarak başka bir işte çalışamayacağı için- işinden ayrılacağı zaman verdiği gönüllü bir ikramiyesi olarak kabul edilebilir. Bir başka açıdan mesele ele alınırsa, bu gün çalışan kesim olsun, işveren kesimi olsun iş akdi yaparken, işten ayrılma durumunda ödenecek kıdem tazminatını bilerek ve kabullenerek anlaşma yapıyorlar. Bu açıdan kıdem tazminatı, iş akdinin bir parçasıdır ve sözleşmenin bir uzantısıdır denilmektedir.²¹⁰ Müslüman bir iş adamı ise Kuran ve Sünnet nasları gereği verdiği söze uymak zorundadır. Ayrıca işverenden kaynaklanan bir sebeple işine son verilen bir işçiye de verilen tazminat bu kapsamda değerlendirilir. Kuran ve Sünnet nasları genel çerçevede değerlendirildiğinde böyle bir ikramiyenin iş akdinin bir gereği, anlaşma olmadan verilen tazminat ise, bir bağış ve hibe kapsamında gireceği, böylece toplumsal dayanışmayı sağlayacağı için meşru olduğu sonucu ortaya çıkar.

---

²¹⁰ M. Cevat Akşit, *İş Hayatında kadının İstihdamı*, I. Uluslar Arası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki meseleleri Kongresi, Kombad Yay. Konya 1997. s. 59; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukuku'na göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat*, I. Uluslar Arası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki meseleleri Kongresi, Kombad Yay. Konya 1997, s. 116.

İş süresince işçiye verilen ikramiye ise, işçinin işini iyi yapmasının, disiplinli davranmasının, işyerinde olumlu davranışlar sergilemesinin, işyerine bir katkıda bulunması veya işi geliştirecek bir buluş, bir fikir ileri sürmesi gibi hallerde verilebileceği gibi; bayram, doğum, evlenme gibi nedenlerle ve kârlılığın artması gibi olaylara bağlı olarak da ödenmektedir. Bununla beraber ikramiye, kalifiye işçiyi işyerinde kalmaya özendirme veya ona herhangi bir sebeple para yardımında bulunma gibi amaçlara yönelik de olabilir. İslâm Hukuku'nda tüm bu sayılanlara karşı bir düzenleme ve yasaklama yoktur. İşveren tarafından böyle bir ikramiyenin verilmesi, belirtilen faydaları yanında, işçi ile işveren arasında güven ortamını oluşturmayı amaçlayan İslâm'ı diğer sistemlerden ayıran bir özelliktir. Ayrıca, işçilere ödenen ikramiye ve tazminatlar sermaye için bir gider, toplumsal refaha bir katkıdır denilebilir.

İktisadi hayatta tasarruf ve yatırım ile oluşan sermayenin daha da güçlenmesi ve büyümesi için diğer sermayelerle birleştiği ve bütünleştiği görülür. Şimdi İslâm Hukuku'nun sermaye birleşmelerine bakışına geçilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU'NDA SERMAYE BİRLEŞMELERİ

Bu bölümde İslâm Hukuku'nda sermaye birleşmeleri konusu, Hukuk'un kabul ettiği, geçerli saydığı (Meşru) ve Hukuk'un kabul etmediği, yok saydığı (Gayr-i meşru) birleşmeler temelinde ele alınarak incelenecektir.

I. İSLÂM HUKUKU'NDA MEŞRU OLAN SERMAYE BİRLEŞMELERİ

İslâm Hukuku'nun dayandığı temel kaynaklar olan Kuran ve Sünnet'te iktisadi hayatla ilgili genel ilkeler belirtilmiş olup, Ticari ve Hukuki ilişkilerin şekli, boyutu ve konusu toplumların şart ve ihtiyaçlarına bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğinden bu konuda ayrıntılı hükümlere çok az yer verilmiştir. Günümüzde İktisat ilmi içinde yer alan konular, genellikle İslâm Hukuku kitaplarının “Muamelât” bölümünde, çeşitli alt başlıklar altında işlenir. Şirketleşme konusu da, dayandığı temel ilkeler dışında, toplumlara, bölgelere ve dönemin şartlarına göre farklılıklar gösterebileceğinden, Kuran ve Sünnet'te genel esaslar dışında şirket hukuku ile ilgili ayrıntılı bilgiler ve hükümler yer almaz.

İslâm Hukuku'nda isimsiz akit anlayışı hâkim olduğundan, belli ilkelere uymak, temel yasakları ihlal etmemek kaydıyla insanların her tür ticari faaliyete girişmesi, farklı yapı ve işlevlere sahip ortaklıklar kurması doğal karşılanmış, hatta teşvik edilmiştir. Bununla beraber İslâm iktisadi hayatı içinde, şirketler önemli bir yer işgal ettiği için hukuk kitaplarımızda şirketlerin kuruluşu, konusu, işleyişi ve tasfiyesi gibi konular üzerinde geniş ve ayrıntılı bir şekilde durulmuş, oluşabilecek anlaşmazlık noktalarına yönelik tedbirler ve çözüm yolları belirtilmiştir.¹

İslâm Hukuku'nda şirketlerin kuruluşu, İslâm'ın ahlaki değerlerinin yanı sıra, ticari hayatta aldanma ve cehaletin önlenmesi gibi temel esaslara dayanır. İslâm toplumunda ticari faaliyetlerin, kurumların ve Hukuk ekollerinin gelişim seyrine paralel

---

¹ Benzer görüşler için bkz. Mustafa Tekin, “*Şirketler*”, *İktisat Yazıları*, Yaz-Güz 2000, Yıl: 2, Sayı: 4, s. 95.(Mustafa Tekin, “*Şirketler*”)

olarak şirketler hukuku ile ilgili ayrıntılı bir hukuk doktrini oluşmuş ve bu konu hukuk kitaplarımızda “Akd” ve “şirket” ana başlıkları altında işlenmiştir.

İslâm Hukuku’nda sermaye birleşmeleri, bir kâr elde etme amaçlı, ticari ortaklıklar şeklinde “Kâr amaçlı birleşmeler” ile kâr elde etme düşüncesi olmadan daha çok sosyal yardımlaşma amacına dayanan “Kâr amaçlı olmayan birleşmeler” ve tüm toplumun ortak olduğu “Kamu malları” şeklinde üç kısma ayrılabilir. Hukuk kitaplarımızda bu tür bir ayrıma gidilmemiş, şirket çeşitleri ayrı başlıklar halinde işlenmiş ve ortak noktalara işaret edilmiştir. Bu şekildeki bir ayırım konunun daha iyi açıklanmasına neden olacağı için tercih edildi ve konu bu çerçevede şekillendirildi.

Şirketler konusu Mecelle’de, kâr amaçlı “mülk şirketi” ve “akit şirketi” ile kâr amaçlı olmayan “ibaha şirketi” şeklinde üç bölümde ele alınarak (bütün iradi ve gayri iradi ortaklık türlerini içine alarak) tarif edilmiştir.² Aşağıda bu kısımlar, konunun anlaşılmasını sağlayacak bir şekilde ele alınacak, ayrıntılar temel hukuk kitaplarına bırakılacaktır.

A. KÂR AMAÇLI BİRLEŞMELER

Ortaklıklar kurarak şirketler halinde ticari amaçlı beraberlikler beşeri hayatın bir gereğidir. İnsanlar her devirde sermaye ve emeklerini birleştirerek ticari şirketler kurma ihtiyacını duymuşlardır. Tek kaldığı zaman zayıf kalan sermayeler bir araya gelince büyük güç kazanır ve daha büyük iş yapmaya zemin hazırlar. Toplumsal gelişme, fertlerin bir araya gelebilme, şirketleşebilme ve böylece büyük işlere girişebilme kapasitesine bağlıdır. Öyle işler vardır ki, ferdi teşebbüsü aşar ve bu yüzden toplum ondan mahrum kalır.³ Hatta devletler bile tek başlarına bir konuda başarılı olamayabilirler. Bu durumda devletlerin bir araya gelmesi, şirketleşmeleri kaçınılmaz olur. Avrupa ülkelerinin uzay çalışmalarında bir araya gelmeleri gibi. İslâm Hukuku’nda devletlerin bir araya gelmesi, şirketleşmeleri konusunda yasaklayıcı bir görüş ve hükme rastlanılmamaktadır.

İslâm Hukuku’nda kâr amaçlı birleşmeler “şirket” adı verilen ortaklık türleri ile gerçekleşir. Şirket, sözlükte karışmak, iki kişinin payının birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde karışması anlamına gelir. Sonra bu kelime mecâzi olarak karışmanın sebebi olduğundan, şirket akdi için kullanılmaya başlandı. İslâm Hukuku’nda şirket, “birden

---

² Bkz. **Mecelle**, s. 207, md. 1045.

³ İbrahim Canan, **Hadis Ans.**, VII, 281.

fazla kimselere bir şeyin ait olması ve onların bu şeyle başkalarından ayrılmış olmalarıdır.”⁴ Bunun yanı sıra İslâm Hukuku kitaplarında “ortaklığı çağrıştıran” her konu “şirket” kavramı içinde ele alınıp incelenmiştir.⁵

İslâm Hukuku’nda kâr amaçlı şirketler, esas bakımından iki kısma ayrılır: Mülk ortaklığı ve Akit (sözleşme) ortaklığı.

Mülk ortaklığı, veraset yoluyla ortak bir mala sahip olma, bir malı ortaklaşa satın alma, bir malın birkaç kişiye ortaklaşa bağışlanması ve malların ayrılmaları mümkün olmayacak şekilde karışması gibi ihtiyari veya gayri ihtiyari bir sebeple, bir mal veya hak üzerinde meydana gelir. Mesela: sıvı maddelerin birbirlerine karıştırılmasıyla meydana gelen ortaklık gibi.⁶ Bu tür ortaklıkta ortaklar, mülkleri üzerinde müştereken tasarrufta bulunabilirler. Fakat her ortak diğerine karşı yabancı durumda olduğundan, diğer ortağın izni olmadan yalnız başına tasarruf hakkına sahip değildir. Müşterek malın geliri ortaklar arasında hisselerine göre taksim edilir. Zarar da hisseleri ölçüsünde ortaklara yüklenir. Hisse oranından fazla kârı öngören şartlar geçersizdir.⁷

Konumuz ile ilgili olan akit ortaklığı ise, icap ve kabul esasına dayanan, sermaye ve kâr konularını içine alan, sözleşme ile meydana gelen bir ortaklıktır. Ortaklıklarda sermaye unsuru nakit olabileceği gibi emek ve kredi de olabilir. Bu tür ortaklıkta da kâr maktu (belli bir miktar) olarak veya sermayenin belli bir yüzdesi olarak değil, teşebbüs sonunda doğacak kârın belli bir oranı veya yüzdesi şeklinde tespit edilir. Her ortak kâr ve zararda ortaktır. Akit şirketlerinde her ortak, diğer ortağın vekili olarak sermayeyi şirketin gayesi doğrultusunda kullanma ve çalıştırma hakkına sahiptir.⁸ Çünkü başkasının malı üzerindeki tasarruf ancak vekâlet ile olur. Ortaklar birbirinin vekilidir ve şirket sermayesinde tasarrufa bu hak ile sahip olurlar.

Konumuzla ilgili olan akit ortaklığı dört kısma ayrılır:

- (a) Sermaye ortaklıkları (Şirketü’l-Emval)
- (b) Emek-Sermaye ortaklığı (Mudarebe)
- (c) Emek ortaklığı (Şirketü’l-A’mal)

---

⁴ **Mecelle**, s. 207, md. 1045; Şirket ve Şirketler konusunda geniş bilgi için bkz. Serahsi, **Mebcut**, XI, 161 vd.; İbni Abidin, VI, 362 vd.; Zuhayli, VI, 73 vd.

⁵ Osman Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, Marifet Yay. İstanbul 1981, s. 117.(Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**)

⁶ **Mecelle**, s. 209, md: 1060; Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, 128 vd.; Özsoy, **Özel finans Kurumları**, 51.

⁷ Çeker, **Fıkıh Dersleri 1**, 280.

⁸ **Mecelle**, s. 273, md. 1333.

(d) İtibar (kredi) ortaklığı (Şirketü'l-Vucuh)

Konumuzla direk ilişkisi olmadığından, yani maddi sermaye unsuru bulunmadığından ortaklık çeşitlerinden emek ortaklığı ve itibar ortaklığına girilmeyecek, konu geniş anlatımlı İslam Hukuku kitaplarının ilgili bölümlerine bırakılacaktır.

1. Sermaye Ortaklığı

İslâm Hukuku'nda “Şirketü'l-Emval” olarak isimlendirilen bu ortaklık türü, ortaklardan her birinin belli bir miktar sermaye koyup, bununla yapacakları ticaretten doğacak kârı, paylaşmak üzere kurdukları ortaklıktır.⁹ Şirkette sermayenin nakit kabilinden olması şarttır. Aynı zamanda bu sermayenin şirkete peşin olarak teslim edilmesi şartı da vardır. Peşin değil de başkasının zimmetinde olan alacak, şirkete sermaye olamaz.¹⁰

“Muşaraka” adı da verilen bu ortaklık türünde, her iki tarafın koydukları sermayelerin eşit olma şartı yoktur. Sonuçta elde edilen kâr, anlaşma esaslarına göre paylaşılırken, zarara sermaye oranları ölçüsünde katlanılır.¹¹ Bu şirkette kâr kazanma sebebi, sermaye yani mal'dır. Her ortak sermayesi oranında kâr alır. Ortaklardan birisi sermayenin yanı sıra emek veya sorumluluk katkısında bulunmuşsa, bu ortağın kâr yüzdesi daha yüksek olabilir. Bu ortak diğer ortaktan kâr yüzdesinin fazla kısmını emeğine karşılık almış olur. Şirketin zararı söz konusu olursa bu zarar, sermaye oranlarına göre ortaklara yansır.¹²

Diğer ortaklık türlerinde de olduğu gibi, şirketin konusu, süresi, faaliyet alanı ve kârın dağılımı, şirket kurulurken konuşulur ve karara bağlanır. “Müslümanlar (anlaştıkları) şartlar üzerinedirler ”¹³ hadisi gereğince üzerinde anlaşılan şartlar her ortağı bağlar. İleriki aşamalarda bu şartlardan herhangi birisinde orataya çıkan anlaşmazlık, şirketin fesh sebebidir.

İslâm sermaye ortaklığı ile küçük sermaye birikimleriyle yatırım yapamayacak kimseleri bir araya getirmeyi, atıl duran sermayeyi ekonomik hayata çekmeyi

---

⁹ **Mecelle**, s. 272, md. 1332.

¹⁰ **Mecelle**, s. 274, md. 1338 vd.

¹¹ **Mecelle**, s. 281, md. 1367, 1369; Hamdi Döndüren, **Delilleri ile Ticaret ve İktisat İlmihali**, Erkam Yay., İstanbul 1993, s. 607. (Döndüren, **İlmihal**)

¹² Çeker, **Fıkıh Dersleri 1**, 287, 288.

¹³ Buhari, **37 Kitabu'l-İcare**, 14, C. III, s. 52; Tirmizi, **15 Kitabu'l-Ahkâm**, 17, hadis no: 1350, C. IV, s. 567.

amaçlamıştır. Bu şekilde birden fazla ortak ile kurulan sermaye şirketinin hem topluma, hemde sermaye sahiplerine yararı olmuştur.

2. Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudarabe)

Mudarebe, İslâm öncesi Arap toplumunda bilinen ve Hz. Peygamber'in daha sonra evlendiği Hz. Hadice'nin malıyla yaptığı ticarete uyguladığı bir ortaklık türü olarak bilinir. Kur'an'da anlatılan, Hz. Musa'nın Şuayb peygamber ile yapmış olduğu anlaşma¹⁴ da bu ortaklık türü olarak değerlendirilebilir. Mudarebe veya diğer adı ile "Kırad"¹⁵ in meşruiyeti hakkında fakihler arasında ittifak olmasına rağmen, Mahmud Ebu Suud'un tespitiyle bu konuda, İbni-i Mace'de yer alan bir hadisten başka peygambere dayandırılan bir şey yoktur.¹⁶

İslâm Hukuku'nda mudarebe,¹⁷ bir taraftan sermaye, diğer taraftan da bu sermayeyi işletmek suretiyle kurulan kâr ortaklığı sözleşmesidir. Bir çeşit emek-sermaye ortaklığı olan bu şirket çeşidinde sermaye sahibine Rabbü'l-Mal, işleticiye (müteşebbise) ise Müdarib denir.

Sermaye sahibi, sermayesini işletmeciye teslim ederken ona sermayeyi belirli bir yerde işletme, belirli bir mala yatırma veya belirli bir kimse ile alış-veriş yapma yahut belirli bir süreyle çalışma şartını getirebilir. Ancak İmam Şafii belirli bir süre tayininin mudarebe akdini fasit kıldığı görüşündedir.¹⁸

Meydana gelecek kazancın nasıl bölüşüleceği sözleşme anında taraflarca belli bir oran şeklinde belirlenmek zorundadır. İşletme kârının aralarında yüzde hesabıyla veya yarı yarıya yahut üçte bir, üçte iki şeklinde bölünmesi şarttır. Taraflardan birisi için öngörülen maktu (belirli) bir pay faiz sayılır. Yine kârın tamamı iki ortaktan birine şart koşulursa, mudarebe olmaz. Çünkü kârın hepsi mudaribe ait olursa, sermaye sahibi ise ona ödünç vermiş olur; kârın hepsi sermaye sahibine ait olursa, mudarip bir vekil mahiyetinde olarak sermaye sahibine bağışta bulunmuş olur. Mudarebe ortaklığında, sermayenin geçerli nakit bir para olması, akit sırasında sermayenin miktarının bilinmesi ve mudaribe teslim edilmesi, kârın her iki taraf arasında orantılı olması, kâr

---

¹⁴ Kasas, 28/26–29.

¹⁵ Mudarebe'ye, Mukarada ve Mucazat ismi de verilmektedir. Bkz. Çeker, **Fıkıh Dersleri 1**, 301.

¹⁶ Mahmud Ebu Suud, "*Para faiz ve Mudarebe*", 62.

¹⁷ Mudarebe konusunda geniş bilgi için bkz. Serahsi, **Mebcut**, XXII, 31 vd.; Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, 247 vd.

¹⁸ Alauddin b. Mesud el-Kasani (587h./1191m.), **Bedaiu's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'**, Kahire tsz. C. VI, s. 99. (Kasani)

nispetlerinin önceden tespit edilmesi, kâr oranlarının sermayenin değil, teşebbüs sonunda elde edilen kazancın oranı olması gibi şartlar vardır.

Şartları tam ve sahih olan mudarebe sözleşmesinde ortaya çıkan zarar, kâr miktarından düşülür. Zarar, kârı götürüyorsa, sermayeden düşülür. Bu ortaklığa emeğini koyan ortağın mali durumu sermaye koyana göre iktisaden daha zayıftır. Eğer sermayeye, emek sahibi ortağın kusuru olmaksızın bir zarar gelirse, bu zararı sermayeyi koyan ortak çekecek, emek sahibi ise bu durumda ortaklığa koyduğu emeğin karşılığını alamamış olacaktır. Bu demektir ki, mudarebede bütün mali kayıplar sermaye sahibi tarafından karşılanır, sermaye sahibi sermayesinden zarar ederken, mudarib (müteşebbis) ise emeğinden zarar etmiş olur. Her hangi bir sebeple mudarebe akdi bozulursa, mudarib işçi yerine geçer ve çalıştığıının karşılığını, emsal ücret şeklinde alır. Mudarebe sözleşmesi sermaye sahibinin veya mudaribin ölmesi, sermaye sahibinin İslâm dininden çıkıp, yabancı devlet uyruğuna geçmesi halinde bozulur. Ancak, Mudaribin İslâm'dan çıkması ile akid batıl olmaz, devam eder.¹⁹

Kâr ortaklığı esaslı üzerine kurulan mudarebe şirketi ile İslâm, emek ve sermaye sahiplerini bir araya getirmeyi amaçlamış, karşılıklı güven ve yardımlaşma ile toplumda zıtlığa hazır olan bu iki gurubu barıştırmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda ne emek sahibini elde edeceği cüz'i gelire, ömür boyu ancak zaruri ihtiyaçlarını karşılar bir vaziyette bırakmış, ne de sermaye sahibini aşırı kazançlarla toplumdan uzaklaştırmıştır. Kârı, emek ve sermaye sahipleri arasında paylaştırarak toplumda sosyal dengeyi kurmuş, sermayenin gelirini topluma dağıtmıştır.

Kâra katılma şekilleri, emek ve sermayenin birlikte korunmasında ve ikisi arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde etkin araçlardan birisidir. Günümüzde işçiye işletme kârlarından bir pay verilmesi halinde emeğin verimliliğinde önemli bir artış olacağı ileri sürülmektedir.²⁰ İşçi, kârdan bir pay alacağını bilirse daha verimli çalışacak ve üretimi arttırmak için elinden geleni yapacaktır. İşçi, makineleri büyük bir itina ile kullanacak ve üretimi arttırmak için hammadde ve yarı mamul maddeleri kullanırken ekonomik davranacaktır.

Mudarebe akdinin birçok İslâm iktisatçısı tarafından alternatif bir model olarak ileri sürülmesinin yanında, günümüzde de ortaya çıkan bir problemi belirtmekte yarar vardır. Bu problem, ortaklıktaki sermayenin kaybının güvence altına alınmaması konusudur. Mudarebe akdi için geçmişte ciddi bir eksiklik olarak ortaya çıkan bu

¹⁹ Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, s. 323–329; Özsoy, **Özel finans Kurumları**, s. 48–49.

²⁰ Afzalu'r-Rahman, **Siret Ans.**, II, 457.

durum, günümüzde de bu akdi yapacak sermayeci için caydırıcı, en azından cesaret kırıcı bir rol oynamaktadır.²¹ Bu sebeple mudarebe akdi yapılacak kişilerin iyice seçilmesi, denetiminin bağımsız kuruluşlar veya devlet organlarınca yapılması yararlı olacaktır.

Günümüzde, anlatılan bu isimli şirketlerin dışında, şekil bakımından birbirine benzer, isimleri farklı çeşitli ortaklıklar kurulmaktadır. İslâm Hukuku'na göre: Karşılıklı rızaya dayalı, kuruluş ve işleyişinde belirsizliğin olmadığı, şirketin faaliyet alanı belli, bu alan da dinen meşru, aldatma ve aldanmanın olmadığı bir şirket, hukuken geçerli bir ortaklıktır. Ortaklığın emin olması, sermayenin nasıl kullanılacağı, kâr dağıtımının önceden tespit edilmiş olması ve faizden kaçınılması gibi hukuk kitaplarında yasaklanan şartlar da ortaya konulduktan sonra şirketin adının Anonim, Limitet veya yeni ortaya çıkacak bir isimlendirme olmasında bir fark yoktur. Bu sınırlar ve çerçeve içinde kurulacak herhangi bir şirket İslâm Hukuku'na uygun olacaktır.²²

Batı toplumunda farklı yapı ve işlevlere sahip ticari ortaklıklar toplumda sermaye birikimine ve köklü yatırımların yapılmasına ve sonuçta bu toplumların ekonomik yönden gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Müslüman toplumlarda da mevcut yeni şart ve imkânlarla göre yeni ortaklık türlerinin geliştirilmesine, ferdiyetçi teşebbüslerin yerini ortaklaşa yapılan faaliyetlere terk etmesine ciddi ölçüde ihtiyaç vardır. Bunun için, günümüz gelişen şart ve imkânları doğrultusunda işgücü ve sermayelerin birleşip daha köklü yatırımlara yönelen yeni ticari ve ekonomik organizasyonlara gidilmesi kaçınılmaz görünmektedir.²³ Bireysel davranış ve ticari faaliyetlerin hâkim olduğu günümüz İslâm dünyasında, küçük çapta sermaye ve işgücü imkânına sahip bireylerin sermayelerini birleştirip daha köklü yatırımlara girmeleri teşvik edilmeli, ekonomik gelişme sağlanmalıdır.

3. Zirai Ortaklıklar

Zirai ortaklıklar konusu, sermaye konusu ile direkt irtibatı olmasa da, sermayenin oluşum ve birleşim sürecine katıldığı için burada kısaca bahsedilmesinde yarar vardır. Bu tür ortaklık, toprak sahibi ile onu işleyecek kimse arasında kurulan, ürünün

---

²¹ F. Gedikli, “Galata Şer’iyye Sicillerinde Mudarebe-Karz İlişkisi”, İstanbul Araştırmaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, Sayı: 4, Kış 1998, s. 127.

²² Benzer görüşler için bkz. Ömer Dinçer, **I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Müzakere metni, 109.

²³ Benzer görüş için bkz. Mustafa Tekin, “Şirketler”, 45.

paylaşımını amaçlayan bir ortaklık şeklidir. Hadislerde işletilebilecek toprak sahiplerinin topraklarını belli bir ücret mukabili kiraya vermeleri kınanmış ve toprağın atıl bırakılmayıp işletilmesi tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber sahabelen Züheyr'e topraklarını nasıl işlettiklerini sormuştu. Züheyr verdiği cevapta, sulak tarafın ürünü kendilerine, geri kalan yerlerin ürünü de kiracı çiftçiye kalmak üzere yahut önceden tespit ledilen sabit bir ölçek mukabilinde tarlalarını işlettiklerini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "...Öyle yapmayınız. Tarlalarınızı ya kendiniz ekiniz yahut başkalarına ücretsiz verip ektiriniz, bunu da yapmazsanız tarlanızı boş tutunuz."²⁴

Buna benzer diğer hadislerde ise tarlanın boş bırakılması kınanmış ve "Kimin yeri varsa, onu ya hibe etsin yahut emaneten versin"²⁵ denilmiştir. Rafi' b. Hadic şöyle anlatır: Resulullah zamanında araziyi üçte bir, dörtte bir ve belli bir miktar mahsul karşılığında kiraya verirdik. Bir gün amcalarımdan biri (yukarıda geçen Züheyr) gelerek Hz. Peygamber'in bu uygulamayı yasakladığını ve araziyi ya sahibinin bizzat işletmesini veya başkasına ektirmesini emrederek, arazinin kiraya verilmesini ve bunun dışındaki usulleri hoş karşılamadığını söyledi.²⁶ Sahabelen Cabir, "Resulullah topraktan kira veya pay alınmasını yasakladı"²⁷ diyerek, Hz. Peygamber'in, mutlak bir ifadeyle, toprağın kiraya verilerek ondan kira veya üründen pay alınmasını yasakladığını ifade etmiştir.

Bu hadislerden anlaşıldığı üzere İslâm'da toprağın işletilmesi konusunda üç usul vardır: Toprak sahibinin toprağını bizzat kendisinin işlemesi, kendisi işlemeyecekse bir mümin kardeşine hibe etmesi veya karşılıksız işletirmesi ve toprağın boş bırakılmaması.²⁸ Bunun dışındaki kişileri geniş toprak ağalığına götürecek, tarlada çalışabilecek kişileri sürekli zayıf düşürecek tüm usuller yasaklanmıştır.

Daha sonraki dönemlerde "Zaruret prensibi" gereği ziraat ortaklıklarına, İmam Ebu Yusuf cevaz vermektedir. Ebu Hanife'nin hurmalık ve diğer meyveliklerde, tarım arazilerinde üçte bir, dörtte bir gibi oranlarla Musakat ve Muzaraa ortaklığına kerih görmesine karşılık, Ebu Yusuf, mudarebeye benzettiği bu akitleri caiz görmektedir. Şöyle ki, sermayeye benzettiği toprağın sahibini rabbu'l-mal (sermaye sahibi) ve onu emeği ile işleyen ortakçıyı da mudarip (işletmeci) olarak düşünmektedir. Böylece bir

---

²⁴ Kamil Miras, **Tecrid-i Sarih**, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, C. VIII, s. 168-169, Hadis no: 1057.

²⁵ Müslim, **10 Kitabu'l-Musakat**, 17, C. X, s. 172.

²⁶ Müslim, **10 Kitabu'l-Musakat**, 18, C. X, s. 174.

²⁷ Müslim, **10 Kitabu'l-Musakat**, 17, C. X, s. 172.

²⁸ Özsoy, **Özel finans Kurumları**, 47.

yandan üretim faktörlerinden toprağın atıl kalmasını engelleyebilecek bir uygulamaya imkân verilmekte diğer yandan da emeğe istihdam imkânı sağlamaktadır.²⁹

Tarlada uygulanacak zirai işlem açısından değişik şekillerde isimlendirilen zirai ortaklıklar, İslâm Hukuku'nda başlıca üç şekilde ortaya çıkar.

a) Muzâraa

Ebu Hanife dışındaki imamlarca bir şirket olarak kabul edilen³⁰ Muzâraa, bir taraftan toprak (tarla), diğer taraftan emek (ekip biçme) olarak, elde edilen mahsulü aralarında bölüşmek üzere yapılan bir ortaklık akdidir. İcap ve kabul ile gerçekleşir. Sözleşme yapılırken ne ekileceğinin beyan edilmesi şarttır. Çiftçiye, ne isterse ekebileceği şeklinde genel bir yetki de verilebilir.³¹

Çiftçinin hissesini belli bir oran (yüzde) şeklinde belirlemek şarttır. Hissesi belirlenmemişse yahut çıkan mahsulden değil de başka bir şey tayin edilirse veya mahsulden şu kadar ölçek diye kesinleştirilirse, muzâraa akdi sahih olmaz. Aksi halde faiz ilişkisi ortaya çıkar. Arazinin ziraata elverişli olması ve çiftçiye teslim edilmiş olması şarttır. Bu şartlardan biri bulunmadığı takdirde muzâraa bozulur ve mahsul sözleşmedeki şartlara göre bölünür.³²

b) Musâkat

Musâkat, bir taraftan ağaç (bahçe), diğer taraftan bunların sulama ve bakım işçiliğini yaparak meydana gelen meyvelerin taraflar arasında bölünmesi esası üzerine kurulan bir ortaklıktır. Musâkat'taki ağaç veya bahçe tabirinin içine meyveli olsun, olmasın bütün ağaçlar ve sebzeler girer.³³ Buna göre ağaç ekili bir tarlada yapılan ortaklık musâkat olabildiği gibi, yeşil sebzelerden oluşan bir bahçede de musâkat akdi

---

²⁹ Bkz. Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib (182h./798m.), **Kitabu'l-Harac**, (Çev. Ali Özek) Fakülteler Mat. İstanbul 1970, s. 96–99. (Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**); Cengiz Kallek, “*Ebu Yusuf'un İktisadi görüşleri*”, **TDV İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1, 1997, s. 9.(Kallek, “*Ebu Yusuf'un İktisadi görüşleri*”)

³⁰ İbnu'l-Humam, **Fethu'l-Kadir**, VIII, 32.

³¹ Kal'aci, “*Şirket*”, C. II, s. 1148; Muzaraa hakkında geniş bilgi için bkz. Bilmen, **Kamus**, VII, 123 vd.; Zuhayli, VII, 115 vd.

³² Kamil Miras, **Tecrid-i Sarih**, VIII, 684, 693-694.; Özsoy, **Özel Finans Kurumları**, 50.

³³ Bilmen, **Kamus**, 127.

kurulabilir. Hüküm bakımından müzararada geçerli olan şartlar müsakatta da geçerlidir.³⁴

c) Mugârese

Boş araziye ağaç dikmek ve elde edilecek üründen belli bir miktarı toprak sahibine vermek üzere yapılan bir tür zirai ortaklıktır.³⁵ Bu zirai ortaklık türünde de diğer zirai ortaklık türlerindeki şartlar aynen geçerlidir.

Görüldüğü gibi zirai ortaklık türlerinde tarla sahibi olmayan emek sahibi ile tarlası olan ve işleyemeyen kimselerin bir araya gelmesi amaçlanmıştır. Böylece yeni istihdam alanları açılmış, atıl gurumdaki geniş tarlalar ekonomiye kazandırılmış, geliri kısıtlı olan çalışabilecek durumdaki kimselere bir kazanç, topluma da bol ve çeşitli ürün sunulmuş olacaktır. Sonuçta toplumun her kesimi kazançlı çıkacak, sosyal refaha bir katkı sağlanacaktır.

4. Beytü'l-Mal İle Yapılan Ortaklıklar

İlk İslâm devletlerinde hazinenin başında bulunan Halife, gelirleri toplamak dahil her şeyden sorumluydu. Toplanan bu gelirler, Beytu'l-Mal'de birtiriliyor, Halifenin gözetiminde gerekli yerlere sarf ediliyordu. Asr-ı Saadet'te günümüzdeki merkez bankası veya hazinenin görevlerine benzer işlevler gördüğü anlaşılan Beytü'l-Mal'in, devlet başkanının yetki ve sorumluluğunda iç borçlanmaya gittiği yahut özel şahıslara çeşitli tüketim, yatırım ve ticari krediler verdiği bildirilmektedir.³⁶ Basra valisi Ebu Musa el-Eş'ari tarafından Hz. Ömer'in oğulları Abdullah ve Ubeydullah'a verilen paranın sahabe tarafından ticari ortaklık olarak değerlendirilmesi³⁷ bu konu için güzel bir örnektir. Bu uygulama devlet hazinesine ilave gelir sağlamak için tasvip ve tavsiye edilmiştir. İbni Hanbel'in, bunun hazineye ek gelir sağlama açısından zorunlu olduğunu söylediği nakledilir.³⁸ Bu işlem, sosyal harcamalarında hazineye kaynak sağlama açısından da gereklidir.

---

³⁴ Musâkat hakkında geniş bilgi için bkz. Bilmen, **Kamus**, 127 vd.; Zuhayli, VII, 129 vd.

³⁵ Mehmet Erdoğan, "**Mugarese**", **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü**, s. 319; Mugarese Hakkında geniş bilgi için bkz. Zuhayli, VII, 147 vd.

³⁶ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa ilişkisi**, 76.

³⁷ Malik bin Enes (179h./795m.), **el-Muvatta' Kitabu'l-Kiraz**, 1, s. 518, Darü İhyai Ulum, Beyrut 1988m./1408h. (Malik b. Enes, **Muvatta**)

³⁸ Muhammed İkbâl Encüm, **İslâm'da Gelir ve Servet Dağılımı**, 93.

İslâmi bir finans kurumu olarak çalışan devlet hazinesinin, adil ferdi gelir ve servet dağılımını sağlamada bir rol üstlenmesi ilgi çekicidir. Çeşitli üretim ve yatırım faaliyetleri devlet hazinesince desteklenince hem hazineye bir gelir sağlanır, hem de toplumda diğer şirketlerle oluşturulmak istenen hedeflere ulaşılabilir. Fertlerin tek başlarına yapamayacakları büyük yatırımlar devlet eliyle gerçekleştirilir, tüm toplumun faydalanması sağlanır. Böylelikle büyük sermaye gücü fertlerin değil, devletin kontrolünde olmuş olur.

B. KÂR AMAÇLI OLMAYAN BİRLEŞMELER

İslâm Hukuku'nda görülen bütün sermaye birleşmelerinde bir menfaat veya kâr gayesi güdülmez. Ferdi ve toplumsal refahı sağlamak için veya yalnızca Allah rızasını ve Ahiret sevabını umarak yapılan gelir transferleri bu kısımda değerlendirilebilir. Bu birleşmelerden Miras, Vasiyet ve Hibe şeklinde yapılan trasferde mülkiyet tamamen karşı tarafa intikal eder. Karz-ı hasen, Ariyet ve Bida'a gibi diğer şekil ile mülkiyet tamamen değil de geçici olarak karşı tarafa intikal eder. Bu nedenle konu, tam mülkiyet ile oluşan sermaye birleşmeleri ve geçici mülkiyet ile oluşan sermaye birleşmeleri açısından ele alınıp incelenecektir.

1. Tam Mülkiyet ile Oluşan Sermaye Birleşmeleri

Bu tür sermaye birleşmelerinde malın mülkiyeti tamamen karşı tarafa geçmekte, Şari (hüküm koyan) tarafından getirilen hukuki bir zorunluluk ve ölüm nedeniyle artık geri dönüş imkânı bulunmamaktadır.

Bu tür birleşmeler "Miras", "Vasiyet" ve "Hibe" şekillerinde gerçekleşir. Bu konular, sermaye unsurunu içerdikleri için, ayrıntılara girilmeden anlatılması konunun açıklanması açısından uygun olacaktır.

a) Miras

Mülkiyetin tamamen diğer bir şahsa veya şahıslara geçtiği sermaye birleşmelerinden en çok görüleni mirastır. Miras, "kişinin vefatından sonra, geriye bıraktığı malın en yakınlarına intikalidir."³⁹ Kendisine miras kalan kişi, bu malı, kendi

---

³⁹ Abdülkerim Hatib, *Siyasetü'l-Maliye fi'l-İslâm*, 102.

birikimine katarak sermayesini büyütür, iktisadi hayatta var ise sıkıntısını giderir veya maddi gücünü arttırır. Yaşlanan kişi açısından olaya baktığımızda, kişinin ömrü boyunca çalışıp biriktirdiği malın, ölümünden sonra başka bir kişiye geçmesi ona zor gelebilir. Fakat mirasın kalacağı kimseler, en yakınları olunca durum değişir. Hatta eşi ve evladı gibi en yakınlarına daha iyi bir gelecek bırakmak için ömrünün sonunda yapacağı bir takım işleri yapmaz, hatta biraz da tutumlu olur. Çünkü evladı onun canından bir parça gibidir.

b) Vasiyet

Tam mülkiyet ile oluşan, sermayenin birleşme yollarından ikincisi ise vasiyettir. Sözlük anlamı “eklemek”tir.⁴⁰ İslâm Hukuku’nda “Bir malın veya menfaatin ölümünden sonraya izafetle bir şahsa veya bir hayır cihetine teberru yoluyla yani meccanen (karşılık beklenmeden) temlik edilmesidir.”⁴¹ Hukuken vasiyet, kendilerine miras düşmeyen kimselere yapılabilir ve vasiyet edilen mal, kesin bir kural olarak geriye bırakılan malın üçte birini geçemez.

Vasiyet, Kuran’da ve sünnette tavsiye edilmekte ve kendilerine miras düşmeyenler için bir “hak” olarak nitelendirilmektedir.⁴² Kişinin yakınları veya hayatta iken kendisinden maddi bakımdan destek gören kimselere, ölümünden sonra herhangi bir zarar görmemeleri için tavsiye edilen bir davranıştır. Sermaye açısından düşünülürse, üretim veya ticari sermayesi olmayan bir kişiye, herhangi bir menfaat beklenmeden, ölümünden sonra mirasının üçte bire kadar olan bir kısmını bırakmasıdır. Yapılan bu vasiyet ile kişiye iktisadi olarak destek olunur.

İslâm öncesi Cahiliye döneminde miras ve vasiyet neredeyse bir zülüm aracı olarak kullanılmaktaydı. Cahiliye Arapları, mallarının dağılmasını ve başka ailelere intikalini istemiyorlar, miras ve vasiyette kadınlara herhangi bir mal bırakmayıp erkeklere bırakıyorlardı. Erkeklerden ise özellikle savaşacak kimseler tercih ediliyordu. İslâm bir din olarak geldikten sonra bu konularda hak ve adalet ölçüsünde yeniden bir düzenlemeye gitti. İnsanların mirastaki paylarını belirleyen ayetlerin inişi ile Allah, kadın ve erkeği miras alma yani ölen kimseye mirasçı olma konusunda eşit tuttu. Yalnız erkeğe kadının iki katı hisse vermesinin sebebi, İbn Kesir’in belirlemesiyle erkeğin

---

⁴⁰ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi*, VIII, 170.

⁴¹ Erdoğan, “*vasiyet*”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, 477.

⁴² Kaf, 51/19.

nafaka temin mecburiyeti ile ailenin sıkıntılarını yüklenmeleri yanında ticari hayatta yer alan kimseler oldukları için sermayelerini arttırmak, kazancına yardım etmek nedenlerinden dolayıdır.⁴³ Durumu güçlenen bir erkek sonuçta bu gelirini yine ailesine harcayacak, sonuçtan kadın ve tüm aile fertleri faydalanacaktır.

İslâm Hukuku'nda miras ve vasiyet, sermayenin birleşmesinden daha çok dağılımında etkin bir rol oynamaktadır. Çünkü bir kişinin elindeki birikim ölümü ile birden fazla kişiye intikal etmekte ve sermaye dağılmaktadır. Bu açıdan miras ve vasiyet kurumu, sermayenin tabana yayılmasında ve sosyal refahın yaygınlaşmasında daha etkin olmaktadır.

c) Hibe

Eski tabirle Atıyye ve bahşiş olarak da kullanılan hibe kelimesi hukuken “Bir malı, bir kimseye hayatta iken, bedelsiz olarak derhal temlik etme” anlamına kullanılır. İcab ve kabul ile mün'akit (geçerli), kabz (ele geçirme) ile tamam olur.⁴⁴

Hibe, vasiyette olduğu gibi bir kişiye bir menfaat beklemeden yapılan sermaye intikalidir. Şu farkla ki hibe'de sermaye kişinin ölümünden önce, daha hayatta iken diğer bir kimsenin mülkiyetine geçmektedir. Bu sebeple vasiyette şart koşulan konular hibede aranmaz. Kişi hibesinden dönemediği gibi bir mal ve menfaat karşılığı da hibe yapamaz.⁴⁵

Hibe ile diğer bir şahsa para veya bir mal intikali olmakta, konu açısından bakılırsa sermaye birleşmekte, yatırım yapacak sermayesi olmayan ihtiyaç sahibine veya sıkıntılı bir durumda olan bir kimseye, bir menfaat beklenmeden destek olunmaktadır.

2. Geçici Mülkiyet ile Oluşan Sermaye Birleşmeleri

Bu kısımda açıklanacak olan sermaye birleşmeleri ile mülkiyet karşı tarafa intikal etmemekte, kendisine mal veya sermaye verilen kimse bu sermayeden geçici bir süre yararlanmaktadır. Kendilerine sermaye verilen kimseler genellikle fakir, yoksul ve

---

⁴³ İbni Kesir, **Tefsir**, I, 362.

⁴⁴ Kal'aci, **“Hibe”**, II, 1924; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü**, **“hibe”** md., s. 154. Hibe konusunda geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Şener, **İslâm Hukuku'nda Hibe** (Yayınlanmış Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 162, Ankara 1984.

⁴⁵ Abdülkerim Hatip, **Siyasetü'l-Maliye fi'l-İslâm**, 109.

ihtiyaç sahibi kimselerden oluşmaktadır. İslâm dini bu tür sermaye birleşmelerini sosyal bir yardımlaşma olarak tavsiye etmiş, ayet ve hadislerde çeşitli manevi ecirler vaat etmiştir.

Bu şekil sermaye birleşmeleri, ençok “Karzı Hasen”, “Ariyet” ve “Bida’a” şeklinde gerçekleşmektedir. Bu başlıklar altında kar amacı güdülmeden bir sermaye birleşmesi gerçekleştiği için, ayrıntılara inilmeden ele alınması, konunun açıklanması açısından uygun olacaktır.

a) Karzı Hasen (Karşılıksız Para Borcu)

Karz, sözlükte kesme, parçalama anlamına gelir. Terim olarak “faydalanmak ve sonradan bedelini geri ödemek üzere birisine bir miktar malı vermektir.”⁴⁶ Dilimizde borç kelimesi ile karşılık bulan karz kelimesi, Kuran’daki ifade şekliyle meşhur olmuştur. Karzı Hasen⁴⁷ olarak ifade edilen bu kelime, anlam olarak “güzel borç” demektir. Birine sermaye vererek ticaret yapmasını sağlama⁴⁸ anlamına da gelen karz, faizin yasaklandığı ve kötü bir borç olarak kabul edildiği İslâm toplumunda, bir dayanışma, bir yardımlaşma, (bu günkü iktisadi anlamda) bir kredi müessesesidir denilebilir.

Karzın meşruluğu kitap, sünnet ve icma ilelerdir.⁴⁹ Kuran-ı Kerim’de karz kelimesi altı yerde “güzel” sıfatının ilavesiyle “karzen hasenen” şeklinde geçmektedir.⁵⁰ Kuran’da bu ibarenin geçtiği yerlerde, karşılık beklemeden, sırf Allah rızası için insanlara yardımcı olmak üzere verilen borç paranın, sanki Allah’a verilen bir borç olduğu, veren için büyük bir sevap ve bağışlanma vesilesi olduğu ifade edilmektedir. Bunun için sahabe arasında büyük meblağlara ulaşan alacak-verecek ilişkisi gerçekleşmiştir. Bunlardan en meşhuru Zübeyr b. Avam’dır. Hz. Zübeyr vefat ettiği zaman borçlarının miktarı 2.200.000 dirhem gibi büyük meblağlara ulaşıyordu.⁵¹

---

⁴⁶ Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, “Karz” md. s. 198.

⁴⁷ Hadid, 57/11, Bakara, 2/280.

⁴⁸ Mehmet Şener, “**İslâm Hukuku’nda Karzı Hasen**”, **Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: VI, İzmir 1989, s. 393. (Şener, “**İslâm Hukuku’nda Karz-ı Hasen**”)

⁴⁹ Bilmen, **Kamus**, V, 103; Zuhayli, VI, 10.

⁵⁰ Bakara, 2/245, Maide, 5/12, Hadid, 57/11, 18, Teğabun, 64/17, Müzzemmil, 73/20.

⁵¹ Buhari, **57 Humus**, 13, C. IV, s. 52; İbn-i Sa’d; **et-Tabakatu’l-Kubra**, C. III, s. 109–110 (Bu kaynaklarda Hz. Zübeyr’in borçları ödendikten sonra geriye bıraktığı tüm mirasın 35.200.000, 40.000.000, 50.200.000 dirhem olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Bu servetin (en az miktar esas alınarak) bugünkü değerini ifade etmek gerekirse, şu metod takip edilebilir: Sahabe devrindeki zekât nisabı esas alınır 200 dirhem gümüşün değeri 20 miskal altına denk gelmektedir. 20 miskal altın ise bu günkü değer ile en az 80.18 grama denk gelmektedir. Bu orana göre, 35.200.000 miskal gümüş,

Zübeyr kendisine emanet olarak bırakılmak istenen paraları borç olarak alıyor ve ticari faaliyetlerinde kullanıyordu. Ekonomiye kazandırılan bu meblağ, hem kendisine bir gelir getirmekte hem de alacaklılar için bir ödeme garantisi teşkil etmekte idi. Bu örnek İslam ekonomisinde sermaye birikimi için faize ve faizli kredi veren kuruluşlara gerek olmadığını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Karzı hasen müessesesinin, karşılıklı güven ortamı içinde iyi bir şekilde işlediği ortamlarda, ticaret yapacak kimseler için bu şekilde hazır bir sermaye birikimi her zaman mevcuttur.

İlahi vahye dayalı İslâm Hukuku'nda, tam olarak bugünkü iktisadi anlamda bir banka ve kredi veren bir kurum yoktur. Böyle bir düzende kredi ancak sosyal bir yardımlaşma kurumu olarak vardır. Onun da adı karzı hasendir. Dolayısıyla sosyal yardım için gelir fazlası olan, o geliri kendisi üretimde veya tüketimde kullanmayan kişi, ihtiyaç sahibi birine verebilir, ama bu işlemi sırf Allah'ın rızasını elde etmek için yapabilir. Bundan bir iktisadi kazanç beklenmemesi gerekir. Eğer herhangi bir karşılık, menfaat ve benzeri şeyler bekleyecek olursa burada faiz söz konusu olabilir.⁵² Karşılık ve kazanç, ancak öbür dünyada bir sevap olarak beklenir. İktisadi hayatta yatırım sermayesi yeterli olmayan bir kişi, karzı hasen sisteminden faydalanarak yatırımı için gerekli ilk sermayeyi oluşturabilir. Bu sistem ona faizde olduğu gibi ek bir maliyet de getirmez. Bu işlemde süre bağlayıcı değildir. Zor duruma düşüp ödeyemediği zaman, almış olduğu meblağda bir artış yapılmadan ek bir süre verilebilir veya borcu af edilebilir.

Karzı hasen, yalnızca fertten ferde yapılan bir davranış ve borç verme işlemi olmayıp, devletçe ya da kişilerce oluşturulacak vakıf veya fonlardan, müteşebbisler için verilen kredileri de kapsar.⁵³ Dört Halife devrinde ve özellikle Hz. Ömer döneminde beytü'l-mal'den ihtiyaç sahiplerine karşılıksız tüketim kredisi ve bazı girişimcilere destek amacıyla direk ticari kredi şeklinde karzı hasen verildiği nakledilir.⁵⁴ Kaynaklarımızda Hulefa-i Raşidin devrinde erkeklerin yanı sıra kadınların da beytü'l-mal kredisinden faydalandığı görülmektedir. Mesela: Halife Hz. Ömer'e başvuran Hind b. Utbe'nin 4000 dirhemlik ticari kredi aldığı nakledilir.⁵⁵

282.233.600 gr. altına, yani bugünkü değerle yaklaşık (1 gr.=17.YTL olarak kabul edilirse) 4.797.971.200 YTL'ye denk gelmektedir. Bu günün şartlarında bile büyük bir yekûn tutan bu meblağın nakit olarak değil de tüm mal varlığının nakdî değeri olması kuvvetle muhtemeldir.)

⁵² Şener, "İslâm Hukuku'nda Karz-ı Hasen", 400; Zaim, **İslâm-İnsan Ekonomi**, 76.

⁵³ Faruk Yılmaz, "İslâm'da Sosyal Güvenlik Sistemi", **İslâm Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi**, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 176.

⁵⁴ Celal Yeniçeri, "Vergi, Kredi ve Gümrükler", **Yeni Dünya**, Ekim 1993, sayı:1, s. 52-54.

⁵⁵ Taberi, **Tarih**, IV, 221.

İslâm tarihinde çiftçilere karşılıksız tohum ve tarım araçları veren vakıflar olduğu gibi, tüccar ve esnafa Allah rızasını temin amacıyla karzı hasen veren vakıflar da mevcuttur.⁵⁶ Bu kuruma benzer günümüz şartlarında, üretim için yeterli sermayesi olmayan kişilere yardım etmek ve onlara üretimin ilk kademesini gerçekleştirmeleri için karşılıksız borç para vermek üzere (özellikle Arap ülkelerinde) “İslâm Bankaları” adında kuruluşlar oluşturulmuştur. İslâmi esaslara göre çalışan bu bankalarda, faiz ilişkilerine yer verilmez. Banka, fon topladığı kişiler ile bu fonu kullandırdığı kimseler arasında ortaklık ilişkisi kurar. Bankanın faaliyetleri arasında karzı hasen’de vardır. Bankadan borç alan kişi, tüketim veya yeni bir iş kurma amacıyla aldığı borcu aynen geri öder.⁵⁷ Karzı hasen olarak verilen paradan banka kâr istemez, borçluya her türlü kolaylık sağlanır. Eğer borçlu borcunu ödeyemeyecek duruma düşmüş ise bu borç bankanın zekât fonundan karşılanır.⁵⁸

Ancak, karzı hasen’de kesin bağlayıcı bir vade belirlenmez ve borç veren kişi istediği zaman geri isteme hakkına sahiptir.⁵⁹ Bu noktada, böyle bir özelliği sebebiyle karzı hasen’in uzun vadeli bir ticari kredi veya yatırım kredisi özelliği taşımadığı yönünde itirazlarla karşılaşılıyor.⁶⁰ Bu nedenle karzı hasen, daha çok kısa vadeli finansman ihtiyacında ve kısa sürede nakit paraya çevrilebileceği için ticari faaliyetlerde kullanılmıştır.

Anlatılan ekonomik yararları yanında, karzı hasen kurumunun düzeli bir şekilde işlemesi için, borç alan kimselerin borçlarına sadık olmaları, zamanında ödemeleri ve karşı tarafa bir zarar vermemeleri gerekmektedir. Hz. Peygamber almış olduğu borçları daima zamanında ve daha iyi bir şekilde ödemiştir. Hadislerde zengin (borcu ödeme gücünü elde eden kişinin) borcunu hiçbir sebep yokken geciktirmesi bir “zulüm” olarak değerlendirilmiştir.⁶¹ İslâm’ın getirmiş olduğu diğer iktisadi düzenlemeler ve kurumlarda olduğu gibi; günümüzde bu şartlara dikkat edilmediği, kişiler arasında gerekli güven ortamı sağlanamadığı için, bu düzenlemeden de istenilen neticeler alınamamaktadır.

---

⁵⁶ Refik Yunus, **İslâm İktisat Metodolojisi**, 133.

⁵⁷ Mehmet Faysal Gökalp, Güngör Turan, **İslâm Toplumunun Ekonomik Yapısı**, Fey vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 88.

⁵⁸ Mehmet Fethi Gökalp, Güngör Turan, **Age**, 99.

⁵⁹ Şener, “**İslâm Hukuku’nda Karz-ı Hasen**” 401.

⁶⁰ Murat Çizakça, **Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 51.

⁶¹ Bkz. Buhari, **43 İstikraz**, 5, 6, 7, 12, C. III, s. 83 vd.; Müslim, **23 Kitabu’l-Musakat**, 7, Hadis no: 3956–3957, C. X, s. 187.

Görüldüğü gibi karzı hasen kurumu da sermayenin tabana yayılmasını kolaylaştırıcı etkileriyle, İslâm İktisadına has özellikler taşır. Yukarıda anlatılan şartlara dikkat edildiği takdirde faizli krediye alternatif bir düzenleme olabilir.

b) Ariyet (Bir Malın Karşılıksız Kullanım Borcu)

Ariyet, karzı hasen'e benzeyen bir uygulamadır. Karzı hasen'de para ve para sayılan maddeler borç olarak verilirken ariyet'de ise faydalanılmak üzere ödünç verilen bir mal söz konusudur. Ariyet olarak kendisine bir mal verilen kişi bu malın mülkiyetine sahip olmaz, ancak onun gelirine sahip olur.⁶² Örneğin bir kişiye binmesi, çalıştırması veya yük taşıması için bir aracı ödünç vermek gibi. O kişi bu aracı çalıştırır, gelirinden istifade eder ama mülkiyetine sahip olamaz.

Karzı hasen ile ariyet arasında fark vardır. Karzı hasen şeklinde alınan borç, harcanır, onun yerine borca eşit başka bir şey (misli veya kıymeti) ödenir. Ariyet'te ise ödünç alınan şey, aynen iade edilir.⁶³ Bunun için ariyet, malın kendisinin değil, menfaatinin karşılıksız olarak verilmesidir. Buna, menfaatin hibesidir de denilmektedir.⁶⁴ Bir malı ödünç alan onu aynen iade eder. Amacına uygun kullanımından dolayı oluşacak eskime ve yıpranmadan sorumlu değildir. Kasten bir zarar söz konusu ise bu tazmin ettirilebilir.

Görüldüğü gibi İslâm Hukuku'nda ariyet şeklinde de bir sermaye birleşmesi meydana gelmekte, tamamen bir yardım amaçlı bu birleşme ile sermaye, topluma dağıtılmakta, sosyal refahın gerçekleşmesi amaçlanmaktadır.

c) Bida'a (Karşılıksız Sermaye verme)

Terim olarak Bida'a: "Bir başkasına ücret almadan satması için bırakılan mal"⁶⁵ veya "Kazancı malikine ait olmak üzere ticaret için diğer bir kimseye verilen sermaye ki bu işlemde amil (sermayeyi karşılıksız veren) müteberri, yani teberruda (ihşanda) bulunmuş olur."⁶⁶ Diğer bir tanımlama ile "Sermayedarın, emek sahibine ticaret yapması için bir karşılık ve kâr beklemeden mal vermesine" denir. Aynı zamanda emek

---

⁶² Abdulkerim Hatip, *Siyasetü'l-Maliye fi'l-İslâm*, 111.

⁶³ Çeker, "*Mecelle'de ele alınmayan üç konu*", 101.

⁶⁴ Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 255.

⁶⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, "*bidaa*" md., s.43.

⁶⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır (1942), *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, (Hazırlayan: Sıdkı Güllü), Eser Neşriyat Dağıtım, İstanbul 1997, C. I, s. 187. (Elmalılı, *Kamus*)

sahibinin, sermayedara ücret almadan, kârdan pay almadan iyilik olsun diye iş yapması da bidaa sayılır.⁶⁷ Burada sermayesi olmayan kimseye verilen mal ile bir iyilik yapma ve yararlı olma düşüncesi vardır.

Bida'a, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren, bilinen ve uygulanan bir işlemdir. Kasani⁶⁸ ve İbni Kudame'ye⁶⁹ göre bu tarz bir davranış, tüccarın alışkın olduğu ve aralarındaki güven ilişkisine dayanan bir uygulamadır.

İslâm Hukuku'nda velilerin gözetimleri altındaki yetimlerin malları ile ticaret yapıp bütün kârı onlara bırakmaları da bidaa kapsamına girer. Küçük iken babaları ölünce yetim kalan Kasım b. Muhammed'den gelen rivayette "Hz. Aişe mallarımızı işletiyordu. Bizler ise yetimdik. Böylece malımız artıyordu"⁷⁰ denilmektedir. Yetim mallarını çalıştırmak Kuran'da tavsiye edilen bir davranıştır. Malı çalıştıran kimse gelirinden şahsı için kullanamaz, ihtiyaç sahibi bir kimse ise gelirden maruf bir şekilde (örfe göre) faydalanır.⁷¹

İslâm, Karz, Ariyet ve Bidaa gibi bir menfaat beklenmeden yapılan sermaye birleşmeleri ile toplumda, insanlar arasında sevgiyi arttırmayı ve yardımlaşmayı genele yaymayı hedefler. Toplumun birlik ve beraberlik içinde ahlaki ve iktisadi olarak gelişmesini, bir kimsenin diğer bir kimseye yük olmamasını sağlamaya çalışır. Günümüzde olduğu gibi insanların şahsi menfaatlerini düşünerek zarar verdikleri bu kurumların önemini yitirdiği zamanlarda, toplum durağanlaşır ve yardımlaşma ortadan kalkar. Karşılıklı güvenin kaybolmasıyla ortaya çıkan bu durumdan iktisadi hayat, sonuçta tüm toplum zarar görür.

Ayrıca İslam Hukuku'nda bu düzenlemelere benzer Umra, Rehin, Vekâlet, Havale, Zıman ve Vakıf gibi kurumlar da bulunmaktadır. Bu düzenlemeler aracılığıyla da sermaye intikalleri gerçekleşmektedir. Bu konular yukarıda açıklanan başlıklara uygulama yönünden benzerlik gösterdiğinden, ayrıca açıklanma yönüne gidilmedi, konu geniş anlatımlı fıkıh kitaplarına bırakıldı.

---

⁶⁷ Refik Yunus el-Mısri, **İslâm İktisat Metodolojisi**, 261.

⁶⁸ Kasani, VI, 87

⁶⁹ İbn-i Kudame, **Muğni**, C. V, s. 131.

⁷⁰ Kasım b. Selam Ebu Ubeyd (224h./838m.), **Kitabu'l-Emval**, (Terc. Cemaleddin Saylık) Düşünce Yay. İstanbul 1981, s. 549. (Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**)

⁷¹ Nisa, 4/6.

3. Kamu Malları

Tabiatta bir takım mallar vardır ki bir kişinin mülkiyetine girmesi, toplumsal bir zararı ortaya çıkaracağı için, İslam tarafından bireysel mülkiyete konu olmaları uygun görülmemiştir.⁷² Hukuk kitaplarımızda “İbaha şirketi” olarak da adlandırılan bu tür mallar, toplumun ortak yararına bırakılmış kamu malları ve kamu irtifak hakları olarak ortaya çıkar. Bu mallar üzerinde bireylerin sahip olduğu kullanma ve yararlanma hakkı, bu konudaki fırsat eşitliğini ifade eder.⁷³ Yalnız bunların şirket olarak isimlendirilmesi, eşyaya malik olmak değil, eşyayı kullanma serbestliği anlamında olup bir bakıma modern Hukuktaki “kamu mülkü” veya “kamu eşyası” durumundadır.⁷⁴

İslâm Hukuku’na göre ferdi mülkiyet altına alınamayan servetler için kamu mülkiyeti söz konusudur. Bunlarda tüm halkın veya onlar adına temsilcileri olan devletin hakkı vardır. Devlet bu servetleri toplumun çıkarı doğrultusunda kendisi işletir veya müteşebbislere ortaklık usulü ile verebilir. Gelir beytu’l-mal’e aktarılır toplumun ihtiyaç duyduğu gerekli yerlerde kullanılır. Böylece bir kişinin veya bir gurubun tekeline geçmesi durumunda oluşacak zarar önlenmiş olur.

Hukuk Kitaplarında, aşağıdaki üç tür yerin ferdi mülkiyet kapsamına giremeyeceği belirtilmektedir;⁷⁵

Birincisi: tükenmeyecek kadar çok miktardaki madenler. İslâm Hukukçularının herhangi bir emek sarf edilmeden kendiliğinden yeryüzüne çıkmış madenlerin özel mülkiyet altına alınamayacağı konusunda görüş birliği içinde oldukları belirtilmektedir.⁷⁶ Bu madenler, kömür, tuz, zift, petrol, değirmen taşları, yumuşak taşlar, sürme, yakut ve bunlara benzer maddeler olarak zikredilir. Bununla beraber çıkarılmasında insan emeğinin karıştığı ve toplum menfaatini zedelemeyecek bazı madenlerde ise, işletim konusunda özel mülkiyet söz konusu olabilir. Bir emek ve külfet neticesi ortaya çıkarılan yeraltındaki madenler ise özel mülkiyete konu olur. Peygamberimiz "Define ve madenlerde devlete beşte bir vardır"⁷⁷ buyurarak, bu madenlerin ferdi mülkiyet altına, devlete (kamuya) hums (beşte biri) verilerek alınabileceğine işaret etmektedir.

İkincisi: tabiatları gereği fertlere ait olması mümkün olmayan yerler. Kamu irtifak hakkı veya müşterek yararlanma hakkı olarak isimlendirilebilecek bu yerler,

---

⁷² Bu konu için bkz. Ali Abdu’r-Rasul, **el-Mebâdi’u’l-İktisadiyye**, s. 102–103.

⁷³ Mustafa Tekin, “**Şirketler**”, 45.

⁷⁴ İbaha şirketi hakkında geniş bilgi için bkz. Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, 117 vd.

⁷⁵ Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme**, 56; Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 78, 80; Kal’aci, “**Şirket**” C. II, s. 1137.

⁷⁶ Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, 124.

⁷⁷ Buhari, **24 Kitabı’z-Zekât**, 66, C. II, s. 137.

denizler, göller, nehirler, genele ait kanallar, körfezler, boğazlar⁷⁸ ile Hac'daki ibadet yerleri, mescitler, devlet okulları, hastaneleri, devlete ait park ve oyun yerleri, yollar gibi umuma ait alanlar fertlerin özel mülkü olamazlar. Hazine toprakları üzerinde fertlere tanınan özel mülkiyet hakkı ise tam ve mutlak değildir. Bu hak bir önceliği ifade eder. İslâm Hukuku, toplumun faydasına açılması amacıyla, boş arazileri işleyenleri en fazla hak sahibi olarak kabul etmiş ve kişi işletmeye devam ettiği sürece bu hakkı geçerli saymıştır. Fakat araziyi üç yıl boş bırakanın elinden bu hakkı almıştır. Çünkü toprağın mahsulünden mahrum kalan toplumun zararı söz konusudur.⁷⁹

Üçüncüsü: toplumun ortak mülkü (Kamu mülkü) olan alanlar. Bütün insanların mülkiyetinde ortak oldukları ve kanun koyucunun (Şariin) kullanılma ve tüketilmesini serbest bıraktığı mallardır. Bir hadiste "İnsanlar üç şeyde ortakdır: Su, mera (otlaklar), ateş"⁸⁰ denilmektedir. Hz. Ömer'den gelen, bu hadisin diğer bir rivayetinde tuz'da yer almaktadır.⁸¹ Hadiste geçen su, mera ve ateş, tüm Müslümanların ortak malıdır. Kimsenin mülkiyeti ve tekeli altına giremez. Bu hadisin devamında ibn-i Abbas'tan gelen rivayette bunların parası da haramdır.⁸² Bu hadise göre yeraltı ve yer üstü suları, boş araziler, ormanlar ve otlaklar kamunun ortak mülküdür. Ateşte ortaklık hakkı, insanların yemek pişirme, ısınma ve aydınlanmada; meraların otlarından faydalanmada; ormanlar ve koruların ağaçlarında meşru bir paylaşımına sahip olmaları anlamına gelmektedir. Bazı iktisatçılarımız, ateşin, petrol ve doğalgaz gibi bütün enerji kaynaklarını da kapsadığı görüşündedirler.⁸³

Hima adı verilen, devlet başkanının Müslümanların faydalanmaları için mubah olan arazinin bir kısmını tahsis etmesi de kamu mülkiyeti kapsamına girmektedir. Toplumun ortaklaşa kullandığı otlak ve meralar hima kapsamına girer. İslâm'ın doğuşu sırasında güçlü ve kuvvetli olan kimseler, kendilerine en verimli otlakları ayırıyor, diğer insanların ve hayvanlarının oraya girmelerine izin vermiyorlardı. Hz. Peygamber, otlakların tamamen devlete ait olduğunu bildirince bu türlü tasarruflar son buldu ve herkes bu tür yerlerden ortaklaşa faydalanma imkânını elde etti.⁸⁴ Hz. Peygamberin

---

⁷⁸ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 47.

⁷⁹ Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, 124; Özsoy, **Özel finans Kurumları**, 37.

⁸⁰ Ebu Davud, **19 Kitabu'l-İcare**, Hadis No: 3477, C. III, s.278.

⁸¹ Ebu Davud, **4 Kitabu'z-Zekât**, 35.

⁸² El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, s. 91-94.

⁸³ Muhammed İkbâl Encum, **İslâm'da gelir ve servet dağılımı**, 88.

⁸⁴ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 42.

Müslümanların at ve develeri için tahsis ettiği “el-Ka”, “en-Naki” ve Hz. Ömer’in “er-Rabze” ile “eş-Şeref” arazileri bu kapsamda zikredilebilir.⁸⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi İslâm Hukuku’na göre, sadece sermaye ögesine dayanarak ve hiçbir emek harcamadan, bir kazanç, bir gelir elde etmek “meşru” değildir. “Bu malların oluşumunda insanın bir çabası ve emeği söz konusu olmadığı gibi bir katkısı da yoktur. Bu tür mallar ya tabiatta yaratılıştan beri bulunmakta veya sonradan tabii bir seyirle oluşmakta, bir başkalaşım ve dönüşüm yaşamaktadırlar. Bu tür mallar, büyük bir yekûnu oluşturmakta ve tüm insanlığın ortak kullanımına ihtiyaç duymakta, adeta yaşam için “stratejik bir önem” arz etmektedir. Bu düşüncenin bir sonucu olarak, yeraltı madenleri ile kişinin emeği, gayreti ile oluşmayacak türdeki toprak, orman ve buna benzer yerler konusundaki mülkiyetin özel kişilerde olmayacağı açık hale gelmektedir.”⁸⁶

Görüldüğü gibi, İslâm Hukuku’na göre, toplumda bir güç oluşturacak, büyük sermayenin oluşumuna zemin hazırlayacak bu tür yerler, hiçbir zaman özel mülkiyet altına giremez. Üzerine özel şahıslara ait bina ve ticari tesisler inşa edilemez. Bu yerler tüm toplumun, özellikle toprak sahibi olamayan zayıf kimselerin ortak kullanımı için ayrılmış, toplumda sosyal denge korunmaya çalışılmıştır.

II. İSLÂM HUKUKUNDA MEŞRU OLMAYAN SERMAYE BİRLEŞMELERİ

İslâm Hukuku’na göre Kuran ve Hadislerde Müslümanlara yenilmesi içilmesi yasaklanan şeylerin kullanılması haram olduğu gibi, bunların alım satımı ve bunlardan elde edilen gelir de haram kabul edilmiştir.⁸⁷ “Allah, size ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanları haram kıldı...”⁸⁸ ifadesiyle Müslümanlara, kan, domuz, ölü hayvan ve şarap haram kılınmıştır. Hz. Peygamber, bütün haram şeylerin ticaretini de yasaklamıştır. Cabir b. Abdillâh’tan gelen bir rivayette Resulullah’ı şöyle derken işittiğini nakleder: “Gerçekten Allah ve Resülü şarabı, leşi, domuzu ve putları satmayı haram kılmıştır.” Bunun üzerine “ey Allah’ın Resülü! Ölü hayvanların iç yağları hakkında ne buyurursunuz? Bunlarla gemiler

⁸⁵ Erdoğan, *İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, 55; *en-Naki*; Medine yakınlarında bir arazidir. *Er-Rabze* ile *eş-Şeref* ise Mekke ile Medine arasında bir arazi parçasıdır.

⁸⁶ Beşir Hamitoğulları, *İktisadi Sistemlerin Temelleri*, Risale yay., İstanbul 1988, s. 334-335. (Hamitoğulları, *İktisadi Sistemlerin Temelleri*)

⁸⁷ Bkz. Buladı, “*Kuran ve Hadislerde Ticaret*”, 79-80.

⁸⁸ Bakara, 2/173; Maide, 5/3.

boyanır, deriler yağlanır, halk onlardan kandil yakar” denildiğinde Allah Resulü, “hayır, o satış (da) haramdır” cevabını verdi. Sonra şöyle dedi: “Allah Yahudilerin belasını versin! Allah onlara ölü hayvanların iç yağlarını haram kılınca onu erittiler, sonra sattılar da parasını yediler.”⁸⁹ Buna benzer diğer hadislerde, Hz. Peygamber, köpeğin, fahişenin ve kâhinin de parasının helal olmayacağını belirtmiştir.⁹⁰ Bu ayet ve hadislerle haram kılınan eşyaların, ticareti, alım satımı ve geliri de haram olduğu gibi bunlardan elde edileni, sermayeye katmak da haramdır. Aynı şekilde haram kılınan eşyaları üreten ve dinen haram kılınan fiilleri yapan kimselerle ortaklık kurmak da yasaktır.

İslâm, bir emek sarf ederek meşru yollardan kazanılan malı helal ve meşru kabul etmekte, buna mukabil emeksiz ve risksiz kazanç yollarını ve bu yollardan elde edilen kazancı ve malı haram saymaktadır. Başkalarının malına tecavüz, hakkı sahibine vermeme, gasp, hırsızlık, hile, eksik tartma, fiyat yükseltmeyi amaçlayan ihtikâr (stokçuluk), rüşvet, kumar ile emeksiz ve risksiz bir kazanç olan faiz, İslâm'ın şiddetle yasakladığı ferdi mülkiyet ve kazanç yollarıdır.⁹¹ Talih oyunlarının da İslâm Hukuku'nda yeri yoktur. Müslüman, gelir elde etmek için şans oyunları, kumar ve benzeri gibi, bir iş ve ticaret olmadan, kolay yoldan başkasının malını kazanma yollarına gitmez, bunların haram olduğunu bilir.⁹² Bu gibi yollarla oluşan mülkiyet ve kazanç İslâmiyet'te gayri meşru ve haram sayılmıştır, dolayısıyla bir sermaye olarak da tanımlanamazlar.

İslâm kişilere çalışmayı emretmiş, topluma yük olmayı yasaklamıştır. Helalinden kazanmayı ve kendi geçimini kendisinin temin etmesini teşvik etmiştir. Bu konulara ayet ve hadislerde işaret edilmiştir.⁹³ Mesela: “Hiçbir kimse, kendi kazanıp yediğinden daha hayırlı bir şey yememiştir. Allah'ın peygamberi Davud kendi elinin emeği ile kazandığından yerdi”⁹⁴ mealindeki hadiste peygamberimiz, özellikle bir hükümdar olan Hz. Davud'u örnek vererek Müslümanların maişetlerini bir meslek, bir zanaat veya ticaretle temin etmeleri gerektiğini ve İslâmiyet'te emeğe verilen önemi belirtmektedir. Bu konuda Hz. Aişe, “Sahabe kendi kendilerinin işçileriydi (yani kendi geçimlerini kendileri sağlardı)”⁹⁵ demektedir.

---

⁸⁹ Buhari, *34 Kitabu'l-Buyu*, 103, 112, C. III, s. 40, 43; Müslim, *23 Kitabu'l-Musakat*, 13, C. X, s. 117.

⁹⁰ Bkz. Buhari, *34 Kitabu'l-Buyu*, 113, C. III, s. 43; Müslim, *23 Kitabu'l-Musakat*, 9, C. X, s. 190 vd.; Ebu Davud, *19 Kitabu'l-İcare*, 5, Hadis no: 3429.

⁹¹ Özsoy, *Özel finans Kurumları*, 35.

⁹² Kur'anı Kerim, 5/90-91.

⁹³ Bakara, 2/267, Necm, 53/39.

⁹⁴ Buhari, *34 Kitabu'l-Buyu*, 15, C. III, s. 8.

⁹⁵ Buhari, *34 Kitabu'l-Buyu*, 15, C. III, s. 8.

Netice olarak İslâm, gayri meşru kabul ettiği yollardan bir kazanç elde etmeyi ve bu yollardan gelirini elde edenlerle ortaklık kurmayı yasaklamış, sermayenin meşru sınırlar içinde, helal kılınan yerlerden oluşturulmasını ve böyle sermayeler ile birleşmeye gitmesine izin vermiş, getirdiği düzenlemelerle teşvik etmiştir. Görüldüğü gibi İslâm Ahlakı ve İslâm Hukuku'nun birlikte uygulandığı bir toplumda ekonomik gelişme ve sermaye birikimi sağlanır, getirilen dağılım tedbirleri ile servet tüm topluma yayılır. Toplumun refah düzeyi yükseltilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU'NDA SERMAYENİN BÜYÜMESİ, TEK ELDE TOPLANMASI VE ULUSLAR ARASI SERMAYE HAREKETLERİ

Bu bölümde sermayenin büyümesi, bir kişide büyük miktarda sermayenin toplanması, uluslar arası sermaye ve uluslar arası sermaye hareketleri konuları, İslâm Hukuku açısından ele alınıp incelenecektir.

I. İSLÂM HUKUKU'NDA SERMAYENİN BÜYÜMESİ VE TEK ELDE TOPLANMASI

İslâm Hukuku'nda sermayenin büyümesi ve tek elde toplanması konusuna bakışının ortaya çıkması için İslâm'da mal ve zenginlik, İslâm Hukuku'nun büyük sermaye ortaklıklarına bakışı ile İslâm'da sermayenin büyümesi, “devlet” olması başlıklarının belirlenmesi gerekir. Bu nedenle konu bu başlıklar altında incelenecektir.

A. İSLÂM'DA MAL VE SERVET (ZENGİNLİK)

İslâm Hukuku'nun büyük sermayeye bakışını tespit edebilmek için öncelikle İslâm'ın mal ve servete, bunların büyük miktarda bir kişinin elinde bulundurulmasını ifade eden “zenginliğe” bakışını belirlemek gerekir.

İslâmi bakış açısından Allah, mülkün gerçek sahibidir. “...Allah'ın malından onlara verin”¹ ayetinde işaret edildiği gibi malın gerçek sahibi Allah, zenginler ise gerçek malik değil bir nevi emanetçi, ellerindeki mallar ise, istedikleri gibi tasarruf edecekleri şahsi bir mal değil, ancak bir emanettir.² Tasarruf yetkisi ise, bir imtihan

---

¹ Nur, 24/33.

² İbni Kesir, **Tefsir**, II, 86; Muhammed Ali es-Sabuni, **Revaiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkam mine'l-Kuran**, Desaadet Yay., İstanbul Tsz., C. II, s. 182-183; Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme**, 24.; Hasan'uz-Zaman, **İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür**, 25; Ayrıca

olarak insanlara verilmiştir. Deyim yerinde ise insanlar, Beşir Hamitoğullarının ifadesiyle “tapusu Allah’ın olan servetlerin, adeta bir emanetçisidir.”³ Ayrıca bu konuda Kuran-ı Kerimde şöyle denilmektedir; “...sizleri halife kıldığı (yönetiminize verdiği) mallardan infak edin”⁴ bu nedenle, insanlar onları kendi, bencil ve keyfi tutumlarına göre değil, Allah’ın emir ve yasakları doğrultusunda harcamaları, yani infak etmeleri, insanların refah ve saadeti ile sosyo-ekonomik adaletin sağlanacağı bir tarzda kullanmaları esastır.⁵

Allah, insanı, bu dünyada kulluk görevini yerine getirebilmesi için, geniş bir hürriyetle donatmış, doğru ve yanlışını kendi hür iradesiyle seçme kabiliyetini vermiştir. Ancak bu şekilde emaneti üstlenmesiyle birlikte, insanın imtihanı da anlamlı olacaktır. Fakat insanlar her yönden birbirinin aynı, tıpatıp yaratılmamış, aralarında aklî melekeler ve fiziki özellikler bakımından farklılıklar olduğu gibi; “Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur...”⁶ ayetinde işaret edildiği gibi maddi açıdan da aralarında farklılıklar vardır. “Allah, rızık bakımından kiminizi kiminize üstün kıldı”⁷ ayetinde de bu durum açıkça belirtilmektedir.

İslâm’da, insanların iktisadi açıdan, yani maddi bakımdan tam eşitliği amaçlanmaz. İslam, gelirdeki eşitsizliği, sosyal bir gerçek olarak kabul eder. Çünkü bütün insanlar kabiliyet, karakter ve topluma hizmet bakımından eşit değildirlir.⁸ Bunun sonucunda gelirden ve servette bir eşitsizliğin ortaya çıkması normaldir. “Aslında sosyo-ekonomik eşitsizlik bir toplumun daha verimli çalışması için gayet tabiidir. Zira bu unsur olmadan, bir toplum atıl, işlevsiz ve durağan kalır. Fakat bu durum, sosyo-ekonomik eşitsizliği haklı göstermediği gibi İslâm’ın gelir ve servetle aşırı farkları tavsiye ettiği anlamına da gelmez. İslâm’ın tavsiyesi, üretim ile ticari hayat ve son derece etkin, büyük ölçüde sosyal refah ve adil bir gelir dağılımının sağlanmasıdır.”⁹

Benzer görüşlerin yakın çağda batılı düşünürler tarafından ifade edildiğini belirtmek uygun olacaktır. Carnegie ve Mr. Rockefeller, belirli insanların tabiat ve

---

İslâm’ın mal ve servete bakışı için bkz. Abdülkerim Hatib, **Siyasetü’l-Maliye fi’l-İslâm**, s. 22-47, 128-133.

³ Hamitoğulları, **İktisadi Sistemlerin Temelleri**, 333.

⁴ Hadid, 57/7; Ayrıca Bkz. Furkan, 24/133; Zariyat, 51/19.

⁵ Ali Abdu’r-Rasul, **el-Mebâdi’u’l-İktisadiyye**, 102; Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, 21.

⁶ Enam, 6/165; Zuhuruf, 43/32.

⁷ Nahl, 16/71.

⁸ M. Ömer Çarpa, **“İslam İktisadının Gaye ve Hedefleri”**, **İslami Manifestolar**, (Terc: İbrahim Sarımsı), Esra yay. Konya tsz., s. 248.

⁹ Muhammed İktbal Encum, **İslâmda gelir ve servet dağılımı**, 86.

şartlar tarafından büyük bir servet birikimi için lüzumlu fırsatlar ve güçle donatıldığı, fakat onların zenginliklerinin Hukuken kendi malları olmakla birlikte, aslında onlar tarafından diğer insanların yararına idare edilen bir “sosyal emanet” olduğu teorisini ciddiyle ortaya koymuşlardır.¹⁰

İslâm tarihinde, fakir kitleler varken, servet yığmanın tehlikelerine karşı uyarıcı, İslâmî sadeliğe, eşitlik ve adalete çağıran kimseler de vardır. İlk olarak savunan, sahabeden Ebu Zer el-Gıffari’dir.¹¹ Ona göre bir Müslüman’ın, ailesinin temel ihtiyaçlarından fazla mala sahip olması şeriate aykırıdır. Ancak Ebu Zer bu mücadelesinde yalnız kalmış, sahabelerin çoğu, onu bu fikirden vazgeçirmeye çalışmışlardır.¹² Bununla beraber Ebu Zer’in Hz. Ömer döneminde yaşanan refah patlamasına tepki gösterdiğine dair bir kayda kaynaklarımızda rastlanmamaktadır. Buradan hareketle onun refahtan çok servetin birikim ve kullanım tarzı ile devrin şartlarından kaynaklanan sağlıksız dağılıma karşı mücadele ettiği düşünülebilir.¹³

İslâm Hukukçularının, dağıtım adaletini şiddetle savunmalarına rağmen, kişinin malını meşru yollardan kazanması ve mala ait dini görevlerini yerine getirmesi halinde fazla mala sahip olmasının bir sakınca doğurmayacağı konusunda ittifak ettikleri nakledilmektedir.¹⁴ İslâm’ın istediği; insanların mevkiine, inancına, ırkına bakmaksızın servet elde etme konusunda insanlara fırsat eşitliği tanımaktır. İslâm’a göre insanlar, eşit fırsatlara sahip olarak, herhangi bir Hukuki veya sosyal kısıtlama olmaksızın, yetenekleri nispetince serbestçe kazanabilmelidir. Bu sebeple İslâm’ın esas amacı, sosyal statülerine bakmaksızın herkese ekonomik sahada fırsat eşitliği sağlamaktır. Bu şekilde, insan olmasından dolayı her ferdin temel problemlerini çözmek, fert olması nedeniyle ferdin refahını gerçekleştirmek ve herkese hayat seviyesini yükseltme imkânını tanımaktır. Kısacası toplumda bulunan herkese refaha ulaşma imkânını sağlamaktır.¹⁵ İşte bu hak, İslam iktisadını diğer iktisadi sistemlerden ayıran başka bir özelliktir.

İslâm, ferde özel mülkiyet hakkını tanımış ve bireylerin helal yollardan elde ettiği her çeşit mala sahip olabilmelerine imkân tanımıştır. Herkes bilgisi, kabiliyeti ve

---

¹⁰ J. A. Hopson, **Work-Wealth**, London 1914, s.295’den naklen Afzalur’r-Rahman, **Siret Ans. C. II**, s.335.

¹¹ Duri, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, 31

¹² M. Ömer Çapra, **“İslâmî Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü”**, **İslâm Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi**, (Terc: Faruk Yılmaz), Marifet Yay., İstanbul 1991. s.111. (Çapra, **“İslâmî Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü”**)

¹³ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi**, 49.

¹⁴ Çapra, **“İslâmî Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü”**, 112.

¹⁵ Bkz. Afzalur’r-Rahman, **Siret Ans. II**, 334; El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, 44.

çalışması oranında elinden geldiği kadar servet kazanabilir, biriktirebilir.¹⁶ Ancak, İslâm'da çalışma ve mülk edinmenin mubahlığı, çalışma ve sınırsız mal-mülk edinme hürriyeti anlamına da gelmez. İslâm Hukuku'ndaki mal elde etme hürriyeti, insanın malı elde ederken istediği şekil ve nitelikte olmasını, ona ulaşmak için istediği yöntemleri kullanmasını, onu istediği gibi tasarruf etmesi özgürlüğüne sahip olmasını gerektirmez. Böyle bir anlayış, günümüz batı toplumunda olduğu gibi kargaşa ve sıkıntılara neden olur. Çünkü insanlar güç ve ihtiyaç bakımından farklı olduklarından, onlar tamamen serbest bırakılırsa güçlüler servetin tümünü ellerine alır, kontrolü ele geçirir, zayıflar ve güçsüzler ezilip, yok olup giderler. Kapitalist iktisadi sistemdeki çalışma ve mal-mülk edinme hürriyeti beraberinde zulmü getirdi. Bu sistemde onlara verilen hürriyet, insanları –meşru, gayri meşru- her yolla mal-mülk sahibi olmaya yöneltti.¹⁷ Bunun için İslâm'da mülkiyet, birtakım şartlar ve sebeplerle kayıtlıdır. Mülkün çoğaltılması ve belirli bir mala sahip olmak, ancak belirli hükümlere bağlı olarak gerçekleşir. Çalışma, mubah işlerdendir ve belirli hükümlerle de çalışma keyfiyeti belirlenmiştir.¹⁸

Kapitalist iktisadın temel hedefi; geliri arttırmak, sermayeyi biriktirmek ve sürekli büyütme. Bu temel hedefe ulaştıran her yol mubahtır. İslâm'da ise kişinin çalışma ve mülk edinme şekli şeriatın belirlediği nasslarla sınırlıdır. Bu da mülk edinme hürriyetinden farklıdır. İslâmi bir ekonomide ise temel hedef insandır, insanın ve bütün toplumun dünyada refahını, ahirette felahını (kurtuluşunu) sağlamaktır. Bunun yolu ise, ferdi zenginlik yerine, toplum sosyal refahını gerçekleştirmekten geçer. Hatta amaç serveti yığıp biriktirmek değil, sosyal refahı sağlayacak şekilde dağıtmaktır. Şu halde İslâm'da esas servetin dağılmasıdır.¹⁹ Müslüman çalışıp kazanacak, fakat hedefi, serveti yığıp biriktirmek değil, sosyal refahı sağlayacak şekilde dağıtmak²⁰ olmalıdır.

Sermaye birikimi, zenginlik ile ifade edildiği için bu konudaki İslâmi hükme varabilmemiz için temel kaynaklarımız Kuran ve Sünnet naslarına bakılması gerekmektedir. Kuran ve Sünnette zenginlik ve fakirlik ile ilgili birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Pek çok yerde Hz. Peygamberin fakir olarak yaşadığı nakledilmiş, zenginlik kınanmış, fakirlik ise övülmüştür. Zenginliğin, kıyamet günü hesabın uzun sürme ve cennete geç girme sebebi olduğu belirtilmiştir. Diğer bir kısım ayet ve hadislerde ise zenginlik ve zengin sahabeler övülmüştür. Hatta ilk devir sahabe hayatına

---

¹⁶ Özel Mülkiyet hakkında geniş bilgi için bkz. Afzalu'r-Rahman, *Siret Ans. C. II*, s. 321 vd.

¹⁷ El-Maliki, *İdeal Ekonomi Politikası*, 52.

¹⁸ El-Maliki, *İdeal Ekonomi Politikası*, 172.

¹⁹ M. Faysal Gökalp, Güngör Turan, *İslâm Toplumunun Ekonomik Yapısı*, 25.

²⁰ Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomi*, s. 182 vd.

baktığımızda birçok sahabenin bugünkü ölçülere göre bile çok zengin ve müreffeh bir hayat yaşadıklarına rastlamaktayız. Görünüşte bu hayat standardı ile nasslar arasında bir çelişki varmış gibi görünmektedir.

Kuran ayetlerine baktığımız zaman mala “Hayr” adı verilmiş²¹, bazı ayetlerde de mal ve zenginlik anlamında hayr kelimesi kullanılmıştır²². Bunun karşılığı olarak fakirlik için “Şer” kelimesine yer verilmiştir²³. Yine Kuran’ın pek çok yerinde Allah’ın insanlar için yaratmış olduğu sayısız nimetler için “Fazl” kelimesi kullanılmış ve bunların Allah’ın bir lütfü, bir ihsanı olduğu belirtilerek insanoğlunun yeryüzünün her yerinde, her zaman, büyük bir gayret içinde çalışıp çabalayarak bunları elde etmesi istenmiştir.²⁴ Bununla beraber bu fazl’ı infak etmeyip saklayanlar için, o malın şerr’e dönüşeceği de ifade edilmektedir.²⁵

Kuran’da yer alan fakirlik ile ilgili kelimeler, maddi ve manevi ihtiyaç anlamında kullanılmıştır. Manevi anlamda bütün insanlar fakir ve Allah’a muhtaç olup, zengin olan yalnız Allah’tır. Bu anlamdaki fakirliğin insanın temel niteliklerinden biri olduğu konusunda görüş birliği vardır. Söz konusu ayetlerin çoğunda ise maddi anlamdaki fakirlik üzerinde durulmuş ve bununla ilgili açıklamalar yapılmıştır.²⁶ İnsanların sakınması gereken ekonomik bir durum olduğu belirtilmiştir.

İslâmi kaynaklarda fakirlik, fakr-ı ihtiyari (kendi iradesiyle tercih ettiği) ve fakr-ı ıztırâî (çaresizlik sonucu ortaya çıkan) olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Fakr-ı ihtiyari; gerçekte zengin olan bir kimsenin bir fakir gibi yaşamasıdır. Peygamberimiz, bir fakir gibi sade hayatı tercih etmiş, lüks ve israftan uzak olarak yemiş, içmiş ve giyinmiştir. Bu konu ile ilgili nakledilen hadisleri açıklayan bir kısım muhaddislerin: “Hz. Peygamber’in geçim sıkıntısı çekmesi, ihtiyari bir fakirliğin neticesi olup, ıztırâî bir fakirlikten dolayı değildi” demeleri de bu nedenledir.²⁷ Çünkü Fey ve Ganimet mallarında hissesi, Medine’deki bahçeleri, malları ve Fedek arazisinin yarısı gibi bir miras²⁸ bırakan kişi için “fakir olarak öldü” denilemez.²⁹ Rasulullah’ın şahsında oluşan

---

²¹ Bakara, 2/280.

²² Mearic, 70/20, Adiyat, 100/8.

²³ İbni Abbas, Mearic, 70/21 ve İsra, 17/83 ile A’raf, 7/188. ayetlerinde geçen “hayr” kelimesini mal, “şer” kelimesini ise fakirlik olarak tefsir etmiştir. Bkz. İbni Kesir, **Tefsir**, II, 80.

²⁴ Bkz. Bakara, 2/198, Nisa, 4/32, Tevbe, 9/75, 76, Nahl, 16/14, İsra, 12, 66, Nur, 24/32, 33, 38, Kasas, 28/73, Rum, 30/23, 46, Fatır, 35/12, Casiye, 45/12, Cuma, 62/10, Müzzemmil, 73/20.

²⁵ Ali İmran, 3/180, Nisa, 4/37.

²⁶ Süleyman Uludağ, “**Fakr**”, **TDV İA**, C. XII, s. 132.

²⁷ Ali Yardım, **Peygamberimiz’in Şemâili**, Erkam Yay., İstanbul 1998, s. 446.

²⁸ Hz. Peygamberin mirasının dökümü için bkz. Mehmet Nuri Güler, **İslâm İdare Hukuku’nun Ortaya Çıkışı** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 210.

bu örneğe göre, her Müslüman zengin olmalı, fakat gerektiğinde bir fakir gibi sade yaşamayı bilmelidir.³⁰ Bu sebeple “tena’um” denilen nimetlere gömülme hali, dinimizde hoş karşılanmamıştır.³¹

Hadislerde yerilen zenginlik, Allah’ı, Ahireti, ibadetleri ve fakirin hakkını unutturan zenginliktir. Şayet zenginlik kötülenmiş ve yasaklanmış olsaydı fıkıh kitaplarında zenginliği ilgilendiren Kitabu’l-Kesb, Kitabu’l-Buyu’, gibi bölümler olmaz, ekonomi, üretim, alış-veriş, faiz gibi konularla ilgili pek çok mesele gündeme gelmez ve tartışılmazdı. Bu konuyu araştıran Saffet Sancaklı şu sonucu çıkarmıştır: “İslâm’ın öngörmüş olduğu mutedil (dengeli) görüş ve anlayış; aşırı hırs ve tamahkârlıktan uzak kalınarak dünyayı ve nimetlerini putlaştırmadan, geçici olduğunu unutmaksızın dünya nimetlerinden şükrünü eda etmek şartıyla meşru yoldan azami derecede faydalanmak ve faydalanılmasına yardımcı olmaktır. Mal, para ve servetin esiri olmaksızın; aksine mal, para ve servete hâkim olunduğu takdirde bu tür bir zenginliğin topluma olan faydaları sayılamayacak kadar çoktur ve yerilmeyen zenginlik de budur. Zenginlik, adeta iki tarafı keskin bıçak gibidir, iyilerin elinde olursa iyi olur ve övülür, kötülerin elinde olursa da kötü olur ve yerilir.”³² Bu nedenle insan, maldan doğacak fayda ve zararı tam manasıyla bilir ve ona göre hareket ederse bu davranışı onun için iyi neticeler doğurabilir. Fakat nereden ve nasıl kazandığını, nereye harcadığını dikkate almadan, haram ve helal arasında bir ayırım gözetmeden, bütün gücünü mal elde etmeye yöneltirse işte bu durum da o kimse için bilhassa manevi açıdan büyük sıkıntılara sebebiyet verebilir.³³

Sonuç olarak İslâm’da zenginlik kınanmamış, aksine servet sahibi kişilerin bu zenginliklerini toplum yararına kullanmaları tavsiye edilmiştir. Ayrıca, İslâm’da biriken sermaye konusunda, ihtiyaç fazlası nakdi servet hoş görülmemiş, bunların yatırım ve harcamaya dönüşmesi teşvik edilmiştir.³⁴

---

²⁹ Resulullah’ın Peygamber olmadan öce fakir olduğu, sonradan Allah’ın yardımı ile zengin olduğu “Seni yoksul bulup zengin etmedi mi?” (Duha, 93/8) ayeti ile sabittir. Fakirlik ve zenginlik konusunda birbirine zıt anlamlı görülen hadislerin karşılaştırması için bkz. İbni Kuteybe, **Hadis Müdafası, Te’vilü Muhtelif’il-Hadis**, Kayıhan Yay., İstanbul 1979, s. 224–226.

³⁰ Ahmet Çoşkun, “*Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi*”, 51.

³¹ Tekasür, 102/7,

³² Saffet Sancaklı, “*Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme*”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. V, sayı: 1, Sivas 2001, s. 372.(Sancaklı,“*Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme*”)

³³ Hüseyin Küçükcalay, “*Kur’an-ı Kerim ve Fakirlik Problemi*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 2, s. 153, Isparta 1995.

³⁴ Benzer görüş için bkz. Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, 110.

1. Teşvik Edilen Büyüme

Yukarıda da belirtildiği gibi İslâm'da gerçek mülkiyet ancak ve ancak Allah'a aittir; insan ise, mülkiyeti Allah'a karşı sorumlu olduğunu unutmaksızın ve emaneten elinde bulundurabilir. Mülkiyet, mülk edinilmiş şeylerin kullanımı ya da bunların elden çıkarılması hep belirlenmiş sınırlar çerçevesinde yapılması gereken işlemlerdir ve mutlaka Allah tarafından konulmuş bulunan normlara uyması zorunludur.³⁵

İslâm çalışmayı ve mal elde etmeyi emrederken, münzeviliği reddetmektedir ve insandan sürmesi istenilen “iyi hayat”tan maksat, daha birçok şeyle birlikte elbette maddi yönden de iyi hazırlanmış bir hayattır.³⁶ Şah Veliyyullah Dehlevi'nin, ekonomik yönden refah içinde bulunmayı, iyi bir hayat sürmenin önkoşullarından saydığı nakledilir.³⁷ Bu nedenle İslâm, serveti, yaşamın önemli bir unsuru olarak değerlendirir. Zenginlere, bunun hayırlı işlere harcamasının iyi bir hareket olduğu ve böyle kimselerin ödüllendirileceklerini bildirir.³⁸ Üretim yapmakla ve servet üretmekle meşgul olan bir Müslüman, neticede Allah'a hizmet ediyor demektir. Peygamberimiz, fakirliğin neredeyse imanı reddetmeye (küfre) götürdüğünü söylemiştir.³⁹

Mal sevgisi insan fitratında⁴⁰ olan ve onunla büyüyen bir duygudur. “İnsan yaşlandıkça mal sevgisi ve uzun ömür sürme isteği kendisiyle büyür”⁴¹ İnsanoğlu mala ve mal toplamaya karşı hırslıdır; “Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, bir misli daha olmasını ister. Âdemoğlunun nefsinin (gözünü) ancak toprak doldurur (doyurur)”⁴² “Bu mal yeşil ve tatlı bir şeydir. Ondan yoksula, yetime ve yolcuya veren ne iyi Müslümandır. Onu haksız yere alan kimse yiyip yiyip doymayan obur gibidir. O mal kıyamet günü onun aleyhine şahitlik edecektir”⁴³ İslâm nazarında asıl olan: “Zenginlik mal çokluğu ile değildir, asıl zenginlik gönül zenginliğidir.”⁴⁴

Çok mal toplamamanın ve mala karşı haris olmanın kınanması ile beraber İslâm nazarında Mal, kişi için değerlidir. Hatta İslâm malı, can gibi korunması için mücadele

³⁵ Bkz. Sıddıki, *İslâm Ekonomi Düşüncesi*, 37.

³⁶ Sıddıki, *İslâm Ekonomi Düşüncesi*, 33.

³⁷ Sıddıki, *İslâm Ekonomi Düşüncesi*, 211.

³⁸ Bakara, 2/195, 262, Al-i İmran, 3/92, Fatır, 35/29–30, Şura, 42/36–38.

³⁹ FazlurRahman, “*İslâm'ın İktisat İlkeleri*” *İslâmiyat*, C. V (2002), sayı:2, s.141.

⁴⁰ Al-i İmran, 3/14.

⁴¹ Buhari, *81 Kitabu'r-Rukak*, 5, C. VII, s.172; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 12 Kitabu'z-Zekât*, 38, C.V, s. 463–465.

⁴² Buhari, *81 Kitabu'r-Rukak*, 10, C. VII, s. 175; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 12 Kitabu'z-Zekât*, 39, C. V, s. 465–469.

⁴³ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 12 Kitabu'z-Zekât*, 41, C. V, s.470–476.

⁴⁴ Buhari, *81 Kitabu'r-Rukak*, 10, C. VII, s.178; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 12 Kitabu'z-Zekât*, 40, C. V, s. 470.

edilecek bir değer olarak sayar ve uğruna ölen veya öldürülen kimseyi şehit olarak kabul eder. Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen bir hadiste “Malı uğruna öldürülen kimse şehittir”⁴⁵ denilmektedir.

İslâm, çalışmanın ve mülk edinmenin mubah olduğunu söyler ve mal kazanmak için çalışmayı, ticaret için yeryüzünde sefere çıkmayı teşvik eder; “O size yeri boyun eğder kıldı. Haydi, onun omuzlarında (dağlarında, tepelerinde ticaret ve rızkınızı aramak için) yürüyün ve Allah'ın rızkından yeyin. Dönüş ancak O'nadır”⁴⁶ “Namaz kılındıktan sonra da yeryüzüne dağılın, Allah'ın bol nimetinden nasibinizi (rızkınızı) arayın”⁴⁷ ayetleri bu konuda örnek olarak gösterilebilir.

Peygamberimiz, “Ancak iki kişi gıpta edilmeye değer: Birisi Allah'ın kendisine Kuran ihsan ettiği ve gece gündüz onunla meşgul olan kimsedir. Diğeri de Allah'ın verdiği malı gece-gündüz infak eden kimsedir”⁴⁸, “Servet bir Müslüman için ne güzel bir arkadaştır. Yeter ki, o servetinden fakire, yetime ve yolcuya vermiş olsun”⁴⁹ hadisleri ile de mal kazanmayı ve onu infak etmeyi teşvik etmektedir.

İslâm, zenginliği Allah'ın lütfettiği ve şükredilmesini istediği bir nimet, fakirliği ise bir zorluk, belki de ondan Allah'a sığınılması gereken bir musibet olarak sayar ve kurtuluş için de çareler ortaya koyar. İslâm'daki bazı ibadetleri yerine getirmek, çalışıp emek sarf etmeye, varlık sahibi olmaya bağlıdır. Örneğin hac, zekât, kurban, fitır sadakası ile diğer sadakalar, aile ve akrabaların nafakası, cihada mali destek, hayır-hasenat işlerinin tamamı maddiyatla yerine getirilebilen, ayet ve hadislerde teşvik edilen ve sevabı çok olan ibadetlerdir. Bir kişinin zengin ve varlıklı olmadan bu ibadetleri yerine getirebilmesi ve va'd edilen sevaplara nail olması mümkün değildir, buradan şu sonuç ortaya çıkar ki, Müslümanlar zengin olmaya ve bu mali ibadetleri yerine getirmeye teşvik ediliyorlar. “Bu tür ibadetlerin mal ile olabileceği hesaba katılırsa, malın ve servetin, ya da onların tabii olarak oluşturacağı hal olan zenginliğin, bizzat kötü bir şey olmadığı, hatta iyi ve merğub bir şey olduğu söylenebilir.”⁵⁰ Konunun ileriki bölümünde geniş bir şekilde anlatılacağı gibi İslâm'ın dağıtım ile ilgili olarak getirmiş olduğu tedbirler, düzenlemeler ve kurumlar, sermayeyi tabana yayarak

---

⁴⁵ Buhari, *46 Kitabu'l-Mezalim ve'l-Gasb*, 33, C. III, s. 108.

⁴⁶ Mülk, 67/15.

⁴⁷ Cuma, 62/10.

⁴⁸ Buhari, *66 Fedailu'l-Kur'an*, 20, C. VI, s.108; Müslim, *7 Salatu'l-Musafirin*, 47, C. VI, s. 80, Hadis no:1846.

⁴⁹ İbni Hanbel, *Müsned*, C. III, s. 21

⁵⁰ Faruk Beşer, *İslâm'da zenginlik ve fakirlik kavramları*, Seha neşr. İst. 1991, s. 73.

günümüzün de en büyük problemlerinden olan fakirliği ortadan kaldırmak, sosyal refahı gerçekleştirmek, böylece toplumsal huzuru oluşturmak içindir.

Görüldüğü gibi, Kuran’da ve Hadislerde mali ibadetlerin övülmesi demek, dolaylı olarak, helal yoldan elde edilen mal ve servetin övülmesi demektir. Peygamber efendimiz hadislerinde çalışmayı, dolayısıyla varlıklı ve zengin olmayı teşvik etmektedir.⁵¹ Daha öncede belirtildiği gibi, Peygamberimiz doğru tüccarı övmüş, ticareti teşvik etmiştir. Bunu bizzat kendi fiilleri ile dahi göstermiştir. Bunun en güzel örneği, kendisinin de ticaret yapması ve Medine’ye hicret ettikten sonra, mescit inşaatının hemen arkasından bir çarşı kurmasıdır.

2. Yasaklanan Büyüme

Kuran, servetin ve çocukların dünyanın süsü ve insan için birer fitne (imtihan) olduğunu söyler. Fakat bunlarla kalbi meşgul etmeden, dünyaya dalmadan, gücü yettiği kadar Allah’ın yasaklarından sakınanlara büyük mükâfat vaat eder.⁵² Malının ve çocuklarının çokluğu insan için bir gurur ve diğer insanlar üzerinde tahakküm kurma vesilesidir. Kuran bu gerçeğe işaret etmiş ve (infak gibi) salih amellerle kalbin temizlenmesi halinde bu fitnelere düşülmeyeceğine işaret etmiştir.

İslâm, insana yeryüzünde kapasitesi, yeteneği ve fitraten ona sunulan özelliklerine uygun geçimini sağlama hakkını tanır. Fakat insanın ahlaki bir düşüklüğe veya toplumsal düzeni bozmaya neden olacak vasıtaları benimsemesine engel olur. Bunun için İslâm, değişik kazanç metotlarını göz önünde bulundurarak, helal-haram ayrımını getirmiştir.⁵³ Diğer bir ifade ile İslâm sermayenin özgürce birikimine belirli “meşru” kurallar, sınırlar getirmiş, dinen “gayr-i meşru” kabul edilen sahalardan mal elde edilmesini yasaklamıştır.

Müslüman bir müteşebbisin hangi alanlarda faaliyet yapması İslâm Hukukçuları arasında tartışılmıştır. Sahtekârlık, dolandırıcılık, hilekârlık, cebren iş çevirme, kumarbazlık tefecilik vb. şeyler yasaktır. Müteşebbis başkalarının zararına hiçbir işe girişemez. Bu ilke uyarınca istifçilik, vurgunculuk, hilecilik ve tüketicinin aleyhine sayılabilecek herhangi bir uygulama, gerek üreticiler arasında görülsün gerek tüccar arasında, mutlaka önlenmelidir. Tekelcilik de aynı şekilde toplumun aleyhine bir suç

---

⁵¹ Benzer görüş için bkz. Sancaklı, “*Fakirlik ve zenginlikle ilgili hadisler üzerine bir deneme*” 344.

⁵² Teğabün, 64/15–16.

⁵³ Geniş bilgi için Bkz. Afzalu’r-Rahman, *Siret Ans.* II, 298–299.

olarak kabul edilmektedir. Müteşebbisin bütün işlerinde hak bilir ve güvenilir birisi olarak davranması beklenir. Bunlardan da öte, sermaye sahibi, toplumun çıkarlarına aykırı hareket etmek değil, toplumun çıkarlarını korumak durumundadır. Kendi çıkarını düşünmesi bir yana, işlerinde kendisine rehberlik edecek ilke, toplum çıkarlarını gözetme ilkesi olmalıdır.⁵⁴

Kuranda, belirtildiği gibi kumardan, yağmadan, hırsızlıktan, tefecilik ve faizden para kazanmak yasaktır.⁵⁵ Dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, zimmete hak geçirme, halkı aldatmak günahdır. Diğer insanların mallarına el koymak veya ticari dokümanlarda değişiklik yapıp haksız kazanç sağlamak yasaklanmış ve dolandırıcılık olarak kabul edilmiştir. Domuz eti, leş, kan üzerinden veya kâhinlikle para kazanmak da yasaktır.⁵⁶

Gelir konusunda İslâmi açı, aşırı kâr hırsına kapılarak⁵⁷, bu yolla makyavelist bir zihniyetle her şeyi meşru sayarak kazanmak değil, İslâm'ın emrettiği yoldan, İslâmi ölçüler içersinde çalışarak, kazanmak ve gelir sağlamaktır. Kuranda “Mallarınızı batıl yollarla yemeyiniz”⁵⁸ denilmektedir. Batıl yoldan maksat dinen gayr-i meşru kabul edilen ve haram olduğu belirtilen yollardır.⁵⁹ Dolayısıyla bu yollardan yapılan ticaret ve sermaye birikimi de yasaklanmıştır.

Kuran'da adı geçen ve zekâtını vermediği için kınanan Karun, iktisadi zulmün temsilcisidir. Kazancında toplumun bir hakkının olduğunu kabul etmemiş ve bu yüzden daha dünyada iken kendi felaketini hazırlamıştır.⁶⁰

Ayrıca İslâm tarihinden, Hz. Ömer zekât toplayıcısı olarak tayin edilen Ebu Hureyre'nin devlet memuriyeti dışında bir servet oluşturduğunu, ayrıca iş hayatında kullanıp para kazandığını öğrendiğinde onu, hırsızlıkla suçlamıştır.⁶¹ Çünkü Müslüman bir devlet memuru, yaptığı işin yanında insanlardan bir hediye veya ek bir para alamaz. Bulduğu konumdan ve imkânlarından faydalanarak ticari işlemlere giremez.

İslâm'da üretimin ihtiyaç duyulan sahalardan başka yöne kaydırılması, lüks tüketim maddelerinin üretimine yatırım yapılması, kaynak israfı olarak değerlendirilmiş, uygun görülmemiştir. Bu konuda M Bakır Sadr, zorunlu ihtiyaç maddelerinin üretimi yeterli bir düzeye ulaşmadığı sürece, kaynakların lüks tüketim

---

⁵⁴ Sıddîki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 62.

⁵⁵ Bkz. Kuran-ı Kerim, Bakara, 2/219, 275, 279, Maide, 5/3, 39, 90, 91.

⁵⁶ Bakara, 2/173, 205, Maide, 5/90, 91, İsrâ, 17/31.

⁵⁷ Ali İmran, 3/96, 167.

⁵⁸ Nisa, 4/29.

⁵⁹ Mal kazanmada batıl yollar hakkında bkz. İbn-i Kesir, **Tefsir**, C. I, s. 378–379.

⁶⁰ Kasas, 28/81.

⁶¹ Hasan'uz-Zaman, **İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür**, 119. (ayrıca bkz. Ebu Ubeyd, **Kitab el-Emval**, s. 665)

maddelerinin üretiminde ziyan edilmemesinin ekonomik önemini⁶² belirtmekte ve temel ihtiyaç maddelerinin üretimine yatırımı teşvik etmektedir.

Görüldüğü gibi İslâm'da meşru olmayan alanlardan yapılan büyüme yasaklanmıştır. İslâm'ın ticaret ve sanayi ile ilgili hükümleri göstermektedir ki çağımızda, kısa sürede oldukça zengin olan kimselerin, birçoğunun kullandığı yöntemlere, İslâm sıkı kanuni kısıtlamalar koymuştur. Bu nedenle eğer iş, islâmi sınırlamalar çerçevesinde yürütülürse, bir kimsenin toplumun zararına olacak aşırı servet biriktirmesine imkân yoktur.

B. İSLÂM HUKUKU'NUN BÜYÜK SERMAYE ORTAKLIKLARINA BAKIŞI

İçersinde bulunduğumuz modern çağda, çok büyük sermayelerin varlığını gerektiren ve devletin dışındaki fertlerin maddi güçleri ile yerine getirmeleri mümkün olmayan yatırımları ancak devletin yapması mümkündür. Çünkü böylesine muazzam yatırımları gerçekleştirecek maddi güç, genellikle bireylerde bulunmamakta ve bu tür yatırımların yapılması çok büyük sermayeyi gerektirdiğinden, ferdin bunu yapması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle batı, kuruluş yapısı çok büyük sermayelerin toplanmasına imkân tanıyan anonim şirketlerin kurulması üzerinde yoğunlaştı ve böylece bu türden sanayi tesislerinin ferdi mülkiyet olarak mülk edinmesini gerçekleştirebildi. Fakat İslâm, tespit etmiş olduğu Hukuki düzenlemelere uymayan anonim şirketlerin kuruluşunu kabul etmemektedir. Tröst ve kartel amaçlı birçok anonim şirketin tek çatı altında bir araya getirilmesini de yasaklamıştır. Çünkü İslâm'a göre şirketler, vakıf ve vasiyet gibi münferit bir irade türünden bir işlem değil, alış-veriş ve icare gibi akitler gurubundandır. Bunun için şirkette, şirket ortaklarının doğrudan doğruya, bizzat şirketin işleyişinde yer almaları (Muşareke akdi) veya doğrudan doğruya bedenen şirkete ortak olan kimse ile mallarını ortak kılmaları (Mudarebe akdi) gerekir. Bu tür bir ortaklık ise tabiatı icabı büyük miktarda sermaye birikimine imkân tanımaz. Bu nedenle İslâm'daki şirket hükümlerine göre kurulan bir şirket, büyük fabrikalar kurabilecek devasa sermaye birikimine imkân tanımadığı için bu güç ancak

---

⁶² Bkz. Sıddıki, *İslâm Ekonomi Düşüncesi*, 61.

devlette bulunacaktır.⁶³ Devlet de “Beytu’l-Mal” adı verilen bu kurum aracılığıyla büyük yatırımları gerçekleştirir.

Tekelleşme eğilimi ile müdahale arasında sosyal refah ve iktisadi kalkınma amaçlarına uygun bir denge noktası bulamamak modern iktisadın en önemli çıkmazlarından biri olduğu belirtilmektedir.⁶⁴ Buna karşılık İslâm’da tekelleşmenin bozucu etkileri önlenmek istenmiştir. Kuran’da malın zenginler arasında dolaşan bir “devlet” yani bir güç olmaması gerektiği belirtilmektedir. Ekonomik hayatta özel sektör aşırı büyürse, Kuran’ın bu emri gerçekleşmez. Çünkü sermaye faktörü tekellerin elinde çoğu zaman üretici rantlarına yol açarak tüketiciyi sömürülme alanında bırakabilir. İslâm daha başlangıçta aşırı büyümenin kaynağı olacak bu aşırı büyümeyi ve sömürüyü durdurmuş, bazı Hukuki müeyyideler ve uygulanabilir prensipler geliştirmiştir.

C. İSLÂM’DA SERMAYENİN BÜYÜMESİ, “DEVLET” OLMASI

İslâm’ın üzerinde durmuş olduğu en önemli iktisadi prensiplerden birisi, servetin belli şahısların elinde toplanmaması ve kontrolünde birikmemesidir. Bu prensip düzenli olarak infak etmeyi ve yatırımda bulunmayı gerektirir. Çünkü belirli şahısların elinde servetin birikmesi, toplumda üst tabakaların (zenginler sınıfının) oluşmasını sağlar ve sonuçta bu sınıf, toplumu kendi arzularına göre yönetmek isterler. Toplumun düzen ve intizamı bozular. Bunun için Allah Kuran’da “Allah’ın (fethedilen) ülkeler halkından Peygambere verdiği ganimetler, Allah, Rasulü ve yakınları, yetimler, yoksullar ve yolcular içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın diye”⁶⁵ buyurmaktadır.

İslam Hukuku’nda savaş sonrası düşman tarafından ele geçirilen mallar, ganimet olarak adlandırılır ve savaşa katılanlara beşte dördü dağıtılır, beşte biri ise devlete ait olur. Bu genel kaide beni Nadir vakasında yukarıda mealini verdiğimiz Haşr suresinin ilgili ayetleri inince uygulanmadı. Savaş yapılmadan ele geçirilen toprak ve mallar (fey sayılarak) devlete intikal ettirilerek ayette belirtilen “ Allah ve Rasulune, akrabalarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmış yolculara” kullanılmak üzere beyt’ül-mal’e bırakıldı. Kısaca ifade etmek gerekirse ihtiyacı olanlara dağıtılmak üzere devlete⁶⁶ bırakıldı. Bunun hikmeti de malların “yalnızca zenginler arasında dolaşan bir güç

⁶³ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, 111–112.

⁶⁴ Atılğan, **İslâm’ın Ekonomik politikaları**, 27–28.

⁶⁵ Haşr, 59/7.

⁶⁶ Ali Abdu’r-Rasul, **el-Mebâdi’u’l-İktisadiyye**, 106.

olmasın diye” açıklandı. Bu uygulama da İslâm’da servetin tabana yayılmasının örneklerindedir.

Hiz. Ömer’in halifeliğinin ilk yıllarında fethedilen bugünkü Irak-Suriye topraklarını içine alan Sevad arazisinin savaşıçılara taksimi konusunda sahabe arasında tartışmalar yaşandı. Hiz. Ömer bu araziyi taksim etmeyip devlet mülkiyetine aldı. İtirazlar gelince “Şu kaleleri görüyorsunuz! Onları devamlı bekleyecek askerlere ihtiyaç vardır. Şam, Cezire, Kufe, Basra, Mısır gibi büyük şehirleri görüyorsunuz! Onların askerle korunması ve askerlere bolca maaş verilmesi lazımdır. İşleyicileri ile beraber arazi taksim edildiği zaman onlara nereden sarfedilir? Geriden gelecek nesillere, yetimlere ve dullara, Irak ve Şam arazisinden ve diğler memleketlerden ne kalır? Sizden sonra gelecek Müslümanlara ne olacak? O halde sizden sonra gelecek Müslümanları bir şeysiz mi bırakayım? ...Hem korkarım ki Sevad’ı aranızda taksim edersem, sular yüzünden aranızda fitne ve husumet çıkar” dedi. Sahabe ile yapılan görüşmeler sonunda araziyi devlet mülkiyetinde, işletilmesini de bölge halkına bıraktı. Araziden haraç, kendilerine cizye koydu ve araziyi ganimet gibi taksim etmedi.⁶⁷ Bu arazinin önceden taksim edilen dörtte birini de dağıtılanlardan geri aldı. O kişilere başkaca taltifler verdi.⁶⁸ Bu olayda dikkat edilirse güçlü bir devlet anlayışı ve toplumun ihtiyaç içinde olan kesimlerini gözetme amacı güdülmüştür. Ekonomik yönden güçlenen devlet savunmasını gereği gibi yapabileceği gibi kendisinden yardım bekleyen kimselere de gerekli sosyal imkânları verebilir. Bu ve buna benzer uygulamarda İslâm’ın sosyal devlet olma yönü açıkça ortaya çıkmaktadır.

Hiz. Ömer savaş sonrası ele geçen toprakları taksim etmeme sebebini açıklarken mealini verdiğimiz ayeti delil olarak kullanmış Müslümanlar arasında arazi ve emlak ile oluşacak güç yüzünden fitne çıkması ihtimalinden bahsetmiştir. Buna göre Hiz. Ömer, Sosyal bir fitne ve taşkınlığa vesile olacaksa mülkiyet hakkına müdahale etmek, devletçe emlak, arazi ve sair mallara el koymak ve toplumun geleceğini de hesaba katarak, devletin bu konuda uygun gördüğünü tasarruf etme yetkisine sahip olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Savaş yoluyla fethedilmemiş topraklardan olan Cabiye arazisinin savaşıçılara taksimi için gelen Hiz. Ömer’e, Muaz’ın şöyle söylediği rivayet edilir; “Allah’a yemin ederim ki araziyi taksim edersen hoşlanmadığın bir durum ortaya çıkar. Araziyi taksim

---

⁶⁷ Ebu Yusuf, **Kitabu’l-Harac**, 26; Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, 80.

⁶⁸ Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, 85–86, Yahya b. Adem, **Kitabu’l-Harac**, 182–183.

⁶⁹ Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, 80, 9 nolu dipnot.

edecek olursan verimli büyük arazi parçaları ganimet sahiplerinin tekelinde kalacak, böylece bunlar, mallarında vermemezlik yapacak daha sonra mülk (araziler) bir tek adam veya kadının eline geçecektir. Sonra gelenlere bir şey kalmayacaktır.”⁷⁰ Hz. Ömer sahabe ile gerekli danışmaları yaptıktan sonra toprakları savaşçılara dağıtmayıp devlet mülkiyetinde tuttu. Bu görüşüne sahabe içinde karşı çıkan da olmadı. Zamanla buralardan elde edilen haraç, devlet için önemli bir gelir kaynağı oldu.

Buna benzer diğer bir olay da Amr b. As tarafından Mısır topraklarının fethi konusunda yaşanmıştır. Bu toprakların kendilerine dağıtılmasını isteyen savaşçılara aynı gerekçe ile taksim etmemiş durumu bir mektupla Hz. Ömer’e bildirmiştir. Hz. Ömer’de onun görüşüne katılarak toprakların taksimine izin vermemiştir.⁷¹

Hz. Peygamber devrinde Müslümanları savaşa teşvik için vaat edilen “kim bir müşriki öldürürse bunun kanıtı olarak üzerindeki onundur” hadisine göre savaşta öldürülen insanın üzerinde çıkan eşyalar o kişinin olurdu. Hz. Ömer bu malların büyük bir yekûn tuttuğunu görünce bu malları ganimet sınıfına dâhil ederek beşte birini hazineye aldı.⁷² Kalanı savaşa katılanlara dağıttı. Görüldüğü gibi, İslâm’da ganimetlerin dağıtımının dayandığı ekonomik temel, bu malların zenginler arasında elden ele dolaşan bir servet halini almaması görüşüdür.⁷³

Ayrıca Hz. Ömer Peygamber tarafından sahabeye verilen bazı yerleri de geri almıştır. Mesela Bilal-i Habeşi’ye verilen el-Akik mevkiini “ekebileceğin veya bakabileceğin kadarını al” diyerek bir kısmını devlete geri almıştır.⁷⁴ Ayrıca Hz. Ebubekir tarafından Talha b. Ubeydullah’a verilmek istenen büyük bir toprağa da engel olmuş, o yerin devlette kalmasını sağlamıştır.⁷⁵

Bütün bu uygulamalar Haşr suresinin altıncı ayetinde geçen “devlet olası diye” hükmüne dayandırılmaktadır. Hasanu’z-Zaman’a göre, “içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet olmasın” ayeti devletin kazanç ve gelir işlevleri ile ilgilidir. Devletin bu işlevleri, yalnızca ihtiyacı olan insanların nafakalarını içermez, aynı zamanda gelecekte olabilecek şeyler içinde bir önlem niteliği taşır. Bu toplumda ihtiyat

---

⁷⁰ Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 83.

⁷¹ Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 81.

⁷² Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 390.

⁷³ Hasanu’z-Zaman, **İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür**, 20.

⁷⁴ Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 368.

⁷⁵ Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, s. 351–352.

güdüğü ile oluşan parayı tutma eylemini önlemekle kalmaz, bununla beraber insanların kanunsuz yollardan para kazanmaya düşkünlük göstermelerini de önler.⁷⁶

Ekonomik yönden yatırım ve üretim için gerekli imkânlarını kaybetmiş, sermayenin belirli şahısların elinde olduğu, servetin yığıldığı bir dönemde devlet, yönetim ve idare bakımından zayıftır. Böyle bir toplumda söz sahibi her istediğini yapmaya alışmış büyük sermaye sahipleridir. Böyle bir toplum, sıkıntı ve kargaşa içindedir. Bu durumda devletin idareyi ele alması, gelir dağılımını yeniden düzeltmesi ve sosyal dengeyi sağlaması gerekir. Çünkü tarihte bu duruma düşmüş devletlerin uzun ömürlü olamadıkları bilinmektedir. İslâm, mealini verdiğimiz ayette de belirtildiği gibi sermayenin belirli kişilerin elinde devlet, yani bir güç olmasına izin vermez. Getirilen düzenlemelerle bu güç devletin, beytu'l-mal kurumunun kontrolünde olur, toplumun ihtiyaçlarına harcanır. Bu sermayeden tüm toplum kesininin eşit bir şekilde faydalanması sağlanır.

II. ULUSLAR ARASI SERMAYE HAREKETLERİ VE İSLÂM HUKUKU

Uluslar arası sermaye hareketleri denilince sermayenin ülkeler arasındaki dolaşımı kast edilir. Bu konunun belirlenebilmesi için öncelikle İslam Hukuku'nda dış ticaret ile ilgili hükümlerin bilinmesi gerekir. Dış ticaret ile ilgili hükümler ortaya çıkınca buna bağlı olarak gümrük vergisi ve küreselleşen sermayeye İslâm Hukuku'nun bakışı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

A. İSLAM HUKUKU'NDA DIŞ TİCARET

İslâm Hukuku'nda mal ve sermayenin uluslar arası dolaşımı dış ticaret kapsamında ele alınır. Dış ticarete tâcir esas olup, ticareti yapılan mal, tüccara tabi olarak ele alınır. Çünkü alım-satım hükümleri, sahip olunan malla ilgili olarak konulmuş hükümler değil, mala sahip olan kişi ile ilgili olarak konulmuş hükümlerdir.⁷⁷ Buna dayanarak dış ticaretle ilgili hükümler, ne ticaretle ilgili ne de üretim kaynaklarıyla ilgili olmayıp, doğrudan doğruya ticaret yapan kişiyle ilgilidir. Zira sermaye ve ticareti yapılan mallarla ilgili hükümler, mal sahiplerine göredir. Dolayısıyla mal sahibine uygulanan hüküm mülk edinmiş oldukları mallara da uygulanır.

---

⁷⁶ Hasan'uz-Zaman, **İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür**, 36.

⁷⁷ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, s. 116, 118.

Bu konuda İslâm ile kapitalizm arasında farklılıklar bulunmaktadır. Zira kapitalizmde dış ticaret, mal sahibiyle ilgili olmayıp mal ile ilgilidir. İslâm'da ise yukarıda belirtildiği gibi bunun tam tersi olarak mala değil mal sahibine bakılır. İslâm ile kapitalist bakış açısı arasındaki fark da buradadır. Zira kapitalizm, mal ve üretim kaynaklarına ilgi duyar. Bu nedenle bu kaynakla ilgili hükümleri uygular. İslâm ise üretim kaynağıyla ilgilenmeksizin malın sahibiyle ilgilenir. Üzerinde ticaret yapılacak malın çeşidinin mubahlığı, helalliyi veya haramlığı malın ticaretine tesir eden bir faktör olduğu doğrudur. Fakat bu konuda asıl olan hüküm, malın çeşidi ve nitelikleri açısından değil, malın sahibi açısından verilir. Dolayısıyla dış ticaretle ilgili hükümler, ticaret yapan kimsenin vatandaşı olduğu devletin İslâm Hukuku'nda göre alacağı isme göre değişir.

İslâm Hukuku'nda devletler genel olarak dar'ul-harb ve dar'ul-İslâm⁷⁸ olarak iki kısma ayrılır. Dış ticaret ile ilgili hükümler de bu sınıflamaya göre ele alınır. Dar'ul-İslâm ile ilgili hükümler açısından İslâm, dini değil vatandaşlığı yani devlete tabiiyeti esas alır. İslâm devletinin tabiiyetini taşıyan herkes, ister Müslüman olsun, isterse olmasın (zimmî), İslâm devletinin tebaası sayılır. Şeriatın belirlediği sınırlar çerçevesinde devletin onun üzerinde, onunda devleti üzerinde hak ve sorumlulukları vardır. İslâm devleti tabiiyetini taşımayan herkes, Müslüman olsun olmasın yabancı sayılır. Onlara hükmen "harbi" (yabancı ülke vatandaşı) muamelesi yapılır. Fakat Müslüman olan kimsenin kanı ve malı helal olmaz. Malla ilgili hükümlerde ve diğer hükümlerde aynen Müslüman olmayanlara yapılan muamele gibi muamele görürler. İslâm devletinin tebaasından olan birisine mirasçı olamaz, miras bırakamaz, izinsiz olarak ülkeye giremez. Her konuda yabancı gibi muamele görürler.⁷⁹

İslâm Hukuku açısından dış ticaret ile uğraşan iş adamlarını üç sınıfa ayırmak mümkündür. Bunlar:

1. Devletin tebaasından sayılan Müslümanlar veya Zimmîler.
2. Aramızda anlaşma bulunanlar.
3. Harbi (yabancı ülke vatandaşı olan) kimseler.

---

⁷⁸ İslâm Hukukçuları devleti tarif ederken dünyayı yönetim şekline göre iki kısma ayırmışlardır. Devletin siyasi, iktisadi, idari ve Hukuki düzeninin İslâm esaslarına dayandığı, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin İslâmî otoritenin elinde bulunduğu ülkelere *darü'l-İslâm*, İslâm düzeninin egemen olmadığı ve bu yetkilerin Müslüman otoritenin elinde bulunmadığı ülkelere de *darü'l-Harb* adını vermişlerdir. Ahmet Özel, "*Darü'l-harp*" TDV İA, C. VIII, s. 536. Ayrıca Bkz. Ahmet Özel, **İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Darü'l-İslâm Darü'l-harb**, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 109-122, 246-273, 280-284; Bilmen, **Kamus**, III, 334-335.

⁷⁹ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, s. 121, 122.

Devletin tebaasından sayılan Müslüman veya gayr-i Müslim Zimmî olan kimseler, içerde olduğu gibi, dışarıda da ticari faaliyetlerini aynen yürütebilirler. Tebaadan olan kimseler, hangi ülkeden olursa olsun istedikleri malları ülkeye sokabilirler. Herhangi bir şart ve kısıtlama olmaksızın istedikleri malı istedikleri ülkeye ihraç edebilirler.⁸⁰ Bu genel kuraldan iki özel durum istisna edilir. Birincisi, bir malın ithali veya ihracından dolayı bir zarar ortaya çıkması durumudur. Bu durumda sadece o malın ithali veya ihracı yasaklanır. İkincisi, kendileriyle herhangi bir anlaşma yapılmamış yabancı ülke statüsünde olan “Harbi” ülkelerle yapılan ithalat ve ihracat, Müslüman ülke aleyhine o ülkeyi güçlendiriyor ve bir sıkıntıdan kurtarıyorsa o ülke ile dış ticaret yasaklanır. Özellikle savaş sanayi ve silah ticareti bu kapsamda değerlendirilir. Bu maddelerin, Müslümanların aleyhine kullanılma ihtimali fazladır. Kuranda “Günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın”⁸¹ denilmektedir. Hz. Peygamber de kendisine tabi olan Yemame’nin, savaş halinde bulunduğu Mekke’ye hububat satışını yasaklamıştı. Bu yasak hicretin 5. ve 6. yıllarında Mekke’de hüküm süren kıtlık sebebi ile kaldırıldı.⁸² Bu ülkelerle İslâm ülkesi aleyhine onları güçlendirecek çeşitten malzeme ticareti yapan kimse İslâm Hukukçuları nazarında haram işlemiş olur.⁸³

Anlaşmalı olan ülkelere gelince; onlarla anlaşma metninde yazılan şartlara göre muamele edilir. Çünkü “Müslümanlar şartları üzeredirler (anlaşmış oldukları şartlara uyarlar)”⁸⁴ Harbilere ve aramızda anlaşma olmayan “hükmen harbilere” gelince; onlar İslâm ülkesine girebilmek için özel olarak izin almadıkları sürece (eman verilmedikçe) ülkeye giremezler. Onlara verilen eman, ülkeye girebilmeleri için bir izindir. İslâm Hukuku’nda harbi olan bir kimseye canı için verilen eman (güvence), onun malı için de geçerlidir. Ülkeye malını sokabildiği gibi ülke dışına da mahzurlu olmayan malını çıkarabilir.⁸⁵

1. İslâm Ülkesinde Yabancı Sermaye

Geçmiş yüzyılda askeri güç ve ordular vasıtasıyla yürütülen sömürgecilik faaliyeti, bugün yerini, yabancı sermayenin bu ülkelere giriş yollarının açılmasına

---

⁸⁰ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, 125.

⁸¹ Maide, 5/2

⁸² Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 265.

⁸³ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, 128.

⁸⁴ Buhari, **37 Kitabu'l-İcare**, 14, C. III, s. 52; Tirmizi, **15 Kitabu'l-Ahkâm**, 17, hadis no:1350, C. IV, s. 567.

⁸⁵ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, 129.

bırakmıştır. Uluslararası yabancı sermaye hareketlerine izin verilmesi, giriş yollarının kolaylaştırılması ve bu sermayenin güvenliğinin sağlanması konusu, sanayi gelişimini sağlayan ve yeterli sermaye stokuna sahip olan ülkeler tarafından teşvik edilmekte ve bu konuda az gelişmiş ülkelere çeşitli baskılar yapılmaktadır.

Günümüz İslâm Hukukçuları arasında İslâm ülkelerine yabancı sermayenin girişi konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İktisatçılarımızın çoğu sermayenin serbest dolaşımını desteklerken, Abdurrahman el-Maliki gibi iktisatçılarımız ise “Yabancı sermayenin kabulü, ülkelerin servetlerinin artmasına neden olmadığı, tersine sömürgeciliğe davetiye çıkardığı kesin olarak bilinmelidir. Bir ülkedeki serveti artırmak ve maddi ihtiyaçları karşılayacak maddeleri çoğaltmak için iktisat politikası oluşturmak her ülke için mutlak gereklidir. Fakat bütün bunları yapmak için ülkenin tamamını kapsayan bir propagandanın yapılmasına gerek yoktur. Diğer taraftan da bu tür planların ve politikaların yabancılara hazırlanması kesinlikle doğru değildir”⁸⁶ demektedir. Bu görüş bazı noktalardan doğru görülmeyle beraber sermaye hareketlerinin gittikçe serbestleştiği, küreselleşme sürecindeki bir dünya ekonomisinde, bunun, devletlerarası ilişkilerde birtakım olumsuzlukları ortaya çıkarabilir. Mutlak yasaklama yerine kontrollü ve ülke menfaatlerini gözeten akılcı politikalarla bu sermaye girişi düzenlenirse daha yararlı olabilir.

İlk devir İslâm Hukukçuları, Müslümanların yabancı (harbi) ülkelerde, yabancı ülke vatandaşlarının da İslâm ülkesinde ticari ilişkilerde bulunabileceklerini kabul ederken bu ilişkileri düzenleyici kurallar ortaya koymuşlardır. Akdi şartların yerine gelmesi kaydıyla, yabancılarla her türlü ticari ilişki meşru kabul edilmiştir. Hanefi mezhebinin imamlarından Ebu Yusuf, İslâm ülkesi sınırları içinde Müslümanların tabi olduğu ahkâmla mükellef kılınan yabancı tüccarların, domuz ve içki gibi şeran yasaklanmış gayri mütekavvim malların alım satımını yapmasının ve faizli muamelelere girmesinin yasaklanması gerektiğini belirtmektedir. Buna karşılık Harbi tüccarlar İslâm ülkesinde askeri malzeme dâhil her türlü helal mal ticareti yapabilirler.⁸⁷

İslâm ülkesine yabancı tüccarın girmesine Hz. Peygamberin izin verdiğini yatırım teşvikleri bölümünde belirtilmişti. İslâm Hukuku’na göre yabancı bir tüccar ticaret amacıyla İslâm ülkesine eman alarak girse mal ve can güvenliği sağlanır. Hatta ölmesi veya malını herhangi bir şekilde orada bırakıp daru’l-harbe döndükten sonra

---

⁸⁶ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, s. 7–8.

⁸⁷ Ebu Yusuf, **Kitab’ul-Harac**, 216.

ölmesi halinde malı mirasçılarına intikal eder.⁸⁸ Yalnız gelişen şartlara göre Harbilerle ilgili bu uygulama devlet politikasına (maslahata) bırakılmıştır. Yabancı paraları ülkeye sokmalarına veya ülkenin parasını beraberlerinde götürmelerine ya da göndermelerine devlet başkanı dilerse izin verir, dilerse vermez. Devlet başkanının Müslümanların çıkarlarına uygun gördüğü şeyi yapma hakkı vardır. Bu kural genel olarak bütün paralar için geçerlidir.⁸⁹

Sonuç olarak bütün bunlarla beraber şöyle denilebilir: Allah'ın, Kuranda; "Allah, alış-verişi helâl kıldı"⁹⁰ ayeti genel olup iç ve dış ticareti, Müslim gayri Müslim arasındaki her türlü ticareti kapsar. Ayrıca Kuran ve Sünnet'te Müslüman, zimmî ve gayr-i müslim'in İslâm ülkesine mal ve hizmet ithalini yasaklayıcı bir nass da bulunmamaktadır. Bunun içindir ki ithalat üzerine helâl hükmü nassın genelliği ile sağlanır. Bu nedenle dinen mülkiyeti haram olmayan her malın İslâm ülkesine girdirilmesi, ithali caiz olup, yukarıda açıklanan zorunlu nedenler dışında herhangi bir sebeple yasaklanamaz. Çünkü ticari ilişkilerin artmasında İslâm toplumunun menfaati vardır. Canlanan bir piyasa toplumsal refahı sağladığı gibi, iktisaden güçlenme de devletin devamlılığının bir şartıdır. Yabancı sermayenin tamamen yasaklanması yerine kontrollü bir sermaye girişine izin verilmesi ve ülke çıkarlarına uygun yatırımların desteklenmesi, toplum menfaatine daha yararlı olacağı söylenebilir.

2. Yabancı Ülkelerde İslâmi Sermaye

İslam Hukuku'na göre uluslar arası ilişkilerde barışın esas olması, savaşın geçici bir durum kabul edilmesi ve muhariplerle sınırlı tutulması, sivil kesimlerle iyi ilişkilerin sürdürülmesi sonucunu doğurmuştur.⁹¹ "Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır"⁹² ayeti de bunun bir kanıtıdır. Bu sebeple barış zamanında olduğu gibi savaş halinde de düşman ülkelerin

---

⁸⁸ Serahsi, **Mebcut**, X, 91.

⁸⁹ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, 146.

⁹⁰ Bakara, 2/275.

⁹¹ Ahmet Özel, "**İslâm Hukuku'nda Ülke Kavramı ve Düşman Ülkelerle Ticari ilişkiler**", **I. Uluslar Arası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki meseleleri Kongresi** (tebliğ), Kombad Yay. Konya 1997, s. 169.

⁹² Mümtetine, 60/8-9.

sivil tebaasıyla karşılıklı güvenin sağlanması halinde ticari ilişkilerin kurulması teşvik edilmiştir.

İslam Hukuku'na göre yukarıda da belirtildiği gibi Dış ticarete “ülke menfaatlerinin gözetilmesi ilkesi” benimsenmiştir. Yabancı ülkeyi, İslâm ülkesine karşı güçlendirecek yatırım ve sermaye transferi engellenir. İmam Ebu Yusuf, stratejik öneme sahip at, silah gibi askeri levazımın ve köleleştirilen savaş esirlerinin Müslümanlar eliyle düşman ülkelere ihracatının yasaklanması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü muhtemel bir savaşta bunların Müslümanlar aleyhine kullanılması söz konusu olabilecektir. Bu tür malların emânla İslâm ülkesine giren harbi tüccar ve elçilerce yurt dışına çıkarılmak istenmesi halinde de gümrüklerde el konularak bedellerinin kendilerine iadesi gerekmektedir. Ayrıca bu tür malların dışarı kaçırılması sınır boylarında nöbetçiler görevlendirilerek önlenmelidir. Ancak Ebu Yusuf, eşya ve giysiler için ise böyle bir yasaklamaya gerek görmemektedir.⁹³

İslâm Hukukçuları, yabancı ülkelerde, o ülkelerin işine yarayacak her türlü malzemenin bu ülkelerde bırakılmasını da uygun görmemektedirler. Hatta dâr'ul-harbi acilen tahliye etmek durumunda kalan İslâm ordusunun, geride bırakmak zorunda olduğu malzemeler ve hayvanları itlaf edip edemeyeceğine dair fikhî tartışmalar aynı yaklaşımı sergilemektedir. Ebu Yusuf'a göre bu hayvanlar ve malzemeler düşman kuvvetlerinin eline geçtiğinde Müslümanların aleyhine kullanılacağı için öldürülüp yakılarak imha edilmelidir.⁹⁴ Bu tedbirler ile İslâm ülkesine yönelebilecek tehditler önlenmeye çalışılmış, ülke güvenliği esas alınmıştır.

Konuya bir başka açıdan bakılırsa İslâmiyet'in yeryüzünde yayılması fetih hareketlerinin yanında Müslüman tüccar vasıtasıyla da olmuştur. Bu ülkelerde İslâmiyet özellikle ticaret yolları boyunca gelişmiş, ticaret merkezi durumundaki şehirler aynı zamanda birer İslâmî bilgi ve bir tebliğ merkezi haline gelmiştir. İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren yabancı ülkelerde yatırım yapan Müslüman tüccar, ülkeler arası ilişkileri geliştirmiş, tarih boyunca görüldüğü gibi gittikleri ülkelere yaşantılarıyla, yapmış oldukları ticaretle, ticari hayatta sergilemiş oldukları tutum ve davranışlarıyla güven kazanmışlardır. Bu güven ile insanları İslâm'a ısındırarak bir çeşit İslâm'ın

---

⁹³ Ebu Yusuf, **Kitab'ul-Harac**, 204–206

⁹⁴ Ebu Yusuf, **Kitab'ül-Harac**, 216

propagandasını yapmışlar, İslâm'ı anlatmışlar ve o ülke halkının gönlünü kazanmışlar, savaş yapılmadan Müslüman olmalarını sağlamışlardır.⁹⁵

Bu açıdan, İslâm ülkesinin ihtiyacından fazla olan, ihracının ülkeye zarar vermeyeceği her türlü mal ve sermayenin diğer ülkelere transfer imkânı, dünyada İslâmî prensiplerle kardeşlik duygusunun yayılmasını sağladığı gibi, İslâm ekonomisine kendini düşünen, mahalli iktisat siyaseti yerine milletler arası insani bir özellik vasfını kazandıracaktır.⁹⁶ Yapılacak yatırımlar belirtilen yararları yanında Müslümanlara yeni iş sahası açabileceği gibi, uzun dönemde ülkeye sermaye girişine de neden olacaktır. Ülkeye giren bu sermaye de ülke refahına katkı sağlayacaktır. Bu nedenlerle ülke menfaatine zarar vermeyecek şekilde yabancı ülkelere yapılacak sermaye yatırımları desteklenmelidir.

B. GÜMRÜK VERGİSİ

İslâm İktisadi sisteminde piyasanın kendi şartları içinde oluşması ve serbest piyasa şartlarına göre işlemesi amaçlanır. Piyasa fiyatının kendi dinamikleri içinde oluşması sağlanır. Devlet piyasa fiyatının oluşumunu etkileyecek müdahalelerden sakınır. Bunun için devletin tebaasından olan herhangi bir kimseden, ister ithal ettiği bir mal olsun, isterse ihraç ettiği bir mal olsun, herhangi bir maldan zekât dışında, gümrük vergisi adı altında bir vergi alamaz. Zaten İslâm Hukuku'nda bugünkü bilinen anlamda bir gümrük vergisi yoktur.⁹⁷ Bir hadiste “Müks sahibi cennete giremez” denilmektedir. Müks, özellikle gümrük vergisi demektir.⁹⁸ Buna göre tebaadan olan herhangi bir kimsenin ticaret malından her hangi bir vergi alınmaz. Ama tebaanın dışındakilerden yani yabancılardan ister Müslüman olsunlar isterse olmasınlar bağlı buldukları devletin bizlerden aldıkları miktarda onlardan (mütekabiliyet gereği) bir vergi alınır.⁹⁹ Ancak İslâm Hukuku'na göre yabancılardan gümrük vergisi almak vacip değil, caizdir. Devletin, onları vergiden muaf tutması veya muayyen mallara vergi muafiyeti uygulaması caizdir. Müslümanların maslahatına uygun gördüğü şekilde devlet uygulama yapar.¹⁰⁰

---

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Nehemia Levtzion, “*Batı Afrikada Tüccar-Âlim-Din adamı Üçgeni*”, *İktisat ve Din*, (terc. Selahattin Ayaz, Hazırlayan Mustafa Özel), İz Yay. İstanbul 1994, s. 157–177.

⁹⁶ Benzer görüş için bkz. Sabahattin Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomisi*, 99.

⁹⁷ Eskicioğlu, *İslâm Hukukunda Vergiler*, 123.

⁹⁸ El-Maliki, *İdeal Ekonomi Politikası*, s 129–131.

⁹⁹ El-Maliki, *İdeal Ekonomi Politikası*, 131.

¹⁰⁰ El-Maliki, *İdeal Ekonomi Politikası*, 132.

Gümrük vergileri İslam öncesi Mekke yönetimi tarafından da alınmaktaydı. Bizans tacirleri Mekke’de öşür (onda bir, 1/10) oranında gümrük resmi verirdi. Mekkeliler de Bizans arazisinde bu miktar vergi öderlerdi.¹⁰¹ İslam devletinin kurulmasından itibaren Hz. Peygamber ve dört halife döneminde de gayr-i müslim tüccara bu oran uygulanmıştır.

İslâm Hukukçularınca genel bir ifade olarak “ticaret öşrü” adı da verilen gümrük vergileri ticari amaçlı mallardan alınan bir vergidir. Bu vergi harbi adı verilen İslam ülkesine izin almak suretiyle giren gayr-i müslim tüccardan onda bir oranında alınır. Bu vergi sürekli olmayıp yılda bir defa ve sınırdan girerken alınır. Bu vergiyi ilk defa sistemleştiren ve düzene sokan Hz. Ömer’dir. Karşı taraf Müslüman tüccarlardan bu miktar vergi aldığı için karşılık olarak bu oranda vergi alınmıştır. Irak Hukukçularına göre ticaret malı zekât nisabına ulaşıncaya kadar vergi alınır. Buna göre verginin alınabilmesi için ticaret malının sınırdan girerken zekât nisabında veya daha fazla olması gerekir, İmam Malik ve Hicaz Hukukçularına göre ise bunun en az miktarı yoktur. Müslüman tüccarlar zekât verdikleri için onlardan gümrük vergisi alınmaz. Zimmîlerden ise anlaşma hükümleri uygulanır. Hz. Ömer yirmide bir (1/20) oranında vergi almıştır.¹⁰²

Mukabele bi'l-misl esası veya getirilen mala ihtiyaç duyulup duyulmaması gibi kıstaslar üzerine konulan vergi oranlarını devlet, maslahata, ülke çıkarlarına ve zamanın şartlarına göre değiştirebilir. Bu değişiklikler tüm malları kapsayabileceği gibi belirli bir gurubu da kapsayabilir. Örneğin Hz. Ömer döneminde bu vergiler gıda maddelerinde % 5’e indirildi. Bazı yabancı tüccara özel imtiyazlar tanındığı da olmuştur. Mesela Hz. Ömer’in, Mekke’de Benî Tağlib kabilesinden Hıristiyan tüccarı kabul ettiği ve onların isteği üzerine İslam toprağında, her yıl için bir defaya mahsus olarak gümrük vergisi (öşür) ödenmesini, tüccarın her gittiği şehirde bu vergiyi tekrar ödememesi taleplerini kabul ettiği nakledilir.¹⁰³ Daha sonraki dönemlerde bu vergiler % 2,5 ile % 5 arasında değişmiştir.¹⁰⁴ Yani devlet yönetimi bu oranları belirlemede esas yetki sahibidir.

Yabancı ülkeler zulmederek Müslüman tüccarın mallarına el koysalar, İslâm devleti aynı muameleyi onlara yapamaz. Eğer onlar Müslümanlardan hiç vergi almıyorsa İslâm devleti de onlardan vergi almaz.¹⁰⁵ Çünkü bu vergiler belirttiğimiz gibi

---

¹⁰¹ Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 503.

¹⁰² Yahya b. Âdem, **Kitabu'l-Harac**, 157, 186, 207, 211; Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 505, 506, 508, 509.

¹⁰³ Muhammed Hamidullah, **İslam Hukuku Etüdleri**, Bir Yay., İstanbul 1984, s. 138-139.

¹⁰⁴ Encum, **İslâm'da gelir ve servet dağılımı**, 96.

¹⁰⁵ Bilmen, **Kamus**, IV, 96; Eskicioğlu, **İslâm Hukukunda Vergiler**, 126.

Müslüman tüccarı koruma amacıyla bir karşılık olarak konulmuştur. Buna gerek kalmayınca kaldırılabilir.

Gümrükten giren mallar İslâm Hukuku'nda Mal olarak kabul edilen eşyadan ise yukarıda belirttiğimiz oranlar uygulanır. Müslüman bir tüccar dinen gayr-i meşru kabul edilen bir malın ticaretini yapamaz. Bu tür mallara devlet yönetimince el konulur ve itlaf edilir. Gayr-i müslim bir tüccarın ticaretini yaptığı mallar İslâm Hukuku'na göre mal olarak kabul edilmeyen kısımdan ise yine vergiye tabidir. Harbî veya Zimmî'ye ait şarap ve domuzlara ticaret malı oldukları zaman kıymet biçilir, normal verginin iki katı oran uygulanır.¹⁰⁶ Burada amaç ülke menfaatini korumak ve gayr-i Müslim tebaanın da ihtiyacını da karşılamaktır.

Gümrük vergisi alınırken mal sahibinin beyanı esas alınır. Şüphelenilen durumlarda, tüccar gayr-i müslim bile olsa yemin teklif edilir, yemin edince sözleri kabul edilir. Eğer Zimmî “benim borcum var; bu borcum bütün malımın hepsini kapsayacak kadar çoktur” derse aşir (vergi memuru) bu adamdan hiçbir vergi almaz.¹⁰⁷

Müslümanlardan alınan vergi zekât olarak kabul edildiği için zekâtın sarf edileceği yerlere harcanır. Harbî veya Zimmî olsun tüm gayrimüslimlerden alınan vergi ise fey olarak değerlendirilir. Fey'in dağıtımında olduğu gibi Devlet tarafından tüm Müslümanların ihtiyaçlarına kullanılır. Zekât ile amaçlanan servetin tüm topluma yayılması amacı gümrük vergilerinde de amaçlanır. Gayr-i müslimlerden alınan vergi fey olarak değerlendirilince devletin daha geniş bir hareket alanı ortaya çıkar, devlet maslahatın gerektirdiği yerlere kolayca harcar.

Gümrük vergisi, İslâm ülkesine ticari amaçla mal sokan kimselerden alınır. İslâm ülkesine para veya yatırım yapma amacıyla sermaye sokan bir kimseden herhangi bir verginin alındığına dair bir bilgiye kaynaklarımızda rastlanmamaktadır. Ticaret amacıyla İslâm ülkesine giren yabancılardan alınan verginin amacı, devlete bir gelir sağlamak, ülkedeki ticari hayatı ve tüccarı korumak, Müslüman tüccardan vergi alan ülkelere bir karşılık vermektir. Ülkeye yatırım yapma ve istihdamı arttırma amacıyla para ve sermaye girişinde alınacak böyle bir verginin anlamı ve amacı da olmaz.

Buraya kadar anlattıklarımızdan İslâm Hukuku'nda uluslararası ticaretin, Daru'l-İslam-Daru'l-Harb hükümleri çerçevesinde ele alındığı, İslâm ülkesinin devleti ve halkını koruma amacı esas alınarak düzenlendiği sonucu ortaya çıkar. İslâm, uluslararası ticareti teşvik etmiş, tüccarı korumuştur. Devletin menfaatini korumakla

¹⁰⁶ Yahya b. Âdem, **Kitabu'l-Harac**, 211, 213.

¹⁰⁷ Yahya b. Âdem, **Kitabu'l-Harac**, 212.

beraber, akdi şartlar yerine getirildiği müddetçe, gayr-i müslimlerle her türlü ticari ilişki meşru kabul edilmiştir. Güçlenen bir tüccar İslâm'ın getirmiş olduğu dağıtım tedbirleriyle kazancını topluma dağıttığı, toplum refahına katkı sağladığı gibi, aynı zamanda dininin de tebliğini yapmış olur.

Hasan Onat'ın küreselleşme süreci sonunda “Küçülen dünyada, artık, Müslümanlara özgü mekânlar (Daru'l-İslam) yoktur”¹⁰⁸ iddiasına karşın, günümüzde İslâm iktisadi hükümlerinin uygulandığı bölgeler kurulabilir. İslâm ülkeleri arasında “serbest ticaret bölgeleri” oluşturulabilir, zamanla Müslüman olmayan ülkelerin de yer alabileceği zamanımızda örnekleri bulunan “ekonomik topluluklar” gibi kurumsal hale gelinebilir. Buradan hareketle, İslâm Hukuku'na göre ticari anlamda “bölgeselleşme” vardır denilebilir.

C. KÜRESELLEŞME

Küreselleşme, bilimde, ekonomide, politikada, kültür ve sanatta dünyanın bir bütün olarak algılanmasıyla başlayan sosyal bir süreçtir. Küreselleşme denildiği zaman, akla ilk gelen bir şeylerin dünya çapında yaygınlaşmasıdır. Demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin evrensel bir nitelik kazanması olarak takdim edilen küreselleşmenin arka yüzünde Batı'nın, özellikle Amerikanın bütün alanlarda egemenliğini kalıcı hale getirme çabasından, yani “Yeni Dünya Düzeni”nden başka bir şey yoktur. Bunu Amerikan kültürünün dünya çapına yayılması, “dünyanın bu kültüre göre yeniden yapılandırılması” şeklinde anlamak da mümkündür.¹⁰⁹ Küreselleşme sürecinde egemen kültür, diğer kültürleri ya kendi istekleri ile bu sürece katılmaya çağırmakta ya da elinde bulundurduğu ekonomik güç ve teknolojik üstünlükle, gerekirse silah gücü ile direnenleri katılıma zorlamaktadır.

Bugün ideolojiler sınıfları ve sınırları aşmış ve millet hatta kültür ve medeniyet çapına ulaşmışlardır. Günümüzde bu gelişmenin en son görüntüsü olan tek kutupluluk ve küreselleşme, Tabakoğlu'nun tespitiyle “kapitalizmin üzerinden komünist örtünün kaldırılmasından başka bir şey değildir.”¹¹⁰

Konuya dini açıdan bakanların bu noktada ürktükleri görülmektedir. Onlara göre küreselleşme, “manevi olan, “dini” olan her şeyin tarihin çöplüğüne atılabilmesi ile

---

¹⁰⁸ Bkz. Onat, *Küreselleşme üzerine*, 47.

¹⁰⁹ Onat, *Küreselleşme üzerine*, 37.

¹¹⁰ A. Tabakoğlu, *İktisat Yazıları*, Yaz-Güz 2000, Yıl: 2, Sayı: 4, s.23.

ilgili bir projeden başka bir şey değildir. Bu süreç, bir asit gibi dinde ve bir bütün olarak geleneklerde derin çözümlere yol açmış, zamanla dinin hem özünde, hem de anlaşılma biçiminde etkili olmaya başlamıştır.”¹¹¹

Çeşitli alanları içine alan küreselleşmenin konuyu ilgilendiren yönü, ekonomik küreselleşmedir. Birinci bölümde de belirtildiği gibi ekonomik küreselleşme veya ticari hayatın küreselleşmesi, “ticaret yapma hürriyeti” anlamına gelmektedir. Çünkü ticaret hürriyeti ülkeler arasında herhangi bir kaydın, sınırlamanın olmaksızın ticari mübadelenin yapılmasını, gümrük vergisinin kaldırılmasını ve ithalatın önüne engellerin konulmamasını gerektirir. Yani devletin ekonomik korumacılığının ve dış ticaret üzerindeki kontrolünün kalkması demektir.

İslâm’daki ticari sistem ise buna manidir. Çünkü devlet, diğer ülkelerle yapılan ticarete gördüğü çıkarlar gereği birtakım şartlar ve sınırlamalar koyabilir. Ticaretteki mutlak mubahlık yalnızca kendi vatandaşları için geçerlidir. Aynı şekilde vatandaşların kayıtsız şartsız dış ticaret yapmalarının mubah olması da bir nevi küreselleşmedir, bu durum “ticari hürriyet” türünden bir olay değildir. Çünkü devlet, bazı malların ithalini, bazı mallarında ihracını yasaklayabilir. Örneğin devlet, ülkeden ihracının zarara sebep olduğu, stratejik önemi bulunan ve düşmanın kuvvetlenmesine yol açan malların ihracını yasaklayabilir. Özellikle fiilen muharip ülkeleri güçlendiriyor, sıkıntıdan kurtarıyor ve destekliyorsa, mal ihracını veya ithalini engeller. Ayrıca içki, domuz ve uyuşturucu maddeler gibi İslâm’ın ticaretini naslarla yasakladığı ve İslâm’ın nazarında “iktisadi mal” sayılmayan malların ticareti de mutlak surette haramdır. Bu sebeple İslâm’daki ticaret sistemi, küreselleşme ile hedeflenen “ticaret hürriyeti”nden tamamen farklı bir sistemdir.¹¹²

Çok boyutlu bir süreç olan küreselleşmenin ekonomik boyutu sermaye faktörü ile ifade edilmektedir. Buna kısaca sermayenin küreselleşmesi denilebilir. Çünkü “Bir ekonomik sektörün, diğer sektörler üzerinde veya bir ekonominin diğer ekonomiler üzerindeki hâkimiyeti, egemen tarafın kendine özgü bir yapısı ve aşılmaz gücü, üstünlüğü dolayısıyladır. Egemen sektör veya ekonominin bu karşısında durulamaz kudreti sayesinde, diğer ekonomiler veya birimler üzerinde sürekli bir tarzda etkiler icra edebilmekte ve bağımlı ekonomiler üzerinde aynı tesiri tek başlarına yürütebilmektedirler. Ekonomiye egemenlik kazandıran, bizatihi kendi boyutları,

---

¹¹¹ Onat, *Küreselleşme üzerine*, 40, 41.

¹¹² El-Maliki, *İdeal Ekonomi Politikası*, 132.

müzakere gücü ve yine faaliyetlerinin doğası bakımından aynı seviyede taklit edilemez bir kudreti yansıtır.”¹¹³ Bu ekonomik gücünü de sonuna kadar kullanmak ister.

Bu “egemen ekonomi” bir “blok” değildir. Daha çok, firmaların bütünü tarafından veya bir gurup firma tarafından oluşturulmuş bir birlikteliktir. Bir egemen ekonominin, diğerleri üzerindeki etkisi, işte bu firmaların en büyükleri ve iktisadi alanda en güçlü ve tutarlılarına sahip olduğu zaman gerçekleşir.¹¹⁴ Bu gittikçe güçlenen ve pazarı ele geçirmekte olan bu firmaların amaçlarına ulaşmalarına ve amaçlarını uygulama alanı bulmalarına izin verilirse, İslâm’ın pazarda oluşturmaya çalıştığı serbest rekabet ortamı şansı ortadan kalkar, küçük firmalar piyasadan çekilmek zorunda kalır. Gittikçe büyüyen ve güçlenen firmalar zamanla devlete ve siyasi otoriteye de etki etme gücünü kendilerinde bulabilirler.

Küreselleşme en çok eleştirilen yönü ile dünyayı tek kutuplu hale getirmiş ve üretimin, paranın, zenginliklerin daha genel bir ifade ile sermayenin gelişmiş ülkelerdeki belli bir azınlığın elinde toplanmasına yol açmıştır. Dünya, adeta, zengin ve yoksul kesimler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.¹¹⁵ Dünyanın birçok ülkesinde ekonomik model olarak uygulanan kapitalizmin amacı sermaye sahibini desteklemek ve büyük sermaye oluşturmaya imkân hazırlamaktır. İslâm iktisadının da kendisine özel bir amacı vardır. Bu amaç, kapitalizmin amaçladığından çok farklıdır. Bu, araştırmanın birçok yerinde ifade edilen sermayenin topluma dağıtılması şeklindedir. Bu açıdan da baktığımızda İslam İktisadının amacı ile küreselleşme neticesinde geline nokta çatışmaktadır.

Küreselleşme ile sermayenin büyümesi ve serbest hareket etmesinin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Bu açıdan da İslam Hukuku’nda tanınan serbest ticaret anlayışı ile büyük sermayenin kontrolündeki küreselleşme süreci uyuşamaz. Önceki bölümlerde de izah ettiğimiz gibi devlet sermayenin bir güç olmaması, büyüüp pazarı kontrol altına almaması için bir takım tedbirler alır. Bu tedbirlerin başında sermayenin oluşum sürecinden başlayarak uygulanan dağıtım tedbirleri gelir. Bu tedbirler ile küreselleşme ile amaçlanan sermayenin büyümesi ve güçlenmesi bir noktada çakışır. Bu noktada devlet sermayenin tabana yayılmasını, sosyal refahın artmasını amaçladığı için büyük sermayenin ve dolayısıyla küreselleşmenin karşısında durur.

---

¹¹³ Beşir Hamitoğulları, **İktisadi Sistemlerin Temelleri**, 51.

¹¹⁴ Beşir Hamitoğulları, **İktisadi Sistemlerin Temelleri**, 51.

¹¹⁵ Onat, **Küreselleşme üzerine**, 40.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKU'NDA SERMAYENİN DAĞITIMI

Günümüz iktisadi hayatında yaşanan sıkıntıların temeline inilirse “adil bir gelir dağılımının olmadığı” gerçeği ile karşılaşılır. Her ekonomik sistemin çözmeye çalıştığı temel problem: “insanoğlunun, medeniyetini korurken ve geliştirirken, ekonomik dağılımın, insanların tamamının ihtiyaçlarını karşılayacak tarzda nasıl düzenleneceğidir.”¹ Her sistemde olduğu gibi İslâm'da da bu problemin çözümü için bir takım yollar önerilmiştir. Çünkü bu konunun tam ve adil bir şekilde çözümü, tüm toplumun refah ve mutluluğudur.

İslâmiyet'te özel mülkiyet hakkı tanınmaktadır. Ancak, bu hakkın, milli gelirin bölüşümünde adil bir dağılıma götürülmesi de esastır. Şüphesiz ekonomi için servetin üretimi, önemli ve gereklidir. Daha da önemlisi servetin tüm toplumun refah seviyesini yükseltecek şekilde dağılımının düzenlenmesidir. Düzenli ve uygulanabilir bir dağıtım tedbirleri ile zengin fakir arasındaki fark açılmaz, toplumda her kesim için paralel bir ekonomik gelişme sağlanır.

İslâm, servetin belli bir gurubun veya zümrenin tekelinde toplanmaması için birçok kapsamlı, küçük ve büyük dağıtım tedbirleri uygular. Bunların etkisi zenginlerden fakirlere doğru bir servet transferine sebep olur. Servetin devamlı dolanımında olmasını gerektiren bu düzenlemeler, herhangi bir nedenle, toplumun oluşturduğu bu gelirden gerçek bir pay alamayan kişiler lehinedir.² Çok maksatlı olan İslâm'ın gelir ve refahı dağıtım tedbirleri, sadece ekonomik büyümeyi hızlandırmak, aşırı ekonomik eşitsizlikleri azaltma yanında ekonomik adaleti sağlamakla kalmaz, aynı zamanda devlette karşılıklı güven içinde, barış, refah, gelişmeye dayalı siyasi istikrar ve sosyal bütünlüğün sağlanmasını da mümkün kılar.³ İslâm, zengin ve fakirlerin birlikte yaşamasını kabul eden gerçek bir yaklaşım sayesinde gelir ve servetlerin adil dağıtımını

---

¹ Afzalu'r-Rahman, **Siret Ans.** II, 290.

² Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**, 49

³ Encum, **İslâm'da gelir ve servet dağılımı**, 98.

garanti eder. Ekonomik eşitsizliğe karşı cevabı, Müslümanlara zengin olanları kıskanmamalarını tavsiye etmek⁴ ve zenginlerden fakirlere servetin bir kısmını sürekli transfer eden, yeniden dağılım sağlayan birçok tedbiri uygulamaktadır.⁵

İslâm toplumunda ekonomi, insanların, yani Müslüman ve gayr-i müslimlerin maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurdukları üretim, dağıtım ve tüketim düzenine verilen ad olup, bu düzen toplumun içine yerleşmiştir. Ekonomi dışı amaçlara ve değerlere uyum sağlamak durumundadır.⁶ Bu bakımdan aşağıdaki düzenlemeleri, İslâm toplumu içindeki üretim, dağıtım ve tüketim düzenine ait kurumlar olarak görüp, buna göre açıklamalarını yapmak mümkündür.

I. İNFAK

Kelime olarak infak, harcamak, sarf etmek, bitmek, yok olmak, azalmak, noksanlaşmak anlamlarına gelir.⁷ Kelimeye “Cömertlik” anlamını da katan İbni Teymiyye infak’ı; “vermek ve bir takım menfaatleri insanlara ulaştırmak, malı insanlarla paylaşmaktır”⁸ şeklinde tarif eder. Bu anlamıyla infak, ferdi ve toplumu ilgilendirir. Kuran’ın “Müminlerin mallarında dilencinin ve dilenmeyen muhtacın hakkı vardır”⁹ ifadesiyle infak, muhtacın bir hakkı olarak değerlendirilir.

İnfak tabiri, mal üzerindeki zekât borcunu yerine getirme anlamında kullanıldığı gibi, yerine göre bu ıstılah tüm harcama ve tüketim alanlarını kapsar. Bu alanlar kişinin kendisine, bakmakla yükümlü olduklarına gerekli harcamaları yapması, Allah yolunda her türlü hayır işlerinde, vatan ve ümmet savunması gibi dini öğretiler yayma uğruna yapılan harcamaları da ifade eder.¹⁰ İnfak, Allah’ın lütfettiği şeyleri ona sahip olmayanlarla paylaşmaktır. Allah’ın kullarına olan anlamlı ve yerine getirilmesini ısrarla emrettiği bir ibadettir. Zira Kuran-ı Kerimde bu hususta pek çok ayet bulunduğu gibi pek çok hadis de bulunmaktadır.

---

⁴ Hicr, 15/88, Taha, 20/131.

⁵ Encum, **İslâm’da gelir ve servet dağılımı**, 87.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Nuri GÜLER, “**Bir Bilim Dalını Adlandırma Problematikliği: “Oikonomia”, “İlm-i Tedbir-i Menzil”, “Ekonomi Politik”, “İlm-i Tedbir-i Medine”, “İktisat”, “Tutum bilim ve Geçim Bilim”**”, Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Şanlıurfa 2005, (Yayınlanmamış Konferans Metni), özellikle sayfa 14–15.

⁷ İbn Manzur, **Lisanu’l-Arap**, “*n-f-k*” md., C. X, s. 357.

⁸ Nihat Temel, **Kuran’da İnfak**, 18.

⁹ Mearic, 70/24.

¹⁰ Yeniçeri, **Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi**, 110.

Müslüman kişi, Allah'ın rızasını kazanmak için malını insanlara sarf eder. "Allah'ın sana verdiği (bu servet) içinde Ahiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma. Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et, yeryüzünde bozgunculuk (etmeyi) isteme, çünkü Allah bozguncuları sevmez"¹¹ ve "... Allah'ın size verdiği malından onlara da verin..."¹² Bu ayetler, mülkün gerçek sahibi olan Allah'ın, ferдин şahsi servetinden bir kısmını, başka bir şahsa vermesi için emretme hakkı bulunduğuna işaret etmektedir. Yine bu ayetler, ferдин şahsi servetini topluma zarar vermemiş olsa da bencilce kullanmasının Allah tarafından yasaklanabileceğini ima etmektedir.¹³

Müslüman kişi, servet ve geliri yalnızca çalışmasının bir sonucu olmayıp, Allah'ın takdiri ile elde ettiğine inanır. Zira bilir ki: "Allah, dilediği kimsenin rızkını genişletir veya daraltır."¹⁴ Müslüman kişi, malında, eşyanın, öbür insanların ve toplumun hakkı olduğunu; Allah'ın verdiği mala karşı, kendisine birtakım sorumluluklar yüklediğini de bilir.¹⁵ Çünkü Allah, Kuran-ı kerimde şöyle buyurmuştur: "onların mallarında muhtaçlar ve yoksullar için bir hak vardı, onu verirlerdi."¹⁶

Temel Hadis kitaplarımızda Sahabe arasında infak konusunda öne çıkan bazı sahabelerin ismi bulunmaktadır. Her sahabe, gücü oranında infak etmekte, kimi malının yarısını, kimi üçte birini infakta bulunmaktadır. Hz. Osman'ın zorluk senesinde orduyu tek başına donatması, Hz. Ebubekr'in kıtlık senesinde Şam'dan getirdiği bin deve yükü gıda maddesini Medine halkına dağıtması bunun örneklerindedir.¹⁷

Hem cimriliği hem de israfı asla tasvip etmeyen İslâm dini, "sosyal" bir din olarak sosyal adalete, sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya büyük önem vermekte bundan dolayı da "infak" kavramıyla tanımlanan "Allah yolunda yapılan harcamaları" en makbul ve en faziletli bir ibadet olarak kabul etmektedir. Hatta yüzü doğuya ve batıya çevirmenin yani namaz kılmanın tek başına "iyi" olmak ve Allah'ın rızasını tam olarak kazanmak anlamına gelmediğini, infak etmenin namaz ve zekâtta da önce geldiğini Bakara suresinin 177. ayetinde çok açık bir biçimde görmek mümkündür.¹⁸ Mahmud Şeltut infak ile ilgili ayetlerde geçen "Allah yolunda" tabirinin,

---

¹¹ Kasas, 28/77.

¹² Nur, 27/33.

¹³ Encum, **İslâm'da gelir ve servet dağılımı**, 85.

¹⁴ Ra'd, 13/26.

¹⁵ Zaim, **İslâm-İnsan Ekonomi**, 66.

¹⁶ Zariyat, 51/19

¹⁷ Ali Abdu'r-Rasul, **el-Mebâdi'u'l-İktisadiyye**, 116.

¹⁸ Nihat Temel, **Kuran'da İnfak**, 18.

Müslümanların bütün maslahatlarını içine aldığı ifade etmektedir.¹⁹ Bu tespite göre Müslümanların ihtiyaç duyduğu her alana yapılan harcama, infak kapsamına girmektedir.

İslâm nazarında Mal sahibi, ihtiyaç içinde olanlara yardım etmek ya da herhangi bir istek gelmesi halinde gerçek ihtiyaç sahiplerine gerek aynı gerekse nakdi olarak borç (karzı hasen) vermek zorundadır. Nisa suresi 37. ayette “Onlar ki hem kıskanır, cimrilik ederler, hem de herkese cimrilik tavsiye ederler ve Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimeti gizlerler. Biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırladık” denilerek, malı gizleyip cimrilik yapanlar, infak etmeyenler kınanmaktadır. Kimi yazarlar da, “birisinin elinde ihtiyaç fazlası bir şeyin bulunması halinde, zaruri ihtiyaçların giderilmesi için, elinde ihtiyaç fazlası mal bulunduranın bu malın ihtiyaç duyulan kadarından feragat etmesi zorunluluğuna”²⁰ işaret etmektedirler.

Allah (c) “Rezzak” ismini alarak herkesin rızkını vermeyi üstlendiğini Kuran’da bildirmiştir. Düzensiz dağılım neticesi bir kişi kendi ihtiyaçlarının gerektirdiğinden fazla kaynağa sahipse, bu fazlalık ona, diğer insanların hissesinden bir kısmının geçmiş olduğuna işaret eder.²¹ O halde bu kişi bu fazlalığı niçin kendisine saklasın? Asgari geçim ihtiyaçlarını bile sağlayamayan veya daha azını elde edebilen kişileri aramalı ve gerekli infakı yaparak, bu insanların hissesinin kendisinde bulunduğunu idrak etmelidir. Böylece servet, belli topluluğun elinde dolaşmamalıdır. Bu kaynakları elde edemeyen yoksulların varlığı göz önünde tutularak refah yaygınlaştırılmalıdır. Zenginler, yalnızca daha fazla kazanma tutkularını tatmin için sermayelerini kullanırlarsa elde edecekleri ihtiyaç fazlası değerler, zamanla toplumun menfaatlerine ters bir sonuç verecektir. Bir tarafta asgari geçim ihtiyaçlarını bile sağlayamayan bir gurup, diğer tarafta ise sürekli gelirleri artan, lüks ve israf içinde şımaran bir gurup bulunursa, bu toplum, sınıf çatışmalarından kendisini kurtaramaz, zamanla dağılıp yok olur.

Kuran’ın ekonomik yapısı, Ahlak ve Hukuk temelleri üzerine kurulmuştur. Ahlak kuralları, ekonomik hayata uygulanırsa mükemmellik gözlenecektir. Bir kişi servet yapmaktan, malı yığmaktan men edilip onu hayırlı işlerde harcaması önerilirken, iyilik yolunda para harcaması ve kapitalistlikten kaçınması istenir.²²

---

¹⁹ Ali Abdu’r-Rasul, **el-Mebâdi’u’l-İktisadiyye**, 115.

²⁰ Bkz. Sıddiki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 56.

²¹ Afzalu’r-Rahman, **Siret Ans.** II, 293.

²² Bakara, 2/264, 267, Ali İmran, 3/92; Ayrıca bkz. Hasan’uz-Zaman, **İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür**, 22.

Kuran-ı Kerim, yeme, doyma ihtiyacının her türlü ihtiyaçtan önce geldiğini kabul ettiği içindir ki, Mekke devrinde inen ilk surelerde, Müslümanlara, fakirleri doyurma şeklinde mali mükellefiyet fikri aşılandı.²³ Peygamber efendimiz de zaman zaman Ashab-ı Suffe'den birkaçını evine götürür, karınlarını doyurur ve gönüllerini hoş ederdi. Muvatta şarihi Zürkani (v. 1122h./1710m.) bu fiili sünnete dayanarak devlet başkanın kıtlık zamanlarında fakirleri, zarar vermeyecek bir şekilde varlıklı kişilere dağıtabileceğini söyler. Böylece her varlıklı kişi bakabileceği kadar fakire bakmış, aç doyurmuş olur.²⁴ Dolayısıyla fakirlik ve açlık probleminin neden olacağı olumsuzluklar da önlenmiş olur.

İslâm'da infakın hedefleri arasında mal toplama ile meydana gelen sınıf farklılıklarını yok etme ve toplum bireyleri arasında sevgi, dayanışma ve kardeşliği gerçekleştirme sayılabilir. İnfakın bir başka hedefi de nefisleri terbiye etme ve temizlemedir. Cimrilik bir hastalık ve manevi bir kirdir. Temizlenince insan daha açık değerlendirme yeteneği kazanır.²⁵

Malın Allah rızası amaçlanarak elden çıkarılması anlamına gelen infak kurumunun, aşağıda açıklandığı gibi farz, vacip ve mendup kısımları vardır.

A. ZEKÂT

Sözlükte, temizleme, artma, bereket ve övme anlamlarına gelen²⁶ Zekât, dini bir farzdır. Kuran, zekâtın veya diğer bir deyişle sadakanın, ürün ve servet üzerinden verilmesini istemiş, harcanacağı yerleri de belirtmiştir.²⁷ Zekâtın hangi mallardan ne zaman ve ne oranda verileceği, zekât verilmesi gereken en az miktar (nisab), zekâtın muafiyet durumları, Kuran'da belirtilmemiştir. Bu durumda gerekli açıklamaların da Kuran'da verilen bilgilerle çatışmaması gerekmektedir. Hz. Peygamber bunu yaparak gerekli bilgileri açıkça vermiştir.²⁸

Zekât kurumu, Beytu'l-Mal'in en önemli ve sürekli gelir kaynaklarından biridir. Bu gelir, bir taraftan ferdin ihtiyaçlarına sarf edilir diğer taraftan sermayeye yüklenmiş bir

---

²³ Ahmet Coşkun, “*Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi*”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 7, s. 49, 1990 Kayseri.

²⁴ Ahmet Coşkun, “*Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi*”, s. 51. (Zurkani, Şerhu'l-Muvatta', C. IV, s.139'dan naklen)

²⁵ Nihat Temel, *Kuran'da İnfak*, s. 21-22.

²⁶ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “zky” md., C. XIV, s. 307; *Nihaye fi Garibi'l-Hadis*, “zky” md., C. :VI, s. 307; *Muhtaru's-Sihah*, “zky” md., C. I, s. 110.

²⁷ Tevbe, 9/60.

²⁸ Hasan'uz-Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, 153.

vergi olduğu için, paranın ve para hükmündeki kıymetlerin stok edilmesini, yatırımdan uzak kalmasını önler. Aynı şekilde, Zekât kurumu, ilk İslâm devletlerinden itibaren devletin gelirlerini sağlayan ve yükünü hafifleten bir finansman kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Zekâtın vergiden farkı vardır. Çünkü elde edilen zekât gelirleri, özellikle belirli sosyal amaçlar için sarf edilmesi lazımdır. Bu gayelerin dışında kullanılamazlar.

Zekât, hicretten sonra farz kılınmıştır. Hz. Peygamber devriden itibaren zekât toplama işi için görevliler (zekât memurları) tayin edilmiş, bunlar zekât zamanları kabilelere giderek, belirlenen oranda zekâtı almış, Medine'ye getirerek beytü'l-Mal'e teslim etmişlerdir. İslâm devletinin sınırları genişleyince, eyaletlere atanan valiler, topladıkları zekâtı merkezi idareye göndermişlerdir. Burada toplanan zekât da gerekli sarf yerlerine, özellikle ihtiyaç sahibi halka dağıtılmıştır.

Hz. Peygamber ve dört halife döneminde bu konu üzerinde önemle durulmuş, Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebubekr, halife olunca zekât vermek istemeyen kabilelere karşı, bu durumu bir savaş sebebi saymış, hatta bunların üzerine gönderilmek üzere bir ordu hazırlatmıştır. Kendisine itiraz eden Hz. Ömer'e, "Vallahi Namazla Zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka harb edeceğim. Çünkü zekât malın hakkıdır. Vallahi Resulullah'a (sav) vergeldikleri yularları bana vermezlerse, vermediklerinden dolayı onlarla elbette harb ederim" demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Vallahi iyi anladım ki Allah azze ve celle Hz.Ebubekr'in kalbini kıtal için açmış ve anladım ki savaş hakmış" diyerek onun görüşüne katılmıştır.²⁹

Zekâtı vermeyenler hakkında ayet ve hadislerde çeşitli manevi tehditler de zikredilmektedir. Bir ayette "Altını ve gümüşü biriktirip de, Allah yolunda İnfak etmeyenleri elim (acı verici) bir azapla müjdele. O gün, o altın ve gümüş Cehennem ateşinde kızdırılarak; alınları, böğürleri (yanları) ve sırtları dağlanacak ve kendilerine: işte bu nefsiniz için yığıp sakladığınız mallar, tadın bakalım yığdıklarınızı"³⁰ bir hadiste ise, "...hiçbir mal sahibi de yoktur ki, zekâtını vermesin de, o mal kıyamet gününde dazlak bir yılanı dönmesin! Bu yılan sahibini nereye gitse onu kovalayacaktır"³¹ denilmektedir. Başka bir ayet ise bu hadisi anlamca desteklemektedir: "Allah'ın, kendilerine lütfundan verdiği nimetlere karşı cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır, o, kendileri için şerdir. Cimrilik ettikleri şey,

---

²⁹ Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi, Kitabu'l-İman**, 32, C. I, s. 183.

³⁰ Tevbe, 9/34, 35.

³¹ İbn Kesir, **Tefsir**, II, 165; Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi, Kitabu'z-Zekât**, 28, C. V, s. 323. (Ayrıca adı geçen kaynakta 311-338. sayfalardaki hadisler de bakılabilir.)

kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'a aittir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır".³²

İslâm iktisatçılarına göre "ekonomide faizin yasaklanması ve zekât sisteminin uygulanması, iktisadi büyüme için teşvik edici bir unsur olmaktadır. Atıl servetten pay almak suretiyle, zekât kurumu, iddiharı (birikimi) cezalandırmış ve yatırımları teşvik etmiş olur. Belirli bir kâr haddi seviyesinde yatırıma olan talep, diğer ekonomik modellere kıyasen İslâm ekonomisinde daha yüksek olur. Bu sebeple İslâm iktisadının bu açıdan büyüme teşvik edici bir karaktere sahip olduğu"³³ belirtilmiştir.

Zekât, varlıkların elindeki servetin bir kısmını yoksullara aktarır, böylece hem gelir ve servet dağılımında baş göstermiş olan eşitsizliği azaltmış olur, hem de serveti belirli yerlerde toplanmaya başlaması eğilimine karşı koruyucu bir eylem niteliği taşır.³⁴ Bundan başka Zekât'ta birtakım incelikler mevcuttur. Zekât, zenginlerin isteğine bağlı olarak yerine getirilen bir sosyal yardımlaşma değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi Zenginlik vazifesi, fakirin de bir hakkıdır. "onların mallarında dilenci ile mahrumun hakkı vardır"³⁵ ayeti bu gerçeği ifade etmektedir. Zekât, fakirin hakkı olduğundan bir taraftan bu mecburiyet, vazife hissi ve duygusu, servetin birikimine engel olmakta, böylece oluşabilecek büyük servet farklılıklarını önlemektedir. Öbür yandan da fakirle zengin arasındaki sınıf mücadelesi ve sınıf şuuru ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Çünkü fakir nazarında zenginlik serveti artarsa, onun da hakkı artacaktır.³⁶ Bu sebeple İslâm dünyasında zekât kurumunun iyi uygulandığı devrelerde ve ülkelerde günümüzde karşılaşılan sınıf mücadelesinin ortaya çıkmadığı görülür. Şu halde İslâmi görüşte zekât, "bir taraftan taraflar arasındaki husumet hissini ortadan kaldırmakta, maddi olarak da servetler arasındaki aşırı farklılaşmayı gidermektedir. Zekât verilecek sınıfların ilk ikisinin fakirler ve miskinler olması, zekâtın farz kılınmasındaki hikmetin, fakirlik problemini yok etmenin en açık delilidir."³⁷

İslam Hukukçuları arasında zekâtın toplanması ve dağıtılmasının devlete ait bir sorumluluk olduğu hakkında genel bir icma vardır.³⁸ Bazı özel şartlar altında, -istisnai olarak- fertlerin şahsi olarak ödemesine izin verilmiştir.³⁹ Hatta bu yüzden, günümüzde

---

³² Al-i İmran, 3/180.

³³ Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomisi*, 56.

³⁴ Sıddîki, *İslâm Ekonomisi Düşüncesi*, 180.

³⁵ Mearic, 70/25

³⁶ Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomisi*, 27.

³⁷ Temel, *Kuran'da İnfak*, 66; Şevki İsmail, "*Mefahimu İslamiyye fi'n-Nukud*", 107.

³⁸ Muhammed Ömer Çapra, "*İslâmi Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü*", 114.

³⁹ Eskicioğlu, *İslam Hukukunda Vergiler*, 92.

zekât farzı, devlet tarafından toplanıp gerekli yerlere dağıtıldığı devirlerindeki rolünü ve etkisini kaybetmiştir denilebilir. Kuranda “onların mallarından sadaka al”⁴⁰ buyrulmaktadır. Bu ayet, zekât toplama görevini devlete vermektedir. Eğer zekât verme işi fertlerin istek ve arzusuna bırakılmış olsaydı, insanlardan birçoğunun vicdanı dünya ve mal sevgisinden ölmüş olduğundan, fakirler için bir teminat yok demektir. Ayrıca fakirin zor kullanarak zenginden hakkını alması da hukuken sakıncalıdır. Toplumda kargaşa ve anarşi ortamı ortaya çıkar. Zengin bu sorumluluğunu yerine getirmediği takdirde devlet gerektiğinde zor kullanarak toplumda dengeyi sağlamaya çalışır.⁴¹ Nitekim yukarıda kaydettiğimiz hadiste Hz. Ebubekr de öyle yapmıştır.⁴²

Burada sermaye konusu ile ilgili olan bir konunun belirtilmesinde yarar vardır. Son devir İslam iktisatçıları arasında zekâtı verilecek mallar arasındaki makineler ve sermaye mallarından ne oranda zekât verileceği konusu tartışmalıdır. Mevdudi, sınaî birimlerin pazarlanabilen ürünlerine, tüm öteki eşyada olduğu gibi % 2,5 (1/40) oranında zekât düştüğünü, Ebu Zehra, yatırımlardan elde edilen net gelirin (kârın) % 10'nun zekât olarak verilmesini, Kardavi ise sermaye mallarını tasnife tabi tutmakta, birinci sınıfa kiraya verilen binalar ve vasıtaları, bunların yanında sınaî olmayan tesisleri, ikinci guruba ise bunların dışında kalan tüm tesisleri sokmakta ve amortisman masrafları düşüldükten sonra % 10'luk bir zekât verilmesi gerektiğini söylemektedir.⁴³ Mannan ise, alınacak zekât miktarının sanayiden sanayiye değişiklik gösterdiğini söyler. O'na göre sanayide uygulanacak olan % 10 oranındaki zekât nispeti yüksektir.⁴⁴ Ebu Zehra ve Kardavi'nin yatırımları toprağa benzeterek, kârını toprak mahsulleri gibi değerlendirip öşür (1/10) verilmesi gerektiğini söylemeleri özellikle küçük sanayici için bir zorlama olarak kabul edilmektedir. Ancak yatırımlarda sabit sermayenin, yani demirbaşların zekâta konu olmayacağı, döner sermaye ve paraya çevrilebilen tüm mamullerin ise zekâta konu olacağı ve paraların zekâtı gibi % 2,5 (1/40) oranında zekât verilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁵ Çünkü hisse senedi ile ifade edilen yatırımlar, istenildiği an kolaylıkla paraya çevrilmekte, hatta para gibi tedavül etmektedir.

İslâm Hukukçuları bir kişiye verilebilecek zekât miktarı konusunda da fikir birliğine varamamışlardır. Bir kısmı bir yıllık asli ihtiyaçların teminini esas alırken,

---

⁴⁰ Tevbe, 9/103.

⁴¹ Muhammed Ömer Çarpa, “İslam İktisadının Gaye ve Hedefleri”, 247.

⁴² İbn- Kesir, *Tefsir*, II, 165.

⁴³ Sıddıki, *İslâm Ekonomi Düşüncesi*, 76.

⁴⁴ Mannan, *İslâm Ekonomisi*, s. 409–410.

⁴⁵ Ali Abdu'r-Rasul, *el-Mebâdi'u'l-İktisadiyye*, 121.

diğerleri ise meseleyi, zekât alacak kimsenin yapacağı iş açısından ele almışlardır. Bunlara göre, verilecek zekât miktarı konusunda belli bir sınır yoktur. Zekât alacak şahsın, mesleğine devam edebilmesi yahut yapacağı iş için ne kadar paraya ihtiyacı varsa ona o miktarda zekât verilebilir. Bunlar, meseleyi üretim ve iş açısından ele almışlar ve bir defada muhtaç kişinin zekât alır durumdan zekât verir duruma getirilmesini caiz görmüşler, hatta bir nevi esas kabul etmişlerdir.⁴⁶ Bu ikinci görüşe göre, zekât ile küçük bir sermaye oluşturulabileceği ortaya çıkar. İnsanlara el açarak topluma yük olan insanlar, elde ettikleri zekât ile küçük bir sermaye oluşturabilir, üretim yapabilirler. Özellikle zekâtın hayvan olarak verildiği durumda kişi, küçük bir sürü oluşturarak hem kendi ihtiyacını giderir, hem de üretim yaparak ekonomiye katkı sağlayabilir. Zamanla zekât alan konumdan çıkarak, veren konumuna yükselir. Böylelikle servet ve sermaye toplumun en alt kesimlerine kadar dağılmış olur, bir anlamda sosyal refah gerçekleştirilmiş olur.

B. SADAKALAR

İslâm dininin gelir dağılımına ilişkin sosyal amaçlı kurumlarından bir diğeri de sadaka kurumudur. İslâm Hukuku'nda Sadaka, “sevap için, Allahu tealanın rızasına nail olmak için fakire hibe olarak verilen mal”⁴⁷ şeklinde tarif edilir. Bu tarifteki “fakirlere” kaydı ile hediyeler sadakadan ayrı tutulmuştur. İnsanın, ihtiyaç duyan kimseye yapmış olduğu tüm maddi ve manevi yardımlar da sadaka hükmündedir. Sadakalar, sosyal dayanışmayı ve toplumda sosyal adaleti sağlayıcı önemli faktörlerden birisidir.

“Doğrusu sadaka veren erkek ve kadınlar, Allah’a güzelce takdimde bulunanlara kat kat karşılık verilir.”⁴⁸ “Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksulla, öksüze ve esire yedirirler. Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz. Bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz. Doğrusu birçok asık suratların bulunacağı bir günde Rabbimizden korkarız”⁴⁹ derler. Bu ve benzeri ayetlerde⁵⁰ Allah yolunda harcamalarda bulunulması, sadaka verilmesi teşvik edilmiş, bir menfaat beklemeden verenlere büyük mükâfat ve ecir va'd edilmiştir. Bu ibadeti hakkıyla yerine getirenler, Allah'ın rızasını elde etmekte ve büyük sevap kazanmakta, yapmayanlar yani cimrilik edip Allah'ın emrettiği biçimde

---

⁴⁶ Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, 109.

⁴⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, “Sadaka” md., s. 390.

⁴⁸ Hadid, 57/18.

⁴⁹ İnsan, 76/8.

⁵⁰ Bkz. Kuran-ı Kerim, Bakara, 2/195, 254, 261, 267, 272, 274; Enfal, 8/3; Ra'd, 13/22; İbrahim, 14/31; Hac, 22/35; Kasas, 28/77; Secde, 32/16; Fatır, 35/29–30; Hakka, 69/30–34.

harcamayanlar, yani yoksulların hakkını vermeyenler ise günah işlemekte ve Allah'ın gazabına uğramaktadırlar: “Elini boynuna bağlamış olarak bulma, büsbütün de açık tutma. Sonra kınanır. Hasret (pişmanlık) içinde kalırsın.”⁵¹

İslâmiyet, özellikle; Allah yolunda sadaka vermeye müminleri teşvik etmektedir. “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayra ulaşamazsınız”⁵² ayetiyle Kuran, Müminlere temiz alın teri ile elde ettikleri kazançlarından harcama yapmalarını emrederken⁵³ bu harcamadan dolayı rızklarında bir daralma olacağından da endişe etmemeleri gerektiğini⁵⁴ ifade etmektedir. Hatta Peygamber’e göre, asıl zenginlik mal çokluğu ile değil, gönül zenginliği iledir.⁵⁵ Bunun için herkes durumuna göre harcama yapmalı, sadaka vermelidir.⁵⁶ Zira sadaka malı eksiltmez⁵⁷ aksine sarf edilenin yerine daha iyisi verilir.⁵⁸

Bir Hadis-i Şerifte, “Kıyamet gününde insan dört konuda hesap vermek zorunda kalacaktır: İlimiyle ne gibi ameller yaptığından, ömrünü nerede ve nasıl tükettiğinden, malını nereden kazanıp, nereye sarf ettiğinden, vücudunu ve sıhhatini nasıl değerlendirdiğinden.”⁵⁹ Mala İslâmî bakışı ifade eden bu hadis, malın kazanılması ve harcanmasının İslâmî ölçüler içinde olması gerektiğini, aksi takdirde hesabının verilemeyeceğini belirtmektedir.

İslâm tarihinde sadaka verilmesi ve bu sadakaların ehline ulaştırılması konusuna önem verilmiştir. İlk İslâm devletlerinden itibaren bu konunun kurumsallaştığı görülüyor. Kaynaklarımızda Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik devrinde Divanu’s-Sadaka’nın kurulduğuna ve buna bir müdür atandığı bilgisine rastlanmaktadır. Bunu yanında Divanu’l-Birr, Divanu’n-Nafakat gibi hayra yönelik kurumlar da oluşturulmuş ve hizmete devam etmiştir. Osmanlı’daki vakıflar, hayır kurumları ve başka bir devlette örneği görülmeyen sadaka taşları bunun en güzel örneğidir.⁶⁰ Görüldüğü gibi İslâm iktisadında bu kurum ile de sermayenin, toplumun değişik kesimlerine dağılması, bir kişi ve topluluğun elinde toplanmamasını amaçlamaktadır.

---

⁵¹ İsra, 17/29.

⁵² Al-i İmran, 3/92.

⁵³ Bakara, 2/267.

⁵⁴ Sebe, 34/39; Hud, 11/6.

⁵⁵ Muhyiddin en-Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, C. I, s. 524, 554.

⁵⁶ Talak, 65/7.

⁵⁷ Muhyiddin en-Nevevi, **Riyazu’s-Salihin**, I, 558, 559, 577, 578, 579.

⁵⁸ Sebe, 34/39.

⁵⁹ Acluni, **Keşf’ül-Hafa**, hadis no: 3163.

⁶⁰ Temel, **Kuran’da İnfak**, s. 31.

C. SADAKAİ CARİYE

Sermayenin toplumun her kesimine dağılımını amaçlayan kurumlardan bir diğeri de sadaka-i cariye kurumudur. Bir Hadis-i Şerifte “İnsan öldüğü vakit üç şey hariç bütün amelleri kesilir; sadaka-i cariye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden salih evlat.”⁶¹ Hadiste geçen sadaka-i cariye; cami, okul, hastane, yol, köprü ve bunun gibi toplum yararına yapılan kurumların, kişiye öldükten sonra da sevap kazandırmasıdır. Bu hadisten hareketle vakıf kurumları ortaya çıkmıştır. Bu ve buna benzer hayırlar yapmayı teşvik eden hadislerle kişinin elinde biriken fazla servetin dağılımı ve toplum yararına kullanılması amaçlanmıştır. Özellikle mali durumu zayıf kimselerin yararlanacağı bu kurumlar sosyal ilişkileri sağlamlaştıran, refahı tabana yayan bir anlayışın sonucudur.

D. FİTRE

İslâm Hukuku’nda Ramazan ayını yaşamamanın, onun mükâfat ve bereketinden faydalanmanın bir şükran belirtisi olarak verilen sadakaya, Türkçe ifade ile fitre denir. Sadakatu’l-Fitr ve Zekâtu’l-Fitr olarak da isimlendirilen bu sadaka türü, her sene Ramazan bayramından önce verilmesi emredilen bir sadakadır. Bayram öncesi fakirlere, yoksullara, kimsesiz ve bakıma muhtaç olanların tamamına yapılan böyle bir yardım, Hanefî mezhebine göre vacip, Maliki, Şafii ve Hanbelî mezhebine göre farzdır.⁶² Hatta İbni-i İshak “kendilerinden ilim aldığımız kimseler Fitr sadakasının farz olduğu konusunda icma etmişlerdir” demektedir.⁶³ Hanefî mezhebi açısından farz ile vacip arasında ibadetlerin uygulanması konusunda bir farklılık yoktur, neticede mezhepler arasındaki bu ihtilaf, sadece isimlendirmede kalmaktadır.

Zekât derecesinde önem verilen Sadaka-i Fitr’ın; nisaba malik olan her Müslüman’ın ailesindeki şahısları da hesaba katarak vermesi gerekli bir ibadet haline gelmesi, sermayenin dağılımı açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Bayram öncesi maddiyata en fazla ihtiyaç duyulduğu anda gelen bu yardım, insanlar arasındaki sevgi ve saygı bağlarının kökleşmesi, sosyal dayanışmanın sağlanması açısından da önemlidir. Bunun için İslâm Hukuku’nda, Fitre miktarı asgari ölçüde tutulmuş ve ödeme kolaylıkları sağlanmıştır. Böylece az miktarda da olsa bu düzenleme, kurum ile sermayenin ihtiyaç duyan kesimlere dağılımını amaçlanmıştır.

⁶¹ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi*, 25 *Kitabu'l Vasaya*, 14, c:VIII, s.184

⁶² Yunus Vehbi Yavuz, “*Fitre*”, *TDV İA*, c:XIII, s.160.

⁶³ Zuhayli, III, 384.

E. FİDYE VE KEFARETLER

İslâm Hukuku'nda sermayenin dağılmasını sağlayan düzenlemelerden bir diğeri de Fidyeye ve Kefaretlerdir.

İslâm, biriken serveti, Allah yolunda zorunlu ve gönüllü harcamalar yanında, kendisine özgü olarak düzenlemiş olduğu fidye ve kefaretlere yoluyla da sağlamıştır. Şeriatın bir takım günah ve bazı ibadetlerdeki ihmal ve kusurların telafisi olarak verilmesini zorunlu kıldığı fidye ve kefaretlere ile Hukuki bir ceza olarak ödenmesi gereken akile ve diyetler yanında Nezir ve Adaklar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu konular Kuran'da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Örneğin; bir kişi yemin edip yemininden dönerse kefareti: “Bozulan yeminin keffareti (cezası), ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on yoksulu yedirmek veya giydirmek yahut da bir köle azad etmektir. Verecek bir şey bulamayan kimse için de üç gün oruç tutmaktır.”⁶⁴

Yine buna benzer şekilde; hanımını, annesine veya kız kardeşine benzeterek (Zihar yaparak), kendisine haram sayan, boşamayı amaçlayan kimsenin, evliliğine devam etmeyi istemesi durumunda kefareti:“...Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir... Buna imkân bulamayan kimse, temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur”⁶⁵.

Bir hata ile bir kişiyi öldüren kimse hakkında da ”Hata dışında bir mümin, diğer bir mümini öldüremez. Ve kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine (varislerine) teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir”⁶⁶ ayetinde olduğu gibi.

Bunlara benzer kefaretlere, Haccın edasında ortaya çıkan eksiklik ve kusurlar⁶⁷ ile Ramazan ayında oruç tutamayan kimseler⁶⁸ için de emredilmiştir.

Dini emirleri özürlerinden dolayı yerine getiremeyen zenginler için bir bedel olarak takdir edilen bu fidye veya kefaretlere maddi değer olarak kıymeti de verilebilir. Bu kıymetler zekât verilen yerlere ödenir.⁶⁹

---

⁶⁴ Maide, 5/89.

⁶⁵ Mücadele, 58/3-4.

⁶⁶ Nisa, 4/92.

⁶⁷ Bakara, 2/196, Maide, 5/95.

⁶⁸ Bakara, 2/184.

Görüldüğü gibi İslâm Hukuku'nun Ceza ve Kefaretler olarak zorunlu kıldığı bu harcamalar da birer kurum olarak değerlendirilebilir. Bu kurumlar aracılığıyla da servetin toplumla dağılımı amaçlanmış, sosyal refah ilkesi gözetilmiş, sosyal dayanışma desteklenmiştir.

II. NAFKALAR

İslâm'ın özellikle savunduğu, Kur'an ve Sünnette ifade ettiği aile geçiminin sağlanması, aile bütünlüğünün ve dolayısıyla toplum bütünlüğünün temelidir. Ailede oluşabilecek huzur veya huzursuzluk ortamı tüm toplumu derinden etkiler. Sosyal huzursuzluklar ve çatışma ortamı, toplumu dağılma noktasına getirir. Bunun için kişi öncelikle ailesinden sorumludur, onların geçimin sağlamak zorundadır. İslâm Hukuku'nda bir kimsenin nafakası kendisine ait olanlar, eşi, çocukları, -gayri Müslim bile olsalar- anne babası ve hizmetçileridir. Durumu müsait olan kimselerin nafaka konusunda akrabalarını da gözetmesi gerekir. "Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber malını saçıp savurma"⁷⁰ ayetinde belirtildiği gibi. Hanefilere göre, muhtaç ve aciz olmak şartıyla, bir kimsenin kardeşlerine, kız kardeşlerine, amcalarına, halalarına, dayılarına ve teyzelerine de nafaka vermesi farzdır.⁷¹ Hanbelîler de bu görüştedirler. Bu görüş, Hz. Ömer ve selefin çoğundan rivayet edilmiştir.⁷²

Bazı durumlarda, kişinin bütün gayretine rağmen geliri, kendine ve ailesine yeterli olmayabilir, nafakada sıkıntı çekebilir. Bu durumdaki kişilere İslâm, düzenlenen hükümlerle çevresini, yakın akrabasını ve sonunda devleti sorumlu tutmuştur. Buna göre, kadının nafakası kocaya, çocukların nafakası babaya, baba ve dedelerin nafakası da çocuklara aittir. Akrabalar, mirastaki yakınlığa göre nafakadan sorumludurlar. Bu düzenleme ile nafaka temin edilmediği durumda Devlet devreye girer, Devletin gözetiminde kişilerin asgari geçimleri sağlanır.⁷³

İslâm Hukuku'nda Nafakanın miktarı konusunda, kişinin maddi durumu esas alınır. Kişilere gücünün üzerinde fazladan bir yük yüklenemez. Bu konuda Kuran-ı Kerimde "Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin, Eli dar olan kimse de

---

⁶⁹ Geniş bilgi için bakınız: Zuhayli, C. III, s. 205–216.

⁷⁰ İsrâ, 17/26.

⁷¹ Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi**, C. V, s. 362.

⁷² İbn-i Kesir, **Tefsir**, I, 213.

⁷³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ruhi Özcan, **İslâm Hukuku'nda Hısımlık Nafakası**, Çağlayan Yay., İzmir 1996.

Allah'ın kendisine verdiği kadar nafaka versin. Allah ancak verdiği kadarıyla mükellef kılar. Allah güçlükten sonra kolaylık verir"⁷⁴ ayeti ile Peygamberimizin, "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Onlar sizin himayenizedir. Onları Allah'a teminat vererek aldınız, uzuvlarını Allah'ın kelimesi ile helal saydınız. Onların sizin üzerinizde - durumlarına uygun olarak- yiyecek ve giyecek hakkı vardır"⁷⁵ tavsiyesi bulunmaktadır.

İnsanın normal bir hayat için muhtaç olduğu mesken, yiyecek, içecek, giyecek, tedavi masrafları nafaka mefhumu içinde yer almaktadır.⁷⁶ Peygamberimiz sadakaları karşılaştırırken, aileye yapılan nafakayı ve harcamayı diğerlerinden üstün tutmuştur. Bir hadislerinde "Allah yolunda infak ettiğin bir dinar, Köle azadı için infak ettiğin bir dinar, bir Fakire sadaka olarak verdiğin bir dinar ve Ailene sarf ettiğin bir dinar vardır. Bunların sevap itibarı ile en büyüğü: Ailene sarf ettiğindir"⁷⁷ buyurarak aileye yapılan harcamanın önemine işaret etmiştir.

Nafaka konusunu biraz daha genişleten Abdülkerim Zeydan "Kadı, fakir akrabası olan zenginleri Hukuki yönden nafaka vermeye zorlayabilirse, devlet başkanı da zenginleri, geçinemeyen fakirlere nafaka teminine zorlayabilir"⁷⁸ demektedir. Böylece sorumluluk tüm zenginlere yayılmakta, birkaç kişiye yüklenmemektedir. Görüldüğü gibi nafaka kurumu da İslâm Hukuku'nun sermaye ile sosyal dengeyi sağlama ve refahı tüm topluma yayma yollarından diğer bir tanesidir.

III. MİRAS

Miras yoluyla servetin intikali, tüm dinlerin tanıdığı bir haktır. Bu hak, günümüzde kollektivist ekonomiler hariç tutulursa, tüm ekonomik sistemler tarafından da kabul edilmektedir. Marksizm, özel mülkiyet hakkını tanımadığı için bu sistemde miras hakkı söz konusu değildir. Marksist iktisatçılar, "kazanılmamış gelirler" den bahsederken devamlı veraset kurumunu eleştirirler. Kapitalizmde ise veraset kurumu, sistemin sosyalleşme döneminde bir hayli kısıtlamalara uğramasına rağmen, varlığını korumaktadır. Bu sisteme göre mal sahibinin, ölümünden sonra malının kimlere intikal edeceğini belirleme hakkı vardır.⁷⁹ Böylelikle bu sistemde oluşan büyük servet ve

---

⁷⁴ Talak, 65/7.

⁷⁵ Buhari, *69 Kitabu'n-Nafakat*, 1-4, c. VI, s. 189.

⁷⁶ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, s. 286, Nesil Yay., İstanbul 1991.

⁷⁷ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi, Kitabu'z-Zekât*, 12, C. V, s. 342.

⁷⁸ Abdülkerim Zeydan, *Fert ve Devlet*, 73

⁷⁹ Atılğan, *İslâm'ın Ekonomik Politikaları*, 43.

sermaye dağılmamakta bir kuşaktan diğer bir kuşağa intikal etmektedir. Sonuçta, mirastan yararlanamayan kimseler aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır.

İslâmiyet'te esasî Kuran ile belirlenmiş bir miras kurumu bulunmaktadır. İslâm Miras Hukuku, ferdi mülkiyet neticesinde servetlerin zamanla belirli ellerde birikimini önleyen bir düzenek şeklinde geliştirilmiştir.⁸⁰ Zekât kurumu, mevcut kuşaklar arasındaki dağılımı sağlarken, İslâm Miras Hukuku da, giden kuşakla onun yerine gelen kuşak arasındaki dağılımı sağlamaktadır.⁸¹ Zekât ve sadaka gibi infak kurumlarıyla gerçekleştirilen dağılıma rağmen bir kişide birikebilen bu servet, yeniden kesin bir dağılıma tabi tutulmaktadır.

Kuran, miras almada erkek ve kadını, küçük çocuk ile büyüğü ayırmamış, herkese belirlenen oranda bir mal taksim etmiştir. Kuran ve sünnette belirlenen oranlar dışında bir miras dağılımı, dinen gayri meşru kabul edilmiştir. İslâm öncesi Cahiliye döneminde kadınlara mal verilmez, erkeklerden ise ailenin savaşabilen büyüklerine verilirdi. Miras taksimini belirten ayetler ilk olarak inmeye başladığında Hz. Peygambere bazı itirazlar olmuş “Kız çocuğa babasının mirasının yarısını veriyorsun, o ata binemiyor, savaşmıyor. Küçük çocuklara veriyorsun, mal onu zengin de etmiyor”⁸² denilmiştir. Dikkat edilirse itiraz özellikle biriken malın dağılması konusunda gelmektedir. Zaten İslâm Miras Hukuku'nun amacı da bunu gerçekleştirmektir.

İslâm'a göre bir kişinin tüm servetini, hayatta iken hayır yollarına sarf etmesi, ölümünden sonra da vakf etmesi uygun görülmemiştir. Hadislerde “Mirasçılarınıza bırakmanız, onları sadakaya muhtaç bırakmanızdan daha hayırlıdır”, “Mirasçılarını zengin bırakırsan bu, onları muhtaç, âleme el açar vaziyette bırakmandan daha hayırlıdır”⁸³ denilerek, bu duruma işaret edilmiştir.

İslâm Hukuku'nda Miras, ölen bir kimsenin kalan mallarından, kişinin şahsi borçları, cenaze masrafları çıkarıldıktan ve varsa mirasın üçte birini geçmeyecek şekilde vasiyeti yerine getirildikten sonra varisler arasında dağıtılır. Mirasın dağılımında en yakınlardan başlanılır, yakın mirasçılar yoksa uzak akrabalara doğru bir yol izlenilir. Anne-baba, çocuklar gibi yakınlar mirasın uzak akrabaya intikaline engel olur. Mirasın, bir veya daha fazla varisin sorumluluğuna bırakılmasına müsaade edilmez. Çünkü böyle

---

⁸⁰ Zaim, *İslâm-İnsan Ekonomi*, 25.

⁸¹ Sıddıki, *İslâm Ekonomi Düşüncesi*, 84.

⁸² İbni Kesir, *Tefsir*, I, 362.

⁸³ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi*, 25 *Kitabu'l-Vasaya*, 5, C. VIII, s. 172; Buhari, *61 Kitabu'l-Vesaya*, 2, C. III, s. 186.

bir uygulama, bazı varislerin diğeri üzerinde ayrıcalık kazanmaları yüzünden hukuki paylaşımı bozabilir.

Ölen bir kimsenin mirasından, hayatta iken bakım ve gözetiminde bulunan yetim, öksüz ve yoksul insanlara da sadaka olarak bir şeylerin vermesi gereklidir. Ayetlerde “Onların mallarında belli bir hak vardır, Hem (Muhtaç olup) isteyen (sail) için, hem de istemekten utanan yoksul (mahrum) için”⁸⁴ Mevdudi’nin tespitine göre “Muhtaç (Sâil) kimseden kasıt, dilenen kimse değildir. İhtiyaç içerisindedir ama kimseden bir şey isteyemez. Mahrum’dan kasıt ise işsizlerdir. Veya çalışan ama kazandığı ile geçimini sağlayamayan kimsedir.”⁸⁵ Bu tür kimselere yapılan dağılım karşılığında, bir menfaat beklenmez yalnızca onlardan ölen kimse için dua etmeleri umulur.

Ayrıca, İslâm Hukuku’na göre bir Müslüman, kazancı İslâm’ın izin verdiği yollardan olmadığı ve haram karışma ihtimalinden dolayı bir gayr-i müslimden miras alamaz. Bir gayr-i müslim de zenginleşeceği ve mali bakımdan güçleneceği için Müslümanlardan miras alamaz. Şayet ölen bir kimsenin arkasından yakın ve uzak hiçbir akrabası yoksa serveti devlet hazinesine kalır. Aynı şekilde, ülkeden kaçıp, İslâm düşmanları ile birleşmek suretiyle Zimmet akdini bozan bir Zimmî’nin mülkü de devlet hazinesine aktarılır. Bütün bu çeşit mallara, hazine açısından, ilave veya düzensiz gelir kaynakları denir.⁸⁶ Hazine (Beytu’l-Mal) bu gelirleri fakirlere kanalize edip sosyal yardım ve hizmetlerde kullanır,⁸⁷ yani servetin yeniden tüm topluma intikalini sağlar.

Görüldüğü gibi Miras Kurumu da, servetin parçalanıp el değiştirmesi, topluma yayılma sebeplerinden bir tanesidir. Bilindiği gibi özel mülkiyet ve servet elde etme İslâm Hukuku’nda fertlere tanınan bir haktır. Getirilen diğer dağılım tedbirlerine rağmen bazen servet, bazı fertlerin elinde, hayatta iken birikir ve büyür. Bu durumda bu birikimin onların ölümünden sonra da devam etmemesi, insanlar arasında parçalanıp el değiştirmesini sağlayacak bir aracın (kurumun) bulunması kaçınılmazdır. İşte, İslâm hukuku’nda servetin parçalanması ve varislere intikali, ancak Miras Hukuku ile gerçekleştirilir. Mirasçılara intikal eden servet, insanlar arasında iktisadî bir mübadele aracı olması rolüne yeniden başlar. İşte İslâm Miras Hukuku’nun uygulanması, İslâm Hukukunun diğer dağılım tedbirleri gibi servetin topluma yeniden dağılımını ve sürekli

---

⁸⁴ Mearic, 70/24–25.

⁸⁵ Ebu’l-Ala Mevdudi, **Tefhimu’l-Kuran**, İnsan Yay., İstanbul 1991, c:VI, s.463.

⁸⁶ Siddiki, **İslâm devletinde Mali Yapı**, 137.

⁸⁷ Bkz. Encum, **İslâm’da gelir ve servet dağılımı**, 95.

dolaşımını sağladığı gibi servetin belirli bir şahısta veya ailede birikimini de önlemiş olur. Belirlenen bu esaslardan hareketle denilebilir ki “İslâm toplumu sınıfsız bir toplumdur ve sınıf sistemi İslâm’da kendisine yer bulamaz.”⁸⁸

IV. VASIYYET

İslâm öncesi Araplarca da bilinen vasiyet, “bir malın veya menfaatin, tamamının veya bir kısmının vasiyet edenin ölümünden sonra vasiyet edilene geçmesidir.”⁸⁹ Vasiyet, kişinin ölümünden sonra geriye bıraktığı malının dağılımını düzenlemesidir. İslâm Hukuku’nda vasiyet, ancak miras düşmeyen kimselere ve geride bırakılan malın üçte birini geçmemesi şartıyla geçerlidir. Hadislerde Müslümanlara servetlerinin üçte birinden fazlasını vasiyet etmemeleri gerektiği belirtilir.⁹⁰

Kuranda miras ayetleri inmeden önce, kişiye Ana-Baba ve akrabalara vasiyette bulunması vacip (farz) bir hak idi.⁹¹ Miras ayetleri indikten sonra kendilerine miras düşen kimselere vasiyet etme hükmü kaldırıldı. Vasiyet, hadislerde teşvik edilmiştir. Bir hadiste “Vasiyet edeceği bir şeyi bulunup da üzerinden iki gece geçen bir Müslüman’ın hakkı ancak vasiyetinin yanında yazılı olmasıdır”⁹² denilmektedir. Vasiyet, ancak zengin olan kimseler tarafından yapılır. Malı az olup çoluk çocuğuna ancak yeten kimseler vasiyet yapamazlar.⁹³ Vasiyet ile servet, mirasta olduğu gibi dağılmakta, kendilerine miras düşmeyen akrabalara da intikal etmekte ve servetin bir kişinin elinde toplanmasının önüne geçilmektedir.

İslâm Hukuku’na göre insan yaşarken malında dilediği gibi tasarruf eder ancak, bir kişi şayet ölümcül bir hastalığa yakalandığını anlarsa veya ölüm döşeğinde iken malını, diğer mirasçılarını mirastan mahrum bırakacak şekilde bir kişiye veremediği gibi malının üçte birini başka bir kimseye de devredemez.⁹⁴

Görüldüğü gibi vasiyet, İslâm Hukuku’nda miras düşmeyen kimselere yapılması tavsiye edilen bir davranıştır. Miras kurumu ile dağıtılmak istenen sermayeye, vasiyet kurumu da eklenince dağıtımdan yararlanan kimseler artmakta, servet daha geniş bir

---

⁸⁸ Benzer görüş için bkz. Afzalu’r-Rahman, **Siret Ans.** II, 326.

⁸⁹ Abdülkerim Hatib, **es-Siyasetu’l-Maliye fi’l-İslâm**, 106.

⁹⁰ Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi**, 25 *Kitabu’l-Vasaya*, 5–10. hadisler, C. VIII, s. 171–181.

⁹¹ Bkz. Kur’anı kerim, Bakara, 2/180.

⁹² Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi**, 25 *Kitabu’l-Vasaya*, 1–2, C. VIII, s. 168.

⁹³ Bkz. Elmalılı, **Tefsir**, I, 504 vd.

⁹⁴ Encum, **İslâm’da gelir ve servet dağılımı**, 94.

kitleye yayılmaktadır. Bu şekilde servetten daha geniş bir kitle yararlanmakta, sermaye daha geniş bir sahaya yayılmaktadır. Böylece İslâm'ın iktisadi sahada amaçladığı sosyal refaha ve sermayenin topluma yayılmasına katkı sağlanmaktadır.

V. SERMAYENİN ÇALIŞTIRILMASI VE KENZ YASAĞI

İslâm, bir taraftan sermayenin çalıştırılmasını ve gerekli yerlere harcanmasını emrederken diğer taraftan “kenz”i yani malın biriktirilerek yere veya başka bir yere gömülüp saklanmasını yasaklar.⁹⁵ Kuran’da malı biriktirip zekâtını vermeyenlere örnek olarak gösterilen ve insanlara malı ile azıp gösteriş yaptığı için kınanan Karun,⁹⁶ malı ile birlikte yere batmış ve ebedi cehennemi hak etmiştir.

Kurana göre bir Müslüman, cimrilikten⁹⁷, israftan⁹⁸, ve serveti yığmaktan (üretimden uzaklaştırmaktan) kaçınır. Bir ayeti kerimede “Çağırır (cehennem), sırtını dönüp gideni, Mal toplayıp da kasada yığanı”⁹⁹, diğer bir ayette ise, zekâtı vermeyip iktisadi hayattan uzak tutarak yığınların başlarına gelecek hal tasvir edilerek, “Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte bunlara pek acıklı bir azabı müjdele. O gün bunlar, üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak, işte bu, nefisleriniz için toplayıp sakladıklarınız! Artık saklayıp istifçilik ettiğiniz bu nesnelere acısını haydi tadın”¹⁰⁰ denilir. Nihat Temel’in tespiti ile bu ayetteki yığma ve biriktirme sadece yere gömülen altın ve gümüşle alakalı değildir. Bilakis o, ekonomik hayattan uzak, yatırıma tahsis edilmeyen servetin hepsini ifade etmektedir.¹⁰¹

İktisadi hayatta, sermaye birikimi, tasarruf ve ihtiyat olarak ilerde kullanmak amacıyla mal biriktirme ile kenz konusu birbirinden farklıdır. “Kenz ve İddiharda, ne ileride bir iş yapmak için bir sermaye oluşturma düşüncesi vardır, ne de geleceğin muhtemel masraf ve sıkıntılı anlarına hazırlık olmak üzere ihtiyat akçesi ayırma düşüncesi vardır. İddihar, malı; ondan bir fayda sağlamamak ve onu kullanıp işletmemek üzere sadece yığmaktır.”¹⁰² İslâm’da kınanan, mala karşı hırslı olma ve mal

---

⁹⁵ Bkz. İbn Kesir, **Tefsir**, II, 136.

⁹⁶ Kasas, 28/76–82.

⁹⁷ Haşr, 59/9; Leyl, 92/8; Tevbe, 9/76; Ali İmran, 3/180; Muhammed, 47/37–38; Furkan, 25/67; Nisa, 4/37; Hadid, 57/24; Mearic, 70/21, İsra, 17/29.

⁹⁸ İsra, 17/27–29; Furkan, 25/67; Nisa, 4/6; Enam, 6/141; Araf, 7/31; Bakara, 2/264.

⁹⁹ Mearic, 70/17–18.

¹⁰⁰ Tevbe, 9/34–35.

¹⁰¹ Temel, **Kuran’da İnfak**, 82.

¹⁰² Yeniçeri, **İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi**, 57.

yığma tutkusudur. Kuran, tasarruf ve yatırım amacı olmadan malı sadece yığan, çokluğuna tutkun olanlara karşı çıkmış, adeta onları tehdit etmiştir. Hümeze suresinde “Mal toplayıp onu tekrar tekrar sayan, insanları arkadan çekiştirip, kaş göz hareketiyle alay edenlerin vay haline! Malının, kendisini ebedi yaşatacağını sanır”¹⁰³ denilerek bu durum kınanmış ve mal yığmanın bir gurur, kendini beğenme vesilesi olduğu belirtilmiştir.

İslâmiyet, fazla servetin yığılıp kullanılmadan biriktirilmesini yasaklarken, değerlendirilmesi için iki yol tavsiye eder. Ya serveti hayat için sarf etmek veya sanayi ve ticarete yatırmak. Halk servetini hayatın güzel şeylerine alım yönünde harcarsa, bütün tüketim mallarına talep artar; sanayici ve üreticiler de üretimlerini genişletme yanında çeşitlendirme imkânını bulurlar, ticaret ve sanayi canlanır sonuçta yeni iş sahaları açılır. Bu dönüşüm neticesinde halk, daha müreffeh bir hale gelir. Servet, ticaret ve sanayiye yatırıldığı zaman ise işçi istihdamı artar ve hayati maddeler daha çok üretilir. Hatta üretim bollaşacağı için mallar daha çok ucuzlar. İhtiyaç maddeleri daha çok karşılanır ve daha fazla kimse iş imkânı bulur. Yine neticede halkın refah düzeyi ve mutluluğu artar.

Servet biriktirmede ise tüm bunların tersi bir durum görülür. Servet biriktiği oranda, üretimin artmasını tehdit eder; bu surette iş sahasının genişlemesine ve böylece de milli refah ve saadetin artmasına aksi yönde tesir eder. Piyasalar durgunlaşır ve daralır. Serveti biriktirenler, iktisadi açıdan topluma büyük zararlar verirler. Kuran-ı Kerim’in “onlar için şiddetli azap vardır” demesi bu gerçeği ifade eder.

Görüldüğü gibi İslâm Hukuku, bir kurum olarak nitelendirilebilecek malın ekonomik amaçlar dışında yığılmasını yasaklayarak, sermayenin topluma yayılmasını amaçlamış, oluşacak iktisadi hareketlenmeden her kesimin pay almasını sağlayarak refahı topluma yaymayı amaçlamıştır.

VI. LÜKS VE İSRAFIN YASAKLANMASI

Bir Müslümanın, İslâmi kurallara göre kazanıp biriktirdiği mal hiç kuşkusuz helaldir. Fakat Müslüman kişi, kazanmış olduğu bu malda sınırsız harcama yetkisine sahip değildir.¹⁰⁴ Yani malını, örfe israf derecesine varacak şekilde harcayamaz.¹⁰⁵

---

¹⁰³ Hümeze, 104/1-3.

¹⁰⁴ Mannan, **İslâm Ekonomisi**, 17.

¹⁰⁵ Bkz. Araf, 7/31, İsrâ, 17/26-29, Enam, 6/141.

Kendisinin ve ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra arta kalan malı Allah'ın emrettiği şekilde değerlendirmesi dini bir zorunluluktur. Kuran'da "onlar harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler. İki arasında orta bir yol tutarlar"¹⁰⁶ denilmektedir. Yani ne israf, ne de tefritte bulunmazlar. Vasat, yani orta bir yol takip ederler. Harcamalarında bir denge kurabilen kişiler, ekonomik yönden rahat ederler. Çünkü iktisat edip israftan kaçınan bir toplum fakir düşmez. Peygamberimizin iktisada verdiği önem, zaman zaman kendisine zenginlikte ve fakirlikte iktisadi davranma nasip etmesini Allah'tan istemesinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Elmalı M. Hamdi Yazır İsraf'ı anlatırken "ne zaruret, ne ihtiyaç ve ne de hüsn (güzellik) için olmayan, faydasız, zararlı, meşru (şer'i) olmayan yönlere yapılan harcama herkes için bir israf olduğu gibi, insanların ihtiyacı karşısında fazla yiyip içmek de güzel değil, israf sınırına girmiş olur. İyilik ve yarar sağlayan şeylere harcamak ise boşa harcamak değil, üretmek olacağından israf olmaz." demektedir.¹⁰⁸ Ona göre üretimi desteklemeyen alanlara yapılan harcamalar israf sayılmaktadır.

İsraf konusu, bir toplumun harcama ortalamasına göre değişebilen bir şeydir, yani fertlerin yaşadıkları toplum ve zaman dilimi esas alınır. Toplumun geneli tarafından benimsenmeyen harcamalar israf sayılır. İsraf konusunda temel alınması gereken düşünce, müfessir Taberi'nin harcamalarda orta yolun izlenmesini isteyen Furkan suresi 67. ayetin tefsirinde "onlar, halkın; israf etti, diyeceği tarzda harcamada bulunmazlar"¹⁰⁹ dediği gibi, halkın genel kanaatidir.

İslâm'da lüks bir hayat sürmeye meyilli ve tutkun olmak ya da malıyla gösterişte bulunmak hoş karşılanmamıştır. İslâm, kendilerini toplumdan soyutlayan bir aristokratlar sınıfının oluşmasına ve göze batan harcamalarına manevi müeyyidelerle olduğu kadar, yönetim tarafından alınacak tedbirlerle de müsamaha etmez. Gerekli cezai (yaptırım) tedbirlerini alır. Sıddıki'nin ifadesiyle ölçü;"bireyler yaşadıkları toplumun harcama ortalamalarından fazla uzaklaşmamalı ve buna da izin verilmemelidir."¹¹⁰

Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken, ona refaha dalmaktan sakınmasını söylemiştir.¹¹¹ Hz. Ömer'de lüks ve israfa dalma konusunda

---

¹⁰⁶ Furkan 25/67.

¹⁰⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. IV, s. 264; Nesai, **13 Kitabu's-Sehv**, 61, Hadis no: 1303.

¹⁰⁸ Elmalı, **Tefsir**, VI, 87-88.

¹⁰⁹ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir Taberi, (310h./922m.), **Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kuran**, C. XIX, s. 22.

¹¹⁰ Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 61.

¹¹¹ Bkz. Münziri, **et-Terğib ve't-Terhib**, C. III, s. 42.

valilerini denetler ve onları ağır bir dille de uyarırdı.¹¹² İslâm'ın altın ve gümüş kaplardan yemeyi yasaklaması, onların para ve ziynet eşyası dışında kullanılmasına izin vermemesi, erkeklere ipek ve parlak (sarı ve kırmızı) renkli elbiseler giymeyi uygun görmemesi ve buna benzer davranışlarda kâfirler gibi dünyanın süsüne dalmamalarını istemesi lüks ve israf yaşağı konusunda verilecek örneklerdir.¹¹³

İslâm'a göre sermaye (mal) sahibinin, toplum için yararlı olan bir malı, yok etme hakkı yoktur. Gereksiz alanlarda kullanmak ya da savurganlığa, hor kullanıma alet etmek de yasaktır. Sermaye sahibi, sahip olduğu malı, başkalarının zararına kullanamaz ya da kamu çıkarlarını tehdit yoluna sapamaz. Çünkü toplumun, ya da toplumu oluşturan bireylerin, sermayedarın elindeki mal üzerinde hakları vardır.¹¹⁴

İslâm inancına göre Allah herkesin rızkını verir. Fakat insanın sınırsız ihtirasları ve arzuları vardır. İktisadi bir prensip olarak da ihtiyaçlar sonsuzdur. Buna karşılık yeryüzünde yeraltı ve yerüstü servetleri olarak mevcut olan maddi imkânlar, ihtiyaçlara göre izafi olarak sınırlıdır. Dolayısıyla insanlar, seçimlerini akli ve mantıki yapmaya mecburdur. Eğer insanların bu ihtiyaçlarına ve ihtiraslarına ahlaki bir sınır konmaz, servet birikimini önleyecek prensipler de uygulanmazsa, o takdirde bir kısım insanlar lüzumsuz bazı ihtiyaçlarının tatminine doğru gidecek, bazı insanlar ise zaruri ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma düşecek ve iktisadi denge bozulacaktır.¹¹⁵ Bu olumsuz duruma müdahale edilirse, elinde bol miktarda serveti olan kimseler, bu servetlerini, yatırıma veya hayır işlerine kanalize edecektir. Neticede istihdam artınca işsizlik azalacak, bir nevi servetin dağılımı gerçekleşecek ve zengin ile fakir arasındaki farkın kapanmasına, en azından daha fazla açılmamasına neden olacaktır.

İslâm iktisatçılarının çoğuna göre, İslâm'ın sade bir hayatı teşvik ve gösteriş tüketimini yasaklamış oluşu, toplam tüketim talebini nispi olarak daha düşük seviyede tutar. Toplam tüketimin nispi düşüklüğü, toplam tasarrufu, dolayısıyla toplam yatırımı ve büyüme hızını arttırmış olacağı nakledilir.¹¹⁶ Çünkü lüks tüketim ve israf, sermaye oluşumuna engel olur. Kaynakların verimsiz, hatta zararlı alanlara kullanılmasına, bazen heba edilmesine yol açar. Kalkınmasını sağlayamamış ülkelerin zengin sınıfları, gelişmiş ülkelerdeki yaşantıya özenirlerse, tasarruf etme ve yatırım yapma imkânlarını

---

¹¹² Yeniçeri, **Tüketim, Tüketicinin Korunması**, 95-96.

¹¹³ Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi**, 37 *Kitabu'l-Libas ve'z-Ziyne*, C. IX, s. 405 vd.

¹¹⁴ Sıddiki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 55.

¹¹⁵ Zaim, **Sabahattin, İslâm-İnsan Ekonomi**, 31.

¹¹⁶ Zaim, **Sabahattin, İslâm-İnsan Ekonomi**, 56.

ya azaltmış olurlar veya tamamen kaybederler. Kazanılan paralar, lüks tüketime harcanırsa, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirmekte en çok sıkıntı çektikleri, yatırıma yönelik sermaye birikimi olumsuz yönde etkilenir. Yabancı ülkelerden ithal edilen lüks eşyalara olan talebin, ülkeden döviz çıkışına sebep olması da işin bir başka boyutudur. Bir başka açıdan bakıldığında ise lüks ve israf, sermayenin toplumun gerçek ihtiyaçları yerine, üst gelir guruplarının lüks tüketim taleplerini karşılayacak yatırımlara dönüştürülmesine de yol açacaktır. Başka bir deyişle, lüks ve israf, talebi tahrik edecek, talep de karşılanabildiği ölçüde israfa yol açan yatırımlara yönelecektir. Sonuçtan tüm toplum zarar görecektir.

İslâm'da lüks ve israfın yasaklanmasıyla sermaye, gerçek tüketime gidecek, bu alanlara harcamaların kısıtlanmasıyla oluşan sermaye birikimi ile yatırımlar canlanacaktır. Ekonominin canlanmasından da halk kesimi ile devlet faydalanacak, sonuçta sermayenin topluma yayılması sağlanacaktır.

VII. VERGİ

İslam Hukuku'nda vergi, bu günkü anlaşılan kavramın dışında vergiyi veren mükellef ve verginin alındığı malların çeşidine göre farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Mesela: Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekr zamanında İslam devletinin gelirleri olarak zekât, ganimet ve cizye gibi isimler kullanılırken daha sonra bunlara haraç ve öşür kelimeleri de ilave edilmiştir.¹¹⁷ Bu araştırmada kullanılan, “nevâib” ve “tekâlif-i örfiye” adları da verilen¹¹⁸ vergi kelimesi, devlete verilmesi gereken zorunlu ödemeler dışında, devletin ihtiyaçları için zenginlerden aldığı ek meblağdır.

İslâmiyet fertle birlikte devlet düzenine de önem vermiştir. Devletin, devlet olarak insanların hak ve menfaatlerini gereği gibi düzenleyebilmesi, toplum içindeki ihtiyaç sahibi ve fakirlerin hayati ihtiyaçlarını temin etmesi, ülkeyi savunabilmesi, iç huzuru sağlayıcı ortamı oluşturabilmesi için bir takım gelirlere ihtiyacı vardır. Bu gelirler, öncelikle Beytu'l-Mal'in zekât, fey ve ganimet gibi gelirleri ile karşılanması gerekir. Devletin, özel durumlarda, artan masraflarını karşılayabilmesi, toplumda oluşan sıkıntıyı giderebilmesi için ek bir “vergi” kurumuna ihtiyacı vardır. İslâm Hukuku'nda Devlet, giderlerini karşılamak, vatandaşlarını sefalet ve işsizlik gibi hayatın

---

¹¹⁷ Abdullatif İvaz Bedevi, **en-Nizamu'l-Mali el-İslami el-Mukarin**, Eham mat. Kahire 1972, s. 6; Osman Eskicioğlu, **İslam Hukukunda Vergiler**, 34.

¹¹⁸ Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, 124.

zorluklarından kurtarmak için, geçici olarak birtakım ticari işlemlere ve yüksek oranda gelir sağlayan kişilere, zorunlu ödemeleri dışında vergi koyabilir.¹¹⁹ Bu vergilere ihtiyaç kalmadığı zaman ise kaldırılması gerekir.¹²⁰ Alınması kararlaştırılan bu vergi, insan hürriyetinin kısıtlanması, özellikle İslâm Hukuku'nun korunmasını gerekli kıldığı mal edinme ve malın her türlü tasarruf hakkına bir ölçüde müdahale etme olacağı için, devletçe sınırlı ve yukarıda sayılan şartlar gibi zorunlu şartlar çerçevesinde olması gerektiği de belirtilmiştir.¹²¹

İslâm Hukuku'nda Devletin vergi alma hakkı, Hz. Peygamberin “Mallarınızda, zekâtтан öte bazı yükümlülükler vardır”¹²² hadisine dayandırılır. Merginani'ye göre, “Devletin kaynakları yetersizse, Devlet kamu menfaatine hizmet edebilmek için halktan vergi ve fon toplamalıdır. Hâsıl olan menfaat, kamunun menfaatine olacağına göre onlar da bu maliyete katlanmalıdırlar.”

Vergi konusundan ilk bahseden İmam Gazzali'nin hocası İmam Cüveyni'dir. Ona göre “vergiden maksat, devletin zenginlerin mallarına ordunun, fakirlerin ve diğer ihtiyaçların karşılanması için ek mali vergiler yüklemesidir. Beytülmalden karşılanamayan ihtiyaçlar için imam ek vergiler koyabilir.” Belirtildiğine göre İmam Gazzali'de hocasının bu görüşüne katılmakta ve onu desteklemektedir.¹²³

İmam Ebu Yusuf'a göre, halkın ödeme gücüne bağlı olarak bir yöneticinin vergileri azaltıp yükseltme hakkı vardır.¹²⁴ Hatta devlet, ihtiyaç fazlası servetin tamamının vergi olarak alınmasına ve mal edinmenin tavanının belirlenmesine de müdahale edebilir.¹²⁵

Ayrıca Devlet, özel sektörün siyasal-sosyal alanda bozucu etkilerde bulunabilecek ve milli ekonomiye yön verebilecek bir güce ulaşmasını önlemek ve ekonomide istikrar sağlamak için, yüksek kâr sağlayan sektörlerle ve alt sektörlerle yüksek oranlı vergi koyabilir.¹²⁶

İlk İslâmî devirlerde bir müessese olarak bulunmayan vergi kurumu, dikkat edilirse normal zamanlarda uygulanmayan ancak kamu menfaat ve maslahatı

---

¹¹⁹ Bkz. Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 244 vd; Mahmud Ebu Suud, *Para, Faiz ve Mudarebe*, 73.

¹²⁰ Encum, **İslâm'da gelir ve servet dağılımı**, 96.

¹²¹ Bkz. Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme**, s. 57–58.

¹²² Abdullah ibni Abdu'r-Rahman ed-Darimi, **Sünen-i Darimi**, C. I, s. 385; Tirmizi, **7 Kitabu'z-Zekât**, 27, hadis no: 563 C. III, s. 243.

¹²³ Bkz. Refik Yunus el-Mısri, **İslâm İktisat Metodolojisi**, s. 248 vd.

¹²⁴ Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, s. 83–85.

¹²⁵ Bkz. Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 71

¹²⁶ S.A.Sıddıki, **İslâm Devletinde Mali Yapı** (çev: Rasim Özdenören), Fikir yayınları, İstanbul 1976, s. 131.

gerektiğinde uygulanan bir sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle zenginlerden alınmasına izin verilen vergiden amaç, birikim sürecine giren servetin devlet eliyle topluma yayılması ve sosyal refahın sağlanmasıdır.

VIII. FEY VE GANİMETLER

İslâm Hukuku'nda Ganimet ile kast edilen, Müslümanların galip geldikleri savaştan sonra ordunun savaş meydanında ele geçirdiği düşman mallarıdır.¹²⁷ Kuran'da, "Biliniz ki, aldığımız ganimetlerin beşte biri, Allah'a, Elçisine ve (Allah'ın Elçisi ile) akrabaları bulunan(lar)a, yetimlere, yoksullara ve yolcu(lar)a aittir"¹²⁸ ayetinde belirtildiği gibi ganimetin beşte biri altı sınıf arasında eşit bir şekilde dağıtılır. Yani bu ayete göre savaşta elde edilen ganimetin beşte biri devlete aittir, onun taksimine bırakılmıştır. Geriye kalan ise savaşa katılan Müslümanlara eşit bir şekilde dağıtılır. Savaşa atı ile katılanlara atı için bir veya iki hisse daha ek olarak verilebilir.¹²⁹

Fey ise, savaş yapılmadan ve zor kullanmadan, barış ve anlaşma ile elde edilen mallardır. Fey'de ganimette olduğu gibi beşte bir yoktur, tümü devletindir. Fey konusunda Kuranda "Allah'ın o (fethedilen) şehir halkından peygamberine verdiği fey, Allah'a, peygambere, (peygamberle) yakın akrabaları olanlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Öyle ki (bu mallar ve servet) sizden zengin olanlar arasında dönüp-dolaşan bir devlet olmasın. Peygamber size ne verirse artık onu alın, sizi neden sakındırırsa artık ondan sakının ve Allah'tan sakınıp-korkun. Şüphesiz Allah, cezası (ikâbı) pek şiddetli olandır"¹³⁰ denilerek dağıtım yerleri de belirtilmiştir. Hz. Peygamber, kendisinin ve ailesinin bir yıllık geçim masraflarını çıkardıktan sonra kalanı ordu için harp hazırlığı olarak at ve silaha harcardı. İslam Hukuku'nda Fey olarak alınan malların kullanımı devlet başkanının tercihine bırakılmıştır. Devlet, fey gelirlerini zengin-yoksul ayırmadan köleler dışında her Müslüman'a verebileceği gibi devletin ihtiyaçlarına ve bütün Müslümanların faydasına olacak yerlere harcar.¹³¹

Fey'in de ganimet malı gibi taksim edilmesi konusunda yaşanan tartışmalara Hz. Ömer "fey, bütün Müslümanların hakkıdır"¹³² diyerek cevap vermiş ve İslam

---

¹²⁷ İbni Kesir, **Tefsir**, II,103.

¹²⁸ Enfal, 8/41.

¹²⁹ Yahya b. Âdem, **Kitabu'l-Harac**, s. 147-149.

¹³⁰ Haşr, 59/7.

¹³¹ Yahya b. Âdem, **Kitabu'l-Harac**, s. 147, 151, 172, 168, 181; Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, s. 25, 26, 28, 29.

¹³² Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 247.

Hukukçuların üzerinde anlaştıkları son noktayı koymuştur. Fey malından özellikle her Müslüman'a zaruri ihtiyacını karşılayacak miktar yardım edilir. Dağıtım ihtiyacı olanlara öncelik verilerek başlanır.¹³³

Gayr-i Müslim düşman ordusu savaş sahasını terk edip arkasında toprak ve diğer servetlerini bırakırsa, yine İslâm ordusu Gayr-i Müslim bir ülkeyi savaşmadan fetheder ve servetlerini ele geçirirse, savaşmaksızın ele geçirilen bütün servetler fey olarak devlet hazinesine aktarılır. Aynı şekilde varis bırakmadan ölen bir Müslümanın malı, İslâm'ı terk eden (mürted) bir kişinin geride bıraktığı malı ve mülkü, keza bir yıllık bir ilandan sonra sahipsiz kalan mülk de, fey olarak nitelendirilerek olduğu gibi devlet hazinesine kalır.¹³⁴

Fey gelirlerinin asıl kısmını “cizye” ve “harac” vergileri oluşturur. Cizye, Gayri Müslimlerin İslâm devletinde oturmaları, devletin tüm imkânlarından faydalanmaları, güvenliklerinin sağlanması ve askerlikten muaf tutulmaları karşılığında verdikleri bir vergidir. Harac ise, İslam devleti ile barış anlaşması yapan ülkeler ile İslam devleti ile savaşıp toprakları ele geçirilen ülkelerde, mülkiyeti devlete geçen toprakların, anlaşma karşılığı kullanımını kendilerine bıraktığı kimselerin, üründen belli bir miktarı, devlete işletme karşılığı olarak vermeleridir. Ayrıca ticaret amacıyla Müslüman beldelerden geçecek ehli zimmetten alınan haraç ile İslam ülkesine gelen harbilerden alınan öşür vergisi de fey'den sayılır.¹³⁵

İslâm öncesi kralların, kabile reislerinin özel malı sayılan fey ve ganimetler, bu kimselerin yanında gittikçe büyümekte ve bir güç haline gelmekte idi. Krallar, bu gücü istediği gibi kullanmakta, hatta bir zulüm ve baskı aracı haline getirmekte idiler. İslâm'ın bir kurum olarak düzenlediği ve getirmiş olduğu dağılım tedbirleri ile bir güç olmadan parçalanan bu servet, Beytu'l-Mal aracılığıyla tüm topluma yayılarak ekonomik yönden bir canlanma ve sosyal refahın gerçekleşmesi sağlanmış olur.

IX. DEVLETİN PİYASALARA MÜDAHALESİ

İslâm Hukuku'nun mübadele konusunda getirmiş olduğu esaslardan birisi karşılıklı “rıza” ilkesidir. Daha önce de belirtildiği gibi İslâm'da piyasanın kendi dinamikleri içersinde hareket etmesi ve fiyatın serbest şartlarda oluşması esastır.

---

¹³³ Bkz. Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 256 vd., 280.

¹³⁴ Encum, **İslâm'da gelir ve servet dağılımı**, 96; Ayrıca bkz. İbni Kesir, **Tefsir**, II, 103.

¹³⁵ Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**, 35; Bilmen, **Kamus**, IV, 74.

Kuran'da "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaretle yemeniz helaldir"¹³⁶ buyrulmaktadır. Şevkânî (v.1255h./1874m.) bu ayete dayanarak mal sahibinin razı olmayacağı bir fiyattan satışa zorlanamayacağını ve cumhur (çoğunluk) âlimlerin görüşünün de bu olduğunu belirtmektedir.¹³⁷ Bir hadiste ise Hz. Peygamber "razı olmadıkça Müslüman kişinin malı helal olmaz"¹³⁸ demektedir. Bu ayet ve hadisin zahirine göre, piyasalara müdahale edilip bir fiyat tespit edilmesinin, kârın sınırlanmasının şeriata uygun olmayacağı görünmektedir.

Ancak İslâm, her ne kadar fertlerin özel mülkiyet hakkını tanır ve ticari hayatta hür bir şekilde hareket etmeleri esasını temel alırsa da, serbest bir Pazar mekanizmasıyla herkese tam bir fırsat eşitliği sağlanacağını, bu mekanizmanın düzenli bir şekilde işleyeceğini, böylelikle hedeflediği sosyal amaçlara ulaşılacağını ve sömürünün önlenilebileceğini iddia etmez. Bu sebeple İslâm, sosyal devlet olma yönünde belirlediği esasların zedelenmesinde, yani toplumu sıkıntıya sokan karaborsacılık ve tekelleşme gibi durumlarda veya gabn-i fahiş denilen yüksek oranda kâr koyarak satış yapıldığı anlarda Devletin (devlet adına veliyyü'l-Emr'in), piyasaya müdahale etme hakkını tanır.¹³⁹

Piyasalara müdahale İslâm öncesi devirlerde de olmuştur. Hz. Şuayb devrinde piyasayı düzenleyici esaslar getirilince, kavmin ileri gelenleri duruma "...Ey Şu'ayb, ...mallarımızda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?"¹⁴⁰ diyerek itiraz etmişlerdir. Bu ayet bize, kişilerin, servetlerini diledikleri gibi kullanamayacaklarını, ellerindeki servetler kendilerinin olmakla beraber bazı müdahaleler ve kısıtlamaların yapılabileceğine işaret eder.

Devletin piyasalara müdahale hakkı, İslam Hukuk usulündeki (metodolojisindeki) Seddi Zerai' ve Maslahatı Mürsele'ye dayanılarak verilmektedir. Şartlar gerektirdiği zaman İslam Hukukunun Devlete, toplumsal maslahatları gerçekleştirmek için, servetin dağılımını sağlama noktasında geniş yetkiler verdiği belirtilmektedir.¹⁴¹ Devlet, tüketicileri koruma amacıyla piyasalara müdahale edilebileceği gibi, ticari hayatın canlanması için küçük müteşebbislerin piyasaya

---

¹³⁶ Nisa, 4/29.

¹³⁷ Şevkânî, *Neylü'l-Evtar*, C. V, s. 220.

¹³⁸ İbni Hanbel, *Müsned*, C. V, s. 72.

¹³⁹ Bilmen, *Kamus*, C. VI, s. 126; *Mecelle*, s. 35, md. 165; Erdoğan, *İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, 26; Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, 316 vd.

¹⁴⁰ Hud, 11/84.

¹⁴¹ Ali Abdu'r-Rasul, *el-Mebâdi'u'l-İktisadiyye*, 99.

girmelerine, tutunmalarına yardımcı olmak ve büyük sermayenin küçükleri ezmesine engel olmak amacıyla da piyasalara müdahale edebilir.¹⁴²

Bu müdahaleyi daha da somutlaştıran M. Ebu Zehra, Devletin, mesela mülk alım satımında, güçlülerin zayıflara fırsat tanımayan tutum ve girişimlerine engel olmak için, piyasaya girip alım-satımda bulunarak toprak ve üretim araçlarını üretici ve ihtiyaç sahibi küçük müteşebbislere satmak sureti ile servetin yığılmasını önleyebileceği görüşündedir.¹⁴³

Sonuç olarak İslam ekonomisinde piyasa normal şartları içersinde işlediği sürece devlet veya onun adına kimsenin piyasaya müdahale hakkı yoktur. Ancak genel bir zarar söz konusu ise, tekelleşme ve yüksek kâr oranıyla satış gibi piyasa dengelerini bozacak durumlarda sınırlı bir müdahalede bulunabilir. Bu müdahalenin amacı toplum refahını sağlamak ve sermayenin tekelleşmesine (bir gurubun elinde birikimine) engel olmak, dağılımını sağlamaktır.

X. ÖZEL MÜLKİYETE EL KONULMASI

Hukukî bir kaide olarak, Devlet bile olsa hiç kimsenin bir başkasının mülkiyet hakkına müdahale etme, el koyma hakkı yoktur. Ancak toplumun yararı böyle bir müdahaleyi gerektiriyorsa, özellikle devletin sıkıntıya düştüğü ve genel bir zararın ortaya çıkma ihtimali güçlüyse, bunu yapmaya mecbur kalan devletin durumu bundan istisna edileceği noktasında düşünceler ortaya konmuştur.¹⁴⁴ Özel mülkiyet hakkına el koymayı tasvip etmeyen İmam Ebu Yusuf, “Halife, Müslüman olsun Gayr-i Müslim olsun her hangi bir şeyin mülkiyetini birinden alıp, ötekine devretme hakkına sahip değildir. Ancak bu durum, Hukuken geçerli bir hakkın mevcut olmasıyla mümkündür. Birinden gasp edip ötekine vermek, sadaka dağıtmak için soygun yapmaya benzer”¹⁴⁵ diyerek özel mülkiyete el koymaya şiddetle karşı çıkmaktadır.

Bununla beraber “eğer gelecekte, geçmişte elde ettiğim fırsatı elde edersem muhakkak zenginlerin fazla mallarını alıp fakirlere dağıtacağım”¹⁴⁶ şeklinde Hz.

---

¹⁴² Geniş bilgi için Bkz. Yeniçeri, **İslam İktisadının Esasları**, s. 233 vd., s. 316 vd; Atılgan, **İslâmın Ekonomik Politikaları**, 29.

¹⁴³ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İslâm’da Sosyal Dayanışma** (çev: Ethem Ruhi Fığlalı- Osman Eskicioğlu), Yağmur yay., İstanbul 1985, s. 114.

¹⁴⁴ Özel mülkiyete el konulması ve Hukuksal dayanakları için bkz Ali Abdu’r-Rasul, **el-Mebâdi’u’l-İktisadiyye**, s. 107–114; Afzalur’r-Rahman, **Siret Ans. II**, 338–340; Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, 22, Diğer kaynaklar için age. 25 nolu dipnot.

¹⁴⁵ Ebu Yusuf, **Kitabu’l-Harac**, 58, 60, 66.

¹⁴⁶ Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, s. 294.

Ömer'den yapılan rivayet, servetin belirli ellerde toplanması veya genel bir ihtiyaç durumunda mallara el konulabileceğine işaret etmektedir.

Son devir müfessirlerden Seyyit Kutup, “Özel mülkiyet, şartların gereğine göre servetin yeniden dağılımı için devletin hükümlerine daimi bir itaat içerisinde olmak zorundadır”¹⁴⁷ diyerek İslâm nazarında kayıtsız şartsız ve dokunulmaz bir özel mülkiyetin bulunmadığına işaret etmek istemektedir. Adeta Tabakoğlu'nun belirlemesiyle “özel mülkiyetin çerçevesini toplum çıkarları çizmektedir.”¹⁴⁸ Şayet Devlet, belirli sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirmek amacıyla ferdin özel mülkiyet haklarına müdahale eder ve bunu adaletli bir şekilde yaparsa, fert bunu kabul etmek zorundadır.¹⁴⁹

Olağanüstü hallere özgü bir iktisat politikası aracı da olsa, özel mülkiyet hakkını adeta tehdit eder gibi gözükken ve ihtiyacın şiddetine göre vergi oranlarını arttırmaktan yeni vergiler koymaya, son merhalede asli ihtiyaçlarına yetecek miktarı bırakarak zenginlerin mal varlığına tamamen el koymaya kadar varan bu hükmü Seyyid Kutub şöyle izah etmektedir: Maliki fıkıh ekolünün kullandığı “mesalih-i Mürsele” prensibine göre yoksulluğu yenmek için devletin ihtiyaç kadar kaynağı zenginlerden bir daha vermemek üzere alıp fakirlere dağıtması yerinde bir işlemdir. Ayrıca devlet, sahibine malını nereden kazandığını sorma hakkına da sahiptir. Çünkü İslâm'da haksız (gayr-i meşru) mal ve herhangi iktisadi bir değer korunmamıştır. Böyle bir iktisadi değer derhal hazineye intikal ettirilerek toplumun hizmetine sunulması gerekir. Seyyit Kutub, “Harama vesile olmak haramdır” kaidesinden hareketle, sömürüye vesile olmanın da haram olduğunu, bunu önlemek için özel sektörün sömürecek güce ulaşmasını devletin engellemesi gerektiğini görüşünü de belirtmektedir.¹⁵⁰

Burada tereddüt ve kaygı doğuracak bir konuyu aydınlatmak gerekmektedir. Bu da servetin dağılımında aşırı eşitleme girişimleri yüzünden sermaye birikiminin engellenebileceği konusudur. Buna da İslâm düşünürlerinden Malik b. Nebi değinmiştir. Ona göre, eşitsizlik kadar tam eşitlik de İslâm'ın servet dağılımı ve özel sektörün gücü konusundaki yaklaşımına pek uymamaktadır. Burada özel mülkiyete müdahalenin ölçüsü veya nihai amacı çaresizlik derecesindeki yoksulluğu gidermek, kıtlığı yenmek

---

¹⁴⁷ Seyyid Kutup, **İslâmın Dünya Görüşü** (çev: Ali Arslan), Arslan yayınları, İstanbul 1976, s. 209.

¹⁴⁸ Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**, 26.

¹⁴⁹ Encum, **İslâm'da gelir ve servet dağılımı**, 85.

¹⁵⁰ Kutub, **İslâm'ın Dünya Görüşü**, 210–219.

ve ülke savunmasını aksamadan finanse edebilmektir. Bunun için İslâm, faydası daha çok, geçici ve açık tedbirlerden yanadır.¹⁵¹

Burada üzerinde durulması gereken bir başka nokta da devletin özel mülkiyete müdahalesinin çerçevesidir. Bu konu; yani toplumun çoğunluğuna isabet eden ve hayatın devamı için gerekli olan konularda yaşanan sıkıntı bir “zarar” olarak kabul edilirse, bunun giderilmesi için özel mülkiyete el koyma da bir “zaruret” olarak nitelendirilebilir. İslâm Hukuku’ndaki “Zarar izale olunur”, “Zaruretlar memnu olan şeyleri mubah kılar”, “Zaruretlar kendi miktarınca takdir olunur”, “Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izale olunur” ve “Zarar-ı ammı def için zarar-ı has ihtiyar olunur”¹⁵² şeklinde mecellede belirlenen kaideler konun çözümüne yardımcı olur. Sonuç olarak, Özel Mülkiyete, genel bir zararı önleme noktasında, sınırları belli bir oranda ve geçici olarak el konulabilir, denilebilir. Diğer bir ifadeyle, değerler önceliğini yansıtan söz konusu külli kaideler gereğince, bireyde (marjinal) fayda ile kamu yararı çatıştığında, ikincisi korunacaktır. Aksi durumda şeriatın gayesi ile çelişilecektir.¹⁵³

Bu müdahalenin keyfi olmaması için İslâm, “yöneticilerin adil olmasını”, “adaletin sağlanması ve korunmasında toplumun hassas ve dinamik davranmasını” ve “bağımsız adalet sistemi ve mahkemeler kurulmasını” gerekli ve yeterli görmektedir.¹⁵⁴ Servetin dağılımına Devletin keyfi müdahalesini önlemek hususunda bu sayılanlardan daha etkili önlemler bulmak zordur.

Anlatılanlardan “özel mülkiyete el konulması” ile “üretim faktörlerinin devletleştirilmesi” konularında İslam ile Sosyalizm arasında bir benzerlik olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. İslam gibi Sosyalizm de servetin tabana yayılmasını amaçlamış, sosyal eşitliği sağlamaya çalışmıştır. Sosyalizm, özel mülkiyet hakkını tanımamakta, üretimi devlet tekeline almaktadır. Buna karşılık İslam ise özel mülkiyet hakkını tanımakta, üretim faktörlerinin kişilerin mülkiyetinde olabileceğini kabul etmekte, toplumsal bir ihtiyaç anında genel zararı kaldırma adına, sınırları belli bir oranda ihtiyaç fazlası mülke el konulabileceğini veya mülkiyetin geçici bir süre sınırlandırılabilceğini ifade etmektedir.

---

¹⁵¹ Malik bin Nebi, **Ekonomi Dünyasında Müslüman**, (çev: Mehmet Keskin), Hicret Yay., İstanbul 1976, s. 55; Atılgan, **İslâmın Ekonomik politikaları**, 30.

¹⁵² **Mecelle**, s. 21, md: 20, 21, 22, 26, 27.

¹⁵³ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, 45.

¹⁵⁴ Atılgan, **İslâmın Ekonomik politikaları**, 31.

İslâm Hukuku'nda özel mülkiyete müdahale “kamu yararı” veya “kaynağın şüpheli veya gayr-i meşru olması” durumlarında gerçekleştirilir. Şimdi bu kısımların açıklanmasına geçilebilir.

A. KAMU YARARI İÇİN

Bir Devlette tebeanın yönetime itaati, o yönetimin toplumdaki muhtaç insanların ihtiyacını temin etme vazifesi ile yakın alakalıdır. İnsanların temel ihtiyaçlarını sağlamadıkça, hiçbir yönetim kanunlarına tam bir itaati isteyemez. Bu gerçek, Kuranda birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. Allah, önce nimetlerini insanlara hatırlatıyor daha sonra onlardan itaat bekliyor. Aynı şekilde İslâm'da bir Devlet, mensuplarından tam bir itaat bekleyecekse, onların temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bazı durumlarda bu ihtiyacı karşılamada güçlüklerle karşılaşan Devlet, zenginlerden daha fazla fedakârlık yapmalarını isteyebilir. Ali Abdu'r-Rasul'un belirlemesinde, “Şatibi'ye göre böyle bir uygulama ilk devirlerde görülmemiş, eğer böyle bir uygulama zamanımızda yapılmazsa Devletin gücü zayıflar, ordusunu donatamaz ve ülke savunmasında yetersiz kalır. Zarar-ı âmmı def” için yapılan bu uygulamanın meşruluğu, delillere bakmadan önce şeriatın maksudından anlaşılabilir.”¹⁵⁵

İslâm, insanlar arasındaki tabii servet farklılıklarını kabul etmekle beraber, temel ihtiyaçlar konusunda eşitliği öngörür. Zenginin serveti, fakirin sefaletini arttırmamalıdır. Eğer zenginler servetlerinin kullanımında bir sorumluluk hissetmezlerse, onları kurallara uymaya zorlamak, İslâm'da devletin bir vazifesidir. Eğer Devlet hazinesi, fakirlerin ihtiyaçlarını gidermede yetersiz kalırsa, bu ihtiyaçların giderilmesi için Devlet, zenginlerin mallarına el koyabilir.¹⁵⁶ Yukarıda da belirtildiği gibi toplum, kendisini temsil eden yöneticiler vasıtasıyla, (savaş, tabii afetler, tüm toplumu sıkıntıya sokan ekonomik krizler gibi) zorunlu kamu ihtiyaçları gerektirdiği takdirde geçici veya sürekli bir şekilde, bir mülke el koyabilir veya mülkün kullanım hakkını bireylerden alabilir. Bu takdirde, duruma göre mülkiyetine el konulan kimseye adil bir tazminatın ödenmesi de esastır.¹⁵⁷

Kamu yararı için özel mülkiyete el konulması meselesi günümüz İslam İktisatçıları arasında tartışılmıştır. Bu tartışmalarda Sıddiki'nin naklettiğine göre, Abdulkadir Udeh “İslâm, mülkiyete sınırsız izin vermesine karşın, aynı zamanda

---

¹⁵⁵ Ali Abdu'r-Rasul, *el-Mebâdi'u'l-İktisadiyye*, 110.

¹⁵⁶ Afzalur'r-Rahman, *Siret Ans. II*, 336.

¹⁵⁷ Ali Abdu'r-Rasul, *el-Mebâdi'u'l-İktisadiyye*, 101.

topluma da, kamu çıkarları gerektirdiği takdirde, Allah haklarını güvence altında tutmak ve varlığın kullanımını düzene sokmak maksadıyla bireysel mülkiyete bir sınır koyma yetkisini tanımıştır. Bunu toplum kendi temsilcileri vasıtasıyla yapar. Bu sınırlama, özellikle tarımsal mülkiyetlerde ve kırsal kesimlerdeki arazilerde son haddini bulabilir”¹⁵⁸ demektir. Yine, Sıddıki’nin ifadesine göre, İbrahim et-Tahavi de “Devlete, özel mülkiyete düzenlemeler getirmek amacıyla müdahale etme, hadler koyma veya mal sahibinin maliki olduğu şeyi asıl amacının dışında kullanmaya başlaması ve suiistimale sapması halinde gerekli tazminatı ödedikten sonra o şeyi müsadere etme, böylece toplumun hizmetine kullanılması gereken şeylerin bu hizmete araç olarak kullanılmasının devamını temine çalışma hakkını tanımaktadır.”¹⁵⁹ Aynı şekilde M. Bakır Sadr, Mevdudi ve Seyyit Kutub’da bu görüşlere yakın fikirler ileri sürmektedirler.¹⁶⁰ Bu düşünceler, yazarların yaşamış oldukları çevrelerden etkilenmeleri ile ortaya çıkmış, genellikle İslâm’ın genel ilkelerinden (şeriatın maksatlarından) alınan politikalar olup, yaşanılan toplumların mevcut şartlarına bakılarak oluşturulmuş pratik politikalar değildir.

Şervani, dikkatini daha çok, ibn Teymiyye’nin İslâm’da mülkiyet kavramı hakkındaki düşünceleri üzerinde yoğunlaştırmış ve buna göre devletin yetkisini kullanarak bazı durumlarda bu mülkiyet hakkını iptal ve ilga hakkına sahip olduğuna işaret etmiştir.¹⁶¹ İfade edilen bu görüşlere göre, İslâm’da Devlet, kamu yararı gerektirdiği zaman özel mülkiyete el koyabilir.

Ancak, bu görüşlere karşı çıkan el-Maliki’ye göre, “özel mülkiyete el koyma konusunda çok dikkatli olmak gerekir. Çünkü Şeriat, insanların malına sebepsiz yere el uzatmayı ferde ve devlete haram kılmıştır. Rasulullah bir hadisinde, “bir Müslüman’ın malı, kendi rızası ile vermesi dışında başkasına helal değildir” yine diğer bir hadiste “şüphesiz ki Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır”¹⁶² demektir. Bu naslar, devleti ve fertleri kapsamada geneldir. Bu nedenle devletin, şehri güzelleştirmek, caddeler ve yollar açmak, okullar, mescitler, hastaneler ve bunun gibi şeyler yapmak bahanesi ile fertlere ait malları istimlâk etmesi caiz değildir. Muhakkak ki bu haramdır. Hadislerdeki yasak devleti de kapsamaktadır. Çünkü bunlar toplumun vazgeçemediği yaşamı için zorunlu olarak bağlı oldukları şeyler değildir. Dolayısıyla devletleştirme

---

¹⁵⁸ Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 39.

¹⁵⁹ Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 43.

¹⁶⁰ Bkz. Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 42–43.

¹⁶¹ Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşüncesi**, 208.

¹⁶² Buhari, **25 Kiabu’l-Hac**, 132, C. II, s. 191; İbni Mace, **27 Menasik**, 76, Hadis no: 3129, C. II, s. 1017.

diye isimlendirilen işlem de haramdır.”¹⁶³ Daha sonra bu görüşünü, “fabrikaların veya aletlerin ferdi mülkiyetten sayılması ve kamu mülkiyeti haline getirilmesinin helal olmaması, devletin aletleri ve fabrikayı mülk edinemeyeceği anlamına gelmediğinin de bilinmesi gerekir. Bundan kasıt, ferdi mülkiyetin kamu mülkiyeti haline getirilmesinin ve devletin onu kamulaştırmasının helal olmaması hatta ve hatta devletin böyle bir işleme girişmesinin haram olduğudur. Ancak devletin, özel şartlarda veya sahibinin rızası ile ferdi mülkiyete ait bir şeyi satın alması ve ferdi mülkiyet kapsamına giren şeylerden, ferdi mülkiyeti kaldırması veya sınırlandırması caizdir”¹⁶⁴ diyerek yumuşatmış, yukarıda görüşleri nakledilen yazarlara katılmıştır.

Kamu yararı için özel toprak mülkiyetine Devlet tarafından el konulması örneklerine ilk İslâmi devirde rastlanılmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber tarafından bir kişiye ıkta’ olarak verilen bir toprak parçasını Hz. Ömer halife olunca bu adamın elinde kullanabileceği kadarını bırakıp, gerisini bedelini ödeyerek geri alması bir örnek olarak gösterilebilir. Geri alınan bu kısım daha sonra başka kişilere ziraat amacıyla verilmiştir.¹⁶⁵ Bir başka rivayette de Hz. Ömer, Bilal b. Haris el-Müzeni’ye Hz. Peygamber tarafında ıkta’ olarak verilen Medine yakınlarındaki bereketli topraklara aynı işlemi yapmıştır.¹⁶⁶

Bu rivayetlerden ve yukarıda nakledilen görüşlerden hareketle İslâm Hukuku’nda Devlet, kamu yararı için, eski sahiplerinin rızasıyla ve bedelini ödeyerek, bir nevi istimlâk yoluyla özel mülkiyete el koyabilir denilebilir. Kamu yararına el koyma noktasında, İslâm’ın genel amaç ve ilkelerine uyulması, ferdi mülkiyet ile gerçekleştirilmek istenen hedeflerle uyum sağlanması gereklidir. El koyma sonucunda gerçekleştirilecek amaç, somut olmalı, konu ile ilgili kimselerin görüşleri de alınmalıdır. Zaruret olarak değerlendirilen bu konu, fert ve toplum’da kalıcı bir zarar da ortaya çıkarmamalıdır.

B. KAYNAĞI ŞÜPHELİ VEYA GAYR-İ MEŞRU OLDUĞU İÇİN

İslâm Hukuku’nda özel mülkiyete el koyma konusunda getirilen düzenlemelerle, bir yandan bireyin maslahatı, diğer yandan da kamunun maslahatı korunmaya

---

¹⁶³ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, 97, 98.

¹⁶⁴ El-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**, s 110–111; Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, 22.

¹⁶⁵ Yahya b. Âdem, **Kitabu’l-Harac**, 223.

¹⁶⁶ Yahya b. Âdem, **Kitabu’l-Harac**, 240.

çalışılmıştır. Kişilere tanınan özel mülkiyet hakkı, bu hakkın kötüye kullanılması ile sonuçlanacak durumlara fertleri götürmemelidir. Fertlerin yapacağı gayr-i meşru bir davranış tüm toplumu etkiler, eğer bu kişi bir devlet memuru ise, Devlet (yönetim ve idare), o kişinin şahsında zarar görür. Bu gibi durumlarda İslâmi bir devletin en etkin tedbirleri alarak durumunu düzeltmesi beklenir. Yukarıda da belirlendiği gibi, bütün fakihlerce kabul edilen bir hükme göre, devletin bireylere veya topluluklara ait mallara keyfi bir şekilde el koyarak, mali kaynak elde etme hakkı yoktur. Fakat servet veya mal, gayr-i meşru bir şekilde kazanılmışsa, devlet buna el koyabilir.¹⁶⁷

Hz. Peygamber ve dört halife devirlerinde valiler ve özellikle zekât toplamakla görevli devlet memurlarının yakın takip altında tutulduğu, daha sonrada servet yapanların, “nereden buldun?” sorusuna tatminkâr bir cevap veremeyenlerin, mallarının bir kısmına veya tamamına el konulduğu bildirilmektedir.¹⁶⁸ Mallara el konulması olayına en çok Hz. Ömer döneminde rastlanılmaktadır. Hz. Ömer kendisi devlet yönetiminde çok titizdi, aynı titizliği memurlarının da göstermesini beklerdi. Onun döneminde memurların mallarına el konulması olayına birden fazla karşılaşılmaktadır. Bunun amacı vali ve zekât memurlarının elinde, kaynağı şüpheli veya gayr-i meşru bir servetin birikimini önlemektir. Böylece halkın Devlete ve valilerine olan güveni sarsılmayacak, fitne kapısı açılmayacaktır.

Kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Ömer, herhangi bir memurun belirlenen kurallara aykırı hareket etmesi durumunda derhal tepki gösterirdi. Memurların malının yarısını ihtiyaten haczetmesi onun döneminde fazlasıyla görülmektedir.¹⁶⁹ Ayrıca Hz. Ömer, bir memur işe başlamadan önce onun mal varlığını tespit ettirir, her sene hac mevsiminde muamele ve hesaplarını denetler, gerekirse servetlerine el koyarak görevlerine son verirdi.¹⁷⁰ Bu konuda ilgi çekici bir örnek sahabeden Ebu Hureyre ile Hz. Ömer arasında geçmiştir. Zekât memurlarından Ebu Hureyre görevi için bir maaş alıyordu. Ayrıca diğer Müslümanlar gibi beytu'l-mal atıyyelerinden istifade etmekte idi. Bu gelirlerin yanında kendisi ayrıca at alım-satımıyla kazancını büyütüyordu, Hz. Ömer onu haksızlık yapmakla suçlayarak kazancına el koymuştur.¹⁷¹ Ömer onu mahkeme önünde suçlamakla kalmayıp, erkek akrabalarının da mevkiinden hiç bir avantaj

¹⁶⁷ M. Ömer Çapra, “İslâmi Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü”, 115.

¹⁶⁸ Geniş bilgi için bkz., Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadette yönetim Piyasa İlişkisi*, 91-104.

¹⁶⁹ Hasan'uz-Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, 80; (İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubra*, C. III, s. 1-233'te mallarının yarısına el konulan 100 memurun adını vermektedir. Ayrıca Belazuri, *Futuh'ul-Buldan*, 377'de mallarının yarısına el konulan 9 memurdan bahsetmektedir.)

¹⁷⁰ İbn-i Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubra*, C. III, s. 282, 307.

¹⁷¹ Belazuri, *Futuh'ul-Buldan*, 93, el-Mukrizi, *el-Mevaiz ve'l-İ'tibar*, C. II, s. 259.

sağlamamalarını sağlamıştır. Daha sonra memurun ağabeyinin kazancının bir bölümünü de almıştır. Bunun nedeni de bu memurun, halkın parasının bir kısmını iş için paraya ihtiyacı olan ağabeyine vermiş olmasıdır.¹⁷² Ömer kendi öz çocuklarına bile iltimas geçmemiştir. Bir defasında çocuklarına Medine’de beytü’l-male yatırılmak üzere Basra halkından toplanan vergiler verilmişti. Çocukları tarafından bu para borç olarak kabul edilmiş ve ticarete kullanılıp iade edilmişti. Ömer bu durumu öğrenince çocuklarını derhal çağırıp kazançlarının tamamını beytü’l-mal’e almak istemiş, çocuklarının itirazı ve sahabe ile yapılan istişare sonunda malın yarısına el konulmuştur.¹⁷³

İslam Hukuku’na göre gayr-i meşru bir mal olduğu için Müslümanlara ait şarap ve içki yok edilir.¹⁷⁴ Kaynaklarda Hz. Ömer’in İslâm’ın yasakladığı muamelelerle servet elde edenlerin mallarını ve imalathanelerini imha ettiğine de rastlanmaktadır. Örneğin, uyarılarını dinlemeyen Sakifli Ruveysid’in içki imalathanesi olarak kullandığı evini yaktırmıştı.¹⁷⁵ Yine Sevad halkından birisinin içki ticaretinden servet elde ettiğini öğrenince valiye “İçki ile ilgili ele geçirdiğiniz her şeyini imha edin, içki ticaretinde kullandığı bütün bineklerine el koyun ve Ona ait hiçbir şeye kimse acımasın” diye bir mektup göndermiştir.¹⁷⁶

Bu konuda aynı titizliği Hz. Ali de göstermiştir. Onun, faizcilikten gelir sağlayan birisinin servetini yakması¹⁷⁷, Kufe Sevadı’nda kıtlığı çekilen bazı gıda maddelerinin karaborsacılığını yapan Hubeyş (veya Kays) isimli birisinin mallarının tümünü yakması, Yine Kufe’de içki üretim ve ticaretiyle meşhur olan Zurare köyündeki tüm depo ve imalathaneleri bizzat ateşe vermesi,¹⁷⁸ özel mülkiyete kaynağı gayr-i meşru olduğu için el konulmasının örneklerindedir.

İslâm Hukuku’nda gelir ve kazancın, meşru sahalardan elde edilmesi gerektiği yukarıda belirtilmişti. Devlet, bunun gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri alır, düzenlemeler gerçekleştirir. Alınan tedbirlere rağmen bir kişi, meşru olmayan yollardan bir kazanç elde ederse, bir nevi topluma karşı suç işlemiştir. Çünkü onların malını haksız bir şekilde ellerinden almakta, işlemler hukuk çerçevesinin dışında gerçekleştirilmektedir. İşte bu durumda Devlet gerektiğinde en etkin tedbiri uygular, bu şekilde elde edilen mallara el koyar. El konulan mal, Beytü’l-Mal’e aktarılır. Bu kurum

---

¹⁷² Belazuri, **Futuh’ul-Buldan**, 377.

¹⁷³ Malik b. Enes, **Muvatta**, 32 *Kıraz*, 1, Hadis no: 1396, s. 518.

¹⁷⁴ Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, 133.

¹⁷⁵ İbn-i Sa’d, **et-Tabakat’ul Kubra**, C. V, s. 56; Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, 125, 133.

¹⁷⁶ Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, 97.

¹⁷⁷ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa ilişkisi**, 74.

¹⁷⁸ Ebu Ubeyd, **Kitabu’l-Emval**, 125.

aracılığıyla servet, asıl sahibine yani topluma dağıtılır. Böylelikle, sermayenin gayr-i meşru bir şekilde belirli kişilerin elinde büyümesine engel olunur.

Buraya kadar sıralanan dağıtım tedbirleri ile İslâm İktisadında sermayenin topluma yeniden dağıtımı sağlanmaktadır. Bu dağıtım, İslâm Hukuku'nda belirlenen kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kurumların merkezinde ise, serveti toplama ve dağıtma esasları nasslarla belirlenen Beytu'l-Mal bulunmaktadır. Beytu'l-Mal aracılığıyla servet toplanmakta, toplumda en fazla ihtiyacı olan kesimlere öncelik verilerek, sermayenin tüm topluma dağıtılmasına çalışılmaktadır. Bu kurumların ekonomik hayatın içinde bulunması, yeniden dağıtımı gerçekleştirmeleri, İslâm İktisadı ile diğer İktisadi Sistemleri birbirinden ayıran en önemli özelliktir.

SONUÇ

İslâm iktisadı, Dinî-Hukuk temelli bir sistemdir. Günümüzde yapılan çalışmalarda, İslam İktisat Sistemini bir sistem olarak tespit, diğer ekonomik sistemleri belirlemede iki değişken olan sermaye ve bu sermayenin hareketlerinin siyasal çerçevesine, yani İslâm Hukuku'na dayanılarak yapılmadığından isabet kaydedilememektedir. Bu araştırma ile İslâm Hukuku'na göre sermaye ve sermaye hareketlerinin belirlenmesi temel amaç olarak alınmıştır. Bu bakımdan İslam Hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri ile ilgili bilgi edinme ortamı sağlanmış, halkın İslam inancına sahip kesiminde konu hakkında bir yargıda bulunulacak ölçüler ortaya çıkarılmış, İslâm İktisat Sisteminin dayandığı temel esaslar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sermaye ve Sermaye hareketleri ekonomik hayatı önemli ölçüde etkileyen değişkenlerdir. Bu nedenle, günümüz iktisat kitaplarında bu konuda verilen bilgiler temel alınmış, onların teorik tartışmalarına girmeden doğru kabul edilmiştir. Aynı şekilde konunun, İslam Hukuku kitaplarından ortaya çıkarılacağı varsayılmış, Kuran ve Sünnet nasslarından hareketle İslâm tarihi içindeki uygulamaları nakleden bilgiler sorgulanmadan doğru sayılarak alınmıştır.

Tez Araştırması, ilk İslâmi devirler (Peygamber ve Raşit halifeler dönemi) ile sınırlıdır. Bunun için, o döneme ait veriler öncelikle kaydedilip, yeri geldikçe iktisadi sistemin gelişimine paralel İslâm hukukçularının konu ile ilgili görüşlerine yer verilmiş, bu görüşlerde İslâm Hukuk ekollerinden Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınmıştır. İslam Hukuku'nda konu ile ilgili olarak derin ve hacimli bir şekilde incelenmiş başlıklar sadece sermaye ve sermaye hareketi çerçevesinde, iktisadi bakış açısıyla ele alınarak ayrıntılara, konu ile ilgili olmayacağı düşüncesiyle girilmemektedir. Konu üzerindeki mezhepler arasındaki ihtilaflar ve tartışmalar bu konuda geniş olarak tasnif edilmiş İslâm Hukuk kitaplarına bırakılmıştır.

Bu araştırma ile aşağıda “özet”, “yargı” ve “öneriler” başlıkları altında verilen sonuçlara ulaşılmıştır:

ÖZET

İslam İktisadı, İslâm Hukuku içinde sınırları çizilen, tüm toplumu etkileyen zorunlu nedenler dışında dışarıdan bir müdahalenin olmadığı, serbest bir pazar ortamında, faizin yasaklandığı, infak kapsamında zekât ve sadaka kurumu gibi dağıtım tedbirleri ile servetin topluma yeniden dağıtımının amaçlandığı bir modeldir. İslâm ekonomisinde hedef, toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktır. Getirilmiş olan dağılım tedbirleri, toplumda oluşabilecek huzursuzlukları önlemeyi, sosyal dengeyi oluşturmayı gerçekleştirdiğinden, toplumdaki Devlet bunlardan korunmuş olarak devamlılığını sağlar. Dolayısıyla İslâm ekonomisi, sosyal refah devletini amaçlayan, yeniden dağıtım temelli, piyasanın kendi dinamikleri ile oluştuğu bir ekonomi olarak görünmektedir. Bu ekonomik sistemde yeniden dağıtım, pazar dışında, oluşumu Kur'an ve Sünnet'le belirlenen kurumlar (müesseseler) tarafından gerçekleştirilir.

İslâm Ekonomisi, içersinde yeniden dağıtım ilkesinin geçerli olduğu inanç toplumunun tipik bir örneğidir. Bu ilkenin oluşturduğu kurum ise merkezi bir yetki odağının varlığını gerektirmektedir. Dolayısıyla İslâm Ekonomisine "İslâmî Yeniden Dağıtım Ekonomisi" denilebilir. Bu ekonomik sistemin özelliği, İslâmi naslar çerçevesinde yeniden dağıtılacak mal ve hizmetleri bir merkezde toplayan, sonra yeniden topluma dağıtan bir kuruluşu içinde barındırmasıdır. O kuruluş da Beytu'l-Mal'dir. Fonksiyonel olarak yapılan bu isimlendirme yanında, dağıtımı gerçekleştiren kurum göz önüne alınarak, yapısal (kurumsal) olarak "Beytu'l-Mal Ekonomisi" olarak da isimlendirilebilir.

Sermaye, İslam Hukuku'nda "Mal" kavramı içinde ve onun bir parçası olarak ele alınır. Sermaye, hukuken mal kabul edilen eşyalar arasında olmalıdır. Sermayenin nakit halini teşkil eden para da İslâm Hukuku'nda mal kabul edilmektedir. Mal ile para arasında inkâr edilemez bir ilişki vardır. Buradan hareketle sermaye, ticari veya yatırım amaçlı para ya da paraya dönüştürülmesi mümkün olan mal olarak ortaya çıkmaktadır.

Sermaye, İslam Hukuku'nda üretim faktörleri arasında kabul edilmektedir. Sermaye, bizatihi üretken değildir, sonradan üretilmiş ve üretime katılmıştır. Sermayenin üretken olabilmesi için diğer üretim faktörleri ile emek veya toprak ile işbirliğine girmesi ve bir gelir getirmesi gerekir.

İslamiyet'te üretim, servet edinme ve özel mülkiyet hakkı tanınmış, insanlar arasında gelir ve servet farklılaşması ise iş bölümünün bir gereği ve bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Yalnız bu hak sınırsız ve mutlak bir hak değildir. Bu hak ve bunun

kullanımı ahlaki temeller ile iktisadi ve sosyal adaleti sağlama gibi bir takım temel esaslarla sınırlandırılmıştır.

İslâm, bir emek harcanarak dinen izin verilen yollardan kazanılan malı helal ve meşru kabul etmekte, buna mukabil emeksiz ve risksiz kazanç yollarını ve bu yollardan elde edilen kazancı veya malı haram saymaktadır. Hukuken, haram yollarla elde edilen mallar hiçbir şekilde servet ve sermaye olarak kabul edilmemektedir.

İslâm'da Sermaye birikimi (stoku), tasarrufla oluşur ve bu birikim, yatırım ile gelişir. İslam, sermaye birikiminde emeği temel unsur olarak kabul eder, tasarrufları lüks ve israf yasağıyla destekler, kârı yatırımlarda özendirici bir teşvik unsuru olarak kullanır. Zekât ve infak gibi dağıtım tedbirleriyle servetin hareketlenmesini ve topluma yayılmasını amaçlar.

İslâm'da sermayenin gelişimi (büyümesi) yatırım ile gerçekleşir. Oluşan sermaye stokuyla büyük yatırımlar, Beytu'l-Mal eliyle veya birden fazla ortakla kurulan şirketler aracılığı ile gerçekleştirilir.

İslam'ın ilk devirlerinde yatırımlar özellikle ticari sahalara yapılmıştır. Hz. Peygamber ve Raşit Halifeler döneminde, ticari hayatın canlılığı için gerekli tedbirler alınmış, büyük pazarlar kurulmuş, tüccarın ve ticaret kervanlarının güvenliği sağlanmıştır. Fiyat, serbest pazar ortamında oluşmaya bırakılmış, suni müdahaleler ve fiyatın oluşumuna etki yapacak faktörler yasaklanmıştır.

İslâm'da yatırıma teşvik edilen sermayenin geliri olarak "kâr" ve sabit sermaye gibi kullanılan menkul ve gayr-i menkul sermayenin geliri olarak da "kira" kabul edilmiştir. Yatırıma teşvik edilen sermayenin iki gelirinden biri olan kâr için belli bir sınır konulmamıştır. Kapitalist iktisatta sermayenin geliri olarak kabul edilen faiz, risksiz ve emeksiz bir kazanç olduğu için yasaklanmıştır. Sabit sermaye gibi, kullanım sonucu eksilmeyen, şekli değişmeyen (para dışındaki) menkul ve gayr-i menkul sermayenin kiraya verilmesi benimsenmiş, borç verilmesi ise yasaklanmıştır. Ayrıca, aynı cins paranın, para olarak doğrudan aynı cins parayı kazanması, dolayısıyla aynı cins paranın ticareti meşru kabul edilmemiştir.

Sermayenin giderlerinden, simsarlık ve komisyonculuk, serbest pazar ortamını bozucu etkilerinden dolayı kabul edilmemiş, karşılığında bir bedel (para) alınması hadislerle yasaklanmıştır. Vergi, harç ve fon gibi bir hizmet karşılığı devlete verilen giderler ile toplumsal dayanışmayı sağladığı için işçilere verilen ikramiye ve tazminatlar genel kabul görmüş ve teşvik edilmiştir.

İslam Hukuku'nda sermaye birleşmeleri, "şirketler (ortaklıklar)" aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu birleşmeler, ahlaki değerlerin yanı sıra, aldanma ve cehaletin önlenmesi gibi İslâmi temel esaslara dayandırılır. İktisadi hayatın gelişmesine paralel sermaye birleşmeleri temelde "kâr amaçlı birleşmeler", "sosyal yardımlaşma amaçlı birleşmeler" ve tüm toplumun ortak olduğu "kamu malları" şeklinde olur.

Kâr amaçlı birleşmelerde esas olan ortaklık, iradi olduğu için akit ortaklığında gerçekleşir. Akit ortaklıkları içinde kuruluşuna sermayenin dâhil olduğu "sermaye ortaklığı (muşareke)" ve "emek-sermaye ortaklığı (mudarebe)" türleri en çok uygulama alanı bulan çeşitlerdir. Bu ortaklıklar yatırım ve ticaret alanlarında kurulabileceği gibi, tarımsal alanda da olabilir. Ortaklar, gerçek kişiler olabileceği gibi, beytü'l-mal (devlet) gibi kurumlarda olabilir.

Kâr amaçlı olmayan birleşmeler ise, "miras", "vasiyet" ve "hibe" gibi mülkiyetin tamamen karşı tarafa geçtiği ve geri dönüş imkânının bulunmadığı şekil ile "karz-ı hasen", "ariyet" ve "bida'a" gibi mülkiyetin geçici bir süre kullanımını esas alan ve tamamen sosyal yardımlaşmanın amaçlandığı şekiller ile olur.

Kamu malları ise toplumun hayati ihtiyaç duyduğu tüm malları kapsar. Bunlar, madenler, toplumun ortak kullanımına bırakılmış (mera, orman, deniz, nehir gibi) yerler ile bir kişinin mülkiyetine girmesine izin verilmeyen kamu mülkleridir. Bunların mülkiyeti devlete aittir, herhangi bir sebeple olursa olsun bireylere devredilemez.

İslâm'da çok mal toplamanın ve mala karşı haris olmanın kınanması ile beraber İslâm Hukuku'nda mal, dokunulmazlıklar arasında yer almıştır. Bu dokunulmazlık, İslâm'ın, malı, can gibi korunması için mücadele edilecek bir değer sayıp ve uğruna ölen ve öldürülen kimseyi şehit olarak kabul etmesinden kaynaklanır.

İslâm Hukuku'da sermayenin birleşmesi ile oluşan çok büyük sermayeye gelince, Kuran'da malın zenginler arasında dolaşan bir güç olmaması gerektiği belirtilmektedir. Çünkü sermaye faktörü, üretim tekellerinin elinde çoğu zaman tüketiciyi sömürebilir. Büyüyen sermaye, devlet ve siyasi otoriteyi baskı altında tutabilir, idareyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilir. İslâm daha başlangıçta bir güç kaynağı olabilecek bu aşırı büyümeyi, getirmiş olduğu bazı Hukukî müeyyideler ve kurumsal dağıtım tedbirleri ile durdurmayı amaçlamıştır.

İslâm'ın sermayenin tek elde toplanmaması ve aşırı büyümemesi için düzenlenmiş olan kurumlardan ibaret bir dağıtım sistemi vardır. İnfak kapsamında zekât, sadakalar, sadaka-i cariyeye, fitre, fidye ve kefaretlar, nafakalar gibi müesseselerle servet tabana yayılması hedeflenir. Bunun yanında İslâm'ın sermayenin çalıştırılmasını

emrederek, sermayenin gömüleme şeklinde biriktirilmesi ile lüks için israfı varacak noktada harcanmasını yasaklayarak, ahlaki temelde birikimi başından önleyecek, sürekli dağıtım tedbirleri vardır. Bütün bu tedbirlere rağmen birikebilen sermaye, esasları Kuran ve Sünnet nasları ile belirlenen miras ve vasiyet gibi kesin dağıtım tedbirleri ile topluma yayılır. Ayrıca Devlet, büyük sermayenin kaynaklarından fey'in tamamını, ganimetlerin de beşte birini alarak oluşum aşamasında büyümeyi önlemeye çalışırken, ihtiyaç anında koyduğu vergiler ile pazarı tekelleşme ihtimaline karşı sürekli denetim altında tutmakla oluşabilecek büyümeye, yerine göre sınırlı bir şekilde müdahale etmektedir.

Hukukî bir kaide olarak hiç kimsenin bir başkasının mülkiyet hakkına müdahale etme, el koyma gibi bir hakkı yoktur. Ancak toplumun yararı böyle bir müdahaleyi gerektiriyorsa, özellikle devletin sıkıntıya düştüğü ve genel bir zararın ortaya çıkma ihtimalinde, bunu yapmaya mecbur kalan devletin durumu bundan istisna edilir. Halifeler döneminde bir kişinin özel mülkiyetine kamu yararı için sınırlı bir şekilde el koyulması ile servetinin kaynağı şüpheli ve gayr-i meşru olduğu için tamamına el konulmasına kadar varan uygulamalar görülmektedir. Bu el konulan değerler Beytü'l-Mal'de toplanmaktave bu kurum aracılığı ile yeniden topluma dağıtılmaktadır.

İslam Hukuku'nda uluslar arası ticaret, meşru bir uygulamadır. Dış ticaretle ilgili hükümler, doğrudan doğruya ticaret yapan kişiyle ilgilidir. Sermaye ve ticareti yapılan mallarla ilgili hükümler, mal sahiplerine göredir. Dolayısıyla mal sahibine uygulanan hüküm, mülk edinmiş oldukları mallara da uygulanır. İslam ülkeleri arasında sermayenin serbest dolaşımı esas alınırken, gayr-i müslim devletlerle olan sermaye hareketlerinde devletin güvenliği esas alınmakta, Müslüman kişi korunmaktadır.

Gümrük vergisi konusunda İslam ülkeleri arası ticarete zekât dışında bir kesinti, vergi alınmamakta, yabancı ülkelerle yapılan ticarete ise müteakabiliyet esası gereği bir kesinti (öşür) uygulanmaktadır.

İslâm Hukuku'na göre İslâm iktisat hükümlerinin uygulandığı ticari bölgeler ve birlikler kurulabilir. İslâm ülkeleri arasında “serbest ticaret bölgeleri” oluşturulabilir, zamanla Müslüman olmayan ülkelerin de içinde yer alabileceği, zamanımızda örnekleri bulunan “ekonomik topluluklar” gibi kurumsal hale gelinebilir. Küreselleşme dediğimiz sermayenin serbest dolaşımını esas alan bir uygulamaya ise devletin güvenliği ve Müslüman toplum yapısını zedelemeyecek oranda izin verilir.

YARGI

İslâm Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye hareketleri konulu doktora tez çalışması, konusu ile ilgili alana aşağıda sıralanan katkıları sunmuştur:

- 1- Bu araştırma; Kapitalist Ekonomi, bir piyasa ekonomi sistemi olarak belirlenirken, Sosyalist Ekonomi de, bir plan ekonomi sistemi biçiminde nitelenirken, İslâm Ekonomisi'nin ise bir "Kurum Ekonomi Sistemi" olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan İslâm Ekonomisini "İslâmi Yeniden Dağıtım Ekonomisi" ya da "Beytu'l-Mal Ekonomisi" diye adlandırılabilceğini önermiştir. Bu ekonominin karakteristik özelliği, servetin yeniden dağıtımını içermesidir.
- 2- Bu ekonomik sistemde servetin yeniden dağıtımı, Pazar dışında toplumdaki kurumlar (müesseseler) tarafından gerçekleştirilir. Bu kurumlar içerisinde merkez olanın adı: "Beytu'l-Mal"dir. Bu merkez esasları naslar ile çizilen çerçevede serveti toplar ve dağıtımını gerçekleştirir.
- 3- İslâm ekonomisinde Pazar'ın kendi şartlarında oluşması amaçlanmıştır. Pazarın serbest bir şekilde oluşumuna her türlü müdahale yasaktır. Devlet, bu oluşum için gerekli her çeşit önlemi alır, düzenlemeleri yapar.
- 4- İslâm Hukuku'nda Sermayenin sınırlı olduğu, Sermaye ve Sermaye olacak malların belli kişiler ile kuruluşların elinde büyük ölçüde toparlanmaması, gerektiği belirlenmiştir.
- 5- Sermayeye getirilen dağıtım tedbirleriyle servet topluma yayılarak, sosyal refahın gerçekleşmesi sağlanır. Bu dağıtım toplumdaki kurumlarla, özellikle merkezi temel kurum olan Beytu'l-Mal ile gerçekleştirilir.
- 6- Sistem, ekonomik alanda ortaya çıkan problemleri, İslâm Ahlakı ve İslâm Hukuku ile düzenlenen kuralların birlikte uygulanması ile çözer.

İşte yukarıda sıralanan katkılara ait bilgiler ile İslâm Ekonomisi alanında isabetli yargıda bulunma imkânına kavuşulacaktır.

ÖNERİLER

İslâm Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye hareketleri konulu doktora tez çalışması, veriler (bilgiler) ve yorumlar bakımından Hanefî mezhebi esas alınarak yapılmıştır. Bu yüzden, İslâm'ın bir mezhebine ait bilgi ve yorumları içerir. Şafii,

Maliki, Hanbeli ve Caferi gibi diğer mezheplere göre, yapılacak çalışmalar ile desteklenmelidir. Bu nedenle, adı geçen mezheplere göre yapılacak yeni çalışmalar önerilmektedir.

Yine, İslâm Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye hareketleri konulu doktora tez çalışmasında, henüz sınırları ve belirginliği gunumuzde oturmamış olan Küreselleşme konusu, sermaye, dolayısıyla ekonomik boyutu ile işlenmiştir. Çok boyutlu olan Küreselleşmenin, sermaye boyutu dışındaki boyutları ortaya çıkarılırsa bunların sermayeye etkilerinin neler olduğu görülüp, doğru yargılara ulaşılacaktır. Bu yargılar, tez çalışmasını tamamlar nitelikte olacaktır. Bu bakımdan, İslâm'da Küreselleşmeyi Sosyal, Siyasi, Psikolojik ve evre gibi boyutları ile inceleyecek araştırmalar önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Kaynakçada listenin çok kabarık bir durum arz etmemesi için tez metninde birden fazla kullanılan kaynaklar alındı. Okuyucuya kolaylık olması için Kitaplar ve Makaleler ayrı bölümler halinde gösterildi.

KİTAPLAR

Abdu'r-Rasul, Ali, el-Mebadi'u'l-iktisadiyye fi'l-İslam ve'l-bina'u'l-iktisadi li'd-devleti'l-İslamiyye, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire tsz. (Abdu'r-Rasul, **el-Mebadi'u'l-iktisadiyye**)

Açıl, A. Fethi, Ekonomi-1, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay., Ankara 1984. (Açıl, **Ekonomi-1**)

Afzalu'r-Rahman, Siret Ansiklopedisi, (Tercüme: Heyet) İnkılâp Yay. İstanbul 1996. C. I, II. (Afzalu'r-Rahman, **Siret Ans.**)

Akıncı, Ersoy, İktisada Giriş, Akçağ Yay. Ankara 2002. (Akıncı, **İktisada Giriş**)

Alkin, Erdoğan, İktisat, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, (Alkin, **İktisat**)

Atılgan, Ahmet, İslâm'ın Ekonomik Politikaları, Nesil Yay., İstanbul 1996. (Atılgan, **İslâm'ın Ekonomik Politikaları**)

Barber, William J., İktisadi Düşünce Tarihi, Çev. İhsan Durdu, Çıdam Yay., İstanbul 1991. (Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**)

Belazuri, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya, Futuhu'l-Buldan, Kahire 1932, (Belazuri, **Futuhu'l-Buldan**)

Berki, Ali Himmet, Mecelle, Hikmet Yay., İstanbul 1985. (**Mecelle**)

Beşer, Faruk, İslâm'da zenginlik ve fakirlik kavramları, Seha Neşriyat, İstanbul 1991. (Beşer, **İslâm'da zenginlik ve fakirlik kavramları**)

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, C. I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul Tsz. (Bilmen, **Kamus**)

Bouvier, Maurice; İbarrola, Ajam Jean; Pasquralli, Nicola, Ekonomi Sözlüğü, (Çeviren: B. Aren, İ. Yaşar), Sosyal Yay. İstanbul 1988. (**Ekonomi Sözlüğü**)

Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim (256h./869m.), **el-Camiu's-Sahih**, C. I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul 1992. (**Buhari**)

Büyükerşen, Yılmaz; **Dirimtekin**, Halil; **Erdem**, Burhan; **Özer**, Mustafa; **İktisada Giriş-1**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay. No: 1025, Açıköğretim Fakültesi Yay. No: 565, Eskişehir 1998. (**İktisada Giriş-1**)

Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi Kütübü Sitte**, Akçağ Yay.-Feza Gazetecilik AŞ, İstanbul Tsz. (Canan, **Hadis Ansiklopedisi**)

Çeker, Orhan, **Fıkıh Dersleri 1**, Seha Neşriyat ve Ticaret AŞ, İstanbul 1999. (Çeker, **Fıkıh Dersleri 1**)

Çizakça, Murat, **Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.(Çizakça, **Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları**)

Davudoğlu, Ahmed, **Sahih-i Müslim Tercüme ve şerhi**, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1978. (Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Tercüme ve şerhi**)

Debbağoğlu, Ahmet, **İslâm İktisadına Giriş**, Dergah Yay., Birinci Baskı, İstanbul 1979. (Debbağoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**)

Demir, Fahri, **İslâm Hukuku'nda Mülkiyet Hakkı Ve Servet Dağılımı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.:No:250, Ankara 1988. (Demir, **Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**)

Demirci, Rasih, **Ekonominin Temelleri**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları: 214, Ankara 1996. (Demirci, **Ekonominin Temelleri**)

Doğan, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Birlik Yay., 3. Baskı, İstanbul 1986.

Döndüren, Hamdi, **Delilleri ile Ticaret ve İktisat İlmihali**, Erkam Yay., İstanbul 1993. (Döndüren, **İlmihal**)

Duri, Abdulaziz, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**, (Terc.: Sabri Orman) Endülüs Yay., İstanbul 1991, s. 28. (Duri, **İslâm İktisat Tarihine Giriş**)

Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani el-Ezdi (275h./888m.), **Sünen**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut tsz. (Ebu Davud)

Ebu Ubeyd, Kasım b. Selam (224h./838m.), **Kitabu'l-Emval**, (Terc. Cemaleddin Saylık) Düşünce Yay. İstanbul 1981. (Ebu Ubeyd, **Kitabu'l-Emval**)

Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib (182h./798m.), **Kitabu'l-Harac**, (Çev. Ali Özek) Fakülteler Mat. İstanbul 1970. (Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**)

Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yay., İstanbul 1998. (Erdoğan, **Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**)

Erdoğdu, M. Sabri, İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye, Sebil Yay., İstanbul 1994. (Erdoğdu, **İslâm ekonomisinde Gelir ve Sermaye**)

_____, **İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. No:61, İstanbul 1992. (Erdoğdu, **İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme**)

Ergin, Feridun, İktisat, İstanbul Üniversitesi yayınları no: 1093, İktisat Fakültesi yayınları no: 156, İstanbul 1964. (Ergin, **İktisat**)

Eskicioğlu, Osman, İslam ve Ekonomi, Anadolu Yay., İzmir 1999. (Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**)

_____, **İslam Hukuku'nda Vergiler**, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1996. (Eskicioğlu, **İslam Hukuku'nda Vergiler**)

Gökalp, Mehmet Faysal; Turan, Güngör, İslâm Toplumunun Ekonomik Yapısı, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1993. (**İslâm Toplumunun Ekonomik Yapısı**)

Gülalp, Haldun, Gelişme Stratejileri ve İdeolojileri, Yurt Yay, Ankara 1983.

Hamitoğulları, Beşir, İktisadi Sistemlerin Temelleri, Risale Yay., İstanbul 1988. (Hamitoğulları, **İktisadi Sistemlerin Temelleri**)

Hammad, Nezh, İktisadi Fıkıh Terimleri, Tercüme:Recep Ulusoy, İz Yay., İstanbul 1996. (Hammad, **İktisadi Fıkıh Terimleri**)

Hançerlioğlu, Orhan, Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981. (Hançerlioğlu)

el-Haseni, Ahmed Hasen Ahmed, Fıkıh Ve İktisadi Açından Para, Türkçesi: Adem Esen, İz Yay., İstanbul 1996.

Hasanu'z-Zaman, M., İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür, (Çev.: Sinan Ersoy) Akabe Yayın, Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul 1987. (Hasanu'z-Zaman, **İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür**)

Hatib, Abdulkерim, Siyasetü'l-Maliye fi'l-İslâm, Daru'l-Ma'rife, Beyrut Lübnan tsz. (Hatip, **Siyasetü'l-Maliye fi'l-İslâm**)

Hiç, Mükерrem, Para Teorisi Ve Politikası, Menteş Kitabevi, Sekizinci Baskı, İstanbul 1992.

İbni Abidin, Muhammed Emin b. Ömer (1252h./1836m.), Reddu'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyy, Beyrut 1996. (İbni Abidin)

İbni Hanbel, Ahmed (241h./855m.), Müsned, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut tsz. (İbni Hanbel, **Müsned**)

İbni Kesir, İmadü'd-Din Ebi'l-Fida İsmail (774h./1373m.), **Muhtasarı Tefsiri İbni Kesir**, (Tahkik: Muhammed Ali es-Sabuni), Daru'l-Fikr, Beyrut 1999m./1419h. (İbni Kesir, **Tefsir**)

İbni Mace, Muhammed b. Yezid Ebu Abdillah el-Kazvini (273h./886m.), **Sünen**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut tsz. (İbni Mace)

İbni Manzur, Muhammed b. Mükerrerem el-Mısri (711h./1311m.), **Lisanu'l-Arab**, “*Mvl*”, “*MyI*” md., Daru Sadır, Beyrut, tsz, C. XI, s. 635-637. (İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**)

İbni Münzir, Abdu'l-Halim b. Abdu'l-Kaviyy, (581-656h.) **et-Terğiyb ve't-Terhib**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417. (İbni Münzir)

İbni Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menih Ebu Abdillah el-Basri ez-Zühri (230h./844m.), **et-Tabakatu'l-Kubra**, Daru Sadır, Beyrut tsz. (İbni Sa'd, **Tabakat**)

Kal'aci, Muhammed Ravvas **el-Mevsuatu'l-Fikhiyye el-Müeyssere**, C. I-II, Beyrut 2000. (Kal'aci)

Kallek, Cengiz, **Asr-ı Saadette Yönetin-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İstanbul 1997. (Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetin-Piyasa İlişkisi**)

Karaman, Hayrettin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, Nesil Yay., İstanbul 1991. (Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**)

Karluk, Rıdvan **Uluslararası Ekonomi**, Beta Basım, Yayım, Dağıtım, İstanbul 1996, s. 208. (Karluk, **Uluslararası Ekonomi**)

Kasani, Alauddin b. Mesud (587h./1191m.), **Bedaiu's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'**, Kahire tsz. (Kasani)

Kettani, Muhammed Abdu'l-Hay b. Abdi'l-Kebir , **et-Terâtibu'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar**, (Terc: Ahmet Özel) İz Yay., İstanbul 1990. (Kettani)

Kutup, Seyyid, **İslâmın Dünya Görüşü** (Çev: Ali Arslan), Arslan yayınları, İstanbul 1976.

Malik bin Enes (179h./795m.), **el-Muvatta'**, Darü İhyai Ulum, Beyrut 1988m./1408h. (Malik b. Enes, **Muvatta**)

Malik bin Nebi, **Ekonomi Dünyasında Müslüman**, (Çev: Mehmet Keskin) Hicret Yay., İstanbul 1976.

el-Maliki, Abdurrahman, **İdeal Ekonomi Politikası**, Türkçesi: Muhammet Hanifi Yağmur, Ta-Ha Yay., Ankara 1997. (el-Maliki, **İdeal Ekonomi Politikası**)

Manisalı, Erol, İktisada Giriş, İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi Yay. İstanbul 1980, (Manisalı, **İktisada Giriş**)

el-Merğınani, Burhanu'd-Din Ebi'l-Hasen Ali b. Ebubekr b. Abdilcelil (593h./1197m.), **el-Hidaye**, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Kahire tsz. (Merginani, **el-Hidaye**)

Mertan, Said Sa'd, Medhal li'l-Fikri'l-İktisadi fi'l-İslam, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1986m./1406h. (Mertan, **Medhal li'l-Fikri'l-İktisadi fi'l-İslam**)

Müslim b. Haccac, Ebu'l-Huseyn Kuşeyri (261h./874m.), **es-Sahih**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1992. (Müslim)

en-Nesei, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman (303h./915m.), **Sünen (el-Mücteba)**, Daru'l-Fikr, Beyrut tsz. (Nesei)

Oğuz, Orhan İktisada Giriş, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yay., İstanbul 1992. (Oğuz, **İktisada giriş**)

Orman, Sabri, İktisat, Tarih Ve Toplum, Küre Yay., İstanbul 2001. (Orman)

Özsoy, İsmail, Özel Finans Kurumları, Asya Finans Kültür Yay.: 1, İstanbul 1997. (Özsoy, **Özel Finans Kurumları**)

_____, **Faiz ve Problemleri**, Nil Yay., İzmir 1994. (Özsoy, **Faiz ve Problemleri**)

Rağıb el-İsfehani, Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed (502h./1108m.), **el-Mufredat fi Garibi'l-Kuran**, İstanbul 1996. (el-Mufredat)

er-Razi, Muhammed b. Ebibekr b. Abdülkadir (721h.), **Muhtaru's-Sıhah**, Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut 1995m./1415h.

Redhouse, J. W., İngilizce Türkçe Sözlük, Redhouse Yayınevi, Onaltıncı Basım, İstanbul 1989. (Redhouse)

Röpke, Wilhelm, İktisat İlmî, (Terc. Ömer Celal Bey) İstanbul Ün. Hukuk Talebesi Cemiyeti İlmi Neşriyatı, İstanbul 1934. (Wilhelm Röpke, **İktisat İlmî**)

Sadr, M. Bakır, İslâm Ekonomi Sistemi, Rehber Yay., Ankara 1993. (Sadr, **İslâm Ekonomi Sistemi**)

Samuelson, Paul A., İktisat, (Çev. Demir Demirgil), Menteş kitabevi, İstanbul 1970. (Samuelson)

Schacht, Joseph İslam Hukukuna Giriş, (Çev: Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. 166, Ankara 1986. (Schacht, **İslam Hukukuna Giriş**)

Serahsi, Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed b. Eb. Sehl (490h/), **el-Mebcut**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001. (Serahsi, **Mebcut**)

Sıddıki, Muhammed Necatullah, **İslâm Ekonomi Düşünesi**, (Türkçesi: Yaşar Kaplan), Bir Yay., İstanbul 1984. (Sıddıki, **İslâm Ekonomi Düşünesi**)

Şekerci, Osman, **İslâm Şirketler Hukuku**, Marifet Yay., İstanbul 1981. (Şekerci)

Şevkani, Muhammed b. Ali (1250h./1834m.), **Neylü'l-Evtar**, Beyrut 1998. (Şevkani, **Neylü'l-Evtar**)

Tabakoğlu, Ahmet, **İslâm Ve Ekonomik Hayat**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 275, İlmi Eserler: 48, Ankara 1996. (Tabakoğlu, **İslâm ve Ekonomik Hayat**)

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (310h./922m.), **Tarihu'l-Ümem ve'l-Muluk**, Kahire 1970. (Taberi, **Tarih**)

Temel, Nihat, **Kuran'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2001. (Temel, **Kuran'da İnfak**)

Tekeoğlu, Muammer, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Çukurova Üniversitesi Yay. Adana 1993. (Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**)

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve (279h.892m.), **es-Sünen**, Daru Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994. (Tirmizi)

Tutar, Hasan, **Küreselleşme sürecinde İşletme Yönetimi**, Hayat Yay., İstanbul 2000. (Tutar, **Küreselleşme sürecinde İşletme Yönetimi**)

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983.

Yahya bin Adem (203h./818m.), **Kitabu'l-Harac**, (Terc. Osman Eskicioğlu) İzmir 1996. (Yahya b. Âdem, **Kitabu'l-Harac**)

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1942), **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu**, (Hazırlayan: Sıdkı Gülle), Eser Neşriyat Dağıtım, İstanbul 1997. (Elmalılı, **Kamus**)

_____, **Hak Dini Kuran Dili**, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boelli, Abdullah Yüce), Azim Dağıtım, İstanbul tsz. (Elmalılı, **Tefsir**)

Yeniçeri, Celal, **İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. No:120, İstanbul 1996. (Yeniçeri, **İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması**)

_____, **İslam İktisadının Esasları**, Şamil Yay., İstanbul 1980. (Yeniçeri, **İslam İktisadının Esasları**)

Zaim, Sabahattin, **İslâm-İnsan Ekonomi**, Yeni Asya Yay., İstanbul 1992.
(Zaim, **İslam-İnsan Ekonomi**)

Zeytinoğlu, Erol, **Ekonomik sistemler**, İstanbul 1985 (Zeytinoğlu, **Ekonomik sistemler**)

Zuhayli, Vehbe, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, (Tercüme: Heyet) Risale Yay., İstanbul 1994. (Zuhayli)

Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri:

Bayındır, Servet, “*Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı*”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4, Yıl 2001, İstanbul 2002.

Buladı, Kerim “*Kuran ve Hadislerde Ticaret*” Diyanet İlmi Dergi, cilt:40, sayı:1, Ocak, Şubat, Mart 2004, s.63–90. (Buladı, “*Kuran ve Hadislerde Ticaret*”)

Çapra, Muhammed Ömer, “*İslam İktisadının Gaye ve Hedefleri*” İslami Manifestolar, (Derleme: Hurşid Ahmed, İngilizce’den Tercüme: İbrahim Sarmış), s. 227-251, Esra Yay., Konya tsz.

Çapra, Muhammed Ömer “*İslâmi Refah Devleti Ve Ekonomideki Rolü*”, İslâm Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, (Tercüme: Faruk Yılmaz), Marifet Yay., İstanbul 1991.

Dalgın, Nihat “*İslâm Hukuku’na göre satım sözleşmesi açısından mal kavramı*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 11, Samsun 1999, s. 97–127.

Çoşkun, Ahmet, “*Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi*”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:7, Kayseri 1990, s. 49–64.

Demirgil, D., “*Sermaye birikimi*”, “*Yatırım*”, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, s. 548, Sabah Yayınları, İstanbul tsz.

Döndüren, Hamdi, “*İslâm Hukuku’na Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat, Rekabet, Reklâm, Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi*” I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku’nun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad Yay. Konya 1997. s. 112–138.

Çeker, Orhan, “*Mecelle’de ele alınmayan üç konu: Faiz, Sarf ve Karz*” Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5, Konya 1994, s. 99–117. (Çeker, “*Mecelle’de ele alınmayan üç konu*”)

Encum, Muhammed İkbâl, “İslâm’da Gelir ve Servet Dağılımı”, **İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, Güz 1416/1995, İnkılap Yay., İstanbul. (Encum *İslâm’da Gelir ve Servet Dağılımı*)

Ersoy, C., “*Sermaye Gelirleri*”, **Büyük Ekonomi Ansiklopedisi**, s. 548, Sabah Yay. İstanbul tsz.

Fazlurrahman, “*İslâm İktisat İlkeleri*”, **İslâmiyyât**, (Çev: Ali Rıza Gül), C. V, Yıl 2002, sayı: 2, s. 141.

Gedikli, Fethi. “*Galata Şer’iyye Sicillerinde Mudarebe-Karz İlişkisi*”, **İstanbul Araştırmaları**, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., Sayı:4, Kış 1998.

İçel, K., “*Kira*”, **Büyük Ekonomi Ansiklopedisi**, s. 360, Sabah Yay. İstanbul tsz.

Kallek, Cengiz, “*Ebu Yusuf’un İktisadi Görüşleri*”, **TDV İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Yıl: 1997, İstanbul, 1997. (Kallek, *Ebu Yusuf’un İktisadi Görüşleri*)

Kanyılmaz, İbrahim, “*İslamiyet ve Finansman Teorisi*”, **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1992. s. 19–67. (Kanyılmaz, *İslamiyet ve Finansman Teorisi*)

Kazf, Münzir “*İki Sektörlü Bir İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırım Fonksiyonları*”, **İslâm İktisadı Araştırmaları**, (Çev. Cemal Özgüven, Muzaffer Civelek), Sayı: 1, s. 131

Küçükkalay, Hüseyin, “*Kuran-ı Kerim ve Fakirlik Problemi*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Isparta 1995.

Nadaroğlu, A., “*Gayri menkul sermaye iradı*”, **Büyük Ekonomi Ansiklopedisi**, s. 228, Sabah Yay. İstanbul tsz.

Sancaklı, Saffet, “*Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme*”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 1, Sivas 2001. s. 331–378. (Sancaklı, *Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler*)

Somçağ, Selim, “*Küreselleşmenin Ekonomik Anlamı*” **Doğu Batı**, Yıl:4, Sayı: 17, s. 153–157, Kasım-Aralık-Ocak 2001–2002.

Şehhate, Şevki İsmail “*Mefahimu İslamiyye fi’n-Nukud*”, **El-Muslimu’l-Muasır**, Yıl: 1398h./1978m., sayı: 24, s. 97-109. (Şevki İsmail, “*Mefahimu İslamiyye fi’n-Nukud*”)

Şener, Mehmet “İslâm Hukuku’nda Karz-ı Hasen”, Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: VI, İzmir 1989, s. 391–403. (Şener, “İslâm Hukuku’nda Karz-ı Hasen”)

Tekin, Mustafa, “Şirketler”, İktisat Yazıları, Yaz-Güz 2000, Yıl: 2, Sayı: 4. (Tekin, Şirketler)

Tezel, A., “Menkul Sermaye İradları”, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, s. 413, Sabah yay. İstanbul tsz. (Tezel, “Menkul Sermaye İradları”)

Tokgöz, E., “Faiz çeşitleri”, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, s. 199, Sabah yay. İstanbul tsz. (Tokgöz, “Faiz çeşitleri”)

Topçuoğlu, N., “Faiz”, Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, s. 199, Sabah yay. İstanbul tsz. (Topçuoğlu, “Faiz”)

Tunca, Z., “Sermaye” Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, s. 546, Sabah Yay., İstanbul tsz. (Tunca, “Sermaye”)

Yeldan, Erinç, “Türkiye Ekonomisi’nde 2000–2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine”, Doğu Batı, Yıl:4, Sayı:17, s. 187–195, Kasım-Aralık-Ocak 2001–2002.

Yeniçeri, Celal, “Vergi, Kredi ve Gümrükler”, Yeni Dünya, Ekim 1993, sayı: 1. (Yeniçeri, “Vergi, Kredi ve Gümrükler”)

Yılmaz, Faruk, “İslâmda Sosyal Güvenlik Sistemi”, İslâm Ekonomisi Ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yay., İstanbul 1991. (Yılmaz, “İslâmda Sosyal Güvenlik Sistemi”)

Zeytinoğlu, Erol, “İslâmda ve diğer Sistemlere Faiz”, Para, Faiz ve İslâm, s. 91–116, İlmî Neşriyat, İstanbul 1992. (Zeytinoğlu, “İslâmda ve diğer Sistemlere Faiz”)

SUMMARY

Islamic economy is a system which was formed by public's own conditions is distribution based and aims to increase the social peace and has foundation of distribution. It is called as "*Islamic Redistribution Economy*" because there is an institution which provides redistribution. The main institution is named "*Baytu'l-Mal*".

In Islamic law rights the capital is accepted as the money with the aim of commercial or investment or property which is possible to be transformed into money.

In Islamic law rights the capital is a production agent, it was produced subsequently, and it is not productive itself.

The major element in capital accumulation is labor. The capital accumulation is formed in disposition and is developed with investment.

In Islamic law rights, profit and rent are accepted from the capital's incomes but interest is forbidden. There is not a specific limit for profit. From the capital's expenses; being a commission agent or brokerage are not accepted but indemnities and premiums are all right.

According to Islamic law rights the capital unions are realized by the companies. "*Musharaka*" and "*Mudaraba*" are the companies which are mostly carried out.

The partners can both be the people and Baytu'l-Mal. The capital is not allowed to get developed or to be a power for its owner. It is re-scattered to the public by the distribution actions.

In Islamic law rights are considered as foreign trade. At the point of customs tax, tax is not taken in the trade between Islamic countries, the essence of reciprocity is carried out for the foreign countries.

Globalization, which takes the free circulation of the capital as essence, is only allowed when the safety of state and the social form of Muslim Society are not destroyed.